

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI DOKTORA PROGRAMI

**FÂTİMÎLER VE EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE MİSİR'IN YEMEN
ÜZERİNDEKİ HÂKİMİYET MÜCADELELERİ (358-648/969-1250)**

DOKTORA TEZİ

Mustafa GÜNEŞ

Danışman: Doç. Dr. Murat SERDAR

TOKAT - 2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Murat SERDAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Fâtımîler ve Eyyûbîler Döneminde Mısır’ın Yemen Üzerindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (358-648/969-1250)” adlı Doktora tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../...

Mustafa Güneş

JÜRİ KABUL VE ONAY

Mustafa GÜNEŞ tarafından hazırlanan “**Fâtımîler ve Eyyûbîler Döneminde Mısır’ın Yemen Üzerindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (358-648/969-1250)**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 24/07/2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) : Prof. Dr. Tülay YÜREKLİ.....

.....

Üye : Doç. Dr. Murat SERDAR.....

.....

Üye : Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Neslihan KORKMAZ....

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ...

.....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu uzun ve zorlu doktora sürecinde yanımda olan, maddî ve manevî destekleriyle bana güç veren değerli insanlara teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Öncelikle bilgi, tecrübe ve akademik rehberliğiyle her aşamada beni yönlendiren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Murat Serdar’a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte bilgisi, alanındaki uzmanlığı, yapıcı eleştirileri ve katkıları ile yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Murat Öztürk’e de gönülden teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte bana sabırla tahammül eden sevgili eşime ve çocuklarıma teşekkür borçluyum. Onların desteği, büyük dayanağım oldu. Annemin babamın duaları ve teşvikleri de hep yanımda oldu. Onlara her zaman müteşekkirim.

Adını burada anamadığım, katkılarını esirgemeyen tüm dostlarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Mustafa GÜNEŞ
2025

ÖZET

FÂTİMÎLER VE EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE MİSİR'IN YEMEN ÜZERİNDEKİ HÂKİMİYET MÜCADELELERİ (358-648/969-1250)

Güneş, Mustafa

Doktora, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat Serdar

Eylül 2025, xvii + 276

Yemen tarihi açısından Hicrî 358-648/Miladî 950-1250 yılları arasında Orta Çağ İslâm dünyasında iki büyük devlet etkili olmuştur. Bunlardan ilki, Kuzey Afrika, Mısır, Şam, Hicaz ve Yemen'de egemenlik kuran Fâtımî Devleti'dir. İkincisi ise Fâtımîler'e son vererek onların iktidar olduğu topraklara varis olan ve aynı bölgelerde siyasî üstünlük kuran Eyyûbî Devleti'dir. Her iki devletin de Yemen üzerindeki etkisi belirgin olmuştur. Siyasî ve dinî alanda büyük bir güce erişmiş olan Fâtımîlerin, ardından Eyyûbîlerin, Yemen üzerinde siyasî, askerî ve kültürel tahakkümü söz konusudur. Fâtımîlerin Yemen'deki ilk egemenlik devresinde, İsmâîlî dâvayı yaymak amacıyla yürütülen yoğun bir siyasî ve dinî faaliyetle başlamıştır. İsmâîliyye mezhebinin Yemen'de yayılması için İbn Havşeb ve Ali bin Fazl gibi önemli şahsiyetler, bölgeye gönderilmiş, bu kişiler Yemen'de yerel kabilelerle ittifak kurarak İsmâîlî dâvayı yaymaya çalışmıştır. Bu süreçte Yemen'deki yerel hânedanlıklarla çatışmalar yaşanmış ve bölge üzerinde egemenlik mücadelesi başlamıştır. Ali bin Fazl'ın San'a ve Zebîd gibi önemli şehirleri ele geçirmesi, Fâtımîlerin Yemen üzerindeki nüfuzunu güçlendirmiştir. Ancak Fâtımîlerin Yemen'deki bu hükümleri, hem iç çekişmeler hem de dış güçlerin baskıları sonucunda zayıflamaya başlamış ve bu sürecin sonunda Yemen'de Fâtımî otoritesi sona ermiştir. Bununla birlikte Fâtımîlerin Yemen'deki ikinci hâkimiyet döneminde Fâtımîlere tâbi olarak iktidar tesis eden Suleyhîler (439-532/1047-1138) Yemen'deki siyasî birliği sağlamış ve Fâtımîlerle sıkı bir bağ kurmuştur. Devletin müessisi Ali bin Muhammed'in ölümünden sonra oğlu Ahmed el-Mükerrem, sonrasında da el-Mükerrem'in eşi Melike Ervâ yönetimi devralmış ve Suleyhî hânedanı bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Suleyhîler Yemen'de siyasî dengeyi sağlamakta önemli bir rol oynamış hatta bu dönemde Yemen, İsmâîliyye mezhebinin Mısır'ın ardından ikinci merkezi olmuştur. Ancak iç çatışmalar ve dış baskılar nedeniyle zamanla zayıflayarak

çökmüştür. Fâtımî hânedanına son veren Eyyûbîlerin Yemen'e olan müdahalesinde Selâhaddîn'in kardeşi Turan Şah, Yemen'i fethederek burada Eyyûbî idaresini tesis etmiş ve bölgedeki Benî Mehdî Devleti'ni ve yerel hânedanlardan Zürey'îleri ve Benî Hâtîm hânedanını ortadan kaldırmıştır. Eyyûbîler Yemen'de kurdukları idarî yapı ile bölgede merkezi bir otorite tesis etmeye uğraşmışlardır. Turan Şah ve Tuğtekin gibi Eyyûbî liderler, hem yerel kabilelerle ittifaklar kurmuş hem de mezhepsel çatışmaları kontrol altına almaya çalışmışlardır. Eyyûbîlerin Yemen üzerindeki askeri başarıları ve Aden, San'a gibi stratejik şehirleri ele geçirmeleri, bölgenin siyasî dengelerini değiştirerek tesis edilen idarî yapı ve askerî faaliyetler vasıtasıyla bölgenin sosyal ve ticarî yapısını derinden etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Fâtımîler, İbn Havşeb, Ali b. Fazl, Suleyhîler, Yemen Eyyûbîleri

ABSTRACT

THE STRUGGLE FOR EGYPTIAN DOMINATION OVER YEMEN DURING THE FĀṬĪMID AND AYYŪBID PERIODS (358–648/969–1250)

Güneş, Mustafa

Doctorate's Degree, History Scientific

Advisor: Doç. Dr. Murat Serdar

July 2025, xvii + 276 pages

From the perspective of Yemeni history, between AH 358–648/AD 950–1250, two major states held influence in the medieval Islamic world. The first was the Fāṭimid Caliphate, which established authority over North Africa, Egypt, al-Shām, the Ḥijāz, and Yemen. The second was the Ayyūbid dynasty, which brought an end to Fāṭimid rule and inherited its territories, achieving political supremacy across the same regions. Both dynasties had a profound impact on Yemen, exercising political, military, and cultural hegemony. The first phase of Fāṭimid domination in Yemen commenced with intensive political and religious activities aimed at propagating the Ismāʿīlī daʿwa. Leading dāʿīs such as Ibn Ḥawshab and ʿAlī b. Faḍl were dispatched to the region to spread the Ismāʿīlī doctrine, forging alliances with local tribal groups. This period witnessed conflicts with indigenous dynasties and the emergence of a struggle for regional supremacy. The conquests of ʿAlī b. Faḍl, notably the capture of major urban centers such as Ṣanʿāʾ and Zabīd, consolidated Fāṭimid influence in Yemen. However, internal factionalism and external pressures gradually weakened this authority, leading to the collapse of direct Fāṭimid control. The second phase of Fāṭimid influence was marked by the rise of the Ṣulayḥid dynasty (439–532/1047–1138), which acknowledged Fāṭimid suzerainty. The Ṣulayḥids unified Yemen politically and maintained strong ties with Cairo. Following the death of the founder, ʿAlī b. Muḥammad al-Ṣulayḥī, power passed to his son Aḥmad al-Mukarram, and subsequently to al-Mukarram's wife, Queen Arwā bt. Aḥmad al-Ṣulayḥī. Under their leadership, the Ṣulayḥids preserved political stability and transformed Yemen into the second most important center of the Ismāʿīlī movement after Egypt. Nonetheless, internal disputes and external interventions led to their decline. After the fall of the Fāṭimids, the Ayyūbids, under the command of

Tūrānshāh, brother of Ṣalāḥ al-Dīn Yūsuf b. Ayyūb, invaded Yemen, establishing Ayyūbid rule and eliminating the Banū Maḥdī state as well as local dynasties such as the Zurayʿids and the Banū Hātim. The Ayyūbids sought to centralize governance through newly introduced administrative structures, forging alliances with local tribes while attempting to regulate sectarian tensions. The Ayyūbids' military successes—most notably the capture of strategic cities such as ʿAdan and Ṣanʿā—reshaped the political balance of the region. Through their administrative organization and military campaigns, they profoundly influenced Yemen's social structure and commercial networks.

Keywords: Fāṭimids, Ibn Ḥawshab, ʿAlī b. Faḍl, Ṣulayḥids, Ayyūbids of Yemen

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Etik Sözleşme	i
Jüri Kabul ve Onay	ii
Teşekkür	iii
Özet	iv
Abstract	vi
İçindekiler	viii
Kısaltmalar	xii
 GİRİŞ	 1
1.1. Tezin Konusu, Amacı ve Kaynakları	1
1.1.1. Yemen İsmi ve Ülkenin Sınırları, İklimi, Coğrafyası ve Önemli Yerleşim Yerleri.....	15
1.2. Fâtımî Nüfuzu Öncesinde Yemen'in Siyasî Tarihi	20
1.2.1. İslâm'dan Önce Yemen'in Siyasî ve İctimaî Durumu	21
1.2.2. Maîn Devleti: Güney Arabistan'daki Bilinen İlk Devlet Tecrübesi.....	22
1.2.3. Sebe Devleti: Antik Çağ'da Yemen'in En Güçlü Krallığı	23
1.2.4. Kataban, Evsan (MÖ 860-MÖ 510) ve Hadramiyye Devleti	24
1.2.5. Himyer Devleti (Himyerîler) (MÖ 115-MS 525): Yemen'in Son Büyük İslâm Öncesi Krallığı.....	25
1.2.6. Yemen'de Habeşlilerin İktidarı ve Bölgesel Rekabet	27
1.3. Hz. Peygamber ile Birlikte İslâm'ın İlk Yıllarında Yemen (610-632).....	28
1.3.1. Hz. Ebû Bekir Döneminde Yemen (11-13/632-634)	31
1.3.2. Hz. Ömer Döneminde Yemen (13-23/634-644).....	31
1.3.3. Hz. Osman Döneminde Yemen (23-35/644-656)	31
1.3.4. Hz. Ali Döneminde Yemen (35-40/656-661).....	31
1.3.5. Emevîler Döneminde Yemen (41-132/61-750).....	32
1.3.6. Abbâsîler Döneminde Yemen (132-656/750-1258)	33
1.3.7. Ziyâdîler (202-407/818-1017)	35
1.3.8. Necâhîler (Benî Necâh (Zebîd'de)) (412-554/1022-1159).....	37
1.3.9. Benî Ya'fur (el-Havlânî) Devleti (232-387/847-997)	39
1.3.10. Giriş Bölümünün Genel Bir Çerçevesi	41
1.3.11. Fâtımî Nüfuz Öncesinde Yemen'deki Yerel Hânedanlara Kısa Bir Bakış.....	42
 1. BÖLÜM: FÂTİMÎLERİN YEMEN'DEKİ SİYASÎ VE DİNÎ FAALİYETLERİ	 43
1.1. İsmâiliyye Mezhebi ve Fâtımîler	43
1.2. Fâtımî Devleti (297-567/909-1171).....	47

1.3. Fâtımîlerin Yemen'deki Birinci Hâkimiyet Dönemi (290-303/902-915)	53
1.3.1. Fâtımîler Adına İbn Havşeb'in Yemen'deki Faaliyetleri	53
1.3.2. Ali b. Fazl.....	56
1.3.3. Barışçıl Dönem/Setr Dönemi	59
1.3.4. Yemen'de Fâtımî Hareketinin Askerî Safhası	61
1.3.5. İbn Havşeb'in Yemen'deki Askerî Faaliyetleri	62
1.3.6. Ali b. Fazl'ın Yemen'deki Askerî Faaliyetleri	65
1.3.7. Ali b. Fazl'ın San'a'yı Ele Geçirmesi	67
1.3.8. Ali b. Fazl'ın Zebîd'i Ele Geçirışı ve Hareketin Zirveye Çıkışı	68
1.3.9. Ali b. Fazl'ın Bağımsızlık Hırsı ve Ubeydullah El-Mehdî'nin Strateji Değişikliği.....	71
1.3.10. İbn Havşeb ve Ali b. Fazl Arasındaki Çatışma	74
1.3.11. Ali b. Fazl'ın Faaliyetleri ve Fâtımî Hareketinin Yemen'de Sona Yaklaşması	75
1.3.12. Ali b. Fazl'ın Son Zamanları.....	80
1.3.13. Ali b. Fazl'ın Ölümü	80
1.3.14. İbn Havşeb'in Ölümü.....	81
1.4. Zeydîler	83
1.4.1. Zeydiyye Mezhebi	83
1.4.2. Yemen Zeydî Devleti'nin Dinî Temeli.....	86
1.4.3. Yahyâ b. Hüseyin ve Zeydî Devleti'nin Yemen'de Teşekkülü	87
1.4.4. Zeydîler ve İsmâîlîler Arasındaki Siyasî-Dinî Rekabete Kısa Bir Bakış.....	92
1.4.5. Yemen'de Fâtımî İktidarının İkinci Döneminin Ön Safhasına Kısa Bir Bakış.....	93
1.5. Fâtımîlerin Yemen'deki İkinci Hâkimiyet Dönemi ve Suleyhîler (429-532/1038 - 1138).....	93
1.5.1. Suleyhîlerin Çıkışından Önce Yemen'in Durumu	94
1.5.2. Suleyhî Devleti'nin Kuruluşu: Fâtımî Himayesinde Yeni Bir Güç	97
1.5.3. Ali b. Muhammed es-Suleyhî (439-458/1047-1066).....	98
1.5.4. Melik el-Mükerrem Ahmed es-Suleyhî (458-484/1067-1085).....	127
1.5.6. Melike Ervâ: Yemen'de Kadın Hâkimiyetinin En Güçlü Örneği (477- 532/1084-1138)	135
1.5.7. Suleyhî Devleti'nin Çöküşünün Sebepleri.....	148
1.5.8. Suleyhîler ve Fâtımîler Arasındaki İlişkilerin Tesir ve Görünümleri	152
1.5.9. Suleyhîlerin Fâtımî Hilâfeti İle İlişkilerinin Yemen Dâhilindeki Tesirleri	156
1.5.10. Suleyhîlerin Yemen'in Dışındaki Bölgelerdeki Nüfûzu	156
1.5.11. Suleyhîler ve Fâtımîler Arasındaki İktisadi İlişkiler	159
1.5.12. Suleyhî ve Fâtımî İlişisine Genel Bir Bakış.....	160
1.6. Yemen'de Yerel Hânedanlıklar	160
1.6.1. Benî Zürey'î Devleti (470-569/1078 -1174).....	161
1.6.2. Hemdânîler (Benî Hâtîm Devleti) (569-493/1098-1174)	166

1.6.3. Benî Mehdî Devleti (553-563/1158-1174)	168
1.6.4. Birinci Bölüm Üzerine Değerlendirmeler.....	172

2. BÖLÜM: EYYÛBÎLERİN YEMEN'DEKİ İKTİDARI (569-626/1174-1229).. 175

2.1. Eyyûbî Devleti	175
2.1.1. Turan Şah'ın Devlet İçindeki Konumu	181
2.1.2. Turan Şah'ın Yemen Seferi: Eyyûbî İktidarının Başlangıcı.....	183
2.1.3. Turan Şah'ın Yemen Seferi Öncesinde Yemen'in Siyasî Durumu.....	183
2.1.4. Yemen Seferinin Sebepleri.....	184
2.2. Turan Şah'ın Yemen Seferi, Yemen Eyyûbî Devleti'nin Kuruluşu ve Benî Mehdî Devleti'nin Yıkılışı (569/1174).....	192
2.2.1. Aden Şehrinin Ele Geçirilişi ve Zürey'î Hânedanlığının Sona Ermesi	193
2.2.2. Zimâr'ın Ele Geçirilişi	195
2.2.3. San'a'nın Ele Geçirilişi.....	195
2.2.4. Turan Şah'ın Aşağı Yemen'deki Faaliyetleri	197
2.2.5. Dümlüve Kuşatması.....	198
2.2.6. Yemen Eyyûbîlerinin Başkenti Taiz.....	199
2.2.7. Turan Şah'ın Askerî Başarısına Etki Eden Unsurlar.....	200
2.2.8. Turan Şah'ın Şam'a Dönüşü	200
2.3. Nâibler Dönemi.....	202
2.3.1. İbn Münkız.....	202
2.3.2. Hıttan b. Münkız.....	203
2.3.3. Osman ez-Zencebîlî	204
2.4. Yemen'de Tuğtekin Dönemi (579-593/1184-1197) ve Tuğtekin'in Yemen Seferinin Sebebi.....	205
2.4.1. Tuğtekin'in Yemen Seferi (579/1183)	206
2.4.2. Nâiblerin Tasfiyesi	206
2.4.3. Tuğtekin'in Aşağı Yemen'deki Faaliyetleri	207
2.4.4. Hab Kuşatması	209
2.4.5. Tuğtekin ve Cenb kabilesi.....	209
2.4.6. Tuğtekin ve Suleyhî Bâkiyeleri.....	210
2.4.7. Tuğtekin ve Zürey'î Bâkiyeleri.....	210
2.4.8. Benî Hâtim (Hemdânîler) İle Sulh Dönemi	211
2.4.9. Benî Hâtim (Hemdânîler) İle Savaş Dönemi	211
2.4.10. Tuğtekin'in San'a Şehrine Hâkim Olması	212
2.4.11. Tuğtekin'in San'a'nın Batısını Ele Geçirmesi	212
2.4.12. Tuğtekin'in San'a'nın Kuzeyini Ele Geçirmesi.....	213
2.4.13. Tuğtekin'in Zeydîler Üzerine Kısa Süreli Harekâtı	214
2.4.14. Tuğtekin'in Hadramut Seferi	214

2.4.15. Tuğtekin'in Şahsiyeti ve Ölümü	216
2.4.16. Tuğtekin'in En Önemli Faaliyetleri	217
2.4.17. İkinci Bölüm Üzerine Değerlendirmeler	218
3. BÖLÜM: YEMEN EYYÛBİLERİNDE İÇ KARIŞIKLIK VE İNHİTÂT.....	220
3.1. El-Muiz İsmâil Dönemi: Eyyûbî İç Çatışmalarının Başlangıcı (593- 598/1197-1202)	220
3.1.1. El-Muiz İsmâil'in İktidara Gelişi ve Sultayı Ele Alışı (593/1197)	221
3.1.2. El-Muiz İsmâil'in Eyyûbîlere Muamelesi	222
3.1.3. El-Muiz İsmâil'in Zeydîlerle Çatışması	222
3.1.4. El-Muiz ve Benî Hâtim İlişkisi	225
3.1.5. Eyyûbî Emirlerinin El-Muiz'e Muhalefeti	226
3.2. Nâsır Eyyûb b. Tuğtekin (598-611/1202-1214)	238
3.2.1. Atabeg Sungur'un Nâsır'ın Atabeg'i Olması	238
3.2.2. Sungur'un Nâsır ile Yazışması	239
3.2.3. Alemüddin Verdesâr'ın Eyyûbî Safına Dönüşü	240
3.2.4. Atabeg Sungur	244
3.2.5. Atabeg Sungur Öldükten Sonra Nâsır	247
3.3. Süleyman b. Takiyüddin	249
3.4. Melik Mesud b. Melikü'l-Kamil: Merkezi Otoriteyi Yeniden Tesis Etme Çabaları (612-626/1215-1229)	251
3.4.1. Yemen'in Yukarı Bölgelerine Seferler	252
3.4.2. Melik Mesud'un Bizzat İcra Ettiği Faaliyetler	254
3.4.3. Melik Mesud'un Mısır'a Gitmesi	255
3.4.4. Merğem es-Sûfî Hareketi	255
3.4.5. Emir Bedreddin ve Zeydiyye	256
3.4.6. Melik Mesud'un Yemen'e Dönüşü	257
3.4.7. Melik Mesud'un Tekrar Mısır'a Hareketi ve Ölümü	258
3.4.8. Yemen Eyyûbî Devleti'nin Son Bulması ve Resûlîlerin Güçlenişi	258
3.4.9. Üçüncü Bölüm Üzerine Değerlendirmeler	259
SONUÇ	261
KAYNAKÇA	263
ÖZGEÇMİŞ	275

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
b.	bin
C/c.	Cilt
ev.	Çeviren
d.	Doğum tarihi
H	Hicrî
Hız.	Hazreti
Haz.	Hazırlayan
M	Miladî
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
no	Number
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
S.	Sayı
s.s.	Sayfa sayısı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden

GİRİŞ

1.1. TEZİN KONUSU, AMACI VE KAYNAKLARI

Fâtımîler ve Eyyûbîlerin yani Mısır'ın Yemen coğrafyası üzerindeki hâkimiyetleri (338-648/950-1250) tezimizin konusudur. Orta Çağ İslâm dünyasında hüküm sürmüş olan bu iki devletin Yemen bölgesindeki faaliyetleri ve iktidarları en belirgin şekilde bu dönemde görülür.

Bu çalışmada Orta Çağ İslâm dünyasında etkili olmuş olan Fâtımîler ve Eyyûbîlerin Yemen coğrafyası üzerindeki egemenlikleri ele alınarak Yemen tarihinin bir kesiti sunulmaya çalışılacaktır. Fâtımîlerin Yemen'deki birinci hâkimiyet dönemi, İsmâiliyye dâvasını yaymak amacıyla yürütülen yoğun bir siyasî ve dinî faaliyetle başlamıştır. İsmâiliyye mezhebi İbn Havşeb ve Ali b. Fazl gibi daîler vasıtasıyla Yemen'de yayılmış ve bu kişilerin Yemen'de yerel kabilelerle ittifak kurmasıyla İsmâilî dâva siyasî bir çehreye dönüşmüştür. Yemen'deki yerel hânedanlıklarla çatışmalar yaşanmış ve bölge üzerinde iktidar olma mücadelesi başlamıştır. Ali b. Fazl'ın San'a ve Zebîd gibi önemli şehirleri ele geçirmesi, Fâtımîlerin Yemen üzerindeki etkinliğini güçlendirmiştir. Ancak bu dönemdeki İsmâilî dâva iç çekişmeler ve dış baskı nedeniyle sönmeye yüz tutmuştur.

Bu tezde Fâtımîlerin desteğiyle bölgede yeniden otoritesini kuran Suleyhîler ile Yemen'de iktidar mücadelesine giren Zeydîler, Necâhîler, Mehdîler, Zürey'îler ve Benî Hâtim gibi Hemdânîler başta olmak üzere yerel hânedanlıkların siyasî tarihleri incelenecektir. Ayrıca Fâtımîlerin Yemen'de yürüttüğü siyasî faaliyetler de detaylı olarak ele alınacaktır. Söz konusu hânedanlıkların zayıflamasıyla birlikte Yemen'de iktidarı ele geçiren Eyyûbîler'in Yemen'deki iktidarı ele alınarak, bu dönemin siyasî ve sosyal tarihi değerlendirilecektir.

XVI. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı'nın sonuna dek Osmanlı egemenliğinde olan Yemen ile ilgili Türkiye'de Yemen'deki Osmanlı iktidarının öncesine dair şumüllü bir tarih çalışmasının yok denecek kadar az olduğunu belirtsek yanılmayız. Makaleler, ansiklopedik başlıklar altında yapılan çalışmalar Osmanlı öncesi Yemen tarihini bir nebze bize anlatmaktadır. Orta Çağ Yemen tarihindeki bir döneme dair olan bu doktora çalışması, Osmanlı öncesi Yemen tarihini (İslâmiyet sonrasını)

anlamada anahtar rolünü üstleneceği düşüncesindeyiz. Ayrıca bu çalışma Yemen tarihi üzerine yapılacak araştırmalar için yeni sorular ve inceleme alanları sunacaktır.

Bu doktora çalışmasında pek çok kaynak eserden faydalanılmıştır. Ancak bu çalışmanın alanı ile ilgili yerel ve klasik eserlerin başlıcaları seçilecek olsa belli eserleri tanıtmak zaruri olurdu. Bu zarurete binaen aşağıda seçilerek tanıtımı yapılan temel kaynak eserler, araştırma konusunun tarihsel, siyasî, sosyal ve kültürel bağlamını incelemek için titizlikle seçilmiştir. Seçilen kaynaklar hem birincil hem de ikincil literatürü kapsamakta olup dönemine ışık tutan yerel, ana klasik eserlerden oluşmaktadır. Bu eserlerin her biri tez konusuna sağladığı katkıların yanı sıra bu çalışmanın alanını içeren bilgi ve konulara dair yeterli bilgiyi sunmaktadır. Aşağıda bu eserlere yönelik tanıtım derlemesinde eserlerin ana konuları, müelliflerinin kimlikleri ve ilgili alandaki yeri kısaca açıklanmaktadır. Tanıtımı yapılan yerel, ana klasik eserler telif tarihine göre şunlardır:

1. *Sîretü'l-İmam el-Hâdî ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin* adlı eser ve müellifi Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Alevi.

Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Alevi, Hicrî III. yüzyılın sonlarında yaşamış bir yazardır. El-Alevi “Sîretü'l-İmam el-Hâdî ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin” adlı eserinde anlatıma 255/868-869¹ yılındaki olaylarla başlamış ve Zeydî İmam Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyin’in Hicrî 283 (Milâdî 896) yılında Yemen’e gerçekleştirdiği ikinci seferini detaylı bir şekilde ele almıştır.²

2. *Risâletü İftitâhi'd-Da' ve ve-İbtidâu'd-Devle* adlı eser ve müellifi Kadı en-Nu'mân.

Kadı en-Nu'mân'ın tam adı, künyesi ve nisbesi, En-Nu'mân b. Ebi Abdullâh Muhammed b. Mansûr b. Ahmed b. Hayyûn'dur. O, Kadı en-Nu'mân lakabıyla tanınmış olup İsmâilî mezhebinin tanınmış bir savunucusudur. Doğum tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Mâlikî mezhebini benimsemiş daha sonra İsmâilî mezhebine geçmiş ve İsmâilîliğin savunucusu olmuştur. Kâdî en-Nu'mân, İmam Kâim-

¹Tezde, tarih ve yüzyılların yazımında Hicrî ve Miladî takvimler açıkça belirtilmiş, Hicrî tarih öne yazılarak ardından Miladî tarih verilmiştir. Örneğin: 283/896. Ay ve gün belirtilmediğinde Hicrî tarihin Miladî karşılığı kesin olarak tespit edilemediği için, 255/868-869 örneğinde olduğu gibi muhtemel iki Miladî yıl birlikte yazılmıştır. Bazı durumlarda okuyucunun kafa karışıklığı yaşamaması için bazı tarihlerde Hicrî ve Miladî olduğu belirtilmiştir. Ay gün verilerek ortaya konulan tarihlerin çevrimi, Türk Dil Kurumunun tarih çevirme klavuzundan yapılmıştır. Bkz. <https://ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>

²Eymen Fuad Seyyid, *Meşâdiru Târihi'l-Yemen fi'l-'Aşri'l-İslâmî* (Kahire: El-Ma'hadu'l-İlmi el-Fransi li'l-Âsarü'l-Şarkıyye, 1974), 82-83.

Biemrillâh döneminde, 313/925 yılında Fâtımî Devleti'ne katılmıştır. Fâtımî halifelerinin kadısı olarak görev yapmış ve Muiz-Lidînillâh döneminde yargı işlerinin başına getirilmiştir. Muiz ona özel bir saygı göstermiş ve güven duymuştur. 363/974 yılında ölmüştür. Ölmeden önce Fâtımî Devleti yargısının lideri, baş kadısı (Kādilkudât) idi.³

Kadı en-Nu'mân'ın eserleri: Klasik dönemde İdrîs İmâdüddin, modern dönemde Ivanow, Wladimir Fyzee, Poonawala, Fuat Sezgin, Muhammed el-Hüseynî el-Celâlî, Farhad Daftary gibi araştırmacılar, Kadı Nu'mân'ın eserlerinin toplu listesini vermişlerdir. Kadı Nu'mân'a çeşitli konularda altmış civarında eser nisbet edilmiş, bunlardan önemli bir kısmı günümüze ulaşmıştır.⁴

Kadı en-Nu'mân'ın “Risâletü [Kitâbü] İftitâhi'd-Da've (Risâle fî Zuhûri'd-Da'veti'l-'Ubeydiyyeti'l-Fâtımiyye, İftitâhi'd-Da've ve İbtidâ'ü'd-Devle” adlı kitabı İsmâîlî da'vetinin başlangıcı ve devletin kuruluşu konularını ele almaktadır. İlk başta İbn Havşeb ve onun Yemen'deki da'veti nasıl başlattığı ve yürüttüğünden, devletin kuruluşuna kadar olan süreci anlatır. Fâtımî Devleti'nin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'nin Mağrib'e (Kuzey Afrika) geçişine değinilir. Fâtımî Devleti'nin İfrîkiye'de (bugünkü Tunus ve çevresi) kuruluşu detaylıca anlatılmaktadır. Bu eser, İsmâîlî literatürünün temel kaynaklarından biridir ve 346/957 yılında yazılmıştır. “De'â'imü'l-İslâm ve Zikrû'l-Helâl ve'l-Harâm ve'l-Kadâyâ ve'l-Ahkâm 'an Ehli Beyti Resûlillâh 'Aleyhi ve 'Aleyhim Efđalü's-Şalât” adlı eseri ise Halife Muiz-Lidînillâh'ın görevlendirmesi ve danışmanlığında 349/960 yılı civarında yazılmıştır. Müellifin fıkha dair son eseri olduğu söylenen bu çalışma daha baştan itibaren İsmâîlî fikhının en önemli kaynağı haline gelmiştir.⁵

3. Sicillâtu'l-Mustansırıyye:

Bu siciller, Fâtımî halifesi Müstansır-Billah tarafından Yemen valilerine gönderilen orijinal metinden aktarılan altmışaltı kayıttan (sicilden) oluşmaktadır. Bu kayıtlar, Fâtımîlerin Yemen ve Cezîre'deki politikasını, ayrıca Mısır'daki dâhilî siyasî yaşamı ele alır. Halife, Yemen valilerine gönderdiği resmi yazılarında - özellikle de Seyyide Melike Ervâ'ya - Mısır'ın haberlerini ve olaylarını belirtmeye özen gösterdi.

³ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 85.

⁴ Şükrü Özen, “Nu'mân b. Muhammed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/237-238.

⁵ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 86.

Bu kayıtlar diğer tarihî kaynaklarda bulunan tarihi verilere uyumlu olan olayları ve bilgileri içermektedir. Ancak özellikle Müstansır ile onun nâibi olan dâi Ali es-Suleyhî ve oğlu el-Mükerrem Ahmed'in arasındaki yazışmalarda bazı olayların tarihleri eski kaynaklarda belirtilen bazı olayların tarihlerinden farklı olduğu görülmektedir. Örnek olarak Umâre el-Yemenî'nin "Yemen Tarihi (Tarihü'l-Yemen)" gibi eski kaynaklarda belirtilen olayların bazı tarihleri, bu sicillerde verilen tarihlerle farklılık gösterir. Bu durum kayıtların daha sonraki bir dönemde toplanmış ve yazılmış olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca bu kayıtların Hindistan'da bulunması, onların Yemen kökenli olduğu gerçeğini değiştirmez. Çünkü dâilere aittirler. Bu kayıtlar, Fâtımî İdaresi dönemine ait önemli bir tarihî belge koleksiyonunu temsil eder. Bu elyazmasını Hindistan'da Dr. Hüseyin b. Fayzullah el-Hamdânî, bir İsmâîlî'nin elinde buldu. Sonra Londra'nın SOAS Doğu Araştırmaları Kütüphanesi'ne bağışladı. Bir kısmı Dr. Hüseyin el-Hamdânî tarafından yayınlandı. Tam metni ise Dr. Abdülmünim Macid tarafından neşredildi.⁶

4. *Keşfü Esrâri'l-Bâtıniyye* adlı eser ve müellifi Hammâdî.

Ebû Abdullah Muhammed b. Mâlik el-Hammâdî el-Yemânî, İsmâiliyye mezhebine mensup Suleyhîler döneminde yaşamış bir Sünnî bir müelliftir. Lakin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. "Keşfü Esrâri'l-Bâtıniyye ve Ahbârî'l-Çarâmiṭa" adlı eseri, Bâtınlîliğin gizliliklerini ve yöntemlerini ortaya çıkarmayı hedefler. Hammâdî, kendi iddiasına göre İsmâiliyye mezhebine girerek onların sırlarını öğrenmiş ve mezhebin lideri Ali b. Muhammed'in "sapkın" görüşlerini ifşa etmek amacıyla bu eseri yazmıştır.⁷

5. *El-Müfid fî Ahbârî Şan'â ve Zebîd (Târîhu'l-Yemen)* adlı eser ve müellifi Umâre el-Yemenî (d. 515/1121- ö. 569/1174).

Umâre el-Yemenî'nin tam adı, künyesi ve nisbesi: Necmüddin Ebû Muhammed Umâre b. Ebû'l-Hasan Ali b. Zeydan b. Ahmed el-Hakemî eş-Şafîî el-Yemenî'dir. 515/1121 yılında Yemen'in Ebyen bölgesinde doğmuştur ve Yemenli tarihçilerin önde gelenlerinden biridir. Eserleri, yakın zamana kadar Yemen tarihini Suleyhîler dönemine kadar incelemek için ana kaynak olarak kullanılmıştır. Çok sayıda kitap yazmış ve

⁶ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 94.

⁷ Avni İlhan, "Keşfü Esrâri'l-Bâtıniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/319–320.

şairler kaleme almıştır. Umâre, Fâtımî Devleti'nin son dönemlerinde Mısır'a yerleşmiş ve Fâtımî hilâfetini geri getirme amacıyla Selâhaddîn'e karşı düzenlenen ünlü komplo girişiminde yer almıştır. Bu komplo açığa çıkarılmış ve Umâre 569/1174 yılında idam edilmiştir.⁸

Umâre el-Yemeni'nin eserlerinden “el-Müfid fî Aḥbâri Şan‘â ve Zebîd (Târîḥu'l-Yemen)”, özellikle müellifin yaşadığı devirle ilgili güvenilir bilgiler içerir. Eser, İngilizce tercümesiyle beraber Henry Cassels Kay (*Yaman: Its Early Mediæval History, by Najm ad-Dîn ‘Omārah Al-Ḥakamī*, London 1892) sadece Arapça metin olarak Hasan Süleyman Mahmûd (Kahire 1957) ve Muhammed b. Ali el-Ekva‘ (Kahire 1967, 1976; Dımaşk 1979) tarafından neşredilmiştir.⁹ Müellif, “el-Müfid fî Aḥbâri Şan‘â ve Zebîd (Târîḥu'l-Yemen)” isimli eserinin girişinde şöyle demektedir:

“563/1167-1168 yılında Abbâsî hilâfetinin Dîvân-ı İnşâ sorumlusu olan faziletli hâkimin huzurunda bir toplantıya katıldım... Bu zat bana bir kitap yazmayı önerdi. Bu fikir beni harekete geçirip teşvik etti. Böylece Yemen'e dair hafızamda yer eden bilgileri bir araya getiren bir eser yazmaya yöneldim. Yemen'in düz ve engebeli arazileri, kara ve deniz sınırları, krallıklarının süreleri, yerleşimlerinin uzaklıkları, halkının savaşları, mücadeleleri, başarıları ve zanaatları, kadıları ve da'vetçileri, önde gelen şahsiyetleri ve emirleri ie birlikte bana Yemen şairlerine dair belgeler nakledenlerden de bilgiler derledim...”¹⁰

Kitap, daha önceki tarihte telif edilen “Müfid el-Ceyyâş” adlı eserden alınan bilgilerin çoğunu içermektedir. Benî Ziyâd Devleti'nin kuruluşundan müellifin yaşadığı zamana kadar olayları kapsamaktadır. Kitap ayrıca Yemen tarihini incelemek için o dönemin en önemli kaynaklarından biri olmuş ve olmaya devam etmektedir.¹¹

Eserlerinden biri olan “Dîvân”, Umâre ve çağdaşlarının hayatına ışık tutan bir divandır. Ancak yalnızca bazı bölümleri günümüze ulaşmıştır. Diğer bir eseri olan “en-Nüketü'l-‘Aşriyye fî Aḥbâri'l-Vüzerâ'i'l-Mışriyye”, Fâtımî vezirleri hakkında yazdığı methiyeler ve gözlemleriyle aynı zamanda bir tür hâtırat niteliği taşır. 1163-1169 yılları

⁸ Seyyid, *Meşâdiru Târîḥi'l-Yemen*, 108.

⁹ Mustafa Kılıç, “Umâre el-Yemenî” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42 /145.

¹⁰ Necmeddin Umâre el-Yemenî, *Târîḥu'l-Yemen*, (Kay), thk. Hasan Süleyman Mahmut, (Kahire: Mektebetü'l-İrşâd, 1376/1957) 43.

¹¹ Seyyid, *Meşâdiru Târîḥi'l-Yemen*, 109.

arasında Mısır'da gerçekleşen olayların birinci el kaynaklar arasındadır. Bu eser İbnü'd-Deyba', İbnü'l-Mücâvir ve Ebü'l-Fidâ gibi tarihçilerin kaynaklarındandır.¹²

6. *Tabakât'u Fukahâ el-Yemen* adlı eser ve müellifi İbn Semure (d. 547/1152- ö. 586/1190 sonrası)

İbn Semüre el-Ca'dî "Tabakât'u Fukahâ el-Yemen" adlı eserinde Yemenli İslâm hukukçularının (fukahânın) durumlarını Hz. Muhammed (A.S.) döneminden kendi çağına kadar ele almakta ve anlatmaktadır. İbn Semure bu eserinde özellikle hâkimlik (kadılık), fetva verme, tarihî olaylar ve hukuki hükümlerin detaylarına yer verirken her dönemle ilgili belgelerden oluşan kapsamlı bir çalışma sunmuştur.¹³

7. İbnü'l-Mücâvir, Muhammed b. Mes'ûd b. Alî b. Ahmed el-Bağdâdî en-Nîsâbü'rî, *Târîhu'l-Müstebşir (Müstanşır)* adlı eseriyle tanınan Arap denizcisi, coğrafyacı ve tarihçi, seyyah ve yazardır.

İbnü'l-Mücâvir'in 627/1229 yılında Arap topraklarında bulunması, eserini bu dönemde yazdığı yönündeki kanaati güçlendirmektedir. Eserinde Güney Arap Yarımadası'nın tüm bölgelerini genel olarak tarif ettiği görülmektedir. İbnü'l-Mücâvir Güney Arap Yarımadası, Hicaz ve Orta Arabistan'da tanınmış, Hindistan'ın Multan şehrinde yaşamış ve 618/1221'de Yemen- Aden'e ulaşmıştır. 619/1222 ve 624/1227 yılları arasında Yemen-Zebîd'i ziyaret etmiş, 627/1230'da ise Arap topraklarında bulunmuştur. Eserinde bölgenin detaylı coğrafyasından ziyâde yollar, seyahat mesafeleri, yerleşim kalıntıları, halkın ahlakı ve gelenekleri ile yerel efsaneleri de ele almıştır.¹⁴ İbnü'l-Mücâvir'in aktardığı olayların çoğu Hicrî VI. (Miladî XII.) yüzyılın ikinci yarısına ve Hicrî VII. (Miladî XIII.) yüzyılın ilk otuz yılına aittir. İbnü'l-Mücâvir eserinde halkın ahlâkı, gelenekleri, Zebîd'deki evlilik âdetleri, düğün törenleri, ticaret uygulamaları, ölçü birimleri, para, elbiseler ve vergiler hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. Aden'deki Zürey'îler ve Eyyûbîlerin Yemen'deki idaresine geniş yer vermiş, Suleyhîler ve kurucusu Ali es-Suleyhî hakkında Yemen tarihçileri Umâre el-Yemenî ve

¹² Kılıç, "Umâre el-Yemenî" 42/146. Ayrıca Umâre'nin *Divân* ve *en-Nüketü'l-Aşriyye fî Ahbâri'l-Vüzerâ'i'l-Mişriyye* adlı eserlere bu çalışmada atıf yapılmamıştır. Ancak İbnü'd-Deyba', İbnü'l-Mücâvir gibi müelliflerin eserlerine bu çalışmada atıf yapılmıştır. Bu eserlerin kaynağı da burada bir nebze açıklanmış oldu.

¹³ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 111. Cevat İzgi, "İbn Semüre El-Ca'dî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/314–315.

¹⁴ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, s. 123.

Ceyyâş b. Necâh'ın eserlerinden alıntılar yapmıştır. Yazılarında kendi gözlem ve tecrübelerine dayansa da Mes'ûdî ve Bîrûnî gibi müelliflerin eserlerinden de faydalanmıştır. Eseri, Aden tarihçisi Bâ Mahreme'nin “ Târîhu Sağri ‘Aden “ adlı çalışması için önemli bir kaynak olmuştur.¹⁵

8. *Muferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb* adlı eser ve müellifi İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Salim (d. 604/1208, ö. 697/1298)

İbn Vâsıl 2 Şevval 604/20 Nisan 1208'de Hama'da doğmuştur. Eyyûbîler döneminin önemli bir âlimi ve diplomatıdır. Babası Eyyûbîler hizmetinde bulunmuş bir kadıdır. Çocukluğu Hama'da geçen İbn Vâsıl iyi bir eğitim almış ve Kudüs, Dımaşk, Halep, Bağdat, Kahire gibi ilim merkezlerinde öğrenim görerek Arapça, hadis, fıkıh, mantık ve astronomi gibi ilimlerde derinleşmiştir. Eyyûbî sultanlarının hizmetinde bulunmuş, Kahire'de Sultan Necmeddin Eyyûb tarafından müderris ve kadı olarak görevlendirilmiştir. Memlûk Sultanı I. Baybars döneminde Sicilya Kralı Manfred'e elçi olarak gönderilmiş ve burada “el-Enberûriyye” adlı mantık kitabını Manfred'e ithaf etmiştir. İbn Vâsıl hayatının son yıllarında Hama'ya kâdıkkudât olarak atanmış, eserler yazmış ve Hama tarih ekolünü kurmuştur. 697yılı Şevval ayının sonunda/1298 yılı Ağustos ayında Hama'da vefat eden İbn Vâsıl tarih, edebiyat, mantık ve astronomi gibi alanlarda otorite sayılmaktadır.¹⁶

İbn Vâsıl'ın yazdığı “Muferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb” adlı eser, Eyyûbî Devleti'nin tarihini, komşu devletlerle ilişkilerini, Haçlı güçleri ile Nûreddin arasındaki Mısır'ı ele geçirme mücadelesini ve Eyyûbîlerin Nubye ile Yemen'in fethi konusundaki faaliyetlerini ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Aynı zamanda bu kitap, Eyyûbî Devleti hakkında yazılmış ilk kaynak olarak kabul edilir. Eserin yazarı, Eyyûbîlerin çöküşü ve Memlûk Devleti'nin kuruluşu dönemine tanıklık etmiş ve bu dönemdeki birçok olaya şahit olmuştur. Kitap Yemen'deki Eyyûbî yönetimi tarihine ilişkin önemli bilgiler içermektedir.¹⁷

¹⁵ Eymen Fuad Seyyid, “İbnü'l-Mücâvir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/148–149.

¹⁶ Cengiz Tomar, “İbn Vâsıl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/438–440.

¹⁷ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 133.

9. *Kitâbü's-Simţî'l-Ġâli's-Semen fî Aĥbâri'l-Mülûk mine'l-Ġuz bi'l-Yemen* adlı eser ve müellifi İbn Hâtım.

İbn Hâtım'ın tam adı, künyesi ve nisbesi: Bedrüddîn Muhammed b. Hâtım b. Ahmed b. İmrân b. el-Fazl el-Yâmî el-Hemdânî'dir. Tarihçi ve devlet adamıdır. (ö. 702/1302'den sonra), İbn Hâtım Hemdân kabilesinin Yâm koluna mensup olup Resûlîler döneminde (1249-1295) el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf b. Ömer'in müşaviri olarak görev yapmıştır. Askerî ve siyasî vazifelerde başarılı olmuş, dönemin önemli kumandanlarından daha yüksek bir rütbeye ulaşmıştır. Zeydiler, Benî Şihâb ve Zimâr halkıyla barış görüşmelerinde yer almış, Berâş'ın fethi ve Selâ'nın kuşatılmasında aktif rol oynamıştır. İsmâilî mezhebine mensup olmasına rağmen Sünnî Resûlîler Devleti'ne hizmet etmiştir. 702/1302 yılında hayatta olduğu bilinmektedir. “Kitâbü's-Simţî'l-Ġâli's-Semen fî Aĥbâri'l-Mülûk mine'l-Ġuz bi'l-Yemen”¹⁸ adlı eser Yemen'deki Eyyûbîler, Resûlîler ve Oğuzların faaliyetlerini ele alan bir eserdir. Eserin büyük bir kısmı Resûlîler hânedanının ilk iki hükümdarı el-Melikü'l-Mansûr Ömer b. Ali ve el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf b. Ömer dönemine ayrılmıştır. İbn Hâtım, ailesi Benî Hâtım'in karıştığı olaylar dışında genel olarak olaylara tarafsız bir yaklaşım sergilemiştir. Eserinde Yemen'deki siyasî birliğe geçiş sürecini işlemiştir. Eser 569-694/1173-1295 yılları arasında Yemen'deki yerel yöneticiler arasındaki çatışmalara ağırlık verirken, ekonomik, sosyal ve siyasî konulara daha az yer ayırmıştır. Kitap, Turan Şah döneminden el-Melikü'l-Eşref er-Resûlî'ye kadar geçen süredeki olayları ve bu dönemde hüküm süren on hükümdarın biyografisini içerir. Müellif kaynaklarının doğruluğuna önem vermiş ve 647/1250'den sonraki olaylara bizzat şahit olmuştur. Kitâbü's-Simţî, Yemen, Eyyûbîler ve Resûlîler tarihiyle ilgili sonraki birçok esere kaynak teşkil etmiş, klasik Arapça'nın güzel bir örneği olarak kabul edilmiştir. G. R. Smith tarafından 1974 yılında tenkitli neşri yapılmış ve 1978'de hakkında detaylı bir araştırma yayımlanmıştır. Eserin bir bölümü ayrıca Muhammed Abdül'âl Ahmed tarafından neşredilmiştir (1964).¹⁹

İbn Hâtım'ın diğer bir eseri “el-'İkdü's-Semîn fî Aĥbâri Mülûki'l-Yemeni'l-Müte'ahĥirîn” dir. Bu eserinde Eyyûbîlerin Yemen'i fethinden önceki dönemi

¹⁸ “Kitâbü's-Simţî'l-Ġâli's-Semen fî Aĥbâri'l-Mülûk mine'l-Ġuz bi'l-Yemen” ifadesinin türkçe tercümesi: “Yemen'deki Oğuz Hükümdarlarının Haberleri Üzerine Değerli Gerdanlık Kitabı”dır. Yani Kitap Yemen'deki Oğuzların iktidarından bahsetmektedir.

¹⁹ Sabri Hizmetli, “İbn Hâtım”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/31–32. Benzer daha kısa bilgiler için: Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 136.

anlatılmaktadır. Bu durum, Hazrecî ve diğer kaynaklardan yapılan nakillerden açıkça anlaşılmaktadır. İngiliz Oryantalist H.C. Kay, 1892 yılında Londra’da yayımladığı “Yemen Tarihi” kitabının önsözünde “Simt” ve “Akd” adlı kitapların aslında tek bir eser olduğunu ancak başlıklarının farklı olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşünü Britanya’daki “Simt” kitabının yazma nüshası ile el-Hazrecî ve diğer kaynaklardaki “İkd” kitabına dair nakilleri karşılaştırarak anlatmaktadır. Ancak, İbn Hâtîm’e iki eser nispet edilmesi muhtemeldir. Bunlardan biri “es-Simt” olup, Eyyûbî fethiyle başlamış ve Yemen’deki Oğuzlar’ın haberlerine odaklanmıştır. Diğeri ise “İkd” adlı eserdir. Yemen’in Eyyûbî fethinden önceki ve sonraki olayları içermektedir. Muhtemelen bu eser Benî Hâtîm’den olan San’a hükümdarlarının - ki bunlar müellifin atalarıdır - ve onların Zebîd’in sahipleri Benî Mehdî ile olan mücadelelerini ele almak amacıyla yazılmıştır.²⁰

10. *Behcetü’z-Zemen fî Tarihi’l-Yemen* adlı eser ve müellifi İbn Abdülmecîd.

İbn Abdülmecîd’in tam adı, künyesi ve nisbesi: Taceddin Abdülbaki b. Abdülmecîd b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Yusuf el-Yemânî el-Hazrecî el-Mekkî el-Kureysî’dir. 680/1281 yılında doğdu ve 743/1343 yılında Şam’da vefat etti. “Behcetü’z-Zemen fî Târîhi’l-Yemen “ adlı eser çoğunluk olarak Yemenli Umâre’nin tarihinden alınmıştır. El-Nüveyrî Yemen’in tarihi hakkında bilgi talep ettiğinde, herhangi bir yazılı kaynak veya bu konuda yazılmış bir kitap bulamadığını ifade etti. Bunun üzerine İbn Abdülmecîd, Yemen’e döndükten sonra kaleme aldığı “Behcetü’z-Zemen...” adlı eserini ona gösterdi.²¹

11. *Kitâbü’s-Sülûk fî Tabakâti’l-‘Ulemâ’ ve’l-Mülûk* adlı eser ve müellifi el-Cenedî.

El-Cenedî’nin tam adı, künyesi ve nisbesi: Behâeddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Yakûb el-Cenedî’dir. 732/1332 yılında vefat etmiştir.²² Hayatının büyük bir bölümünü Zebîd’de geçirdi. Yemen’in çeşitli şehirlerinde kadılık, müderrislik, Aden ve Zebîd’de muhtesiplik yaptı. Bilinen tek eseri “Kitâbü’s-Sülûk fî Tabakâti’l-‘Ulemâ’ ve’l-Mülûk” tür.²³ Kaynaklar, bu tarihçi hakkında çok fazla bilgi sunmamaktadır; ancak onun kitabı, kapsamlı Yemen kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Kitabı, İslâmî

²⁰ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi’l-Yemen*, 137-138.

²¹ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi’l-Yemen*, 143-144.

²² Seyyid, *Meşâdiru Târîhi’l-Yemen*, 139-140.

²³ Abdülkerim Özeydin, “Cenedî, Muhammed b. Yûsuf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/362–363.

dönem Yemen tarihiyle ilgili önemli ve zengin bilgileri içermektedir. Müellif, Yemen'in önemli âlimlerini ve liderlerini ele almıştır. Eserin giriş kısmında Yemenli âlimlerden oluşan bir kitabı derlemeyi arzuladığını, onların hayatlarını, durumlarını ve vefatlarını tespit ederek sıraladığını belirtmiştir. Kitap, Peygamber'in hayatını özetleyerek başlar, ardından Yemen'e gelen sahabeleri ve Yemenli tâbiilerden meşhur âlimleri inceler. Daha sonra halifeleri ve emirleri 732/1331-32 yılına kadar sıralar. Kitâbü's-Sülûk'ün başlıca kaynakları İbn Semüre el-Ca'dî'nin "Ṭabaḳātü Fuḳahâ'î'l-Yemen", Ahmed b. Abdullah er-Râzî es-San'ânî'nin "Târîḫü Şan'â", İshak b. Cerîr es-San'ânî'nin "Târîḫü Şan'â", Umâre el-Yemenî'nin "Târîḫü'l-Yemen (el-Müfîd fî Ahbâri Şan'â ve Zebîd)", İbn Hallikân'ın "Vefeyâtü'l-A'yân" adlı eserleridir.²⁴

12. *El-‘Ascedü’l-Mesbûk fî men Tevelle’l-Yemen mine’l-Mülûk* adlı eser ve müellifi Hazrecî Ali b. Hasan (ö. 812/1410).

Hazrecî'nin tam adı, künyesi ve nisbesi: Muvaffakuddîn Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hasen b. Ebî Bekr el-Hazrecî ez-Zebîdî'dir. Hazrecî, Miladî XIV. yüzyılın ortalarında Zebîd'de doğmuş, Hazrec kabilesine mensup bir âlim ve tarihçidir. İbn Vehhâs ve İbnü'n-Nakkâş künyeleriyle de tanınır. Sahabeden Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'nin soyundandır. Ailesi, Yemen'deki Resûlîler hânedanı nezdinde itibarlı bir konuma sahipti. Hazrecî, Zebîd'de müftülük yapmış, fakih sıfatıyla anılmış ve el-Melikü'l-Eşref İsmâil ile irtibatlı olmuştur. 812/1410 yılında vefat etmiştir. Hazrecî, özellikle Yemen tarihi ve Resûlîler Devleti üzerine odaklanan eserler kaleme almıştır. En önemli eseri, Resûlîler Devleti'nin tarihini yıllara göre düzenlediği "el-‘Uḳûdü'l-lü'lü'yye"dir. Bu eser, 570/1174 yılında Yemen'e gelen Resûlîler'in başlangıcından el-Melikü'l-Eşref İsmâil'in ölümüne 803/1400 kadar olan dönemi kapsar. Ayrıca Yemen'in önde gelen şahsiyetlerini ele aldığı "Ṭırâzü A'lâmi'z-Zemen" ve "el-‘İḳdü'l-Fâḫîr" gibi biyografik eserleri yazmıştır. "el-‘Ascedü'l-Mesbûk" ve "el-Kifâye ve'l-İ'lâm" adlı eserlerinde ise Yemen'i yöneten hükümdarlar ve İslâm tarihiyle ilgili bilgiler vermiştir.²⁵

"El-‘Ascedü'l-Mesbûk fî men Tevelle’l-Yemen mine’l-Mülûk" adlı eserin kime ait olduğu konusunda görüş ayrılığı mevcuttur. Eser, bazen Resulîler Sultanı el-Eşref'e (ö. 803/1400) bazen de Hazrecî'ye atfedilmiştir. Hâlbuki kitabın Hazrecî'ye ait

²⁴ Seyyid, *Meşâdirü Târîḫi'l-Yemen*, 139-140, Abdulkarim Özeydın, "Cenedî, Muhammed b. Yûsuf" 7/362-363.

²⁵ Cevat İzgi, "Hazrecî, Ali b. Hasan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/144-145

olduğuna dair daha güçlü deliller söz konusudur. Bu kitap genel bir tarihtir. İki bölümdür. Birinci Bölüm, Allah Resulü'nün (A.S.) hayatına dair kısa bilgiler, Hulefa-i Raşidin (Dört Halife), ayrıca Emevîler, Abbâsîler ve Ehl-i Beyt imamı hakkında bilgileri içerir. İkinci Bölümde ise Mısır, Şam, Afrika, Kayrevan, Endülüs ve Mağrib-i Aksa hükümdarları, ardından Yemen'deki San'a ve Aden hükümdarları, Zebîd hükümdarları, emirleri ve vezirlerine dair bilgiler yer alır.²⁶

Hazrecî'nin eserleri, derleme niteliğinde olup Yemen'in siyasî, sosyal ve dinî tarihine ışık tutmaktadır. Himyerîler, Gassanîler ve Resûlîler gibi çeşitli dönemlere değinen eserleri, tarihi olaylarla birlikte biyografik bilgileri de içermektedir. Hazrecî'nin eserleri üzerinde akademik çalışmalar yapılmış, bazıları İngilizceye çevrilerek basılmıştır. Hazrecî, dönemin önemli bir tarihçisi ve âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.²⁷

13. *Uyûnu'l-Ahbâr ve Fünûnu'l-Âsâr* adlı eser ve müellifi Dâî İmâdüddin İdris: Doğumu: 832/1429, Ölümü: 872/1467'dür.

İmâdüddin İdris'in tam adı, künyesi ve nisbesi: İmâdüddin İdris b. Hasan b. Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Hâtem el-Enfi el-Kureşî'dir. Dâî İdris, İsmâîlî hareketinin önemli bir figürü olarak kabul edilir ve çağdaş tarihçilerin çalışmalarında önemli bir kaynaktır. Eserleri, İsmâîlî da'vetinin aydınlatılmasında büyük bir etki yaratmıştır.²⁸ Yemen'de, Harâz dağlarının zirvesindeki İsmâîlîlere ait Şibâm Kalesi'nde doğdu. Burada İsmâîlî kültür çevresi içinde yetişti. 832/1429 amcası Ali b. Abdullah'a halef olarak on dokuzuncu "dâî-i mutlak" unvanını aldı ve vefatına kadar kırk yıl süreyle Yemen Tayyibî-İsmâîlîlerin liderliğini yaptı. Resûlîler'in desteğiyle Zeydîlere karşı mücadele etmiş, Aden ve Zebîd'i ele geçiren Tâhirîlerin yardımıyla elindeki bölgeleri muhafaza etmeyi başarmıştır. Hindistan'da Tayyibî-İsmâîliyye'yi yaymak için faaliyetlerde bulunmuş, 872/1467 Şibâm'da vefat etmiştir. Liderlik makamı ölümünden sonra oğulları ve torunlarına geçmiştir. İsmâîlî itikadına ve tarihine dair pek çok kitabı vardır.²⁹ "Uyûnu'l-Ahbâr ve Funûnu'l-Âsâr fi Zikri'n-Nebî el-Mustafâ el-Muhtâr" adlı eser İsmâîlîlerin en önemli kitaplarından biridir. Yedi ciltlik bir eserdir. İlk ciltler

²⁶ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 162.

²⁷ İzgi, "Hazrecî, Ali b. Hasan", 17/145.

²⁸ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 180.

²⁹ Osman Çetin, "İdris İmâdüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/489.

dünyanın yaratılışından yazarın Yemen'deki dâî atalarına kadar olan dönemi ele alır. Beşinci ve altıncı ciltler, İsmâîlî da'vetinin başlangıcı ve Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî çıkışı ile Fâtımî halifesi Müstansır-Billâh'ın dönemini ele alır. Yedinci bölümde ise Müstansır-Billâh'ın Yemen'deki hükmü ve Suleyhî Devleti'nin kuruluşu anlatılır. Ayrıca, Melike Ervâ'nın hükümdarlığı, Müstansır'ın ölümünden sonra da'vetin Mustalî ve Nizârî kollarına bölünmesi, Halife Âmir'in yönetimi ve onun oğlu Tâyyib'in Yemen'de Melike Ervâ'nın himayesi altındaki İsmâîlî-Da'vet liderliği ele alınır.³⁰

14. *Ḳurretü'l- 'Uyûn fî Ahbâri'l-Yemeni'l-Meymûn* adlı eser ve müellifi İbnü'd-Deyba.

İbnü'd-Deyba'nın tam adı ve künyesi: Vecîhüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ömer eş-Şeybânî eş-Şâfiî ez-Zebîdî'dir. İbnü'd-Deyba' olarak tanınır. 866/461 yılında doğmuş, 944/1537 yılında vefat etmiştir.³¹ Yemen'in Zebîd şehrinde doğmuş, Şâfiî mezhebine mensup bir âlimdir. Çocukluğunu dedesi Şerefeddin İsmâil b. Muhammed b. Mübâriz'in yanında geçirmiştir. Zebîd ve Yemen'in önde gelen âlimlerinden Arapça, kıraat, fıkıh, hadis ve tefsir dersleri almıştır. Üç kez hacca gitmiş, üçüncü haccında Şemseddin es-Sehâvî ile tanışmış ve ondan ders almıştır. Tâhirîler'in himayesinde Zebîd Ulu Camii'nde hadis müderrisliği yapmıştır. İbnü'd-Deyba' Zebîd ve Yemen tarihi konusunda kitap yazan tarihçilerin en önemlilerindendir. Memlûkler ve Osmanlıların Yemen'e girişine bizzat şahit olmuş ve bu dönemin tarihini eserlerinde ele almıştır. Eserleri, Resûlîler ve Yemen Tâhirîleri tarihine dair birinci elden kaynaklar arasında yer alır. 26-27 Receb 944/9-30 Aralık 1537 tarihinde Zebîd'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.³²

İbnü'd-Deyba'nın eserleri Zebîd ve Yemen tarihine odaklanmıştır. “Buğyetü'l-Müstefîd”, Zebîd'in coğrafyası, siyasî tarihi ve kurucusunu ele alan, 1500 yılında tamamlanan 10 bölümlük bir eserdir ve Tâhirîler dönemine detaylı bir bakış sunar. “el-Fazlü'l-Mezîd”, Buğyetü'l-Müstefîd'e ek olarak 1517'ye kadar meydana gelen olayları kapsar. “el-İkdü'l-Bâhir”, Buğyetü'l-Müstefîd'in özetidir ve Tâhirî sultanı el-Melikü'z-Zâfir'in talebi üzerine yazılmıştır. Ahşenü's-Sülûk, Tâhirî sultanlarını ve Zebîd tarihini

³⁰ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 181.

³¹ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 200.

³² Eymen Fuad Seyyid, “İbnü'd-Deyba”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/13-15.

manzum bir tarzda anlatan bir eserdir. Bu eserler, Yemen tarih yazıcılığında önemli bir yer tutmaktadır. Başkaca pek çok eseri daha vardır.³³

“Kurretü’l-‘Uyûn fî Ahbâri’l-Yemeni’l-Meymûn” İbnü’d-Deyba’ın Buğyetü’l-Müstefid’e ek olarak yazdığı ve Yemen’in 924/1518 yılına kadar olan İslâmî dönemini ele alan kapsamlı bir tarih eseridir. Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümü Yemen, San’a ve Aden’in tarihine; ikinci bölümü Zebîd ve burada hüküm süren emirler ile vezirlere; üçüncü bölümü ise Tâhirîler dönemine odaklanmaktadır. İbnü’d-Deyba’ bu eserinde Resûlîler ve Tâhirîler hakkında önemli bilgiler sunmuş ve özellikle İbn Vehhâs el-Hazrecî’nin “el-‘Ascedü’l-Mesbûk” ve “el-Kifâye ve’l-İ’lâm” adlı eserlerinden faydalanmıştır. Yemen tarihinin temel kaynaklarından biri olan bu eser, Muhammed b. Ali el-Ekva’ tarafından 1971-1977 yılları arasında Kahire’de iki cilt halinde yayımlanmıştır.³⁴

15. *Târîhu Sağri ‘Aden* adlı eser ve müellifi Bâ Mahreme.

Bâ Mahreme’nin tam adı, künyesi ve nisbesi: Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdullâh b. Ahmed Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfiî (ö. 947/1540)’dır. Yemenli tarihçi, hadis ve fıkıh âlimidir.³⁵ Bâ Mahreme’nin “Târîhu Sağri ‘Aden” adlı eseri, iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, Aden hakkında bilgiler verirken Kur’an ayetleri, hadisler, şiirler ve diğer anlatımlardan da faydalanılır. İkinci bölüm, Aden’de yetişen ya da Aden’i ziyaret eden âlimler, salih kişiler, hükümdarlar, emirler, vezirler ve tüccarları alfabetik bir düzenle ele alır. Bu bölümde toplamda 216 biyografi yer almaktadır. Kitap, Aden’in sosyal ve ekonomik durumu, alım-satım usulleri, vergi ve gümrük toplama yöntemleri ve Yemen’in Hicrî VIII ve IX. yüzyıllarındaki bazı olaylarını öğrenmek açısından önemlidir.³⁶ Bâ Mahreme’nin “Kılâdetü’n-Nahr” isimli eseri, Hicret’ten 927/1521 yılına kadar gelen tarih ve biyografileri kapsar ve Yemen ile Aden tarihi için önemli bilgiler sunar. “En-Nisbe ile’l-Mevâzi’ ve’l-Büldân” adlı eseri, coğrafi nisbeleriyle tanınan kişilerin biyografileri ve yaşadıkları yerleri ele alır. Bâ Mahreme’nin hadis ile ilgili eserleri de vardır.³⁷

³³ Seyyid, “İbnü’d-Deyba”, 21/13-15.

³⁴ Seyyid, “İbnü’d-Deyba”, 21/13-15.

³⁵ Casim Avcı, “Bâ Mahreme, Abdullah Tayyib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020) EK-1/157-158

³⁶ Seyyid, *Meşâdiru Târîhi’l-Yemen*, 206.

³⁷ Casim Avcı, “Bâ Mahreme, Abdullah Tayyib” EK-1/158.

16. *Ġāyetü'l-Emânî fî Ahbâri'l-Ḳuṭri'l-Yemânî* adlı eser ve müellifi Yahyâ b. Hüseyin (d. 1035/1625 – ö.1099/1687'den sonra).

Yahyâ b. el-Hüseyn'in tam adı, künyesi ve nisbesi: Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Mansûr-Billâh el-Kâsım b. Muhammed el-Hasenî es-San'ânî el-Yemenî'dir. Yemen'in önemli bir âlimi ve tarihçisidir. Zeydî-Kâsımiyye Devleti'nin kurucusu İmam Mansûr-Billâh Kâsım'ın torunu olan Yahyâ, genç yaşta dönemin önde gelen âlimlerinden hadis, fıkıh ve tarih dersleri almıştır. Yemen'in İslâmî tarihi ve sosyal yapısını ele aldığı eserleriyle tanınır. En önemli eseri, Yemen tarihi üzerine yazdığı “İnbâ'ü Enbâ'i'z-Zemen fî Târîhi'l-Yemen” adlı ansiklopedik çalışmasıdır. Muhammed Abdullah Mâzî, eserin 280-322/893-934 yıllarına ait bölümünü Almanca bir mukaddime ile birlikte yayımlamıştır. “Ġāyetü'l-Emânî fî Ahbâri'l-Ḳuṭri'l-Yemânî (eski adıyla ‘Aḳîletü'd-Dimen el-Muḥtaşar min İnbâ'i Enbâ'i'z-Zemen)”, Yahyâ b. Hüseyin'in “İnbâ'ü Enbâ'i'z-Zemen” adlı eserinin özetidir. Bu eser, İnbâ'i Enbâ'i'z-Zemen'da yer alan Zeydiyye mezhebi ve diğer mezheplerin inançlarına dair geniş bilgilere yer verilmeden yazılmıştır. Yani bu özet eser, daha önceki büyük eserde bulunan dinî ve mezhebî detaylara odaklanmaz. Ayrıca “Behcetü'z-Zemen” ve “Ṭabakâtü'z-Zeydiyye” gibi eserlerle de Yemen tarihini ve Zeydiyye mezhebinin önemli şahsiyetlerini ele almıştır. Yahyâ b. Hüseyin, dönemin en büyük hadis âlimlerinden biri olarak kabul edilir. Daha ziyâde tarih alanında kaleme aldığı eserleriyle tanınan Yahyâ b. Hüseyin Yemen'de yetişen en güvenilir tarihçilerden biri olarak kabul edilir. Yazdığı eserler, İslâmî dönemdeki Yemen tarihine dair en kapsamlı ve ayrıntılı çalışmalar arasında yer alır. Tarih yazımında kendisinden önceki tarihçilerin üzerinde farklı görüşler belirttiği birçok konuyu netleştirerek önemli bir açıklık getirmiştir.³⁸

Yemen tarihine ve bu tezin kapsamı içerisinde yer alan tarihi döneme dair çağdaş kaynaklara gelince, Hasan Süleyman Mahmud'un *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî fî Asr'il-İslâmi* (İslâmî Dönemde Yemen'in Siyasî Tarihi) adlı eseri, Suleyhîler ve Fâtımîler ilişkisi için Hüseyin b. Feyzullâh el-Hemdânî'nin (Hasan Süleymân Maḥmūd'un iştirâk ve taḥkîkiyle) *es-Suleyhîyyûn ve'l-Hareketü'l-Fâtîmiyyûn fî'l-Yemen* (Suleyhîler ve Yemen'deki Fâtîmî Hareketi) adlı eseri, Eyyûbîlerin Yemen'deki sultanı için Muhammed Abdul'âl Ahmed'in *el-Eyyûbiyyûn fîl-Yemen* adlı eseri,³⁹ Yemen San'a

³⁸ İsmail Yiğit, “Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/254–255.

³⁹ Müelliflerin eserleri için bakınız: Seyyid, *Meşâdiru Târîhi'l-Yemen*, 354.

Üniversitesi'nden Tarihçi Muhammed Abduh Muhammed es-Surûrî'nin⁴⁰ *el-Hayâtü's-Siyâsiyye ve Mezâhiru'l-Hadâratî fi'l-Yemen Fi Ahdil-Düveylâti'l-Müstakille min Sene 429-626 Milâdî 1037-1228* adlı eseri, bu tez çalışmasının klavuzu olmuştur.

1.1.1. Yemen İsmi ve Ülkenin Sınırları, İklimi, Coğrafyası ve Önemli Yerleşim Yerleri

Eski çağlarda Yemen ülkesini Yunanlılar “Arabia Felix” yani “Mutlu Yemen” olarak isimlendirmişlerdir.⁴¹ Yemen isminin nereden geldiğini Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229) *Mu'cemu'l-Buldân* adlı eserinde şu şekilde bize aktarıyor:

“Şarki dedi ki; ‘(Yemen ismi) ona doğru (sağa) gidenler için verildi’. İbn Abbâs; ‘Araplar ayrıldı bir kısmı sağ tarafa gitti ve (Gittikleri yer için) yemen isimlendirildi.’ Denilir ki insanlar Mekke’de çoğaldılar, (Mekke) onları taşıyamadı. Benî Yemen, Yemen’e gitti, onunla kaynaştı. Arzın/yerin sağına düştüğü için böyle isimlendirildi.”⁴²

Yemen bölgesinin İnsanların sağ tarafa gitmesi ile açıklanmasına ek olarak Yâkut el-Hamevî’ye göre: Kâbe’nin murabbâ’ (Kare) olmasından dolayı sağının ve solunun olmadığı, bir kavim onun sağına düşse diğeri soluna düşer, fakat Kâbe’nin Rûkn-i Yemânî’sine yönelenler için bunun olabileceği belirtilirken, bunun daha doğru görüş olduğunu Hamevî bize izah ediyor. Bununla birlikte Hamevî, ünlü coğrafyacı Yakubî’den bize nakil ile “el-Yemeni” isminin ağaçların, yeşilliğin ve ziraatın bolluğundan dolayı Yeşil Yemen’in bir sıfatı olduğunu aktarır.⁴³ Bu anlatı Yunanlıların “Arabia Felix” yani “Bereketli (Mutlu) Arabistan” isimlendirmesine paralel bir yaklaşım olduğu görülüyor. Yemen adının Eymen b. Ya’reb b. Kâhtan isimli bir adamdan geldiği de iddia ediliyor.⁴⁴

Özetlersek Yemen isminin Arapça’da bereket, hayır manasına gelen *يمن* = *yümm* isminden geldiği, ayrıca bir kişi denize arkasını dönüp Arap Yarımadası’na baktığında, Şam kuzeyde, Yemen ise sağ tarafta kalır. Yemen bölgesinin sağ tarafa yani Arapça

⁴⁰ Muhammed Abduh Muhammed es-Surûrî’nin çalışmaları için Aden üniversitesi sayfası bakınız: University of Aden (Câmiatü Aden), “Külliyât (Fakülteler)” (Erişim 18 Kasım 2024)

⁴¹ Hüseyin b.Ali el-Veysi, *Yemen’ül-Kübra Kitab-ı Coğrafi Jeoloji Tarihi* (San’a: Mektebetü’l-İrşâd, 1991), 1/1

⁴² Şihâbuddîn Ebû ‘Abdullâh Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Buldân*, thk. Ferîd ‘Abdül’azîz el-Cündî (Beyrut: Dâru’s-Şadr, 1410/1990), 5/11.

⁴³ Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 5/11.

⁴⁴ Veysi, *Yemen’ül-Kübra*, 1/20.

ifade ile yüm'n kelimesi ile aynı kökenden gelen يمين =yemin=sag tarafına düşmesi sebebi ile bu adı aldığı belirtilir.⁴⁵

Bugün Yemen ülkesi ve coğrafyası “Yemen Cumhuriyeti”⁴⁶ resmi devlet ismi ile Arabistan yarımadasının güneybatısında yer almaktadır. Ancak tarih içerisinde Yemen’in coğrafi sınırlarını bugünkü manada kesin hudutlarla belirlemek mümkün gözükmemektedir. Yemen’in hududunu tespitten ziyade Arap yarımadasının bir cüzü olarak kabul edilen sınırlarını ve Arap yarımadasının hangi bölgelerden oluştuğunu belirlemek hususan Yemen’in de hududunu ortaya koyacaktır.⁴⁷

Arap yarımadası coğrafi taksime göre beş kısımdan oluşmaktadır. Tihâme, Hicaz, Necd, Aruz ve Yemen. Buna İstahrî ve İbn Havkal (IV./X. yüzyıl) üç bölge ekliyor: Irak, Cezire ve Şam bölgesi.⁴⁸

Arap yarımadasını tamamen Yemen’den ibaret gören görüş de mevcuttur. Yahyâ b. Hüseyin (ö. 1100/1689) bu fikirdedir.⁴⁹ Yâkut el-Hamevî ise bu konuda söylenen en güzel sözün Ebû'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Saib’in İbn Abbâs isnadı ile zikrettiği görüş olduğunu belirtir. Bu görüşe göre Ceziretü'l-Arab (Arap Yarımadası) beş kısımdır, der. Lakin Asmai'den nakledilen görüşe göre Ceziretü'l-Arab dört kısımdır: Yemen, Necd, Hicaz ve Gavr yani Tihâme'dir.⁵⁰ El-Hemedânî'nin görüşü ise şudur: Arap yarımadasının sınır ve hudut boyları tasvir edildiğinde çıkan sonuca göre -kuzey ve güney hududu baz alındığında- Arap yarımadası, Yemen ve Şam arasından müteşekkildir.⁵¹

Mâlik'den (ö. 179/795) rivayetle Arz-ı Arab: Mekke, Medine ve Yemen'dir. Yine Mâlik b. Enes'den yapılan rivayetle bu bölgelere Yemâme'de eklenmiştir. Mugire

⁴⁵ Lütfi Abduvehhab, *el-Arap fî Usur'ul-Kadime* (İskenderiye: Dar'ul-Marifet'il-Camiiyye, 1430/2009) 1/102.

⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti San'a Büyükelçiliği “Büyükelçilik” (Erişim 6 Ekim 2024)

⁴⁷ Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982), 7. İman Ahmed Şemsan, *el-Yemen fî Asr'ul-Abbâsî'l-Evvel* (Aden: Naşir: Camia'tül-Aden, Dar'ul-Sekafet'ül-Arabiyye, 2001), 33.

⁴⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muḥammad el-İştahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Beyrut: Lîden – Dâru's-Şadr, 1937). 12-13. Ebû'l-'Abbâs el-Kalkaşandî, *Şubḥu'l-A'şâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ'*, (Kahire: Maṭba'atü'l-'Âmire, 1332/1914). 4/245. Ahmed İbrahim eş-Şerîf, *Mekke ve Medine fî Cahiliyye ve Ahdi'r-Resul (S)* (Kahire: Dar'ul-Fikr'il-Arabi, 2004), 19.

⁴⁹ Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. Muhammed b. Ali (1100/1689), *Gâyetü'l-Emânî fî Ahbâri'l-Katri'l-Yemânî*, thk. Saîd Abdülfettâh Âsûr – Muhammed Mustafa Ziyâre (Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1388/1968). 1/52.

⁵⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 2/160.

⁵¹ Hasan b. Ahmed b. Yâkub el-Hemedânî, *Sıfat-u Cezîreti'l-Arab*, thk: Muhammed b. Ali el-Ekvâ (San'a: Mektebet'ul-İrşad, 1410/1990), 83-85.

b. Abdurrahman ‘dan yapılan rivayete göre “Buraların kurâsı (köyleri, nahiyeleri, kasabaları) ve kuzeyden güneye, Irak’tan Yemen sahiline kadar ki coğrafi alandır.” denilerek alan nisbeten genişletilmiştir. Tâbiinden bir âlim Şabi’den yapılan rivayette Arap Yarımadası için Irak’ın Kufe bölgesinden başlayarak Yemen’in Hadramut bölgesine kadar bir hudut verilir.⁵² Arap coğrafyacılarında yani Kitab’ul-Buldan yazarlarında, Arap yarımadasının Hicaz, Tihâme, Yemen ve Necd bölgelerinden oluştuğuna dair genel kabul (icmâ) olduğu anlaşılmaktadır.⁵³ Verilen bilgilerle Arap yarımadasının hudutları aşağı yukarı bir şekle varmış oldu. Böylelikle onun bir cüzü sayılan Yemen’in hudut ve bölge taksimi daha kolay yapılabilir.

Yemen ve onun kapsadığı alanın sınırları Asmai’nin görüşü olarak, Umman’dan Necrân’a Arap denizi üzerinden Aden ve Şihr’e varır, Umman’ı da aşarak Beynune’den kesilir. Beynune, Umman ve Bahreyn arasındır, Yemen bölgesinden sayılmaz.⁵⁴ Yani Necrân ve Umman arasını Beynune’ye kadar bölgeler Yemen’dir.⁵⁵

Yemen’in sınırı: Teslis bölgesinin arkasından itibaren San’a’ nın karşıları, Hadramut, Şihr, Umman’dan Ebyen Adeni’nin yakınları, bütün bu bölgelerin plato ve yaylalarını, Yemen içine alır.⁵⁶ Coğrafyacı İstahrî (ö. 340/951-52’den sonra), Tihâme ismini de yazarak, bu bölgeyi Yemen’den sayar.⁵⁷

Yemen’in bölgelerinin Teslis, San’a, Hadramut ve Umman olduğunu İstahrî’nin tasvirine benzer şekilde coğrafyacı Bekrî’de vurgular.⁵⁸ Umman’ın siyasî taksimde Hicaz ve ardından Basra vilayetine bağlı olması, Yemen bölgesine dâhil edilmesinde siyasî bir zorluk olduğunu göstermektedir.⁵⁹ Siyasî sınırlar yerine Güney Arabistan olarak sınırlarını düşünebileceğimiz bu bölgeyi tarihen Yemen olarak kabul etsek⁶⁰ hatalı olmayız. Bu bölgeyi bugünkü Yemen, Hadramut bölgesi ve Umman sınırları içerisinde az çok geçişken bir yer olarak tahayyül edebiliriz. Tarihî anlamda tahayyül

⁵² Abdullah b. Abdilazîz el-Bekrî, *Mu’cem mâ İsti’ceme min Esmâ’l-Bilâd ve’l-Mevâdi’* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb 1403/1992), 1/5-6.

⁵³ Şemsan, *el-Yemen fi Asr’il-Abbâsî’l-Evvel*, 34.

⁵⁴ Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 5/11.

⁵⁵ Fayda, *Güney Arabistan’a Yayılışı*, 7.

⁵⁶ Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 5/11.

⁵⁷ İstahrî, *el-Mesâlik ve’l-Memâlik*, 23.

⁵⁸ Bekrî, *Mu’cem mâ İsti’ceme*, 1/9.

⁵⁹ Şemsan, *el-Yemen fi Asr’il-Abbâsî’l-Evvel*, 46.

⁶⁰ Fayda, *Güney Arabistan’a Yayılışı*, 9.

edilen bu bölge kuzeyinde Hicaz toprağı, güneyinde Aden körfezi ve Hint okyanusu, batısında Kızıldeniz, doğusunda ise Umman körfezine kadar olan yerdir.⁶¹

Yemen'in Kızıldeniz ve Arap Denizi'ne kıyısı olmasına rağmen, bu denizler iklimi büyük ölçüde etkilemez. Denizlerin etkisi, sadece kıyı bölgelerinde nem oranını artırmakla sınırlıdır. Yağışlar genellikle iki mevsimde görülür: İlkbahar (Mart-Nisan) ve Yaz (Temmuz-Ağustos). Yaz mevsimi daha fazla yağış alır. En fazla yağış güneybatıdaki yüksek bölgelerde (İb, Taiz, Ed-Dâli, Yerîm) 600-1500 mm arasında gerçekleşir. Batı kıyılarında (Hudeyde, Mehâ) ve güney-doğu kıyılarında (Aden) yağış miktarı düşüktür (50 mm civarı). Sıcaklık açısından bakıldığında, doğu ve batı düzlüklerinde yaz aylarında sıcaklık 42°C'ye kadar çıkmakta, kış aylarında ise 25°C'ye kadar düşmektedir. Yüksek bölgelerde sıcaklık maksimum 33°C, minimum ise 20°C civarındadır. Kış aylarında yüksek bölgelerde sıcaklıklar rakıma bağlı olarak daha düşüktür ve kışın sıfırın altına düşebilir. Örneğin, 1986 kışında Zimâr bölgesinde sıcaklık -12°C olarak kaydedilmiştir. Nem oranı kıyılarda %80'in üzerindeyken, çöl bölgelerinde %15'e kadar düşmektedir.⁶²

Yemen'in coğrafi yapısı üç ana doğal bölgeye ayrılmaktadır:

1. *Tihâme (Sahil Bölgesi)*: Bu bölge, Kızıldeniz kıyısında yer alan geniş bir sahil şerididir. Kuzeyde Suudi Arabistan sınırından başlayarak güneyde Babü'l-Mendeb Boğazı'na kadar uzanır. Tihâme'nin genişliği 40 ila 60 mil arasında değişmektedir. Bölge, yeraltı suları bakımından zengin olup, büyük ölçüde tarıma elverişlidir. Ayrıca Aden'den Umman sınırlarına kadar uzanan bir başka sahil düzlüğü daha bulunmaktadır.⁶³

2. *Dağlık Bölge*: Batıdaki sahil şeridinin hemen doğusunda yer alan bu bölge, güneyden kuzeye doğru sahil düzlüğüne paralel bir şekilde uzanır. Bölge, topraklarının yüksek verimliliği ve mineral kaynaklarının zenginliği ile dikkat çeker. Yemen'in en yüksek noktası da bu bölgede bulunur: Bu nokta San'a'nın batısındaki Hazûr (veya Peygamber Şuayb) dağıdır. Bu dağın yüksekliği yaklaşık 4.000 metredir. Dağlık alan, doğudan batıya doğru değişen bir genişliğe sahiptir ve en dar kısmı 100 kilometreden az değildir.

⁶¹ Veysi, *Yemen 'ül-Kübra*, 1/22-27.

⁶² Yemen Cumhuriyeti Birleşik Arap Emirliği Büyükelçiliği "Suvar Mine'l-Yemen" (Erişim 20 Kasım 2024) <https://yemenembassy-uae.org> (ET. 20/11/2024)

⁶³ Abdullah b. Abdülvahhab eş-Şemahî, *el-Yemenu'l-İnsân ve'l-Hadâre*, (Beyrut: Menşurâtü'l-Medîne, 1405/1985), 15.

Bölge, yoğun nüfusu, tarıma uygun arazileri ve verimli vadileri ile önemli bir yerleşim alanıdır.⁶⁴

3-Düzlük (Es-Sehl): Bu bölge, Yemen dağlarının doğusunda yer alan geniş ve yüksek bir platodur. Doğuya doğru Rub'ül-Hali çölüne kadar uzanır. Bu plato üzerinde birçok dağ bulunur ve bu dağlar arasında düz, tarıma elverişli araziler yer alır. Bölge, tarih boyunca önemli krallıklara ev sahipliği yapmıştır: Maîn Krallığı'nın, Sebe Krallığı'nın, Himyer Krallığı'nın, Kataban Krallığı'nın başkentleri ve günümüzde başkent olan San'a, bu bölgede yer almaktadır. San'a, bu düzlüklerin en ılıman havasına, en verimli topraklarına, en sağlıklı iklimine, en stratejik konumuna ve en zengin maden kaynaklarına sahiptir. Ayrıca hem yer üstü hem de yer altı su kaynakları bakımından oldukça zengin bir bölgedir. San'a' bölgesinde yer alan Harâz'ın dağlarından biri olan büyük Mesâr Dağı yer almaktadır. Bu dağda Ali b. Muhammed es-Suleyhî'nin kurduğu devlet doğmuş ve doğal Yemen'i kapsayan birliğin merkezi olmuştur.⁶⁵

XII. yüzyılda Yemen'in en önemli dört yerleşim merkezi San'a, Aden, Zebîd ve Taiz idi. **San'a:** Yemen'in en büyük şehri olarak öne çıkmıştır. Kızıldeniz'den 170 km içeride ve 2200 metre yükseklikte kurulan şehir, Çin ile Hindistan'dan gelen malların Aden üzerinden kara yoluyla kuzeye, oradan da Avrupa'ya taşınmasında stratejik bir rol oynamıştır. San'a'nın çevresindeki kaleler, şehrin savunmasında kritik bir rol oynuyordu. Doğuda Nukum dağı üzerindeki Berâş Kalesi, yöneticilerin savunmada yetersiz kaldığında sığındığı bir yerdi. Şehrin 35 km doğusunda Benî Hişeyş Dağı'ndaki **Zî-Mermer Kalesi**, Yemen'in en sağlam kalelerinden biri olarak kabul edilmekteydi. San'a'nın kuzeybatısında yer alan **Kevkebân** ve **Selâ** kaleleri de bölgenin önemli kaleleridir. Yemen için denizcilik faaliyetlerinin ana üssü olan **Aden:** Yemen'in güneybatı kıyısında, Kızıldeniz'in girişindeki Babü'l-Mendep Boğazı'nın 100 mil doğusunda yer alan stratejik bir yarımada şehridir. Orta Çağ'da Kızıldeniz, Afrika, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu arasındaki ticaret yollarının merkezi olmuştur. Şehir, ticaret gelirleriyle tanınmıştır. Kızıldeniz'e 25 km uzaklıkta, Tihâme bölgesinde yer alan **Zebîd:** Yemen'in üçüncü büyük şehri olup ismini Zebîd Vadisi'nden almıştır. 204/820 yılında Abbâsîler tarafından inşa edilmiş ve Ziyâdîlerin merkezi olmuştur. Zebîd, hac yolları üzerinde bulunması ve çok sayıda âlimin burada bulunmasıyla Sünnî mezhebinin eğitim ve kültür merkezi olarak önem kazanmıştır. Yemen'in dağlık bölgelerinde Sabr

⁶⁴ Şemâhi, *el-Yemenü'l-İnsân ve'l-Hadâre*, 16.

⁶⁵ Şemâhi, *el-Yemenü'l-İnsân ve'l-Hadâre*, 16-17.

Dağı eteklerinde yer alan **Taiz**: Suleyhîler ve sonrasında Eyyûbîler döneminde önemli bir şehir olmuştur. Eyyûbîler ile aynı mezhebe tâbi olmasıyla bu yönetimin destekçisi olmuş, ılıman iklimi nedeniyle Eyyûbî hükümdarlarının ikamet merkezi Taiz şehri olmuştur. Şehir, ticarî ve stratejik önemi ile dikkat çekmiştir. Yemen'in kuzeyinde yer alan **Sa'de** şehri: Zeydîlerin başkenti olarak bilinmektedir. Zeydî imamlarının yönetim merkezi olmuş ve Hâdî-İlêlhak'ın kabrini barındırdığı için önemli bir dinî merkezdir. Zeydî imamlar, gücünü, Sa'de çevresindeki kabilelerin desteğinden almıştır. Bu şehirler, XII. yüzyılda Yemen'in siyasî, dinî ve ekonomik açıdan en önemli merkezlerini oluşturmuş, her biri bölgenin dinamiklerini şekillendirmiştir. XII. yüzyılda Yemen'de, Taiz'in kuzeyinde San'a yolu üzerindeki *Cened* ve *Zû-Cible*, İsmâîlîlerin önemli merkezleriydi. Zi-Cible'nin kuzeydoğusunda yer alan *İb*, günümüzde büyük bir şehir haline gelmiştir. İb'in doğusundaki Ba'dân Dağı'nda bulunan *Hab Kalesi*, Orta Çağ'da Yemen'in en güçlü dört kalesinden biri olarak kabul edilmiştir ve 582/1186'ya kadar Zürey'îlerin kontrolünde kalmıştır. San'a'nın güneyindeki eski bir yerleşim olan *Zimâr*, Benî Mezhic kabilesine bağlı Cenb aşireti tarafından yönetilmiş ve Eyyûbî iktidarına karşı güçlü bir direnç göstermiştir.⁶⁶

Yemen, coğrafi çeşitliliği, stratejik konumu ve doğal kaynaklarıyla tarih boyunca birçok medeniyete beşiklik yapmış ve önemli bir yerleşim alanı olmuştur. "Yümn" kökünden gelen ismiyle bereketli topraklara işaret eden Yemen, dağlık bölgelerinden verimli ovalarına, sahil kesimlerinden çöl sınırlarına kadar çeşitli iklimsel ve arazi koşullarını bünyesinde barındırır. Orta Çağ'da San'a, Aden, Zebîd ve Taiz gibi şehirler siyasî, dinî ve ticarî merkezler hâline gelerek Yemen'in bölgesel önemini artırmış ve pekiştirmiştir. Bu çeşitli unsurlardan oluşan yapı Yemen'in tarihsel ve siyasal kimliğini şekillendirmede belirleyici olmuştur.

1.2. FÂTIMÎ NÜFUZU ÖNCESİNDE YEMEN'İN SİYASÎ TARİHİ

Yemen, İslâm öncesi dönemden itibaren zengin bir siyasî ve kültürel geçmişe sahip olarak çeşitli yerli krallıkların egemenlik alanı ve dış güçlerin de siyasî nüfuz bölgesi olmuştur. Hem İslâm öncesi hem sonrasına dair vereceğimiz bilgilerden amaç, Fâtımî nüfuzunun Yemen'e girişini tahlil edebilmek adına tarihsel arka planı ortaya koymak içindir. İslâm öncesi dönemde Yemen; Sebe, Himyer, Kataban gibi eski

⁶⁶ Betrettin Basuğuy, *Yemen Eyyûbîleri, Turanşah ve Tuğtekin Dönemleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 37-41.

krallıkların vatani olduğu gibi bu krallıkların ardından Habeşlilerin, Farisîlerin sonunda da İslâm ile tanışmasıyla beraber Müslüman idarecilerin yönetiminde olmuştur. Emevî ve Abbâsî dönemlerinde merkezi idarededeki zaaflar nedeniyle merkezle olan bağ, zamanla gevşemiş, Ziyâdîler, Necâhîler ve Benî Ya'fur gibi yerel hânedanlıklar ortaya çıkmıştır. Yemen'deki bu çalkantılı siyasî yapı, Fâtımî dâîlerinin Yemen'e nüfuz etmesini mümkün kılan elverişli bir zemin hazırlamıştır.

1.2.1. İslâm'dan Önce Yemen'in Siyasî ve İctimaî Durumu

Yemen'in sakinleri, Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın neslinden gelen insanlardır. İslâm öncesi Yemen devlet tarihini, kendilerine Ahkaf de denilen Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen Âd kavmi ile başlatan görüşler mevcuttur. Bazı müfessirler Ahkâf'ın ⁶⁷ mıntıkasının Hadramut içinde bir bölge olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁸ Buna delil olarak şu ayet örnek gösterilir: “Âd'ın kardeşini (yâni Hûd'u) an; Ahkâf'daki kavmini uyarmıştı.”⁶⁹

Eski Arap tarihçilerine göre; Araplar'ın atası üç şahıstır, bunlar: Adnân, Kâhtan ve Kudâa. Adnân İsmâiloğullarından, Kâhtan ise Sam b. Nuh Aleyhisselamın neslidir veya Hud Aleyhisselamın neslidir.⁷⁰ Kudâa ise Kahtânîler'den mi Adnânîler'den mi olduğu konusunda nesep âlimleri arasında ihtilâf olan kabiledir.⁷¹

Araplar iki kısımdır: Bâide (yok olanlar) ve Bâkiye'dir (geriye kalanlar). Ahkaf'ta ikamet eden Ad kavmi bunun yanında Semud kavmi, Amalikahîler dahi Bâide Araplarındandır. Kâhtanîler ve sonradan araplaşan (Hz. İbrahim'in oğlu) İsmâilîler yani Adnanîler, Bâkiye Araplarındandır.⁷² Yemenliler aslen Kâhtan oğullarıdır.⁷³

⁶⁷ Ahkaf 'ın Umman ve Hadramut arasında yer alan geniş kumluk alan olduğu ileri sürülmüştür. Emin Işık, “Ahkaf Süresi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/549–550.

⁶⁸ Abdüsselâm Mihlâfî, *Safahât min Târihi 'l-Yemen*, c. 5, sayı 2, *Mecelletü 'l-İklîl*, (San'a: Yemen, 1408/1987). 57. (Erişim 5 Ağustos 2024)

https://archive.alsharekh.org/MagazinePages/MagazineBook/Al_Eklil/Al_Eklil_1987/Issue_2/index.html

⁶⁹ Diyanet Vakfı Meali, Ahkâf (46): 21. (Erişim 5 Temmuz 2024)

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=46&ayet=21>

⁷⁰ İbn Hazm, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *Cemheretü Ensâbi 'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1982). 1/7. Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi 'l-Arab Kable 'l-İslâm*, (Beyrut: Dâru's-Sâki, 1422/2001), 1/313.

⁷¹ Casim Avcı, “Kudâa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/308–309.

⁷² Abdullah Abdülcebbar – Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *Kıssatu'l-Edeb fî 'l-Hicâz*, (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1400/1980), 1/73.

⁷³ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi 'l-Arab*, 1/329.

Yemen'in İslâm öncesi tarihini ortaya koymak için esasen daha fazla arkeolojik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadı.⁷⁴ Kâhtanîler kendilerinin atası olarak Hz. Hud'u benimsemişlerdir.⁷⁵ Ad kavmine mensup olanlarla Kâhtanîlere mensup olanları ayrı tutan görüşler mevcut. Çünkü ilk Arapça konuşanlar Kâhtanîlerdir. Ad kavminin ilahi bir cezaya muhatap olduktan sonra Kâhtanîlere karşı izleri silinmiştir. Kâhtanîler, Maînlilerden sonra Yemen'e yerleşmişlerdir.⁷⁶

1.2.2. Maîn Devleti: Güney Arabistan'daki Bilinen İlk Devlet Tecrübesi

Arap devletlerinin en eskisi olarak kabul edilen Maîn Devleti'nin kuruluş tarihi hakkında net bilgi olmasa da MÖ 1300-MÖ 630 yılları arasında hüküm sürdüğü kabul edilmektedir. Sebe ülkesinin kuzeyinde, Hadramut'un batısında yer alan bu devlet, Hadramut ve Necrân arasındaki ziraata en uygun ve en verimli yer olan bugünkü San'a'nın kuzeydoğusunda yer alan Cevf⁷⁷ kentinde ortaya çıkmıştır.⁷⁸ Başkenti coğrafyacı Strabon'a göre "Karna" kentidir.⁷⁹ Cevf şehrinden günümüze kalan harabeler hâlâ durmaktadır.⁸⁰ Bu harabelerdeki pek çok kitabe, 1869 yılında, Yahudi asıllı Fransız bilim adamı Halévy tarafından keşfedilmiştir.⁸¹ Bu kitabelerde Maîn şehri, krallarının isimleri, Maîn kabilesine yönelik bir saldırı olayı ve ayrıca Mısır'daki isimleriyle ilgili bilgiler aktarılmaktadır. Bu kitabelerde yer alan bilgilerle Maîn Devleti'nin tarihine, kronolojik olarak bir nebze ışık tutulmaktadır.⁸² Yemen bölgesinin verimli alanlarında yaşayan Maînliler Mısır ve Yunanlılarla özellikle Nabatîler ile olan ticaretleri ile meşhurdur. Ticaret dolayısıyla Mısır'da dahi koloni kurduğu anlaşılan Maîn Devleti'nin sınırları Kuzey Arabistan'a hatta Filistin'in güneyine dek uzanmıştır.⁸³

⁷⁴ Muhammed Abdulkadir Bâfikiyyeh, *Târihu'l-Yemeni'l-Kadîm*, (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1405/1985), 12.

⁷⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 1/313.

⁷⁶ Abdulcebbar, Hafâcî, *Kıssatu'l-Edeb*, 1/73. bu konu ile ilgili benzer ve farklı görüşler için: Farklı Müellifler ve Reşid Rıza, *Men Humu'l-Asliyyun fi'l-Ceziretü'l-Arab*, Mecellet'ül-Menar, 15/3, (Mısır 1912), s. 187.

⁷⁷ Cevf şehri Necran ve Hadramevt (Hadramut) arasında düz ve verimli bir yerdir. (Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/74.)

⁷⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/73-77. Bafikiyyeh, *Târihu'l-Yemeni'l-Kadîm*, 25. Hasan Süleyman Mahmud, *Tarih'ül-Yemen'il-Siyâsî* (Bağdat: Dar'ul-Cahız, 1969), 13.

⁷⁹ Mahmud, *Târihu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 13.

⁸⁰ Bafikiyyeh, *Târihu'l-Yemeni'l-Kadîm*, 25.

⁸¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/75.

⁸² Bafikiyyeh, *Târihu'l-Yemeni'l-Kadîm*, 27. Mahmud, *Târihu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 13-14.

⁸³ Mahmud, *Târihu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 14-15.

1.2.3. Sebe Devleti: Antik Çağ'da Yemen'in En Güçlü Krallığı

İslâm tarihçileri, devlete ismini veren Kâhtan soyundan olduğunu belirttikleri Sebe'nin soy silsilesini, Sebe b. Yeşcüb b. Yareb b. Kâhtan'a dayandırarak Sebe'nin gerçek isminin Abduşşems olduğunu söylemişlerdir. Babasından sonra Yemen'in kralı olan bu şahsın, yaptığı savaşlarda çokça esir elde ettiğinden "Sebe" ismini aldığı rivayet edilir. Bu ismin lakap olduğu da zikrediliyor. Kabilelerin âdeti üzere bu isim kral olan evlatlarına da geçmiştir.⁸⁴ Sebe ismi Sümer kitabelerinde "Sabu" veya "Sabum" olarak geçer. Yunan tarihçiler Yemen kavimlerinden bahsederken Maînliler, Sebeîler, Katabanlılar ve Karyunları sayıyor, Maryaba (Me'rib/Ma'rib) şehrinin Sebe Devleti'nin başkenti olduğunu belirtiyorlar. Yunanlı tarihçi Strabon ise iktisadi ve içtimai hallerinden bahsediyor.⁸⁵ MÖ VIII. yüzyılın ortalarında Asur kitâbelerinde Sebe Devleti'nden söz edilmiştir.⁸⁶

Sebe⁸⁷ ülkesinin melikesinin Süleyman Peygamber'in saltanatının ihtişamına hayran kalarak onu ziyaret ettiği, altın, çok büyük miktarda baharat ve değerli taşlar armağan ettiği ve bazı sorular sorduğu, Süleyman Peygamber'in Sebe melikesinin her isteğini, her dileğini yerine getirdiği Tevrat'ta yazılıdır.⁸⁸ Sebe melikesinin yönetimde ülke meselelerini kendi meclisinde tartışarak sonuca bağladığı Kur'an ayetinin ifade tarzından da anlaşılmaktadır. Kur'an müfessirleri Sebe melikesinin yönetiminin meşrutî idareyi andıracak şekilde olduğunu belirtmektedirler.⁸⁹

Kur'an-ı Kerim'de Sebe kıssası şu şekilde tasvir edilir: Sebe ülkesinde güneşe tapan bir kavim ve bu kavme hükümdarlık yapan kadın ile ilgili Hz. Süleyman bir bilgi alır. Süleyman Peygamber, bu kavme hükümdarlık Sebe melikesine mektup yazar ve bu mektupta onu ülkesiyle beraber kendisine tâbi olmaya çağırır. Mektubu ulaşınca Sebe melikesi ülkesinin ileri gelenlerini toplar. Konu müzakere edildikten sonra melike, Hz. Süleyman'a hem tâbi olur hem de iman eder.⁹⁰ Sebe sûresinde ise çokça nimete rağmen

⁸⁴Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Ḳalâ'idü'l-Cümân fî't-Ta'rîf bi-Kabâ'ili 'Arabi'z-Zamân*, thk. İbrâhîm Ebyârî, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1402/1982), 18. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/75.

⁸⁵ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 16.

⁸⁶ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 17.

⁸⁷ Bu ülkeye Sebe (Sabâ, Seba) ismi de verilmektedir. İsmail Yiğit, "Sebe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/241-243.

⁸⁸ Kutsal Kitap, "1. Krallar 10/1,4-5,10,13" (Erişim 9 Ağustos 2024)

⁸⁹ Ramazan Levent, "Demokrasinin Doğulu Kökenlerine Dair Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/3, s.s. 815-826, (Eylül 2020), 83.

⁹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı "Ku'ran-ı Kerim Neml sûresi" (Erişim 10 Haziran 2024)

maddî refaha sahip güçlü Sebe toplumunun Allah’a kulluktan yüz çevirip şeytana uyup bundan dolayı büyük bir sel felâketiyle (Arim Seli) cezalandırıldığı, nimetlerin mahrumiyete dönüştüğü anlatılmaktadır.⁹¹ Sebe Devleti’nin tarihini iki dönem olarak değerlendirebiliriz.⁹²

Mukarrebun Dönemi: (MÖ 850-650) Sebe Devleti bu devirde Maîn’lilerle yaklaşık iki asır muasırdır. Mukarrebun veya Mekarib kelimesi bu devletin yöneticilerinin lakabıdır. Bu lakapların manası ise yakın olanlar, İlahıya yakın veya ilah ile kulları arasında vasıta olanlar anlamına gelir. İki buçuk asır hüküm sürmüşlerdir. Bu konuda farklı görüşler de vardır.⁹³ Başkentleri Me’rib’in batısındaki Sarvah kentidir. Sonra başkentleri Me’rib oldu. Maddi refah ve güç ülkelerine yayıldı. Komşularını hükmü altına aldılar. Araziyi ıslahta maharetleri oldukça ilerledi. Buna örnek olarak Me’rib Seddi ve Me’rib şehri için yaptıkları surlar, burçlar ve iki kapı verilebilir.⁹⁴

Krallar dönemi: Dönemleri MÖ 650 yıllarında başladı. Bu devirdeki krallar, din adamlığından yani mukarreblikten tamamen soyutlandılar.⁹⁵ Bölgesindeki muhtelif kabileleri ve Maîn Devleti’ne bağlı küçük yönetimleri kendilerine bağladılar. Devletin yıkılışına en büyük sebebin Arim Seli ve Merib Seddi’nin yıkılışı olarak gösterilir. Bu devletin gücü de Maîn Devleti gibi ticarete dayanıyordu.⁹⁶ “Arabia Felix” yani “Bereketli (Mutlu) Arabistan” olarak ifade edilen Sebe Devleti güç ve önem bakımından bölgesinde ilk sıradadır. Anıtsal mimarî tarzındaki şehirleşme kültürünün de Sebe Devleti ile ortaya çıktığı kabul edilmektedir⁹⁷

1.2.4. Kataban, Evsan (MÖ 860-MÖ 510) ve Hadramiyye Devleti

Kuruluş ve tarih sahnesinden çekilişleri ile ilgili bir tarih belirlemede tarihçilerin ittifak etmediği Kataban ve Evsan Devleti, Güney Arabistan’daki Maînve Sebe Devleti’ne çağdaştır. Kataban ve Evsan, ismi geçen devletlere nazaran daha küçük bir egemenlik sahasına sahiptiler. Kataban Devleti’ni yöneten kralların isimleri net olarak bilinmemektedir. Bu krallar da ilk olarak mukarreb yani rahip-kâhin yöneticilerdir.⁹⁸

⁹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı “Ku’ran-ı Kerim Sebe süresi” (Erişim 10 Ekim 2024)

⁹² Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 18.

⁹³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/268-269.

⁹⁴ Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 18.

⁹⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/315. Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 18.

⁹⁶ Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 19.

⁹⁷ Halil Ortakçı, “Himyerîler (MÖ 115- MS 525) “, *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/2 ss. 92-124, (2017) , s. 95-96.

⁹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/179. Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 21-23.

Sebe halkının içinden çıkan Katabanlıların en önemli şehri Temna'dır. Arkeolojik çalışmalarda bu devlete ait eserler ortaya çıkarılmaktadır. Bu devlete Sebe Devleti son vermiştir.⁹⁹ Evsan Devleti ise Kataban Devleti'nin bir cüzüdür. Kataban Devleti'ne isyan ederek kendi egemenliklerini ilan etmişlerdir. Hadramiyye Devleti ise Kataban Devleti'ne muasır idi. Tarih sahnesine çıkış yılı olarak MÖ 300 yılı gösterilse de batılı bilim adamlarınca farklı görüşler öne sürülmüştür. Eski başkenti Mifea'dır. Sonradan Tevrat'ta Sebt olarak ismi geçen ve mabetler şehri olan Şebbu bu devletin yeni başkenti olmuştur. Bu devlete ait bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Ticarete dayalı bir devlet olan Hadramîler uzun bir müddet tütsü ve güzel kokuda tekel olmuşlardır. Halkı putperestti.

100

1.2.5. Himyer Devleti (Himyerîler) (MÖ 115-MS 525): Yemen'in Son Büyük İslâm Öncesi Krallığı

Arap tarihçilerine göre Himyerîler, Sebe halkındandır. Sebelilerden ayrı sayılmadıklarından dolayı uzun bir süre eski Yunan'ın eserlerinde Himyerîlerden bahsedilmemiştir. Sebelilerin son dönemlerinde yönetim fırsatı bulan Himyerî önderi, ülkeyi ele geçirmiştir.¹⁰¹ Himyer kralları "Sebe ve Reydan'ın Meliki" ünvanını taşıırken Himyerîlerle ilgili haberler eski Yunan ve Romalıları ulaştırmıştır. Başkentleri olan Saffar şehrini yani Zıfar'ı bu milletler kitaplarına kaydetmişlerdir.¹⁰² Arkeologlar, Himyer Devleti'nin MÖ 115-MS 525 yılları arasında, yani Zûnüvâs'a kadar tarih sahnesinde yer aldığını ifade etmektedirler. Bu da yaklaşık 640 yıldır.¹⁰³ Geniş bir coğrafyada hüküm süren Himyerîlerin hudutları Kızıldeniz ve Hint Okyanusu sahillerinden Hadramevt'e (Hadramut'a) İfrîkiye'de ise Azânya sahillerinin içine kadar ulaşmıştır.¹⁰⁴

Himyer Devleti'nden önce Yemen'de Ma'în ve Sebe devletleri tarih sahnesindeydi. Himyerîler ortaya çıkmadan önce Yemen bölgesinde baskın güç Sebeliler'di. Sebeliler'le girmiş oldukları mücadelelerden sonra Himyerîler, IV. asırdan sonra Yemen'in tek egemen gücü oldular.¹⁰⁵ Devletin esas gücü ve geliri ticaretten değil yapmış olduğu savaşlardan geliyordu. Fars ve Habeşlilerle yapılan savaşlar bu durumu

⁹⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/217. Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni 's-Siyâsî*, 21-23.

¹⁰⁰ Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni 's-Siyâsî*, 21-24.

¹⁰¹ Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni 's-Siyâsî*, 20.

¹⁰² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/510. Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni 's-Siyâsî*, 21.

¹⁰³ Halil Ortakçı, *Himyerîler*, 104.

¹⁰⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/511.

¹⁰⁵ Halil Ortakçı, *Himyerîler*, 92.

ortaya koymaktadır. Bu devletin Güney Arabistan’da oynadığı siyasî rol günümüze uzanmıştır. Bu savaşlarda mühim rol oynayan kabilelerden biri de Kuzaa kabilesidir.¹⁰⁶

Hadramut’u ve Yemen’in diğer bölgelerini ele geçirmeleri sonucu krallarının lakabı, “Sebe, Reydan, Hadramut ve Yemnat’ın Meliki” olmuştur.¹⁰⁷ Birbiri ardınca birbirlerine tâbi olarak gelmeleri veya çokça tâbisi bulunmasından dolayı Himyerî krallarına “tübba”, çoğulu olarak “tebâbia” lakabı da verilmiştir.¹⁰⁸ Kur’an-ı Kerim’de bu lakaba işaret vardır. “*Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tübba kavmi ile onlardan öncekiler mi? Onları helâk ettik. Çünkü onlar suçlu kimselerdi.*” (Duhân 44/37)¹⁰⁹ Yâsir b. Amr’dan sonra Tübbân, diğer adıyla Esad adındaki kişi hükümdar oldu. Yemen hükümdarlarına “Tübba” adı verildi. Himyerîlerin Azerbaycan hatta Çin’e kadar seferler düzenlediği rivayet edilmektedir.¹¹⁰ Bu Tübba lakaplı krallardan birinin Yahudiliği benimsediği de aktarılmaktadır.¹¹¹ Kesin bir tarihi bilgi olmasa da bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Himyerîler, Arap Yarımadası dışına sefere çıkmışlardır.¹¹²

Son Himyerî hükümdarı Tebâbia Yusuf Zûnüvâs, Hristiyanlık dinine mensup olan Necrân bölgelerinde muktedir güçtü. Yahudiliği kabul etmesi ile beraber Necrân Hristiyanlarına da Yahudiliği benimsemeleri için baskı yaptı. Bunu kabul etmeyen Necrân Hristiyanlarını (yaklaşık 20 bin kişiyi) Miladî 525 yılında Uhdud adı verilen çukurlara atarak ateşte yaktı. Bu olaya Kur’an-ı Kerim’de değinilmiştir. “*Şahitlik edene ve şahitlik edilene andolsun ki, (müminleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lânetlenmiştir. Onlar da o ateş çukurunun etrafında oturmuş, müminlere yapmakta oldukları işkenceyi seyrediyorlardı. Onlar mü’minlere ancak; göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan mutlak güç sahibi ve övülmeye lâyık Allah’a iman ettikleri için kızıyorlardı. Allah, her şeye şahittir.*”(Buruc 85/4-9)¹¹³ Bu durum, Hristiyan dindaşları olan (Rum) Kayser’e bildirildi. Kayser ise memleketinin uzak

¹⁰⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/510. Halil Ortakçı, *Himyerîler*, 92.

¹⁰⁷ Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 20.

¹⁰⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/513.

¹⁰⁹ Kur’an Meali “Diyanet İşleri Meali” (Erişim 10 Ekim 2024)

¹¹⁰ İbnü’l-Esîr, İzzuddin Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi’t-Târih*, thk. Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru’l-Kitâb’ul-Arabî, 1417/1997), 1/241-242.

¹¹¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/380.

¹¹² Halil Ortakçı, *Himyerîler*, 110.

¹¹³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, tahriç: Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru’l-Kitâb’ul-Arabî, 1410/1990), 1/50. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/391. Halil Ortakçı, *Himyerîler*, 115.

Kur’an Meali “Diyanet İşleri Meali Buruc Süresi 4-9” (Erişim 10 Ekim 2024)

olduğunu, Habeşlilerin Yemen'e daha yakın olduğunu bundan dolayı Hristiyan Habeşlilerin onlara yardım edebileceğini söyleyerek Habeşlilere bir mektup yazdı. Habeşliler bunun üzerine ordularını hazırladılar ve Zûnüvâs ve ordusunu yenilgiye uğrattılar. Böylece Habeşliler Yemen'i idaresi altına aldı.¹¹⁴

1.2.6. Yemen'de Habeşlilerin İktidarı ve Bölgesel Rekabet

Habeşliler, Himyerî Hükümdarı Zûnüvâs'ı yenerek Yemen'de yaklaşık elli beş yıl idarî olarak baskın güç olmuşlardır. Bu iktidarın merkezi San'a şehri olmuştur.¹¹⁵ Buraya egemen olan Ebrehe, Hristiyanlığı yaymak için San'a şehrinde, Kulleys adında, eşsiz bir kilise yaptırdı. Buraya rakip gördüğü Mekke'deki Kâbe'yi yıkmak istedi. Miladî 570 yılında Meşhur Fil Vakası vuku bulmuştur. Ama Kâbe'yi yıkma amacına ulaşamamıştır.¹¹⁶ Ebrehe öldükten sonra oğlu Yeksum, Yemen'deki Habeş iktidarını ele aldı. Habeşliler yerli halkın kadınlarını nikâhladılar, erkeklerini öldürdüler. Bu zulümden eski Yemen hükümdar sülalesinden Seyf b. Zûyezen el-Himyerî halkını kurtarmak istedi. Habeşlilerin işgal ve baskısından kurtulmak isteyen Seyf b. Zûyezen bu mücadelesinde İran Kisrası'ndan yardım gördü. Bu devletin yardım için gönderdiği ordu ile Habeşlileri buradan çıkartmıştır.¹¹⁷

İran'ın Yemen'deki hâkimiyeti döneminde İran adına görev yapan birçok Farslı validen sonra, son vali Hz. Peygamber (A.S.) devrinde İslâmiyet'i benimsemiştir.¹¹⁸ Ülkedeki Farslıların Arap kadınlarla evliliğinden doğan çocuklar Yemen'de Arap-Fars karışımı bir sosyal sınıf dahi meydana getirmiştir. Bu sınıfa mensup insanların Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşen ridde (dinden dönme) olaylarında hem de Emevîler dönemindeki faaliyetleri dikkat çekmiştir.¹¹⁹

Yemen'in İslâm öncesi dönemi, köklü medeniyetlerin ve birçok krallığın hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. Sebe ve Himyer gibi güçlü krallıklar, Yemen'i ticaret yollarıyla, mimarî eserlerle ve inanç alanındaki değişikliklerle bölge coğrafyasının öne

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/391. Halil Ortakçı, *Himyerîler*, 116.

¹¹⁵ Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, 10.

¹¹⁶ Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, (Kahire: Dâru'l-Maârif bi-Mısır, 1387/1960), 2/130-131. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/85, 92, 93.

¹¹⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 2/139-142. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/104, 107.

¹¹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/217. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 21-23.

¹¹⁹ Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, 13. Halil Ortakçı, *Câhiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2019) 118.

çıkan yerlerden biri yapmıştır. Habeşlilerin ve ardından Sâsânîlerin yönetimleri ise Yemen'i dış müdahalelere açık bir coğrafya olarak şekillendirmiştir. Bu zengin ve değişken tarihsel miras, Yemen'in İslâm sonrası siyasî ve dinî yapısını da etkilemiştir.

1.3. HZ. PEYGAMBER İLE BİRLİKTE İSLÂM'IN İLK YILLARINDA YEMEN (610-632)

İslâmiyet'ten önce Mekkeli Araplar, Mekke'nin kurak bir bölgede yer almasından dolayı ihtiyaçlarını Kâbe'ye yapılan hac seferleriyle gelen ürünlerle karşılıyorlardı.¹²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de Kâbe hakkında şu ayetler yer alır: “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir.” (Âl-i İmrân 3/96).¹²¹ “Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmâil'e şöyle emretmiştik: Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.” (Bakara 2/125).¹²²

Yahudilik ve Hristiyanlık beşinci yüzyılda Yemen bölgesinde yayılırken bu iki dinden önce aya güneşe ve zühre yıldızına tapma ve putperestlik, halkın ekserisinin İslâm'dan önce Yemen'de benimsediği dinî inanışlardır.¹²³

Şam bölgesinden Yemen bölgesine gidecek olanlar ile tersi istikamette yol alanlar için Mekke bir kesişme noktasıdır. Bundan dolayı Mekkeli Araplar ticaretten faydalanmayı öğrenmişlerdi. Suriye, Mısır, Irak, Yemen ve Habeşistan'a ticarî seferler yaparlardı. Yemen'den Irak'a veya Yemen-Bizans arasında yapılan ticarî faaliyetler neticesinde Mekkeli tüccarlar sermaye birikimine sahip olmuşlar, bu sayede diğer Araplar'a faiz ile borç vererek maddi bir güç elde etmişlerdir.¹²⁴ Diğer Araplar gibi Yemen halkı da Kâbe'yi kutsal bilip hac zamanında onu ziyaret ederlerdi.¹²⁵

Maîn, Sebe ve Himyer gibi eski Yemen devletlerin yerleştiği bölgeler bugünkü Yemen'e nisbetle ve Arap yarımadasına göre daha fazla yeşilliğe ve ziraata uygun iklime sahipti. Bu bölgenin insanı çöl ve kurak bölgelerden geçecek bazı ticarî ürünlerin bozulmadan muhafazasına dair bilgilere sahiptiler. Hafif ama pahaca değerli altın,

¹²⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 4/5-6.

¹²¹ Kur'an Meali, “Diyânet İşleri Meali Âl-i İmrân Süresi /96” (Erişim 5 Temmuz 2024)

¹²² Kur'an Meali, “Diyânet İşleri Meali Bakara süresi/125 (Erişim 5 Temmuz 2024)

¹²³ Bafikiyyeh, *Târîhu 'l-Yemeni 'l Kadîm*, 202. Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, 20.

¹²⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 4/5-6.

¹²⁵ Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, 21.

değerli taşlar, inci, koku ve buhurdan gibi ürünlerin ticaretini yapıyorlardı.¹²⁶ Arap yarımadasında kadim zamanlarda ticaret Yemenliler'in elindeydi. Hadramut'dan, Zifâr'dan, Habeşlilerden ve Hint'ten gelen ürünlerin Şam'a, Mısır'a intikalini sağlıyorlardı. Sonradan bu durum inhitâta uğradı. Miladî VI. asırda Yemenlilerin yerine Hicaz Arapları ticareti ellerine aldılar.¹²⁷

İslâm'ın ilk zuhûrunda Yemen'de tam anlamıyla siyasî bir birlik yoktu. Yemen halkı Mekke ve Medine ve Taif'de mükim Yemenliler vasıtasıyla ve Mekke ve Medine'ye ticaret için gidip gelen tüccarlar vasıtasıyla İslâm dini hakkında malumatlar edinmeye başlamışlardır.¹²⁸ Yılın değişik aylarında Hadramut'ta, Cened'de ve Negrân'da panayırlar kuruluyordu. Farklı bölgelerden bu panayırlara gelen tüccarlar bölgelerinde vuku bulan hadiseleri birbirine aktarıyordu.¹²⁹ Yemen'in İslâmlaşmasını iki merhalede ele alabiliriz. Birinci merhale olarak kendiliğinden İslâm'ın Yemen'e gelişi, diğer merhale ise Hicaz'da kurulan İslâm devletinin siyasî otoritesini Yemen'e ulaştırmasıdır. Kendiliğinden olan merhalede en önemli unsurlar hac ve umre mevsimi ile ticaret zamanıdır. Arap Yarımadası yirmi altı pazara yani panayıra sahipti. Bunun altısı Yemen'e aitti. Bunlar ise Mehre panayırı, Aden panayırı, Saba panayırı, San'a panayırı, Hadramut'ta Rabiya panayırı ve Cened panayırı. Bu panayırlar yılın belli zamanlarında olurdu.¹³⁰ Bu panayırlara Arap Yarımadası'nın her tarafından katılım olurdu.¹³¹ Her ne kadar rivayet tam anlamıyla sahih kabul edilmese de Negrân Hristiyanlarından bir grup Yemenlinin İslâm'ı benimsemesiyle birlikte Yemen İslâmlaşmaya başlamıştır.¹³² Ayrıca İslâm'ı ilk kabul edenlerden Ebû Musa el-Eş'arî, Tufeyl b. Amr ed-Devsî, Hemdân kabilesinden Kays b. Namt gibi birçok Yemenli sahabiler, kabileleri arasında İslâm'ı yayarak Yemen'in İslâmlaşmasını sağlıyordu.¹³³

Hicaz'da kurulan İslâm devletinin siyaseten İslâm da'vetini Yemen'e ulaştırması merhalesinde Hz. Peygamber'in da'vet mesajını kabul edenlerden birisi de bölgede ki

¹²⁶ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 35-43.

¹²⁷ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 47.

¹²⁸ Nizâr Abdullatif el-Hadişî, *Ehlü'l-Yemen fî Sadrı'l-İslâm: Devrehum ve İstikrâruhum fî'l-Emsâr*, (Beyrut: Müessesetü'l-Arabîyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Tarihsiz), 99-102.

¹²⁹ Ortakçı, *Câhiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen*, s. 20.

¹³⁰ Abdurrahman Abdülvâhid eş-Şücâ', *Târîhu'l-Yemen fî'l-İslâm fî'l-Kurûni'l-Erba'ati'l-Hicriyyeti'l-Ülâ* (San'a: el-İhsân, 2013), 38.

¹³¹ Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, 13.

¹³² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/42. Şücâ', *Târîhu'l-Yemen fî'l-İslâm*, 45.

¹³³ Şücâ', *Târîhu'l-Yemen fî'l-İslâm*, 45.

son Sâsânî valisi Bâzân'dır.¹³⁴ Yine bu dönemde İslâm da'vet mesajına muhatap olan Yemenli kabilelerden Himyer, Hemdân kabilesi, Hadramut kabileleri ve Kinde gibi birçok kabile peyder pey Müslüman olmuştur.¹³⁵

Hiz. Peygamber (A.S.) -Her ne kadar rivayet tam anlamıyla sahih kabul edilmese de-Necrân Hristiyanlarından bir grup Yemenlinin İslâm'ı benimsemesiyle birlikte, Yemen'i idarî bölgelere ayırıp bunlara yönetici atadı. Son Sâsânî valisi Bâzân, Yemen'in tamamına vali olurken öldükten sonra oğlu Şehr'i, San'aya, bazı sahabileri ise taksim edilen bölgelere ve bu bölgelere tâbi şehirlere atadı. Bu sahabiler arasında Ebû Musa el-Eş'arî, Hiz. Ali gibi şahsiyetler de vardır.¹³⁶ Mihlâf adı da verilen, bu taksim edilen bölgeler¹³⁷ San'a, Cened, Hadramut ve Tihâme'dir.¹³⁸ Bununla birlikte Yemen'e namaz, özellikle zekât bahisleri, oruç, hac vesair dinî ahkâm ile ilgili pek çok mektup ve bilgi gönderilmiştir.¹³⁹

İslâm'ın ilk yıllarında Yemen'de vuku bulan hadiselerden birisi de Hemdân ve Murad kabileleri arasında cereyan eden Razm Vakası'dır. Yeğus adlı putun çatışmaya sebep olduğu bu kavga, Hemdân kabilesinin zaferi ile sonuçlandı. Bu çatışma aynı zamanda Bedir Harbi'nin zamanına denk gelmekteydi.¹⁴⁰ Bu olay, yenilen tarafın İslâma meyletmesi sonucunu doğurdu.¹⁴¹

Esved el-Ansî İsyanı: Hiz. Peygamberin (s.a.s.) hayatının sonlarına doğru Yemen'de Esved el-Ansî isminde bir şahsın önderliğinde ilk irtidat yani dinden dönme girişimi başladı. Bu girişim bir ara San'a şehrini idaresi altına almış olsa da kısa bir müddet sonra girişim izmihlale uğradı.¹⁴²

¹³⁴ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 47.

¹³⁵ Şücâ', *Târîhu'l-Yemen fi'l-İslâm*, 54.

¹³⁶ el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-Buldân*, takdim: Şevkî Ebû Halil (Dimaşk: Vezâretü's-Sekâfe, Cumhûriyyetü'l-Arabiyye es-Sûriyye, 1997). 132- 138, Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 53.

¹³⁷ Yemen'de bulunan kabilelerin veya mekân isimlerinin verildiği idarî bölgelere Mihlâf denilmektedir. Bkz. el-Kâdî İsmâil b. Ali el-Ekva', *Mehâlîfü'l-Yemen 'inde'l-Coğrafiyyîn el-Müslimîn*, (San'a: Mektebetü'l-Cil el-Cedîd, 1430/2009), 8.

¹³⁸ el-Cenedî, Ebû Abdillâh Bahâüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb, *Kitâbü's-Sülûk fi Tabakâti'l-'Ulemâ' ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed b. Ali b.Hüseyin el-Ekva (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1990), 121.

¹³⁹ Belâzurî, *Kitâbü's-Sülûk*, 132- 138, Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 53.

¹⁴⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 5/439. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 11/260.

¹⁴¹ Halil Ortakçı, *Câhiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen*, 21.

¹⁴² İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şirî, (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988), 6/339. Belâzurî, *Kitâbü's-Sülûk*, 5/169.

1.3.1. Hz. Ebû Bekir Döneminde Yemen (11-13/632-634)

Hz. Ebû Bekir (d. 573/ö. 634) hilâfete geçtiğinde Yemen'in Tihâme, San'a, Hadremevt (Hadramut) gibi bölgelerinde "Ridde Hareketleri" yani dinden dönme hareketleri baş gösterdi. Bu hareketlere Yemen halkının çoğu katılmasa da bahsi geçen bölgelerdeki bazı kabileleler katıldılar. Esved el-Ansi'yi öldüren Kays b. Mekkûh, Hz. Ebû Bekir'in Firûz ed-Deylemî'yi komutan tayin etmesine kızarak, San'a'da bir isyan çıkarmıştır. Bu hareketlerin başını çeken Kays b. Mekşuh el-Muradî ve Amr b. Madikerib esir olarak Medine'ye getirilmişler, yeniden müslüman olmuşlardır.¹⁴³ Hz. Ebû Bekir cihad çağrısı yaptığında değişik kabilelerden 20 bin Yemenli toplanmış, bunların bir kısmı Şam, bir kısmı Irak yolunu tutmuştur.¹⁴⁴

1.3.2. Hz. Ömer Döneminde Yemen (13-23/634-644)

Hz. Ömer döneminde Yemen'de büyük göç hareketleri olmuştur. Yeni feth edilen bölgelere bu insanlar iskân edilmişlerdir. Ayrıca 40 bin Necrânî Hristiyanın arasında anlaşmazlık ortaya çıktığında Hz. Ömer bunları Kufe'ye ve Şam'a göç ettirdi.

¹⁴⁵

1.3.3. Hz. Osman Döneminde Yemen (23-35/644-656)

Yemen'den göç hareketleri bu dönemde de devam etmiştir. Hz. Osman'a gelerek topraklarından göç etmek istediklerini bildiren Yemenlileri Hz. Osman, Irak, İran ve Şam bölgelerine iskân etmiştir.¹⁴⁶ Hz. Osman döneminde başlayan Müslümanlar arasındaki firkalaşma Yemenliler arasında yer buldu. Çoğunluğu Ali şiasına dâhil oldular.¹⁴⁷

1.3.4. Hz. Ali Döneminde Yemen (35-40/656-661)

Yemen bölgesi de Hz. Osman döneminde ortaya çıkan firkalaşmadan nasibini almıştır. Hz. Ali ve Muaviye b. Ebû Süfyan arasında cereyan eden hadiselerin sıcaklığı bölgeye de yansımıştı. Hz. Ali'nin vali olarak atadığı Ubeydullah b. Abbâs ile Hz.

¹⁴³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 5/318-328. Muhammed b. Ahmed el-Hacerî, *Hulâsa min Târîhi'l-Yemen Kadîmen ve Hadîsen ve Hulâsatü Ensâbi'l-Kabâili'l-Kahtâniyye*, (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, Vezâretü's-Sekâfe, 1428/2007), 11.

¹⁴⁴ Hacerî, *Hulâsa min Târîhi'l-Yemen*, 11.

¹⁴⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 89-90, Halil Ortakçı, *Himyerîler*, 71.

¹⁴⁶ Fatih Oğuzay, "Fethedilen Bölgelerdeki Verimli Tarım Alanlarının Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi İslâm Fetihlerine Etkisi" *ÇOMÜ İFD sayı 9* (2016), 55.

¹⁴⁷ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 79.

Osman taraftarı Yemenlilerin arasında vuku bulan srtmeler, akabinde Muaviye'nin Yemen'i ele geçirmek için gönderdiği Bsr b. Ertad'ın Yemen'de Ali iasına karşı gerçekleştirdiği zulümler, bu dönemin en dikkat çekici olayı olmuştur.¹⁴⁸

İlm'ın ilk yıllarında Yemen halkı, hem gönüllü kabul hem de resm davet yoluyla İlmiyet'le tanışmış; Hz. Peygamber döneminde idar olarak bölünerek sahabiler aracılığıyla yönetilmiştir. Ridde (dinden dönme) olayları ve frkalamalar Yemen'de de yaansa da bölge İlm'ın önemli merkezlerinden biri hline gelmiştir. Dört Halife döneminde Yemen, bir yandan asker hem de toplumsal ve siyasal gelişmeler çerçevesinde İlm toplumuyla btnlemi, yeni fethedilen bölgelere insan kaynağı sağlamıştır. Bu zaman dilimi, Yemen'in İlm tarihi içindeki yerini güçlendirmiştir.

1.3.5. Emevler Döneminde Yemen (41-132/61-750)

Hz. Ali'nin hid edilmesi ve Hz. Hasan'ın Muaviye lehine hilfetten çekilmesi ile Emev Devleti kurulmuş oldu. Müslüman vilayetlerde nfzunu artıran Emevler aynı şekilde Yemen'de de yönetim erkini ellerine aldılar. Bu dönemin en dikkat çekici politikasından biri Yemenliler zerine yeni vergilerin koyulmasıdır. Bu vergiler Yemen halkının arazilerinden -ister ekili olsun ister olmasın- alınmıştır.¹⁴⁹

41/661 yılından itibaren Yemen'i Emevlerin atadığı valiler yönetmiştir. Ancak Hz. Hüseyin'in hid edilmesinden ve Yezid b. Muaviye'nin ölümünden sonra Abdullah b. Zübeyr Mekke'de Emevlere bakaldırdı. Mekke'nin, Yemen'in ve Mısır'ın yönetimine sahip oldu. Yemen'e valiler atadı. Yemen'deki bu iktidarı be sene srmtir. Emev hükümdarı Abdulmelik b. Mervan'ın komutanı olan, sertliği ile tanınan Haccac b. Yusuf es-Sekafi, Abdullah b. Zübeyr'i öldürdü. Hicaz vilayeti ile beraber Yemen'e bu dönemde vali olarak Haccac b. Yusuf es-Sekafi atanmıştır.¹⁵⁰ Emevler döneminde toplamda yirmi  vali, 41-132/661-750 yılları arasında Yemen'in idaresinde görev almışlardır.¹⁵¹ Yemen'e atanan valilerin isimleri ve görev yerleri hususunda çelişkili bilgiler bulunmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁸ Taber, *Trhu 'l-mem*, 5/139-140, 176. İbnü'l-Esir, *el-Kmil*, 2/732.

¹⁴⁹ Ahmed b. Abdullah er-Rz, *Trhu Medneti an ''*, nr: Hüseyin b. Abdullah el-Amr (Dmak: Daru'l-Fikr 1981), 376.

¹⁵⁰ Mahmud, *Trhu 'l-Yemeni 's-Siys*, 93, 94-95.

¹⁵¹ Yahy b. Hüseyin, *Gyet 'l-Emn*, 1/29-30.

¹⁵² Halil Ortakçı, *Chiliye'den Emevlerin Sonuna Kadar Yemen*, 40.

İslâm dünyasında ortaya çıkan ve Yemen’de faaliyete başlayan ilk itikadî fırkalardan biri Harûriyye’dir. Hâricîyye mezhebinin bir kolu olan Harûriyye, Umman’da ortaya çıkmıştır. Bu fırka San’a’ya yönelmiş, San’a halkıyla aralarında barış tesis edilmiştir. Aynı fırka Emevîlere karşı ayaklanan ve Yemen’de bir süre egemen güç olan Abdullah b. Zübeyr ile karşı karşıya gelmiştir. Merkezleri Yemame olarak faaliyete giren bu fırka mensupları bir süre Yemame, Bahreyn ve Umman’ı zapt etselerde İbn Zübeyr karşısında 67/687 yılında hezimete uğramışlardır. İbn Zübeyr’den sonra Abdulmelik b. Mervan’ı da uğraştırsalar da Emevîlere karşı koyamadılar.¹⁵³ Yine İbâzî-Hâricîlerden 128/745 yılında Hadramut’ta Talibü’l-Hak unvanını taşıyan Abdullah b. Yahyâ el-Kindi Emevîlere karşı isyan hareketi başlattı.¹⁵⁴ Yemen’in gidişatından rahatsız olan Abdullah b. Yahyâ ashabına “Bizim bu duruma sabretmemiz helal olmaz.” diyerek Basra’daki ve diğer bölgelerdeki mezhepdaşlarına mesaj yollayarak onlarla isyan hareketi için müşavere etti.¹⁵⁵ Kendilerine yapılan davet üzerine Basra’da bulunan İbâzîler Hadramut’a giderek Abdullah b. Yahyâ’ya biat ettiler. Taraftarlarının sayısını oldukça artıran Abdullah b. Yahyâ San’a’yı ele geçirdikten sonra kısa süre içerisinde bütün Yemen’de etkili olmaya başlamıştır.¹⁵⁶ İbâzîlerin Hicaz’da ki faaliyetlerini de artırması üzerine Emevîler Hicaz’da ki bu faaliyetlere son vererek Yemen’e ulaştılar. Abdullah b. Yahyâ ve taraftarlarını mağlup ettiler. San’a ve civarında yaşayan İbâzîler Hadramut’a ve Umman’a kaçmışlardır.¹⁵⁷

1.3.6. Abbâsîler Döneminde Yemen (132-656/750-1258)

Son hükümdarlarının katledilmesi ile birlikte 132/750 yılında Emevî Devleti yıkılmıştır. Abbâsîler, Ebü’l-Abbâs Abdullah es-Seffâh önderliğinde bu devletin yerine kurulmuştur. Abbâsîler de Emevîler gibi Yemen’i valiler aracılığı ile yönetmeye başlamışlardır.¹⁵⁸ San’a’da 182/798 yılında¹⁵⁹ Heysem b. Abdussamed¹⁶⁰ Abbâsîlere isyan

¹⁵³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/107-108, 124-125.

¹⁵⁴ el-Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, Thk: Süheyl Zekkâr – Riyâz ez-Zirikli (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996.), 9/285. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/107-108, 124-125.

¹⁵⁵ İbn Ebi’l-Hadîd, Abdülhamid Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyin (656/1258), *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebü’l-Faysal Ibrahim, (Kum: Daru’l-İhya Kutubu’l-Arabiyye, 1975), 5/106.

¹⁵⁶ Belazuri *Ensâbü’l-Eşrâf*, 9/286-287.

¹⁵⁷ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/400. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/124-125. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 5/51. İbn Kesîr, *el-Bıdaye ve’n-Nihaye*, 10/40. Yusuf Gökalp, *Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2006), 20.

¹⁵⁸ Mahmud, *Târîhü’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 98.

etti. Abbâsîlerin Yemen'deki güçlerini hezimete uğrattı. Harun Reşid Yemen valisini değiştirmek durumunda kaldı. Heysem b. Abdussamed'in direnişi dokuz sene (191/807 yılına kadar) sürdü. Bu süre içerisinde Abbâsîlerin Yemen'deki otoritesi zayıfladı. Cened bölgesi karıştı. Tihâme'de direniş bu süre zarfında devam etti. Bağdat'tan gelen kuvvetle bu isyan söndürebildi.¹⁶¹

Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib'in 122/740 yılında Emevîlere karşı ayaklanmasıyla başlayan hareketin ve onun takipçilerinin itikad ve fıkhıta izlediği yolu esas alan Zeydîliğin¹⁶² Yemen'e girişi, Muhammed b. Abdullah en-Nefzü'z-Zekiye'nin 145/762 yılında Medine'de Abbâsîlere karşı isyanında Yemen'e temsilci göndermesi ile açığa çıkmıştır.¹⁶³ Ali oğullarının Yemen siyasetine büyük çaplı olarak müdahil olduğu olay, İbn Tabâtabâ olarak bilinen Muhammed b. İbrahim'in 199/815 yılında Abbâsîlere karşı isyan etmesidir. Bu hareketin Yemen temsilcisi İbrahim b. Musa b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib olmuştur. İbrahim b. Musa'nın Yemen'e gelmesi ve bazı kabilelerin desteğiyle Yemen'de nüfûzunu artırması üzerine Abbâsîler bölgeye ordu göndermiştir. Bu orduya karşı koyamayan İbrahim b. Musa, Yemen'den 200/816 yılında çıkmak zorunda kalmıştır. İbrahim b. Musa'nın Yemen'de takip ettiği politika, özellikle Necrân'da 800 kişiyi katletmesi Ali oğullarına karşı bir antipati oluşturmuştur. Pek çok insanı öldürmesi, onları esir etmesi ve mallarını gasp etmesi sebebi ile bu şahsın kasap lakabını aldığı rivayet edilir.¹⁶⁴ 207/823 yılında halife Me'mûn zamanında Ali oğullarından Abdurrahman b. Ahmed b. Abdullah'ın isyanı vuku bulsa da bu zata yapılan eman teklifi, bu isyanı söndürmüştür.¹⁶⁵ Bahsi geçen isyanlar sebebi ile bozulan asayiş, Halife Me'mûn'un Yemen bölgesine olan dikkatini artırdı. Buralara valiler gönderdi ancak valiler arasında baş gösteren rekabet sebebi ile siyasî durum kötüleşti. Me'mûn, kötü yönetiminden dolayı Hamdeveyh b. Mahan'ı görevden aldı. Yerine İsa b. Zeydül-Celûdî'yi atadı. İbn Mahan bu durumu kabul etmedi. Yemen'i

¹⁵⁹ Gâyetü'l-Emânî müellifi Yahyâ b. Hüseyin bu olayı 174/791 yılı olayları arasında zikrediyor. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/141.

¹⁶⁰ Gâyetü'l-Emânî müellifi Yahyâ b. Hüseyin, bu ismi Heyzem b. Abdulmecîd olarak kaydetmiştir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/144, 147.

¹⁶¹ Şemsan, *el-Yemen fi Asr'ül-Abbâsî'l-Evvel*, 144, 147.

¹⁶² Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 291-301

¹⁶³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/134. İbn'ül Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, thk. Dr. Muhammed Yusuf er-Rikak, (Beyrut: Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiyye Arabi, 1407/1987), 5/147.

¹⁶⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 8/528,535, Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/147-149. İbn'ül Esir, *el-Kamil*, 5/422. Gökalp, *Gökalp, Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, 21

¹⁶⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/151-152.

Abbâsîlerden ayırmaya çalıştı. İsa, İbn Mahan'ın üzerine yürüdü ve onu yendi. İbn Mahan'ın kendisi ve ailesi esir düşerek hapse atıldı. İsa zafer kazanarak San'a'ya girdi. İsa'nın da valiliği uzun sürmedi. Onun yerine İbrahim el-Afriki eş-Şeybânî atandı. Bu valilerden sonra başka valilerde bu bölgenin farklı vilayetlerine atandı. Bu değişimler siyasî durumu kötüleştirdi. Halife Yemen bölgesinde ki Tihâme'yi, Necd bölgesinden ayırarak müstakil bir vilayet yaptı. Böylelikle bölgenin emniyetini daha kolay sağlamayı düşünmüştü. Ancak Zebîd vadisi ahalisinden Eşâire (Eş'arîler) ve Ak kabileleri Abbâsî Devleti'ne itaatten ayrılarak isyan ettiler. Bunun üzerine Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd bu isyanı bastırmak üzere Halife tarafından görevlendirildi.¹⁶⁶

Neticede Emevî ve Abbâsî dönemleri, Yemen'in İslâm sonrası tarihinde merkezi otoriteye karşı isyanların ve mezhebî hareketlerin yoğunlaştığı dönemlerdir. Bu dönemde Yemen, hem ağır vergiler ve baskılarla sarsılmış hem de Haricîlik ve Zeydîlik gibi siyasî-dinî akımlar etkinlik göstermeye başlamıştır.

1.3.7. Ziyâdîler (202-407/818-1017)

Halife Me'mûn (ö. 218/833) döneminde Yemen'de Ak ve Eş'ar kabilelerinin sebep olduğu isyanlar, Tihâme bölgesindeki düzeni sarstı. Abbâsî valisinin isyanları bastıramaması üzerine Halife Me'mûn, Tihâme'yi Yemen'den bağımsız bir vilâyet yapmayı kararlaştırdı ve komutanlarından Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd'ı ordusunun başında vali olarak bölgeye gönderdi.¹⁶⁷ İbn Ziyâd, Tihâme'ye vardı. Eş'ar ve Ak kabilelerinin Abbâsî Devleti'ne karşı isyanını bastırdı. Halifenin tavsiyesi ile Eş'ar kabilesinin bulunduğu Zebîd vadisinde Zebîd şehrini kurdu (204/820). Halife ona bir vezir ve kadı (müftü) yolladı.¹⁶⁸ Halife tarafından gereken askerî desteği gördü. Bölgede Abbâsîlere karşı gelen bütün isyancıları bastırarak Yemen'in bütününde siyasî yönetimi ele geçirdi. Abbâsîler adına hutbe okumayı sürdürdü.¹⁶⁹ İbn Ziyâd'ın bu durumu ve iktidarı, vefat yılı olan 245/859 yılına kadar devam etti. Ardından İbn

¹⁶⁶ Fazilet Abdu'l-Emîr eş- eş-Şâmî, " İmâretü'z-Ziyâdiyye fi Zebîd ve 'Alâkatuhâ bi'd-Devleti'l-Abbâsiyye," , *Mecelletü'l-Âdâbi'l-Müstansiriyye*, 14, (Bağdat: Câmîatü'l-Müstansiriyye Külliyyetü'l-Âdâb, 1986) 619-622. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/148-152.

Halife Me'mûn, İbn Ziyâd'ı (Ali oğullarına şiddetli kininden haberdar olduğu için) 203/818 yılında Ali oğullarından İbrahim b. Musa'nın (Cezzâr) Yemen'deki isyanını bastırmak üzere görevlendirmişti. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 98.

¹⁶⁷ Cengiz Tomar , "Yemen ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/404.

¹⁶⁸ İbnü'd-Deyba' Abdurrahman ez-Zebîdî, *Fazl'ul-Mufid ala Buğyet'il-Müstefid fi Ahbar-ı Medinet-i Zebîd*, thk. Dr. Yusuf Şulhud (Beyrut: Dar'ul-Avde 1982) , 51.

¹⁶⁹ İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstabsır*, (Kahire: Mektebetü'l-Sekâfet'ül-Diniyye, 1996), 80-83, Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 45-46.

Ziyâd'ın oğlu İbrahim idareyi ele aldı. İlk karşılaştığı sorun, San'a şehrinde ortaya çıkan Ya'furîlerin isyanıdır. Yine de 44 sene (yani 289/902 yılına kadar) babasının yolu üzerine yürüyerek Hadramut ve Hicaz arasında Yemen'de istikrarı sağladı. İbrahim'den sonra oğlu Ziyâd başa geçse de siyasî otoritesi çok uzun sürmedi. Ardından Ziyâd'ın kardeşi Ebü'l-Ceyş lakablı İshak başa geçti. 80 senelik idaresinde, egemenliğinde olan pek çok bölge elden çıktı. Hutebeyi Ziyâdîler adına okutsa da San'a'da Esad b. Ebû Ya'fur idareyi ele aldı. Sade kentinde ise İmam Yahyâ b. Hüseyin er-Ressî isyan etti.¹⁷⁰ Yemen'de ilk "İsmâîlî Da'vet" onun zamanında Tihâme bölgesinde görünür hâle geldi. Kanlı olaylar sonucu bu da'vet hareketi bastırıldı.¹⁷¹ Ebü'l-Ceyş 371/981 yılında vefat etmesi ile Ziyâdîlerde yönetim, hânedan varislerinin küçük yaşta olmasından dolayı memlûk vezirlerin eline geçti. Yönetim işlerinde hânedan varisi olarak ismi Ziyâd veya Abdullah olan küçük yaştaki emire, halası Hind bint Ebü'l-Ceyş ve Ebü'l-Ceyş'in kölesi vezir Reşîd eşlik etti. Böylece yönetim Nübye asıllı yani Sudanî memlûk vezirlerin eline geçti. Reşîd'in ölümünden sonra onun mevlası yani kölesi Hüseyin b. Selâme vezir oldu. Adil bir yönetim ifa eden İbn Selâme, Ebü'l-Ceyş döneminde elden çıkan bölgeleri yeniden elde etti. Ülkesine imari açıdan pek çok hizmeti oldu. İbn Selâme, 30 senelik vezaretinden sonra 402/1012 yılında vefat etti.¹⁷²

Hüseyin b. Selâme'nin imar faaliyetlerinden bazıları, Hadramut'tan Mekke'ye kadar büyük camiler ve yüksek minareler inşa etmesi ve susuz bölgelerde kullanılmak üzere kuyular kazmasıdır.¹⁷³ Ziyâdîlerin devleti 168 yıl boyunca (203-371/818-982 yılları arasında) zirvede kaldı. Ancak bu tarihten sonra, son hükümdarlarının 409/1017 yılındaki ölümüne kadar 38 yıl boyunca iktidara gelen Benî Ziyâd hükümdarları sadece sembolik bir hükümdarlık sürdüler. Bu dönemde Hüseyin b. Selâme'nin kölelerinden olan Mercân tarafından yönetildiler.¹⁷⁴

Hüseyin b. Selâme'nin kölesi, lalalık yapan Mercân idareyi ele aldı. Sonrasında Mercân'nın yetiştirdiği, devlet işlerinde yetkilendirdiği Habeş asıllı köleleri Nefis ile Necâh arasındaki iktidar mücadelesi gelişti.¹⁷⁵ Nefis, Ziyâdî hânedanının son temsilcisi

¹⁷⁰ İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstabsır*, 83. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 46-47.

¹⁷¹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 48. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/202-209.

¹⁷² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 49-50. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 121-122.

¹⁷³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 50-51.

¹⁷⁴ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 122.

¹⁷⁵ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 122.

çocuk yaştaki Emîr Abdullah'ı ve onu himaye eden halasını öldürerek tahtı ele geçirdi (407/1017).¹⁷⁶ Yemen'deki Ziyâdî Devleti sona erdi ve iktidar kölelerin eline geçti¹⁷⁷

Hüseyin b. Selâme'nin iki Habeşli kölesi vardı: biri Nefis, diğeri ise Necâh'tı. Nefis sarayın yönetimini üstlenirken, Necâh ise halka merhametli ve adaletliydi. Nefis sert ve korkulan biriydi. Ancak Necâh, halka şefkatli ve adaletli davranıyordu.¹⁷⁸

Nefis, sikkeleri kendi adına bastırdı. Ancak Necâh, Nefis'in yaptıklarını öğrendiğinde hürlerden ve siyahîlerden bir ordu toplayarak Nefis'e karşı harekete geçti. Çeşitli çatışmalar yaşandı. Bazıları Necâh'ın, bazıları Nefis'in lehine sonuçlandı. Sonunda Zebîd'in kapısındaki Arak Günü savaşında Nefis öldürüldü. Sonuç olarak her iki taraftan toplam beş bin kişi hayatını kaybetti. Necâh, Nefis'le mücadelesini sürdürdü. Nefis'i yenen Necâh aynı bölgede kendi adıyla anılan Necâhî Devleti'ni kurdu (412/1022).¹⁷⁹

Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd'ın 204/820 yılında Zebîd'de kurduğu Ziyâdî Devleti takriben 80 yıl boyunca Yemen'in batısında idareyi ellerinde tuttular. Ancak iç karışıklıklar, toprak kayıpları ve taht kavgaları sonucunda sarsılan yönetim, özellikle Habeşli kölelerin güç kazanmasıyla nihayete erdi. Sonunda Necâh'ın yönetimde söz sahibi olmasıyla 412/1022 yılında Necâhî Devleti kurulmuş ve Ziyâdîler dönemi resmen son bulmuştur.

1.3.8. Necâhîler (Benî Necâh (Zebîd'de)) (412-554/1022-1159)

Zebîd şehri, Ziyâdî Emirliği'nin başkenti olarak geniş bir köle ve Habeşli memlûk sınıfının merkeziydi. Ziyâdî Devleti yönetimde ve orduda bu kölelere giderek daha fazla bağımlı hale gelmişti.¹⁸⁰

Devletin son yıllarında yönetim tamamen Ziyâdî ailesinin elinden çıkarak, onlara hizmet eden memlûk kölelerin kontrolüne geçti. Bu köleler, kendileri de nüfûz sahibi olup köleler edinmişlerdi. Mercan'ın (son vâsilerden biri) kölesi olan Necâh, 407/1016 yılında başlayan olaylar sonucu Necâhî Devleti'nin kurucusu oldu. Bu olaylar sırasında diğerköle Nefis, Ziyâdî ailesinin son varisi olan çocuğu ve onun halasını

¹⁷⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 55.

¹⁷⁷ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 122.

¹⁷⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 54-55.

¹⁷⁹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 56. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 123. Hüseyin Abdullah Ömeri, "Benu Ziyâd" *Mevsuatü'l-Yemeniyye*, (San'a: Müessesetü'l-Afîfü's-Sekafiyye, 1412/1992) 1/178-179.

¹⁸⁰ Ömeri, "Benu Necâh", *Mevsuatü'l-Yemeniyye*, (San'a: Müessesetü'l-Afîfü's-Sekafiyye, 1412/1992) 1/185.

hapsetmişti.¹⁸¹ Necâh, bu olayı öğrenince intikam almak için harekete geçti ve sonucunda beşbin kişinin öldüğü bir savaş sonrası Nefîs'i ve efendisi Mercan'ı öldürdü. Necâh, devleti ele geçirdi¹⁸² ve devletin yönetimi ölümünden sonra çocuklarına geçti.

183

Ancak, Necâh'ın ölümünden sonra (452/1061 veya 455/1063- 1064) devletin yönetimi ile Suleyhîler arasında çekişmeli bir dönem başladı. Necâh'ın ölümünün ardından, Yemen'in tamamını fethetmiş olan Ali b. Muhammed es-Suleyhî, 454/1062 yılında Zebîd'i ele geçirdi ve Necâh'ın çocukları Kızıldeniz'deki Dehlek Adası'na kaçtılar.¹⁸⁴ Ancak Necâh ailesi, babalarının kurduğu sultanlıktan kolayca vazgeçmedi. 459/1066 yılına gelindiğinde, yaklaşık beş bin Habeşli askerden oluşan büyük bir ordu topladılar. Necâh'ın oğulları Said el-Ehvel ve kardeşi Ceyyâş, Zebîd' deki destekçileri ve casuslarıyla iletişim halindeydi. Aldıkları bilgilere göre, Suleyhî Sultanı Ali es-Suleyhî başkent San'a'dan Tihâme'ye inmiş, Mekke'ye gitmek üzereydi. 12 Zilkade 459/24 Eylül 1067 tarihinde, Ali es-Suleyhî ve ailesi, Zebîd yakınlarındaki Mehcem'de ordu ve korumalarından uzak bir şekilde kamp kurmuşken, Said el-Ehvel ve bir grup adamı sultanın üzerine saldırarak kanlı bir katliam gerçekleştirdi. Ali es-Suleyhî, kardeşi Abdullah ve tüm aile üyelerini öldürdü. Melike Esmâ bint Şihâb esir alındı ve kocası ile kardeşinin başları, Esmâ'nın taşındığı sedye önüne getirildi.¹⁸⁵

Ancak Suleyhî ailesi intikam için fazla beklemedi. Ertesi yıl el-Mukerrem Ahmed büyük bir ordu göndererek Necâh ailesine boyun eğdirdi ve Tihâme'yi tekrar Suleyhîlerin yönetimi altına aldı. Ancak Said el-Ehvel deniz yoluyla Dehlek'e kaçtı.¹⁸⁶ 479/1086-1087 yılında Necâhîler döndü ve Zebîd'i tekrar ele geçirdi.¹⁸⁷ 481/1088 tarihinde Melike Ervâ es-Suleyhî'nin planıyla¹⁸⁸ Said el-Ehvel ve ordusunun büyük bir

¹⁸¹ Bu insanlar buradan sağ kurtalamayacaktır. Necâh bu insanların cesedine ulaşmış ve onların cenaze namazını kıldırmıştır. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 56.

¹⁸² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 55-56. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 123-124.

¹⁸³ Ömeri, "Benu Necâh", 185.

¹⁸⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/253-255.

¹⁸⁵ İmâdüddîn İdris el-Kureşî, *Uyûnu'l-Ahbâr ve Fünûnu'l-Âsâr* 7/7, Neşr: Eymen Fuad Seyyid, (Kahire: Daru'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 2019) 114-116. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 68. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/256.

¹⁸⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 71-72. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 125. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/258-260. İbnü'd-Deyba', Abdurrahman ez-Zebîdî, *Kurretü'l-'Uyûn bi Ahbaril-Yemen il-Meymun*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' (San'a Mektebetü'l-İrşâd, 1427/2006), 219-221.

¹⁸⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/271.

¹⁸⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/272. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 224.

kısmı Şair Kalesi'nin altında gerçekleşen savaşta öldürüldü.¹⁸⁹ Said'in kardeşi Ceyyâş bu savaştan kurtuldu, daha sonra Hindistan'a kaçtı ve oradan gizlice Zebîd'e döndü.¹⁹⁰ Destekçilerini ve kölelerini topladı. Sonunda Zebîd'de 12 yıl süren bir yönetim kurarak 498/1104 yılında öldü.¹⁹¹

Suleyhîler ve Necâhîler, Zebîd şehrini içine alan Tihâme'yi yönetmek için sürekli mücadele ettiler. Kış geldiğinde Sulayhîler Tihâme'ye iner, Necâhîler ise Dehlek Adası'na çekilirlerdi. Suleyhîler, Tihâme'nin vergisini toplar ve halktan yaz ve sonbahar aylarında Necâhîlere verdikleri vergiyi düşerlerdi. Suleyhîler yaz mevsimi geldiğinde kendi bölgelerine döner; Necâhîler ise tekrar Tihâme'ye gelip vergiyi toplarlar ve kış aylarında Suleyhîlere ödedikleri vergiyi halktan almazlardı. Bu düzen uzun bir süre devam etti.¹⁹²

Ceyyâş'ın hikâyeleri; onun zekâsı, cesareti, tarih bilgisi ve şiir yeteneğine dair bilgiler sunar. Ceyyâş, Necâh ailesinin son önemli hükümdarıydı. Ondan sonra köle olan vezirler, örneğin Anîs el-Fâtekî gibi müstebidler yönetimi devraldı. Ardından başa geçen Fâtık b. Muhammed de köleleri tarafından öldürüldü. Sonunda Ali b. Mehdî er-Ru'aynî el-Himyerî 554/1159 yılında Benî Necâh Devleti'ni tamamen sona erdirdi. Devlet bir daha yeniden kurulamadı.¹⁹³

Ziyâdîler'in yerini alan Necâhîler, yaklaşık bir asır süren kölelerin etkili olduğu karmaşık bir yönetim dönemi geçirmiştir. İç mücadeleler, Suleyhî baskısı ve zayıf idareciler sebebiyle giderek güç kaybetmiş ve sonunda Mehdiler tarafından ortadan kaldırılarak tarihe karışmıştır.

1.3.9. Benî Ya'fur (el-Havlânî) Devleti (232-387/847-997)

Benî Ya'fur, Yemen kökenli bir aile olup kökenleri Himyerî kabilesine (Âmir Zî-Havâli el-Asfer'e) dayanır. Emir Ya'fur b. Abdurrahîm el-Havlânî, bu devletin kurucusudur.¹⁹⁴ İlk dönemlerde doğduğu yer olan Şibâm-Kevkebân'da yüksek bir konuma sahip bir liderdi. Emir Ya'fur, Abbâsî halifesi Mu'tasım döneminin sonlarına

¹⁸⁹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 79. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/272-273. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-Uyûn*, 225.

¹⁹⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/272-273. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 74-75. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-Uyûn*, 225.

¹⁹¹ Ömeri, "Benu Necâh", 1/186.

¹⁹² Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/275.

¹⁹³ Ömeri, "Benu Necâh", 1/186.

¹⁹⁴ Hüseyin Abdullah Ömeri, "Benu Ya'fur el-Havaliyyun", *el-Mevsûatü'l-Yemeniyye* 1/186-187. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 126-127. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, Haşiye 8, 232.

doğru Abbâsîler adına San'a'da vali olarak görev yapmıştır. Emir Ya'fur, Mu'tasım'ın ölümüyle Vâsık'ın valisini sonunda yenerek Yemen'deki ilk yerli hânedanını tesis etti.¹⁹⁵ Bu hânedanın idaresi genişleme ve daralma dönemlerine göre kuzeyde Sa'de'den güneyde Cened'e kadar uzandı. Devletin başkenti güçlü dönemlerinde San'a, zayıf dönemlerinde ise Şibâm idi. Bu yönetim bir buçuk asırdan fazla sürdü.¹⁹⁶

258/872 yılında veya bir yıl öncesinde Emir Ya'fur, devletin işlerini oğlu Muhammed'e bıraktı. Muhammed yönetimini meşrulaştırmak için Abbâsîlerin liderliğini tanıdı. Hadramut ve Cened nüfuzu altına girdi. Benî Ziyâd ile anlaşarak dostane ilişkiler sürdürdü. Ayrıca onlara yıllık cizye ödüyordu.¹⁹⁷

Ancak Emir İbrahim b. Muhammed b. Ya'fur, yönetiminin beşinci yılında (269 /882) babası Muhammed'i ve amcası Ahmed'i öldürdü. Bu olaydan kısa bir süre sonra, yerel liderler ve kabile reisleri İbrahim'e karşı ayaklandı. Erhab lideri Dı'âm b. İbrahim, San'a'yı ele geçirdi ve devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan Cevf'teki gümüş madenleri yok edildi. Ülke genelinde büyük bir isyan patlak verdi.¹⁹⁸

İbrahim'in dönemi uzun süre devam etmedi. Yerine Esad geçti. Ancak onun döneminde İsmâîlî dâi Ali b. Fazl'ın kuvvetleri Yemen'in çoğu bölgesini ele geçirmişti. Hatta 288/901 yılında Zeydî lider İmam Hâdî de San'a'ya girdi. Benî Ya'fur emirlerini hapse attırdı. Kaçmayı başaran Benî Ya'fur emirleri güçlerini tekrar kazandılar. İmam Hâdî'yi San'a'dan çıkarttılar. Ancak bu sefer de Ali b. Fazl'ın kuvvetleri San'a'ya girdi.¹⁹⁹ Ali b. Fazl'ın ölümünden sonra Esad saltanatını sağlamlaştırmaya çalıştı. Vefat tarihi olan 332/943-944 yılına kadar San'a'ya yönetici oldu. Esad'ın ölümünden sonra Benî Ya'fur eski gücüne ulaşamadı. Son on iki senede karışıklıklar arttı. Zeydî lider İmam Muhtar b. Nâsır San'a'yı ele geçirdi.

Çok geçmeden Hamdanîlerden Dahhâk San'a'yı ele geçirdi. Dahhâk, Benî Ya'fur'un müttefiki olan Ali b. Verdân'ı destekleyerek onu emir ilan etti. Ancak Benî Havlân kabilesine karşı koyamadı. Ali b. Verdân öldükten sonra yerine kardeşi Sâbûr geçti. Fakat o da Havlanîlerle olan savaşta başarısız oldu. Kaçmaya çalışırken öldürüldü. Dahhâk, Benî Ziyâd'a sığındı. Sonrasında Havlân kabilesinin lideri Esmer, emirliği Abdullah b. Kahtân b. Ya'fur'a teklif etti. Abdullah emirliği kabul etti. Abdullah

¹⁹⁵ Ömeri, "Benu Ya'fur el-Havaliyyun", 1/186-187. Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, Haşîye. 8, 232.

¹⁹⁶ Ömeri, "Benu Ya'fur el-Havaliyyun", 1/186-187.

¹⁹⁷ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, Haşîye 8, 232. Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni's-Siyâsî*, 167.

¹⁹⁸ Ömeri, "Benu Ya'fur el-Havaliyyun", 1/187

¹⁹⁹ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, Haşîye 8, 233-234. Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni's-Siyâsî*, 167-168.

San'a'yı ele geçirerek uzun süre hüküm sürdü. Ancak hükümdarlığı isyanlar ve karışıklıklarla doluydu. 379/989-990 yılında Abdullah Tihâme'yi fethederek İbn Ziyâd'ı mağlup etti. Abbâsiler adına okutulan hutbeye son verdi. Mısır'daki Fâtımîlere bağlılığını bildirdi. 387/997 yılında vefat edinceye kadar Fâtımîlere bağlı kaldı. Onun ölümüyle birlikte Benî Ya'fur'un Yemen'de gücü sona erdi. San'a'daki son iktidar izleri de kayboldu²⁰⁰

Benî Ya'fur Devleti, San'a merkezli olarak Himyerî kökenli Ya'fur b. Abdurrahîm el-Havlânî tarafından IX. yüzyılda kurulmuş, zamanla bağımsız bir güç hâline gelmiştir. Esad b. İbrahim döneminde en güçlü dönemini yaşayan hânedan, İsmâîlî ve Zeydî saldırılarıyla zayıflamış, iç karışıklıklar ve kabile mücadeleleri sonucu güç kaybetmiştir. Son hükümdar Abdullah b. Kahtân, Abbâsîlere bağlılığını sona erdirip Fâtımîlerin otoritesini kabul etmiştir. Onun 387/997'deki ölümüyle Benî Ya'fur Devleti sona ermiştir.

1.3.10. Giriş Bölümünün Genel Bir Çerçevesi

Tezin giriş bölümünde ilk önce tezin konusu, amacı ve kaynakları ortaya konulmuştur. Kaynak olarak Umâre el-Yemenî, İbn Vâsıl, İbn Hâtim, Hazrecî, İbnü'd-Deyba' ve diğer müelliflerin eserleri ile Sicillâtü'l-Mustansırıyye gibi idarî belgelerin tanıtımı yapılmıştır. Bunun yanında modern araştırmalar hakkında kısa bilgi verilmiştir. Ardından Yemen'in coğrafyası, iklimi ve önemli iskân bölgeleri ele alınmıştır. Yemen'in Tihâme sahil şeridi, dağlık kuşağı ve iç platolarına dair kısa bilgiler sunulmuştur. Aden, San'a, Zebîd ve Taiz gibi şehirlerin ülkedeki coğrafi konumu üzerinde de durulmuştur. Ayrıca Fâtımî nüfuzu öncesinde Yemen'in siyasî tarihî çerçevesinde İslâm öncesi dönemdeki siyasî ve içtimaî yapı genel hatlarıyla incelenmiş; Maîn, Sebe, Kataban, Evsan, Hadramut ve Himyer devletleri ayrı başlıklar başlıklar altında tanıtılmıştır. Habeş hâkimiyetinin Yemen'deki tesirleri ve bu süreçte ortaya çıkan bölgesel rekabet de ele alınmıştır. İslâm'ın ilk yıllarında Yemen'in durumu, Hz. Peygamber döneminden başlanarak Hulefâ-yi Râşidîn devri içerisinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerindeki gelişmeler kısaca ortaya konmuştur. Devamında Emevî ve Abbâsî idaresi altında Yemen'in siyasî tarihi, merkez-taşra ilişkileri doğrultusunda aktarılmıştır. Ziyâdîler, Necâhîler ve Benî Ya'fur gibi yerel

²⁰⁰ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 235-236. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 168-169.

hânedanlıklar hakkında da bilgiler verilmiş; bu siyasî teşekküller üzerinden Yemen'in Fâtımî nüfuzuna zemin hazırlayan siyasî tablosu çizilmeye çalışılmıştır. Böylece Yemen'deki siyasî bölünmüşlük, kabile yapısının etkisi ve yerel yönetici sülalelerinin merkezî otoriteyle ilişkileri açıklanmıştır. Sonuç olarak giriş bölümü, tezin konusuna dair tarihsel arkaik ve coğrafi yapısının anlaşılması için hazırlamıştır. Fâtımî ve Eyyûbî hâkimiyeti dönemine geçmeden önce Yemen'in siyasî, içtimaî ve coğrafi zemini ortaya konmuştur. İslâm öncesi devletlerden başlayarak İslâm'ın ilk yıllarına, ardından Abbâsîler dönemi ve yerel hânedanlıklara kadar getirilen bu arka plan, Fâtımî dâîliğinin Yemen'de nasıl bir zemin bulduğunu ve Eyyûbîlerin hangi şartlar altında bölgeye geldiklerini anlamak açısından gerekli tarihsel arka plan hakkında bilgi vermektedir. Bu giriş bölümü, çalışmanın sonraki bölümlerine sağlam bir temel teşkil etmesi bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

1.3.11. Fâtımî Nüfuz Öncesinde Yemen'deki Yerel Hânedanlara Kısa Bir

Bakış

Ziyâdîler, Necâhîler ve Benî Ya'fur hânedanları, Yemen'in Abbâsî sonrası dönemde ortaya çıkan yerel güçleri arasında yer almakta olup bölgenin siyasî-idarî yapısında önemli roller üstlenmişlerdir. Ziyâdîler, Abbâsî merkezi otoritesinden ayrılarak bağımsızlaşmış, Necâhîler, Ziyâdîlere vâris olarak köle kökenli bir zümrenin öncülüğünde iktidara gelmiş, Benî Ya'fur ise dağlık bölgelerde etkin olarak Abbâsî ve Fâtımî otoriteleri arasında yönünü tayin etmeye çalışarak denge kurmaya çalışmıştır. Bu hânedanlar, Yemen'in siyasî dağınıklık döneminde bir yandan dış müdahalelerle diğer yandan ise iç çatışmalarla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu hânedanlar arasındaki rekabet, kabile çatışmaları ve dış güçlerin nüfuz mücadelesi Yemen'in siyasî birliğinin sağlanmasını engellemiş, Fâtımîler ise bu dağınıklıktan faydalanarak bölgedeki etkinliklerini artırmışlardır. Dolayısıyla, yerel hânedanların iç çatışmalarla meşgul olması, Yemen'in uzun süre tek bir merkezî otorite altında toplanamaması, Fâtımî nüfuzunun bölgede güçlenmesinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur.

1. BÖLÜM: FÂTİMÎLERİN YEMEN'DEKİ SİYASÎ VE DİNÎ FAALİYETLERİ

Yemen, coğrafyasıyla ve mezhebî farklılıkları ile İslâm tarihinde her zaman öne çıkan bölgelerden biri olmuştur. Yemen, Fâtımîler gibi mezhebî dâva uğruna hareket eden bir devlet için özel bir konuma sahiptir. Fâtımîler sadece siyasî egemenlik peşinde olmayan aynı zamanda İsmâilî inançları yaymayı hedefleyen bir siyasî yapı olarak Yemen'e yönelmişlerdir. Bu bağlamda Yemen'de hem idarî teşkilâtlanmaya dayalı siyasî girişimlerde bulunmuşlar hem de mezhebî da'vet faaliyetleriyle nüfuzlarını artırmaya çalışmışlardır. Bu çerçeveden baktığımızda İsmâiliyye mezhebine dair bazı temel bilgilerin hatırlatılması yerinde olacaktır.

1.1. İSMÂİLİYYE MEZHEBİ VE FÂTİMÎLER

İsmâilîler, Abbâsîlerin müktedir olduğu zamanlarda, merkezden uzak yerlerde, küçük mahalli idareler dışında dikkat çeken bir varlık gösteremediler. Abbâsîlerin güçten düşmesiyle çevreden merkeze doğru genişlemeye başlayan mahalli hânedanlarla beraber, Şîî inanç hareketleri de kendini göstermeye başladı. Bu süreçte İsmâiliyye şiasından Fâtımîler Mağrip'te ve Karmatîler ise Bahreyn'de devlet kurmaya muvaffak oldular. Özellikle Karmatîler, Abbâsî hilâfetinin halk nazarında itibar kaybetmesinde mühim rol oynadılar.²⁰¹

Arap Yarımadası'nın güney ucunda, yani Yemen'de, İsmâilî hareketini örgütleyen iki ünlü dâiden birisi Yemenli bir Şîî olan Ali b. Fazl ve diğeri ise Mansûrû'l-Yemen adıyla anılacak olan Ebû'l-Kâsım Hasan b. Farac b. Hevşeb el-Kûfî'dir.²⁰²

İsmâiliyye mezhebi İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'a nispetle İsmâiliyye diye isimlendirilmiştir. Şîa'nın günümüze kadar varlığını sürdüren üç önemli kolundan biridir. 6'ncı İmam Ca'fer es-Sâdık'ın vefatından sonra İmametin Mûsâ el-Kâzım'ın değil, İmam Ca'fer'in en büyük oğlu İsmâil'in ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu ileri süren bu fırka, farklı kimlik ve şekillerde kendilerini takdim edebildiklerinden dolayı pek çok farklı isimle anıla gelmişlerdir. Bu isimler İsmâiliyye, Bâtiniyye, Karmatîyye, Ta'limiyye ve Sebeiyye'dir.²⁰³ İsmâiliyye'nin "Bâtınî" diye anılmasının sebebi, her zahirin bir bâtını, her tenzilin de bir tevili bulunduğunu iddia

²⁰¹ Adem Apak, *Ana Hatları ile İslâm Tarihi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 4/417.

²⁰² Farhad Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, Çev: Erdal Toprak, (İstanbul: Doruk Yayınevi, 2005), 199.

²⁰³ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 303-304.

etmeleridir.²⁰⁴ Yine “Bâtınî” diye anılmalarının sebebi imamın gizli olduğunu söylemeleri veyahut insanlara karşı gizlenme eğilimleridir.²⁰⁵

Nasların zahir manasının ihtimal dâhilinde bulunan manalara yorumlamak anlamına gelen tevil, İsmâiliyye için hakikate ulaşmanın tek yoludur. Peygamberler dinin zahiri yönünü açıklarken peygamber vâsisi olan İsmâilî imamlar ise tevil ilmi ile zahirin batınını, manasını açıklar.²⁰⁶ İmamete inanmak nasıl zorunlu ise, batınî teville ve onu açıklayan imama inanmak zorunludur. Bu batınî tevili, imamın veya da‘vetçinin istediği formda kullanabileceğinin tarihi örnekleri mevcuttur.²⁰⁷

İsmâilî mezhebine göre İmam Ca‘fer es-Sâdık’ın ölümünden sonra İmamlar bir süre gizlenmişlerdir. Bu dönem Setr (Gizlilik) dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu gizlilik dönemi, İsmâil b. Ca‘fer’in ölümünden sonra Ubeydullah el-Mehdî’nin Kuzey Afrika’da ortaya çıkışına kadar devam etmiştir. İsmâilîler arasında mevcut resmî öğretiyeye göre, bu dönemde, İmamlık sırasıyla İsmâil b. Ca‘fer’in oğlu Muhammed’e, ardından Abdullah’a, ardından Ahmed’e ve Hüseyin Radi’ye ardından da Ubeydullah’a (el-Mehdî’ye) geçmiştir. Bu imamların isimleri, İsmâilî çevrelerinde yaygın olarak kabul edilmiş ve dillendirilmiştir.²⁰⁸ Şia kaynaklarının büyük kısmı Ubeydullah el-Mehdî’nin nesebinin doğruluğunu tasdik ederken bu neseb zincirine karşı çıkanlar da olmuştur.²⁰⁹

İsmâilî imamlarının Setr (Gizlilik) dönemi içinde faaliyet yürütmüş olması doğal olarak onların nesepleri hakkında bazı şüphelere yol açmıştır. Bu dönemdeki imamlar silsilesi hakkında muhalif çevreler tarafından bu soy zincirinin yanlışlığına dair birçok iddia ortaya atılmıştır.²¹⁰ Bu şüpheler özellikle İmamların gizlilik içinde hareket etmesinden kaynaklanmış ve muhalifler tarafından bu gizlilik eleştirilere hedef olmuştur.²¹¹

²⁰⁴ Şehristani, *el-Milel ve’n-Nihal*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2015), 256.

²⁰⁵ Muhammed Ebu Zehra, *İslam’da İtikadi, Siyasî ve Fıkhi mezhepler tarihi*, (İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi), 62.

²⁰⁶ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 317.

²⁰⁷ Rami Mahmud, *Kelâmî Açından İsmâilî İnanç Sistemi* (İstanbul: Post Yayınları 2020), 30-31.

²⁰⁸ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 166-167.

²⁰⁹ Aydın Çelik, *Kuruluş Dönemi Fatımîler Devleti Siyasî Tarihi, (909-969)* (Ankara: Benim Büro Basım Evi, 2007) 25-28. Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 147.

²¹⁰ İbn Tağrıberdî, Yûsuf b.Tağrıberdî b.Abdullah ez-Zâhirî el-Hanefî, Ebû’l-Muhâsin, *en-Nücûmü’z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve’l-Kâhire*, (Kahire: Vezâretü’s-Sekâfe ve’l-İrşâd el-Kavmî, Dârü’l-Kütüb, 1383/1963), 4/75-77.

²¹¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, Thk: Muhammed Abdullah ed -Derviş (Dimaşk: Dar’ul-Ya’reb, 1425/2004), 1/109-110. Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû’l-Abbâs) Takıyyüddîn el-Makrîzî, *İtti’âzü’l-Hunefâ’ bi-*

İsmâîlîler Setr (Gizlilik) devresinde dâîler tarafından yönlendirilen bir teşkilât görünümünde olup bu dâîler İsmâîliyye'yi, Ahvaz'da, Basra'da, Kûfe'de, Talikan'da, Horasan'da ve Humus- Selemiye'de yaymaya çalışmışlardır.²¹²

Özellikle Kûfe'de Hamdân Karmat isimli dâî, mezhebin yayılışını sağlarken mensuplarına Karmatîler ismi verilmiştir.²¹³ Karmat'ın ortaya çıkışı 264/877 yılında Kufe civarında olmuştur ve mezhebi Irak'ta ün kazanmıştır. Şam'da Karmatîlerden "Sahib el-Hâl", "el-Müddessir" ve "el-Mutavvik" isimli şahıslar ortaya çıkmıştır. Bahreyn'de ise Cennâbe halkından olan Karmatîlerden Ebû Said el-Cennâbî ve onun devleti, ardından gelen oğullarının devleti büyük bir güç kazandı. O kadar ki Bağdat ordularını bozguna uğratarak Abbâsî halifelerini korkuttular. Her yıl Bağdat, Horasan, Şam, Mısır ve Yemen halkından kendilerine haraç verilmesini zorunlu kıldılar. Bağdat, Şam, Mısır ve Hicaz'a seferler düzenlediler. Dâîleri dünyanın dört bir yanına yayıldı ve birçok insan onların da'vetine katıldı. "Bâtınî İlim" adını verdikleri bir doktrinle İslâm şeriatını yorumladılar.²¹⁴

Karmatîler, İsmâîlî inanç sisteminde Muhammed b. İsmâîl el-Mektûm'u yedinci nâtık olarak görüyorlar. El-Mektûm'u zuhûr edecek, önceki şeriatları neshedecek, ayrıca Kâim el-Mehdî olduğuna inanılan bu kişiyi, kıyamete kadar sürecek son devreyi başlatacak şahıs kabul ettiler.²¹⁵ Bahreyn-Karmatî Devleti'nin kurucusu Ebû Said el-Cennâbî tarafından Muhammed b. İsmâîl b. Ca'fer'in 316/928 yılında tekrar Mehdî olarak zuhûr edeceği inancı propaganda edilmekteydi. Ayrıca el-Cennâbî kendisini beklenen Mehdî'nin temsilcisi olarak görüyordu.²¹⁶

İsmâîliyye'nin eski öğretisinde da'vetin başında olanlar imam değil, imama işaret eden hüccetlerdi. Ubeydullah el-Mehdî bu inancı değiştirmeye çalışmış, ahir zamanda zuhûr edecek olan, ölmeyip gizlendiği iddia edilen Muhammed b. İsmâîl'in hücceti değil bu silsilenin devamı olarak kendisinin de bizzat imam olduğunu ilan etti.

Ahbârî'l-A'immeti'l-Fâtimîyyîn el-Hulefâ, thk. Cemaleddin Şeyyal, (Kahire: Meclisü'l-A'la lil-Şuunu'l-İslâmiye, 1416/1996), 1/23-34.

²¹² Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 1/40.

²¹³ Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/510-514.

²¹⁴ Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs), *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-(fi) Zikri'l-Hıtaf ve'l-Âşâr*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1417/1997), 4/190.

²¹⁵ Abdulmunim el-Hıfni, *Kitabu Firaku's-Şia li-Kummi ve Nevbahti*, thk. Abdulmunim el-Hıfni, (Kahire: Daru'l-Reşad, 1992), 81-82.

²¹⁶ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve Mücizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017), 696.

Dâîler ise bu ilandan önce biatı Muhammed b. İsmâîl adına alıyorlardı.²¹⁷ Ubeydullah el-Mehdî'nin yeni öğretisi Suriye, Mezopotamya ve Batı İran'daki Karmatîler tarafından kabul edilmemiştir. Hamdân Karmat, Abdan ve Bahreyn Karmatî Devleti kurucusu Ebû Said el-Cennâbî de bu öğretiyi reddedenler arasındadır.²¹⁸ Çünkü onlara göre Muhammed b. İsmâîl el-Mektûm gizlenmiş olan ve ancak tekrar zuhûr edecek beklenen Mehdî'dir.²¹⁹ Böylece Fâtımî Karmatî ayrılığı ortaya çıkmış oldu.

Aynı dönemde Ubeydullah el-Mehdî'nin babası İmam Hüseyin b. Ahmed'den İsmâiliyye mezhebinin öğretilerini aldığı iddia edilen İbn Havşeb, Ubeydullah el-Mehdî'nin babası Hüseyin b. Ahmed'in döneminde İsmâiliyye mezhebini Yemen'de yaymak üzere görevlendirildi. İbn Havşeb'in yanında, bu görevlendirmede Ali b. Fazl da yer aldı. İbn Havşeb, "Mansûrû'l-Yemen" olarak da tanınan önemli bir dâî idi. Ali b. Fazl ile birlikte Yemen'de İsmâiliyye mezhebi adına bir güç oluşturdular. Bu iki lider bölgedeki kabilelerin desteğini kazanarak Misvar Dağı civarında bir İsmâilî yönetimi kurdular. İbn Havşeb Fâtımî Devleti'nin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'ye bağlılığını göstererek ona sadık kaldı.²²⁰ Ancak Ali b. Fazl sonradan hem İbn Havşeb'e hem de Ubeydullah el-Mehdî'ye karşı bir isyan başlattı.²²¹

Ebû Abdullah eş-Şîî, Yemen'e gelen İbn Havşeb'in da'vetini duyduktan sonra ona katılmış ve onunla yakın bir ilişki kurmuştur. İbn Havşeb, Ebû Abdullah'ın ilmini ve zekâsını görünce onu Kuzey Afrika'daki Kûtame Berberilerine da'vetçi olarak göndermiştir. Ebû Abdullah Mekke'de Kûtame'den gelen hacılarla buluşmuş ve onlarla birlikte Kûtame'ye gitmiştir. Burada büyük bir etki yaratarak halkın onu kabul etmesini sağlamıştır. Bu sırada Fâtımî hareketinin lideri Ubeydullah el-Mehdî, Abbâsî halifesi tarafından arandığı için Mısır ve Trablusgarp üzerinden Sicilmase'ye kaçmış, ancak burada yakalanarak hapsedilmiştir. Ebû Abdullah eş-Şîî İfrîkiye'deki Ağlebîler'in gücünü kırdıktan sonra Sicilmase'ye giderek Ubeydullah el-Mehdî'yi hapisten kurtarmış ve onu lider olarak tanıtmıştır. El-Mehdî Sicilmase'de bir süre kaldıktan sonra

²¹⁷ Nuveyri, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, (Kahire: Daru'l Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 2002), 25/228.

²¹⁸ Abdullah Ekinci, *IX.-XI. Yüzyıllarda Karmatîlerin Siyasî, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri*, (Elazığ: FÜSBE, Doktora Tezi, 2002), 84.

²¹⁹ Hıfni, *Kitabu Firaku's-Şia*, 81-82.

²²⁰ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 1/55- 68. Seyfeddin el-Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, (Dımaşk: Daru'l-Yenâbi, 1993), 49. Hüseyin b. Feyzullah el-Hemdânî el-Ya'berî el-Harazî, *Süleyhiyyûn ve'l-Hareketü'l-Fâtımiyyûn fî'l-Yemen*, editör: Hasan Süleyman Mahmûd, (Beyrut: Şirketü Dâru't-Tenvîr, 1407/1986), 30-34.

²²¹ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 79-85. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 43-44.

İfrîkiye'ye geçerek orada Fâtımî Devleti'ni kurmuş, Ağlebîler ve Midrarîler'in yönetimlerini sona erdirmiştir. Ebû Abdullah eş-Şîî'nin kardeşi Ebû Abbâs, yönetimin kendi ellerinden çıkmasına pişmanlık duyarken, Ubeydullah el-Mehdî ise yönetimi tamamen eline almıştır. Dâî Abdullah eş-Şîî de Abbâsî ihtilâlinde başat rol oynayan ve devletin kurulmasından sonra ortadan kaldırılan Ebû Müslim el-Horâsanî ile aynı kaderi paylaştı.²²² Komploya kurban giderek Ubeydullah el-Mehdî tarafından idam edildi.²²³

1.2. FÂTİMÎ DEVLETİ (297-567/909-1171)

Fâtımî Devleti, Hicrî III. yüzyılın sonlarında Kuzey Afrika'da kurulmuş olan ve İsmâîlî-Şîîliği esas alan bir devlettir. Fâtımîler soy olarak Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtîma'ya mensubiyet iddiasıyla Fâtımîler ismini almışlardır. Devletin kurucusu, bu soydan gelen Ubeydullah el-Mehdî'dir.²²⁴

1.2.1.1. Ubeydullah el-Mehdî (297-322/909-934)

Fâtımî Devleti İfrîkiye'de (bugünkü Tunus) 297/909 yılında Ubeydullah el-Mehdî tarafından kurulmuştur. Dâî Abdullah eş-Şîî'nin yoğun çalışması ve katkısı ile devletini kuran Ubeydullah el-Mehdî, Berberî Kutâme kabilesinin desteğini alarak Ağlebîleri yenmiş ve Rakkâde'yi ele geçirmiştir. Onun dönemi devletin kuruluş ve genişleme dönemi olarak kabul edilebilir. Ancak İsmâîlî mezhebi üzerine kurulan bu devlete karşı Ehl-i Sünnet (Mâlikîler) ve Hâricîler (İbâziye ve Sıfriye) büyük bir direnç göstermiştir. Ubeydullah, Mısır ve Mağrib'teki halkı kazanmak için çeşitli da'vet çalışmaları başlatmıştır. Mısır'a seferler düzenlenmiştir. Bizans ile deniz savaşları

²²² Zeyneddin İbnu'l Verdi, *Tarihu İbnu'l-Verdi*, (Beyrut: Dar'ul-Kutub'ul-İlmiye, 1417/1996), 1/242-243. İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Kitâbü'l-İber ve Divan al-Mubtada' ve'l-Haber fi Târîhu'l-Arab ve'l-Berber ve Men 'Asarahum min Zevî's-Şa'n i'l-Akbar*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1401/2001), 4/40-48.

Makrîzî, *Hıfâf*, 4/183-185. Cenedî, Muhammed B. Yusuf, *Kitabü's-Sülûk Fi Tabakat'il-Ulemâ ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed b. Ali el-Hivâli (San'a: Mektebetü'l-İrşad, 1414/1993), 204. Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 39-54.

²²³ Kadı Numan, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî, *Kitâbü İftitâhi'd-Da' ve*, nşr. Ferhât ed-Deşrâvî, (Tunus: eş-Şirketü't-Tunusiyye, 1975), 312-316. Nuveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, 28/106-109. Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz ez-Zehabî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1993), 24/24. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/48.

²²⁴ Geniş bilgi için bkz: Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12 /229-230.

yaşanmış ve 322/934 yılında Ubeydullah'ın ölümüyle oğlu Kāim-Biemrillāh halife olmuştur.²²⁵

1.2.1.2. Kāim-Biemrillāh (322-334/934-946)

Ubeydullah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Kāim-Biemrillāh Fâtımîlerin güçlenmesi için mücadele etmiştir. Mısır üzerine düzenlenen seferler başarısız olmuş ancak Kuzey Afrika'da otoriteyi sağlama çabası devam etmiştir. Onun döneminde çıkan Berberî isyanları ve Ebû Yezîd en-Nükkârî önderliğindeki Hâricî isyanı ve tehditleri devleti zorlamıştır. Kāim-Biemrillāh büyük zorluklar ve iç ayaklanmalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.²²⁶

1.2.1.3. Mansur-Billah (Mansûr el-Fâtımî) (334-341/946-953)

Kāim-Biemrillāh'ın oğlu İsmâil Mansûr-Billāh, babasının ölümünden sonra tahta geçmiş ve devlete istikrar kazandırmıştır. Hâricî lider Ebû Yezid'e karşı zafer kazanarak iç karışıklıkları bastırmıştır. Mansur-Billāh bu başarıyla devletteki otoriteyi yeniden sağlamış ve yeni bir başkent olarak Mansûriye şehrini kurmuştur.²²⁷

1.2.1.4. Muiz-Lidînillāh (341-365/953-975)

Mansur'un ardından gelen Muiz-Lidînillāh dönemi Fâtımîlerin en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilir. 358/969 yılında Fâtımî orduları, komutan Cevher es-Sıkkîli önderliğinde Mısır'ı fethetmiş ve Kahire şehri kurulmuştur.²²⁸

Abbâsîler ise Büveyhoğullarının idareyi ele geçirmesiyle sihirli güçlerini kaybettiler. Büveyhoğullarının elinde oyuncak oldular. Bu dönemde İhşidîlerin elinde bulunan Mısır ve Şam Abbâsîlerden tam bağımsız bir idareye sahipti. Ancak kıtlık, salgın hastalıklar, toplanan vergilerin askerlere ödenmemesi ve iç çalkantılarla Mısır halkı huzursuzdu. Fâtımî dâîlerinin çalışmasıyla Mısır halkı içerisinde Fâtımî halifesi Muiz'i kurtarıcı görenler çoğaldı. Bunu fırsat bilen Fâtımîler 358/969 yılında Mısır'a girdiler. İdare merkezi Fustat şehrini ele geçirdiler. Fâtımîler Mısır'ı ele geçirdiklerinde Şam da İhşidîlere bağlıydı. İhşidîler burada Karmatî saldırılarından bunalmış onlara

²²⁵ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 1/68-74. İbn Haldun, İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/48-51. Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 44-92. Seyyid, "Fâtımîler", 12 /229-230

²²⁶ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 1/74-88. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/52-54. Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 92-98. Seyyid, "Fâtımîler", 12/230.

²²⁷ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 1/88. İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, 4/55-58. Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 118-149. Seyyid, "Fâtımîler", 12/230.

²²⁸ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 1/97-103. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/58-61. Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 118-175.

haraç verir haldeydi. Suriye'nin kuzeyinde Bizans saldırıları söz konusuydu. Fâtımîler Mısır'ı alınca doğal olarak Şam'a yöneldiler. Şam bölgesinde İhşidî egemenliği sona erse de Şam bölgesi, Suriye-Karmatîleri ile Fâtımîler arasında güç mücadelesine sahne oldu. Ayrıca Karmatî Büveyh mücadelesi Fâtımîlere karşı bir ittifaka dönüştü. 365/956 yılında Azîz-Billâh Fâtımîlerin halifesi oldu.²²⁹

Fâtımîler, başkenti Mısır'a taşıyarak hem siyasî hem de kültürel güçlerini artırmışlardır. Bu dönemde Fâtımîler, Hicaz üzerinde de nüfûz kurmuş ve Mekke'de kendi adlarına hutbe okutmuşlardır.²³⁰ Bu dönem, Fâtımîlerin doğuya genişlediği ve Akdeniz'de Bizans'a karşı deniz gücünü artırdığı dönemdir.²³¹

1.2.1.5. Azîz-Billâh (365-386/975-996)

Azîz-Billâh döneminde Fâtımîler Mısır merkezli bir güç haline gelmiş ve Suriye'yi ele geçirmek için mücadele etmişlerdir. Azîz-Billâh Mısır'da güçlü bir ekonomik ve siyasî yapı kurmuş ve Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri sürdürmüştür. Aynı zamanda Fâtımîlerin Hicaz'da Mekke ve Medine üzerindeki etkinliklerini güçlendirmiştir.²³²

1.2.1.6. Hâkim-Biemrillâh (386-411/996-1021)

Hâkim-Biemrillâh dönemi Fâtımîler devletinin en tartışmalı ve en otoriter dönemlerinden biridir.

İbn Haldun, Hâkim-Biemrillâh ile ilgili olarak:

"Hâkim'in yönetimi, zulüm ile adalet, korku ile güven, ibadet ile bidat arasında gidip geliyordu. Hakkında ortaya atılan küfür iddiaları ve namazların kaldırılması gibi söylentiler doğru değildi. Akli başında biri böyle şeyler söyleyemezdi. Eğer Hâkim bu tür şeyleri gerçekten yapmış olsaydı, anında öldürülürdü. Şia mezhebine olan ilgisi biliniyordu, ancak bu konuda da tutarsız davranıyordu. Teravîh namazına izin veriyor, ardından yasaklıyordu. Ayrıca yıldız falına inanıyordu ve yıldız bilimine değer veriyordu." demekte ve kadınların pazarlarda dolaşmasını ve molohiya (bir çeşit bitki) yemeğini yasakladığını²³³ bildirmektedir.

Hâkim, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ilişkileri etkileyen çeşitli reformlar yapmış, sert ve bazen radikal dinî yasalar çıkarmıştır. On yaşında Fâtımî tahtına oturdu. Yirmi beş yıl halifelik yaptı. İlk dört yılında yaşı küçük olduğundan

²²⁹ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4, s. 61-65. Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 181-183.

²³⁰ Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ*, 4/274. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/65.

²³¹ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 151-223. Seyyid, "Fâtımîler", 12/230.

²³² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/71. Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 224-250. Seyyid, "Fatımîler", 12/231.

²³³ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/76.

devlet yönetimi vâsi ve komutanların elindeydi. Bu dönemde ne zimmiler ne de Ehl-i Sünnet mensupları Hâkim'in baskılarından kaçabildiler. Şahsiyetindeki zaaf nedeniyle aldığı birçok kararı kısa sürede değiştirir, yasaklar listesi hazırlar, buna uymayanları öldürür veya işkence ederdi. Hâkim'in şahsiyetindeki aşırılıklar o seviyeye ulaştı ki ilahlık dâvasına kalkıştı.²³⁴ Bu dönemde dikkat çeken bir durum da Fâtımî-Bizans ilişkilerinin iyice gerilmesidir. Nihayet 411/1021 yılında Hâkim bir komploya kurban gitti. Esrarlı bir şekilde ortadan kayboldu. Yerine oğlu Zâhir geçmiştir.²³⁵

1.2.1.7. Zâhir-Lii'zâzîdînillâh (411-427/1021-1036)

Hâkim'in ortadan kaybolmasının ardından oğlu Zâhir halife oldu. Ancak onun dönemi, Hâkim'in bıraktığı ağır miras nedeniyle iç karışıklıklar ve ekonomik zorluklarla geçmiştir. Bu dönemde Fâtımîler, Suriye ve Filistin'de artan Haçlı tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.²³⁶

Hâkim-Biemrillâh Mukattam Dağı'nda inzivaya çekilip ibadet ederken ortadan kaybolmuş ve kısa süre sonra Birketü'l-Habeş'te öldürülmüş olarak bulunmuştu. Öldürülme sebebinin kız kardeşi Sittülmülk ile arasında geçen bir anlaşmazlık olduğu söylenir. Hâkim'in ölümünden sonra Sittülmülk, yeğeni Zâhir'i tahta çıkarmış ve devleti dört yıl boyunca yönetmiştir. İbn Duvas, Hâkim'in öldürülmesinden sorumlu tutulmuş ve Sittülmülk tarafından öldürülmüştür. Bu dönemde Şam'da isyan çıkmış, Sâlih b. Mirdâs Halep'i ele geçirmiş ve Benî Cerrâh da etrafta yağmalama faaliyetinde bulunmuştur. Zâhir, Filistin valisi Zureyri'yi Sâlih b. Mirdâs'a karşı göndermiş ve Zureyri, Sâlih'i mağlup etmiştir. Zâhir'in 16 yıllık hilâfetine ardından vefat etmesiyle oğlu Müstansır tahta çıkmış, veziri Ebü'l Kâsım el-Cercerâî yönetimi devralmıştır.²³⁷

2.1.1.7. Müstansır-Billâh (1036-1094)

Bu dönemin en dikkat çekici olaylarından birisi Bağdat'ta Halife Müstansır adına hutbe okunmuştur.²³⁸ Halife Müstansır döneminin ilk yıllarında devleti, vezir el-Cercerâî'den sonra Müstansır'ın annesi bir süre yönetmiştir. Bu dönemde Türkler ve

²³⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-Zâhire*, 4/176-186. Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 2/3-123. İbn Haldun ise Hâkim hakkında ortaya atılan küfür iddialarını doğru bulmamaktadır. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/76.

²³⁵ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 251-290. Seyyid, "Fâtımîler", 12/230.

²³⁶ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 292-307. Seyyid, "Fâtımîler", 12/231.

²³⁷ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/77-78.

²³⁸ Seyyid, "Fâtımîler", 12/231.

Sudanlı köleler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Türkler bu çatışmada kazanan taraf olsa da iç dengeler bozulmuştur.²³⁹

1.2.1.8. Vezirler Dönemi(466-487/1074-1094) ve Fâtımîlerin Çöküşü (487-567/1094-1171)

464/1074 yılında Bedr el-Cemâlî güçlü bir orduyla Mısır'a gelmiş ve devletin kontrolünü ele alarak isyanları bastırmıştır. Vezir Bedr el-Cemâlî'nin Kahire'ye gelişiyle Fâtımîlerde güçlü vezirler dönemi başlamıştır.²⁴⁰ Dimyat ve Asvan gibi şehirleri geri alınmış, el-Cemâlî halkın desteğini kazanmıştır. Selçuklularla mücadele etmiştir. Ancak Şam, Selçukluların eline geçmiştir. Bedr el-Cemâlî 487/1094 yılında vefat etmiş ve yerine oğlu Ebü'l-Kâsım Şah geçmiştir.²⁴¹

Bedr el-Cemâlî'nin ölümünün ardından Müstansır'da aynı sene içerisinde vefat etmiştir.²⁴² Müstansır-Billâh Fâtımîlerin en uzun süre iktidarda kalan halifesidir. Onun döneminde devlet en geniş sınırlarına ulaşmış, Mısır, Kuzey Afrika, Hicaz, Suriye, Sicilya ve Yemen, Fâtımî idaresinde kalmıştır. Ancak bu dönemde büyük iç karışıklıklar yaşanmış, ekonomik krizler ve askerî gruplar arasındaki çatışmalar devletin zayıflamasına yol açmıştır. 466/1074 yılında Vezir Bedr el-Cemâlî'ye ülke meselelerini halletmesi için tam yetki verilmesi ile devletin istikrarı bir süre için sağlanmış, ancak eski gücüne kavuşması mümkün olmamıştır.²⁴³

Bedr el-Cemâlî'nin ölümünden sonra oğlu Ebü'l-Kâsım Şah “el-Efdal” unvanıyla vezir olmuş ve devleti yönetmeye devam etmiştir. Halife Müstansır'ın ölümünden sonra, Müstansır'ın oğulları Ahmed, Nizâr ve vezir Ebü'l-Kâsım el-Efdal'in taraf olduğu iktidar mücadelesi başlamış, büyük kardeş Nizâr'ın hilâfet hakkı elinden alınmıştır. Vezir Ebü'l-Kâsım el-Efdal ve Müstansır'ın kızı da bu durumu destekleyerek Müstansır'ın diğer oğlu Ebü'l-Kâsım Ahmed'in halifelik makamına geçmesini sağlamışlardır. Böylece Ebü'l-Kâsım Ahmed “el-Müsta‘lî-Billah” unvanıyla halife olmuştur.²⁴⁴ Müsta‘lî tüm yaşamı boyunca hâlifeliğini vezir Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin gölgesi altında (487-495/1094-1011 yılları arası) sürdürmüştür. Dönemindeki (492/1099'daki) Birinci Haçlı Seferi, Fâtımîlerin Suriye ve Filistin'deki gücünü azalttı

²³⁹ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 307-315.

²⁴⁰ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 317. Seyyid, “Fâtımîler”, 12/231.

²⁴¹ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/81-84. Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 348.

²⁴² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/84.

²⁴³ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 307-316. Seyyid, “Fâtımîler”, 12/231.

²⁴⁴ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/78-84.

ve Kudüs, Trablus ve Antakya’da Haçlı devletleri kuruldu. Ayrıca, Nizâriler Fâtımî hilâfetine karşı muhalif bir cephe oluşturdu. Halife Müsta’lî, 18 Safer 495 /12 Aralık 1101 yılında öldü ve Vezir Efdal, Müsta’lî’nin yerine “Âmir Biahkâmillâh” lakablı Ebû Ali Mansûr’u Fâtımî tahtına oturttu. Âmir Biahkâmi’llâh gücü ele geçirince veziri Efdal’i ortadan kaldırarak kendi otoritesini güçlendirmiştir. Her ne kadar onun hilâfeti Fâtımîler açısından parlak bir dönem olarak değerlendirilse de saltanatı uzun sürmemiş ve 524/1130 yılında Nizâriler tarafından suikast sonucu öldürülmüştür. Âmir’in herhangi bir veliaht bırakmadan ve eşi hamileyken vefat etmesi, Fâtımî tarihinde bir ilki teşkil etmiş ve neticede “el-İmâmü’l-Müstevda’ (Emanetçi İmam)” uygulamasına başvurulmuştur. Bu doğrultuda, amcasının oğlu olan Ebû’l-Meymûn Abdülmecîd, Hâfız-Lidînillâh unvanıyla hilâfet makamına getirilmiştir. Bütün bu olanların ardından son 40 yıllık zaman diliminde Fâtımî Devleti’nin çöküşü hızlı olmuştur.²⁴⁵ 564/1169 yılında Selâhaddîn Eyyûbî, son Fâtımî veziri olmuş, Mısır’da iktidarı ele geçirmiş ve 566/1171 yılında Fâtımî halifeliğine son vermiştir.²⁴⁶

Fâtımîlerde imam, Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi ve şeriatın birinci müfessiri olarak görülüyordu.²⁴⁷ Bu anlayışla Ubeydullah el-Mehdî tarafından kurulan Fâtımî Devleti, Kuzey Afrika’dan Mısır’a ve Yemen’e kadar geniş bir bölgede hüküm sürmüştür. El-Muiz döneminde Mısır’ın fethiyle en güçlü dönemini yaşamış, el-Mustansır Billah zamanında bu güç zirveye ulaşmıştır. Fâtımîler, Abbâsîler ile hilâfet mücadelesi yürütmüş; Şîî-İsmâîlî ideolojisiyle Sünnî-Abbâsî otoritesine alternatif bir yönetim kurmuşlardır. Fâtımîler, Kudüs ve Şam gibi bölgelerin kontrolü konusunda hem Sünnî güçlerle hem Karmatîlerle hem de haçlı seferleri sırasında Haçlılarla egemenlik mücadelesine girişmişlerdir. Ancak iç karışıklıklar ve yönetimin vezirlerin eline geçmesiyle devlet zayıflamış; son olarak Fâtımî idaresini ele geçiren Selâhaddîn Eyyûbî’nin 566/1171’de Kahire’de Abbâsîler adına hutbe okutmasıyla bu devlet sona ermiştir.

²⁴⁵ Seyyid, “Fâtımîler”, 12/232.

²⁴⁶ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 317-434. Seyyid, “Fâtımîler”, 12/231-232.

²⁴⁷ Seyyid, “Fâtımîler”, 12/232.

1.3. FÂTİMÎLERİN YEMEN'DEKİ BİRİNCİ HÂKİMİYET DÖNEMİ (290-303/902-915)

Fâtımîlerin Yemen'deki birinci hâkimiyet dönemi, İsmâîlî dâîleri İbn Havşeb ve Ali b. Fazl'ın öncülüğünde yürütülen örgütlü ve planlı da'vet faaliyetleriyle şekillenmiştir. İbn Havşeb ile Ali b. Fazl İsmâîlî dâîler vasıtasıyla Sahibü'z-Zaman (İmam Hüseyin bin Ahmed) ile tanışmışlar, belli bir "ta'lîm" sonrasında Yemen'de İsmâîlî da'veti yaymakla görevlendirilmişlerdir. 268/881 yılında Yemen'e ulaşan İbn Havşeb, takıyye esasına dayalı bir yöntemle Aden-La'a bölgesinde faaliyetine başlamış ve Darü'l-Hicre adı verilen bir da'vet üssü kurmuştur. Kısa süre sonra Ali b. Fazl'ın da aynı sürece dâhil olmasıyla Fâtımî hareket geniş bir alana yayılmış; Önce barışçıl strateji, ardından askerî harekâtlarla Serv-i Yafî ve San'a gibi bölgelerde güç kazanılmıştır. 270/883'te başlayan Harb Dönemi'nde Yemen'in önemli şehirleri ele geçirilmiş, ancak Ali b. Fazl'ın Fâtımîlere karşı bağımsızlık ilan etmesi gelişmelerin seyrini değiştirmiştir. 303/910'da Ali b. Fazl'ın, ertesi yıl ise İbn Havşeb'in ölümüyle birlikte Yemen'deki açık Fâtımî da'vet son bulmuş; faaliyetler gizliliğe çekilmiştir. Bu dönem, hem İsmâîlî inancın intişârı ve siyasî olarak nüfuzunun en etkili saha örneklerinden biri olması hem de sonraki dönemlerde Suleyhîler gibi yapıların doğuşuna zemin hazırlaması bakımından büyük önem arz etmektedir.

1.3.1. Fâtımîler Adına İbn Havşeb'in Yemen'deki Faaliyetleri

Kadı Numan, İbn Havşeb'in ismini "Ebü'l-Kâsım el-Hasen Ferac b. Zâdân el-Kufî" olarak kaydetmiştir.²⁴⁸ El-Hammâdî el-Yemânî ise "el-Mansûrû'l-Hasan b. Zâzân" olarak,²⁴⁹ El-Baha el-Cenedî ise "Mansûr b. Zâdân b. Havşeb b. el-Ferac b. Mübârek" şeklinde ismini belirtmektedir.²⁵⁰ İbnü'l-Esîr "Hüstem b. el-Hüseyin b. Havşeb b. Zâdân en-Neccâr" ismini vermektedir.²⁵¹ İbn Haldun, İbn Havşeb'in adı hakkında iki farklı isim aktarmaktadır: Bunlardan birisi "Hüstem b. el-Hüseyin b. Havşeb b. Davud en-Neccâr"²⁵² diğeri ise "Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Feroğ b. Havşeb

²⁴⁸ Kadı Numan, *İftitâhî'd-Da've*, 2-3.

²⁴⁹ el-Hammâdî, Muhammed b. Mâlik b. Ebî'l-Kabâ'il el-Hammâdî el-Yemenî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtinîyye ve Ahbâru'l-Karâmiya ve Keyfiyyetü Mezhebehim ve Beyânü İtikâdihim*, naşir: 'İzzet 'Atîâr (Kahire: Müessesetü ve Müdiriyyetü'n-Neşri's-Şekâfî, 1939), 22.

²⁵⁰ Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/140.

²⁵¹ İbn'ül Esir, *el-Kâmil*, 8/30.

²⁵² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/76.

el-Kûfî” dir.²⁵³ Makrîzî, İbn Havşeb için üç farklı isim ortaya koymuştur. İki İbn Haldun ve diğeri müverrihlerin kaydettiği isimlerdir.²⁵⁴ Üçüncü isim ise “el-Hüseyin b. Havşeb”dir.²⁵⁵ İsmâilî dâî İmameddin İdris ve Zeydî tarihçi Yahyâ b. Hüseyin, İbn Havşeb için “Mansûr b. Hasan” demektedir.²⁵⁶ Suleyhîyyûn ve Hareketü’l Fâtîmiyye eserinin müellifi Hemdânî ise “Ebû’l-Kâsım b. Ferec b. Havşeb Zâdân el-Kûfî “ ismini verirken²⁵⁷ Hasan İbrahim Hasan ise “Ebû’l-Kâsım el-Hasan b. Ebû’l-Ferec” olarak ismini zikretmiş²⁵⁸ ve “İbn Havşeb” olarak bilindiğini aktarmıştır. Kadı Numan, İbn Havşeb’e zaman ve kişi olarak en yakın kaynak olarak görünmektedir.²⁵⁹

İbn Havşeb Yemen’de İsmâilî dâvayı yaymasındaki başarısından dolayı “Mansûrû’l-Yemen” diye lakaplandırılmıştır.²⁶⁰ İsmâilî müellifler bu lakabı ve ailesini, manzum şiirlerle yâd etmişlerdir.²⁶¹ İbn Havşeb’in aslı ve nesebiyle ilgili tarihi kaynaklarda tafsili bir kayıt bulunmamaktadır. Onun hayatı da diğer İsmâilî-Fâtîmî dâîlerin hayatları gibi gizliliğe bürünmüştür. İsmâilî dâîlerin Abbâsî baskısından dolayı bu gizliliğe önem verdikleri malum bir durumdur. Sünnî müelliflerin bu duruma kayıtsız olması mezhebi bir durum olmakla beraber İsmâilî kaynaklar da İbn Havşeb hakkında açık nesep bilgisini vermemektedir.²⁶² Ancak Kadı Numan, ehl-i teşeyyü’ ve ilim ehli Küfeli bir aileden geldiğini zikrederken²⁶³ el-Hammâdi el-Yemenî ise İbn Havşeb için Müslüm b. Akîl b. Ebû Talib ailesinin çocuğu olduğunu bildirmektedir.²⁶⁴ Baha Cenedî biraz daha geniş bir açıklama yaparak Kerbela ahalisinden olduğunu, Müslim b. Akîl b. Ebû Talib ailesinden Hz. Hüseyin türbesinin civarında mukim bir aileden geldiğini, ceddî Zâdân’ın Küfe şehrinin âyanından olduğunu aktarmaktadır.²⁶⁵ Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere İbn Havşeb Küfe’lidir. Şîî olan bir aileye mensuptur. Hz. Ali ve Hz.

²⁵³ İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, 4/68.

²⁵⁴ Makrîzî, *İtti’âzü’l-Hunefâ*, 1/68, Makrîzî, *Hitat*, 2/160.

²⁵⁵ Makrîzî, *Hitat*, 2/160.

²⁵⁶ İmâdüddîn İdrîs el-Kureşî, *Kitâbu Zehri’l-Ma’ânî*, thk. Mustafa Gâlib (Beyrut: el-Müessesetü’l-Câmi’at li’l-Dirâsât ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1427/2007), 252. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/191. Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtîmiyye*, 32.

²⁵⁷ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 29.

²⁵⁸ Hasan İbrâhim Hasan *Târîhu’d-Devleti’l-Fâtîmiyye fi’l-Mağrib ve Mısr ve Sûriye ve Bilâdi’l-Arab* (Kahire: Mektebetü’l-Nahzatu’l-Mısriyye, 1958), 401.

²⁵⁹ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtîmiyye*, 32.

²⁶⁰ Kadı Numan, *İftitâhi’d-Da’ve*, 3.

²⁶¹ Kadı Numan, *İftitâhi’d-Da’ve*, 3.

²⁶² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtîmiyye*, 33.

²⁶³ Kadı Numan, *Kitâbü İftitâhi’d-Da’ve*, 3-4.

²⁶⁴ Hammadi, *Keşfu’l-Esraru’l-Batiniyye*, 22.

²⁶⁵ Cenedî, *Kitâbü’s-Sülûk*, 1/140.

Fâtıma dışında Hâşimî ve Tâlibî atalara mensup olarak Hz. Ali'ye ve Hâşimoğullarına yakınlığı vurgulanmıştır.²⁶⁶

İlk ve ikincil kaynaklarda da İbn Havşeb'in doğum yılı tam manasıyla geçmemektedir. Tercihen İbn Havşeb'in Yemen'e İsmâilî da'veti götürmesi yılı olan 268/881 yılı²⁶⁷ temel alındığında bu dönemde yetişkin bir birey olduğu açıktır. Ayrıca bu mühim görevi üstlenecek yaşa gelmiş olması gerekir.²⁶⁸ Onunla Kerbela'da bizzat mülaki olan şahsın İmam Hüseyin b. Ahmed olması, İmam'ın onu eğitmesi, fikrî olgunluğa ulaştırması, bunun Suriye-Selemiye bölgesinde olduğu varsayıldığında²⁶⁹ İbn Havşeb'in doğum tarihi yaklaşık olarak 235/849-850 yılı olarak öngörülebilir.²⁷⁰

İbn Havşeb ilk eğitimini Küfe şehrinde ehl-i teşeyyü' olan ailesinden aldığını düşünebiliriz. Çünkü ilk eğitimine dair ne hocalarından ne de aldığı ilimlerden bahseden bir kaynak mevcut değildir.²⁷¹ Klasik Şîî fıkına ve hadis ilmine vakıf olduğu ancak akli sorgulamalarının olduğunu öne sürebiliriz²⁷² İbn Havşeb On ikinci İmam'ın gaybetine dair düşünceler içerisindeyken bu gaybetin uzun sürmesinden dolayı pek çok Şîî gibi onun da yaşayan bir imama yönelmesi, İsmâiliyye mezhebini benimsemesinin ana etmeni olduğu görülmektedir.²⁷³

İbn Havşeb'in İsmâiliyye mezhebine geçiş süreci İsmâilî müelliflerce şöyle anlatılmakta: İbn Havşeb, Kerbela'da Mestûr İmam Hüseyin b. Ahmed ile karşılaşmasından kısa süre öncesinde İsnâaşeriyye mezhebince geleceği beklenen On ikinci İmam'ı²⁷⁴ düşünürken bu gaybet halinin uzamasından dolayı bu durumun artık batıl olduğunu, Mehdi'nin geliş zamanının yaklaştığını, hakkı ikamet edecek, adaleti getirecek, zulmü ve şerri ortadan kaldıracak zatın yani Mehdi'nin artık gelmesi gerektiği

²⁶⁶ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 34.

²⁶⁷ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 34-35. Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 9. Makrîzî, *Hitat*, 2/160. Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 1/51.

²⁶⁸ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 35.

²⁶⁹ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 3-8.

²⁷⁰ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 35.

²⁷¹ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 35.

²⁷² Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 33. İmâdüddîn İdris el-Kureşî, *Uyûnu'l-Ahbâr ve Fünûnu'l-Âsârî Fezail-i Eimmetü'l-Athar* 4/7, thk. Mustafa Gâlib (Beyrut: Daru'l-Endülüs, 1986), 396.

²⁷³ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 35.

²⁷⁴ İmâmiyye Şîasî'nca halen gaybet halinde olduğuna, gelecekte mehdî olarak ortaya çıkıp dünyada adaletli bir düzen kuracağına inanılan, kendi imamlar silsilesinden XI. İmam Hasan el-Askerî'den sonra gelen ve onun oğlu ve ardılı olduğuna inanılan Muhammed isimli XII. İmam. XI. İmam Hasan el-Askerî'nin çocuğu olmadığı yani yerine bir halef bırakmadığı da iddia edilir. Bir lakabı da Mehdi el-Muntazar'dır (Beklenen Mehdi'dir). İnanişâ göre gaybeti (gizlenmesi) 260/874 yılında olmuştur. İsnâaşeriyye (Caferiyye-İmamîyye) mezhebince hala beklenmektedir. Mustafa Öz, "Mehdi el-Muntazar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/376-377.

düşüncesiyle dolaşırken, namaz vakti gelince namaza durmuş, sonrasında Kur'an okurken bir şeyh ve adamın ona yaklaştığını fark etmiştir. Bu şeyhin heybetinden dolayı Kur'an okumayı durdurarak bu şahıslarla konuşmaya başlamıştır. İbn Havşeb Hz. Hüseyin ile ilgili konular geçtiğinde bu şeyhin duygulandığını görmüştür. Ondan etkilenerek onunla dinî meselelerden pek çok konuyu konuşmuş oldukları da aktarılmaktadır.²⁷⁵

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere İbn Havşeb'in İsmâilî da'vete istidadı olduğu açıktır. Zamanın imamı olduğu iddia edilen Hüseyin b. Ahmed'in kişiliğinden ve bilgisinden etkilenmiştir. Bu şahsın Fâtımî Devleti'nin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'nin de babası olduğunu siyasî olayların kronolojik şekillenişine baktığımızda anlıyoruz. İbn Havşeb bu karşılaşmadan iki yıl sonrasında İsmâilî da'vet konusunda temsil kabiliyeti yüksek bir konuma gelmiş, Yemen'e gitmek için hazır ve da'vetin orada riyasetini üstlenecek birikime sahip olmuştur.²⁷⁶

İbn Havşeb'in sahip olduğu uzmanlık, dirayet, taat ve zekâ, dâvanın mertebelerine nüfuz etmesine dair kapıların kendisine açılmasını sağlamış, bu durum onu dikkat çekici bir konuma yükseltmiştir. İmam Hüseyin b. Ahmed'in güvenilir adamlarından biri olarak İsmâiliyye mezhebinin Yemen'de neşri için İbn Havşeb ehil ve uygun adam olmuştur. İsmâilî inanca göre "Mehdî'nin zuhûru yakın, bu zuhûrun yeri Yemen olacaktır."²⁷⁷ İbn Havşeb'in diliyle İmam ona; "Beyt Yemânî'dir. Rûkn Yemânî'dir. Kâbe Yemânî'dir. Bu dinin kıyamı ve bu işin zuhûru Yemen'den olacaktır." diye pek çok defa söylemiştir. Hatta "Allah için sürgüne var mısın? O da: bu, senin emrin. Onu emredersen yerine getiririm."²⁷⁸ demiştir. Böylece İmam, İbn Havşeb'ten Yemen için hazırlık yapmasını istemiştir.

1.3.2. Ali b. Fazl

Yemen'de da'vetin ikamesi ve gidişatı Yemenli bir adamın İbn Havşeb'e destek olacak şekilde harekete geçmesine bağlı olacaktır. Bu adam Ali b. Fazl isimli şahıstır. Ali b. Fazl, Yemen'in Aden ile San'a arasındaki Âl-i Ru'ayn isimli köydendir.²⁷⁹ Aslen

²⁷⁵ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 35. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 4/7, s. 396-397.

²⁷⁶ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtimiyye*, 41.

²⁷⁷ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtimiyye*, 49.

²⁷⁸ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 8. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 4/7, s. 399.

²⁷⁹ el-Vusâbi, Vecihüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Vusâbi el-Habeşi, *Tarih'u Vusâbi el-Müsemma el-İtibâr fi't-Tevârih ve'l-Âsar*, thk. Muhammed El-Habeşi (San'a: Mektebet'ül-İrşad 2006), 30. Ali

Ceyşân'dandır. İsnâaşeriye'den ehl-i teşeyyü' bir aileye mensuptur. Yakışıklı bir gençtir.²⁸⁰ Ebü'l Hüseyin Ali b. Fazl²⁸¹veya Ali b. Fazl el-Cedenî el-Hanferî el-Ceyşânî diye isimlendirilmiştir.²⁸² (Himyer Sultanlarından) Zü-Ceden soyundan²⁸³veya Hanferî nesebidir. Yani Hanfer b. Sebe el-Askar'dan gelmekteydi.²⁸⁴ Hanfer, Aden'e yakın Ebyen bölgesindedir.²⁸⁵ Kaynaklar Ali b. Fazl'ın zeki, cesaretli, güzel konuşan bir insan olduğunu aktarıyor.²⁸⁶ İnancı ve beklentisi İbn Havşeb'in inancına benziyordu. İsmâîlî da'vet'e uygun bir şahsiyetti.²⁸⁷ Yemen'de mükim, Mestûr İmam'ın şiasından biri olduğu da zikrediliyor. Küfe'ye gelmeden önce de İsmâîliyye mezhebinden biriydi, diye bilgi verilse de kaynaklar -ister İsmâîlî olsun ister diğerleri olsun- İbn Fazl'ın da İbn Havşeb gibi İsmâîlîliğe geçmeden önce İsnâaşeriyye mezhebinden biri olduğu konusunda hemfikiridir.²⁸⁸

İbn Fazl 266/879 yılında hac için Mekke'ye gitti. Hacdən sonra Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret etmek için Küfe'ye vardı. Buradaki duygusal yapısı Mestûr İmam'ın dâîlerinden birisinin dikkatini çekti. Onunla iletişime geçerek Hz. Hüseyin ile ilgili samimiyetini ölçtü. Da'vet e uygun olduğunu anladığında Sahibü'z-Zaman'ı ona göstereceğini vaad etti. Sabrını ve iştihakını ölçerek onu tekrar sınıadı. Sonunda onu İmam'a ulaştırdı.²⁸⁹ İmam, İbn Fazl ve İbn Havşeb'i beraberinde Selemiye'ye götürerek meclisinde onları bir araya getirdi.²⁹⁰

İbn Havşeb ve İbn Fazl kendilerini İsmâîliyye öğretilerine verdiler.²⁹¹ İbn Fazl'a Yemen'in durumu ve ahvalı soruluyor. O da, "Yemen için fırsat mümkündür. Hatta

Avcu, *Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri (İslâm Mezhepleri Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2009), 246.

²⁸⁰ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 4/7, s. 399. Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 8.

²⁸¹ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 9.

²⁸² Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 30.

²⁸³ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 21. Avcu, *Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 246.

²⁸⁴ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 163.

²⁸⁵ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 164. Dipnot. 5. Ali b. Fazl, Doğumu Cened şehrindeydi ve aslen Rahbe kökenli, Ahmas kölelerinden biriydi. Ali b. Muhammed el-Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, neşir: Süheyl Zekkâr (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1972). 1/389-390.

²⁸⁶ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 163.

²⁸⁷ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 51.

²⁸⁸ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 51.

²⁸⁹ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 9-11. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 4/7, s. 399-401. Benzer bilgiler için Hazrecî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hasen, *el-'Ascedü'l-Mesbûk fî men Tevelle'l-Yemen mine'l-Mülûk*, (Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1401/1981), 36. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/191. İmâdüddîn İdris b. Ali el-Hamzî, *Târîhu'l-Yemen Kenzu'l-Ahbar fî Marifetu's-Siyer ve'l-Ahbar*, thk. Abdulmuhsin el-Mudic, (Kuveyt: Müessesetü's-Şirau'l-Arabi, 1992), 55.

²⁹⁰ Seyfeddin el-Kasîr, a.g.e., s. 52. Arif Tamir, *Târîhu'l-İsmâîliyyetu'l-Dave ve'l-Akide*, (London-Kıbrıs: Riyâd er-Reyyis li'l-Kutub ve'n-Neşr, 1991), 1/133.

²⁹¹ Tamir, *Târîhu'l-İsmâîliyyetu'l-Dave ve'l-Akide*, 1/133.

da‘vetimiz orada caizdir. Öğretimiz Yemen’de cari olur. Çünkü ora halkının umutları az, görüşleri farklı. “²⁹² diyordu. Mestûr İmam, İbn Havşeb’e ve Ali b. Fazl’a vaktin tamam olduğunda oğlu Mehdî için da‘vetin olacağını, onlara Yemen’e göndereceğini söylerken Yemen’de onlara iktidar verileceğini vaadi ile izzet ve sultanlık Muhammed Mehdî ve soyu için olacaktır, diye onları motive ediyordu. ²⁹³ Hz. Ali’nin Hz. Peygamber tarafından elçi olarak Yemen’e gönderilişinde uğradığı Aden Lâa ²⁹⁴ hakkında İbn Havşeb’e sorular soruldu. ²⁹⁵ O vakitten beri Aden Lâa Yemen’de Şia’nın merkezlerinden biri olarak bilinmekteydi. Bu durum, İsmâilî İmamlar’ın Şia’nın ahvallerini takip ettiğinin bir göstergesiydi. ²⁹⁶ Mestûr İmam, İbn Havşeb’den Aden Lâa’ya gitmesini istedi. Orada İsmâilî da‘vetin yayılacağını, devletin orada güç kazanacağını telkin etti. Ek olarak Mestûr İmam, Ali b. Fazl’dan İbn Havşeb’e itaat etmesini ve ona yardımcı olmasını istedi. İmam tarafından İsmâilî öğretilerin yer aldığı bir kitap, İbn Havşeb’e verildi. ²⁹⁷

İbn Havşeb ve Ali b. Fazl hac mevsimini gözeterek Mekke’ye doğru 267/880 yılında yola çıktılar. Bununla maksatları kalabalıklara karışarak Abbâsî casuslarının tarassudlarından kendilerini korumaktı. Yemenli hacıların içine karıştılar. ²⁹⁸

Bu esnada Yemen’de San’a Emiri Muhammed b. Ya‘fur el-Hevâli, sultanlıktan elini eteğini çekmiş, kendini ibadete vermiş, insanlardan aldıklarını geri dağıtmış idi. ²⁹⁹ Ülke karışıklığa düşmüş, bu durumdan istifade eden Muhammed b. Ya‘fur’un kardeşinin oğlu Esad b. Ebû Ya‘fur idareyi ele geçirmişti. ³⁰⁰ İbn Havşeb ve İbn Fazl, Yemenli hacılarla beraber Yemen’in yolunu tuttular. 268/881 yılında Yemen’e girdiler. ³⁰¹ Ğulafika beldesine geldiklerinde, gelecekte karşılaçacakları ahvali birbirlerine haberdar etmek üzere anlaşılarak ayrıldılar. İbn Havşeb güneye gitti. Tesadüf ettiği insana Aden Lâa’yı sordu. Sonrasında Aden Ebyen’e gitmeye karar verdi. Kendini pamuk tüccarı kılığına soktu. Aden Ebyen de Şia’ya mensup, Benî Musa’dan bir toplulukla karşılaştı. Bunlar Aden Lâa ahalisindendi. Kendisini tüccar olarak tanıtsa da bunlar

²⁹² Hammadi, *Keşfu’l-Esraru’l-Batiniyye*, 22

²⁹³ Hammadi, *Keşfu’l-Esraru’l-Batiniyye*, 23.

²⁹⁴ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtîmiyye*, 53.

²⁹⁵ Kadı Numan, *İftitâhi’d-Da‘ve*, 11. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 4/7, s. 401.

²⁹⁶ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtîmiyye*, 23.

²⁹⁷ Kadı Numan, *İftitâhi’d-Da‘ve*, 11. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 4/7, s. 401.

²⁹⁸ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtîmiyye*, 54.

²⁹⁹ İmâdüddîn İdris el-Kureşî, *Uyûnu’l-Ahbâr ve Fünûnu’l-Âsâr fî Fezailü’l-Eimmetü’l-Athar* 5/7, thk.

Mustafa Galib, (Beyrut: Daru’l-Endülüs, 1976) , 32. Hammadi, *Keşfu’l-Esraru’l-Batiniyye*, 23.

³⁰⁰ Kadı Numan, *İftitâhi’d-Da‘ve*, 14. Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtîmiyye*, 55.

³⁰¹ Kadı Numan, *İftitâhi’d-Da‘ve*, 15. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 5/7, s. 32.

onun tüccar olduğunu kabul etmediler. “Sen Mehdi’nin elçisisin. Senin haberin bize ulaştı. Biz Benî Musa’danız. Belki bizi duymuşsundur. Biz sizin kardeşiniz. Bize açılabilirsiniz.” dediler. Aden Lâa’daki Şîi varlığından haber verdiler. Aden Lâa’da Ahmed b. Abdullah b. Halî’ ismindeki Şîi âlimin gelişini beklediğini söylediler. Ancak bu âlimin durumu İbn Ya’fur’a malum olduğundan onu hapsetti. O da hapiste ölmüştü. İbn Havşeb bunun üzerine Aden Lâa’ya gitti. İsmi geçen bu âlimin kızıyla evlendi.³⁰²

Ali b. Fazl ise Ceyşân’a yöneldi. Bu mıntıka hoşuna gitmedi. Serv-i Yâfi bölgesine giderek orada ikamete karar verdi. Kendisini ibadet ve taata verdi.³⁰³

Yemen’deki İsmâiliyye da’vetinin yayılması ve genişlemesi, iki yol, iki tarz olarak açıklanabilir. Barışçıl yol ve tarz ile bu da’vet yapılmıştır ki insanların gönlü kazanılsın. Buna Setr devri adı verilebilir. Yaklaşık iki sene³⁰⁴ sürmüştür. Diğer yol ise şiddet ve harbdır. Bu tarz ve yol ile İsmâîlî da’vet genişlemiştir. Ayrıca buna “zuhûr devri” denilebilir. Bu devirde beldelerin fethi, düşman emirleri ile savaş söz konusu olup İmam Mehdi için da’vet ilan edilmiştir. Bu dönem İbn Havşeb’in ölümüne dek sürmüştür.

Kaynaklar, Yemenli Ali b. Fazl’ın hareketine daha fazla dikkat çekmiştir. Şecaati ve yaptığı savaşların çokluğu, Benî Ya’fur ve Benî Ziyâd’ın başkentlerini yani San’a’yı ve Müzeyhire’yi ele geçirmesi ve Fâtımî halifesi Ubeydullah’ı kabul etmemesi ve İbn Havşeb ile muharebesinden dolayı Ali b. Fazl, tarihçiler için daha dikkat çekici olmuştur.³⁰⁵

1.3.3. Barışçıl Dönem/Setr Dönemi

Bu dönemde İsmâîlî dâîleri kendilerini dine adadılar. Taatle ibadetle dikkat çekici hale geldiler. Emr-i bi’l ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker ile meşgul oldular. Dinde uzman ve otorite olarak temayüz ettiler. Böylece halk nezdinde sözü dinlenir konuma yükseldiler.³⁰⁶ Mestûr İmam’ın tavsiyesi de bu yöneydi.³⁰⁷ İbn Havşeb de Aden Lâa’da

³⁰² Kadı Numan, *İftitâhi’d-Da’ve*, 14-16. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 5/7, s. 36-37. benzer bilgiler için Hammadi, *Keşfu’l-Esraru’l-Batiniyye*, 24-25. Bunun yanında Hammâdî, İbn Halî’ adlı Şîi bir âlimden bahsetmedi.

³⁰³ Hammâdî, *Keşfu’l-Esrârî’l-Bâtiniyye*, 28.

³⁰⁴ İbn Havşeb’in iki sene takıyye yaptığı, ardından da’vetini açıktan yapmaya başladığı anlatılmaktadır. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 5/7, s. 38. Kadı Numan, *İftitâhi’d-Da’ve*, 15.

³⁰⁵ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtimiyye*, 57.

³⁰⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü’l-Emânî*, 1/192-193.

³⁰⁷ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l-Fâtimiyye*, 57. Cenedî, *Kitâbü’s-Sülûk*, 1/202.

zühd ve takva ile meşgul oldu. Dinde söz sahibi olarak temayüz etti.³⁰⁸ İsmâiliyye'nin mestûr imamı Hüseyin b. Ahmed adına faaliyet yürüttüğünü açıklamadı. Hatta Ehl-i Sünnet mezhebinden biri olarak görüldü.³⁰⁹ Âl-i Muhammed'den isim tahsis etmeden bir Mehdî'nin zuhûr edeceğini propaganda ediyordu.³¹⁰ Sözü dinlenir ve itimat edilir bir kimse olarak tanındı. Çok geçmeden bu tavırları kendisi açısından güzel neticeler vermeye başladı. Batı bölgesi Mihlâf'ı, Varidan, Lâa, Hacce, İyân, el-Beyâz beldeleri ona yöneldi. Buralarda nüfûzu güçlendi. Zekât ve öşür toplamaya başladı. Kuvvet kazandığı yerlerde kendisi için güvenilir adamlar edindi.³¹¹ Zekât ve öşürden toplanan mali kaynak, da'vet için önemliydi. Kûfe'den getirdiği mali kaynak tükenmesine rağmen edindiği bu malî güç, İbn Havşeb'e dinamik bir hareket kazandırdı.³¹² Bu esnada İbn Havşeb'in mensupları hücumu uğradı ve öldürülenler oldu. Beytûlmalın muhafazası için ashabının yönlendirmesi ile sağlam bir yapı bina edilmesi gerektiğini söyleyerek Misver Dağı eteklerinde Abr-ı Muharrem adı verilen bir mevkiye bir kale yaptırdı. İhtiyaç duyduğu malları oraya yığdı. 500 adamla sözleşme yaparak oranın korunması için birlik tesis etti. Kendisi ve adamlarının aileleri ve malları buraya taşındı.³¹³ Buraya Darü'l-Hicre adı verildi.³¹⁴ Benzer şekilde diğer İsmâîlîler de, Hamdân Karmat da Kûfe'nin Sevat bölgesinde Darü'l-Hicre kurmuştu. Irak, İran, Bahreyn karmatîleri ve Ubeydullah el-Mehdî de Mehdiyye kentinde Darü'l-Hicre kurmuştu. Buralar kitlesel bir taban oluşturmak amacıyla eğitim merkezleri oldular.³¹⁵ Bu kalenin iki amacı vardı. Görünen amacı zekât mallarını korumak, gerçek amacı ise mezhebî ve siyasî nüfûzu buradan yaymak için dayanak noktası oluşturmaktır.³¹⁶ Hatta ona muhalif insanlar, onun bu kaleye sığınmasına karşı çıkararak onu ve adamlarını öldürmek için bir araya geldiler. İbn Havşeb onları hezimete uğratarak pek çoğunu öldürdü. Muhalif insanlara San'a ve diğer yerlerden gelen yardımlar fayda sağlamadı. Bunun tesiriyle İbn Havşeb'in gücü arttı. Şöhreti Yemen kabileleri arasında yayıldı. Da'veti güçlendi.

³⁰⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/192.

³⁰⁹ Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 25.

³¹⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/41. Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, 1/51.

³¹¹ Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 25.

³¹² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 58.

³¹³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 5/7, 38.

³¹⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 183.

³¹⁵ Abdullah Ekinci, *IX.-XI. Yüzyıllarda Karmatîlerin Siyasî, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002), 221-223.

³¹⁶ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 34.

İnsanlar oraya akmaya başladı.³¹⁷ Bu dokunulmazlık sayesinde dâiler kendilerine bir sığınak buldular. Buradan mücavir alanlara sızmaya başladılar. Bu strateji, Suriye ve farklı bölgelerde de tatbik olunan bir stratejidir.³¹⁸

Ali b. Fazl ise Serv-i Yâfi bölgesinde kendisi için bir merkez ittihaz ederek burada bir mescit yaptırdı. İbn Havşeb'in da'vet metodunu uyguluyordu. Bu mescit o muntıkada bir dağın zirvesinde yer alıyordu. Aynı şekilde zühd, vera' ve dindarlıkla temayüz etmeye çalıştı. Çevresi buna tutuldu. Ali b. Fazl'dan dağdan inmesini, aralarında yaşamasını istediler. Ali b. Fazl bu isteklerine başta karşı çıksa da mâsiyetleri ve günahları tekrar etmemeleri karşılığında bu isteklerini yerine getireceğini bildirdi. Onlar da Ali b. Fazl'a söz verdiler. Zekâtlar toplanmaya başlandı. Ona duydukları sevgi tam manasıyla tahakkuk edince Serv-i Yâfi'da bir kale yapılmasını talep etti. Onlar da bu talebi yerine getirdi.³¹⁹

Bu yapı, o ve adamları için yeni bir Darü'l-Hicre oldu.³²⁰ Mensuplarına çevredeki mâsiyet ehline saldırma izni verdi ki Allah'ın dinine ister hoşnutlukla isterse istemeyerek dâhil olsunlar. Bu fikri onlara aşıladı. Şöhreti artarak sözü dinlenir konuma geldi. Artan kuvvetinden dolayı korkarak da olsa insanlar çevresinde toplanmaya başladı.³²¹ Ganimet elde etmeye çalışanlar da ona katıldılar. Yaklaşık iki sene içerisinde Ali b. Fazl'ın gücü İbn Havşeb'in yakaladığı güce denk geldi.³²²

1.3.4. Yemen'de Fâtımî Hareketinin Askerî Safhası

Yemenli tarihçilerin Fâtımî hareketinin Yemen'deki başlangıç zamanı konusunda muhtelif görüşleri vardır. Bu tarihçilerin bazıları, hareketin başlangıç tarihi olarak 290/902 yılının sonrasını baz almışlardır.³²³ Kadı Nu'man ise 268/881 yılını esas almıştır.³²⁴ Kadı Numan *İftitâhi'd-Da' ve* isimli eserinde Fâtımî hareketi hakkında şunları söylüyor:

³¹⁷ Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 26.

³¹⁸ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 183.

³¹⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-Uyûn*, 163-164.

³²⁰ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 183.

³²¹ Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 28-29.

³²² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtimiyye*, 60.

³²³ Yahyâ b. Hüseyin, 291 /903-904 senesi olayları başlığında konuya değinmiştir. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/196-198. İbn Semure, Karmatlerin Yemen'e girişini Hicrî III. yüzyılın sonralarına doğru olduğunu belirtmiştir. Direk bir tarih vermemiştir. İbn Semure, *Tabakâtü fukahâ'i'l-Yemen*, thk. Fuad Seyyid, (Lübnan: Daru'l-Kalem, 1993), 75.

³²⁴ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da' ve*, 15. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 5/7, s. 32.

“İsmâîlî dâva Yemen’de kıyam eden (başkaldıran) topluluk ile başladığı için biz de bu mübarek dâvayı ele almaya Yemen’deki hadiselerden başladık. Zira aslını, özünü ortaya koymayı hedeflediğimiz bu dâva, bölgeye dâînin (İbn Havşeb) gönderilmesiyle başlamıştır. Oradan Mağrib bölgesine geçmiş ve yayılmasını sürdürmüştür.”³²⁵

Yemenli tarihçiler, Fâtımîlerin 290/902³²⁶ yılından sonra geniş bölgelerde müktedir olmalarını dikkate alarak bu tarihi tercih etmişlerdir. Aynı şekilde, San’a, Müzeyhire ve Zebîd gibi bölgelerin İsmâîlîler tarafından ele geçirilmesi de bu tarihin seçilme sebeplerindendir. Ayrıca hareketin dağlık bölgelerden daha geniş alanlara yayılması da bu tarihi belirlemede önemli bir etkidir.³²⁷ Kadı Nu’mân’ın belirlediği tarih, onun İbn Havşeb’e zaman ve kişiler açısından yakın olması hasebiyle daha güvenilir olarak değerlendirilebilir. İbn Havşeb ve Ali b. Fazl’ın 268/882 yılının başında Yemen’e girdiklerini ve iki yıl boyunca gizlice da’vet faaliyetlerini yürüttükleri belirtilmiştir. Ardından, Yemen’deki da’vet 270/883 yılında açıkça ilan edilmiştir.³²⁸ Bu durum Mestûr İmam Hüseyin b. Ahmed’in İbn Havşeb’e izin vermesiyle gerçekleşmiştir.³²⁹

İbn-i Havşeb savaşmak için İmam’dan izin istedi. O da ona izin verdi. Cebel-i Lâa’da kale yapıldı. Ordu techiz edildi. Yemen’deki şehirler ele geçirilmeye başlandı.³³⁰ İbn-i Havşeb da’vetinin başarılarını Mestûr İmam’a bildirdi. İmam bu duruma sevinerek oğlu Mehdî için biat istedi. İbn Havşeb ona hediyeler gönderdi. İmam da ona “Bugünlerin ilk semeresi devletin de ilk bereketidir.” diyerek karşılık verdi.³³¹

1.3.5. İbn Havşeb’in Yemen’deki Askerî Faaliyetleri

Fâtımî Hareketi’nin Yemen’deki ilk yirmi yılına dair malumatlar nispeten az olmuştur. Bilinen şu ki İbn Havşeb, Aden Lâa’da kale yaparak kendine bir üs edindikten sonra komşu bölgelere hücum etmeye başladı. Aşiretler ve farklı emirlerin arasındaki siyasî çekişme İbn Havşeb’in hücum faaliyetlerinde ona yardımcı olmuştur.³³² İlk

³²⁵ Kadı Numan, *İftitâhi’ d-Da’ ve*, 2-3.

³²⁶ 293 yılı Muharrem /905 yılı Kasım/Aralık ayında Ali b. Fazl ortaya çıktı. Alevî, *Sîretü’l-Hâdî*, 1/389.

³²⁷ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l- Fâtîmiyye*, 60. Yahyâ b. Hüseyin, 290 ve 300 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte İbn Havşeb ve Ali b. Fazl’ın Yemende yayılan hızlı genişlemesini ele almaktadır. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/190-203.

³²⁸ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 5/7, s. 38.

³²⁹ Kadı Numan, *İftitâhi’ d-Da’ ve*, 18.

³³⁰ Kadı Numan, *İftitâhi’ d-Da’ ve*, 18.

³³¹ Kadı Numan, *İftitâhi’ d-Da’ ve*, 17. Hammâdî, *Keşfü’l-Esrâri’l-Bâtîniyye*, thk. Muhammed Osman el-Hasit, (Riyad: Mektebetü’s-Sâi, 1985), 50. Cenedî, *Kitâbü’s-Sülûk*, 1/204.

³³² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l- Fâtîmiyye*, 61.

hücum ettiği yer Cemime Dağı'na olmuş ve bu dağı ele geçirmiştir.³³³ San'a emiri el-Hevâli'ye bağlı Misver'de bulunan Beyt-i Faiz'e hücum için hazırlık yaptı. Kaleyi içten fethederek gece vakti kaleye girdi. Kale sahibine eman verdi. Kale sahibinin yanında sultanın malları olduğu haber verilince dikkat çekici bir konuşma yaptı. "Ben burayı insanların malını almak için ele geçirmedim. Ancak ıslah-ı din için ele geçirdim. Malını al ve onu sultana iade et." dedi. Elde edilen bu kale da'vet için ve mücavir bölgelere yönelmek için stratejik bir konumda yer alıyordu. Bu kaleyi onardı. Burada Beyt-i Rib adını verdiği Darü'l-Hicre inşa etti.³³⁴

Bu vakit mahalli emirler İbn Havşeb'in artan tehlikesini hissettiler. Aralarındaki çatışmayı unuttular. Ona karşı birlik kurdular. İbn Havşeb'e karşı şiddetli şekilde savaş açtılar. Ancak zikre değer hiçbir şey elde edilemedi. İbn Havşeb ve adamlarının yüksek idealleri vardı.³³⁵

İbn Havşeb ve adamları tekrar çevredeki kabile ve aşiretlere saldırdı. Onların mallarını alarak beldelerini idaresine kattı. Benî Şâver'e yöneldi. Onlar da kendisine itaat etti. (Benî Ya'fur Devleti'nin sultanları)³³⁶ Hevâlilerle savaş için Şibâm ve Kevkabân'a yöneldi. Buraları da alarak Yemen'in batısında otoritesini tesis etti.³³⁷ Fâtımî hareketi bundan sonra ülkenin çoğu mıntikasını kendisine itaat ettirdi.³³⁸ Mestûr İmam Ahmed b. Hüseyin, İbn Havşeb'e "Mansûrû'l-Yemen" lakabını verdi.³³⁹ Yemen'deki şehirleri fethetti. San'a'yı ele geçirerek Benî Ya'fur'u oradan çıkardı. Yemen'in çeşitli bölgelerine ve diğer ülkelere, Yemame, Bahreyn, Sind, Hindistan, Mısır ve Mağrib'e da'vetçiler gönderdi.³⁴⁰ Böylece İsmâilî Da'vet'in yayılmasında en önemli pay Mansûrû'l-Yemen'e ait oldu.³⁴¹

1.3.5.1. Ebû Abdullah eş-Şû es-San'anî

Fâtımî iktidarının temellerini hazırlayacak olan bir dâî de Kuzey Afrika'ya Yemen'den gidecektir.³⁴² Bu çerçevede, İbn Havşeb, 278/888 yılında Ebû Abdullah es-

³³³ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 34

³³⁴ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 48.

³³⁵ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 34.

³³⁶ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 125.

³³⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/192. Hemdânî, *Suleyhiyyûn*, 35.

³³⁸ Hemdânî, *Suleyhiyyûn*, 35.

³³⁹ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 3.

³⁴⁰ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 18

³⁴¹ Avcu, *Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 247.

³⁴² Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 183.

Şîi es-San'anî'yi, Kuzey Afrika'ya (İfrîkiye) da'vetçi olarak gönderdi.³⁴³ Fas'taki da'vetçi Ebû Süfyan'ın ölümünden sonra İbn Havşeb ona şu tavsiyede bulundu: "*Fas'ın Ketame bölgesi, Halvani ve Ebû Süfyan tarafından ekilmişti. (Da'vet için hazır hale gelmiştir.) Onlar öldü. Orada senden başka kimse yok. Hemen yola çık. Çünkü o bölge senin için hazırlanmış durumda.*"³⁴⁴ İfrîkiye'ye (Kuzey Afrika) gidip oranın halkını Fâtımî Mehdî Ubeyd'e (Ubeydullah el-Mehdî'ye) itaat etmeye çağırması emredildi. Ebû Abdullah emre uygun olarak Mağrib'e gitti. O, siyaset konusunda örnek gösterilen, dünyaca ünlü bir adamdı. Ancak işleri 296/909 yılında tam anlamıyla düzene girdi. Bunun üzerine Mehdî'ye (Ubeydullah'a) bir mektup yazarak, işlerin yolunda gittiğini ve halkın ona itaat ettiğini bildirdi. Ebû Abdullah, Mehdî'ye yanına gelmesini tavsiye etti. Ubeydullah el-Mehdî hemen harekete geçti ve İfrîkiye'ye vardı. O sırada Ebû Abdullah es-Şîi, bölgede otorite tesis etmiş ve oranın yönetimini eline almıştı. Mehdî geldiğinde ona bölgenin idaresini teslim etti. Fakat Ebû Abdullah eş-Şîi'nin kardeşi, bu hareketinden dolayı pişmanlık duyduğunu ona ifade etti ve şöyle dedi: "Elinde bir hükümdarlık varken bunu başkasına mı teslim ediyorsun? Kötü bir şey yaptın!" Bu eleştiriyi tekrar tekrar ona söyledi. Ebû Abdullah eş-Şîi bundan etkilenerek Mehdî'ye ihanet etmeyi düşündü. Mehdî bunu haber aldı. Ondan şüphelenmeye başladı. Ardından Ebû Abdullah eş-Şîi ve kardeşini bir suikast düzenleterek 298 yılının Cemaziyelâhir ayının ortasında (911 yılı Şubat ayında) aynı anda ikisini öldürttü."³⁴⁵

İbn Havşeb, yeğeni Heysem'i da'vetçi olarak Sind'e gönderdi. Burada birçok kişi onun da'vetini kabul etti.³⁴⁶ İbn Havşeb davul ve bayrak kullanmaya başladı. Öyle ki vurulduğunda ülkenin en uzağından sesi duyuluyordu.³⁴⁷ Benî Ya'fur ve Himyer meliklerinin egemenliğinde olan³⁴⁸ insanlar da isteyerek veya istemeyerek İbn Havşeb'e ve sultasına ve mezhebine girmeye başladı.³⁴⁹ Da'vet mutlak bir başarıya ulaştı.³⁵⁰ İbn Havşeb bu başarılarını beklenen mehdî'nin sayesiyle elde ettiğini söyleyerek³⁵¹ inancını halk nezdinde diri tutuyordu. Bu gelişmelerden sonra tarihçiler artık dikkatlerini Ali b.

³⁴³Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/204.

³⁴⁴Hemdânî, *Suleyhiyyûn*, 39.

³⁴⁵Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/204.

³⁴⁶Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 183. Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 17.

³⁴⁷Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/204. Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 47. "Davul ve bayrak kullanmaya başladı. Öyle ki vurulduğunda ülkenin en uzağından sesi duyuluyordu." İfadesi, İbn Havşeb'in otoritesinin ülkenin en uzağına kadar uzanma istidadını anlatmak ile ilgili bir kinaye olduğu açıktır.

³⁴⁸Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 62.

³⁴⁹Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 48.

³⁵⁰Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 62.

³⁵¹Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 48.

Fazl'a ve hareketine vermişlerdir. İbn Havşeb bu kazanımlarını elde ederken daima Selemiye'de ve sonradan Afrika'da bulunan Mestûr İmam'a bağlılığını sürdürmüş, ondan talimatlar almaya devam etmiş, ona olan bağlılığını korumuştur. Ali b. Fazl 'da İbn Havşeb'e bu süreçte bağlı duruyordu.³⁵²

1.3.6. Ali b. Fazl'ın Yemen'deki Askerî Faaliyetleri

Ali b. Fazl etrafına gösterdiği zühd ve dindarlıkla insanları yanına çekmişti.³⁵³ Onlardan sözler aldı. Din için faal olmalarını isteyerek Lehic ve Ebyen sultanı İbn Ebî Alâî'nin beldesinden ganimet toplamalarına izin verdi. Ali b. Fazl mâsiyet ehli saydığı Ebyen için de aynı faaliyetler için adamlarını harekete geçirdi. İbn Ebî Alâî ve onun Ebyen valisi Ca'fer b. İbrahim el-Münâhî'nin arasındaki anlaşmazlıktan yararlanarak Ali b. Fazl, Ca'fer ile ittifak kurdu. Bu ittifakta kazanılan yerler ile ganimet paylaşılacaktı. İbn Ebî Alâî bu savaşta kısmen başarılı olsa da İbn Ebî Alâî'nin gafletinden yararlanarak onu öldürdüler. İşin sonunda Ali b. Fazl askerî olarak başarılı oldu. Bunun neticesi olarak Mezhic ve Zebîd ahalisi onun safına geçtiler.³⁵⁴ Ali b. Fazl, bu başarılarının mal ve câh için olmadığını, niyetinin müslümanların salâhı ve İslâm'ın hayrı için olduğunu ilan ederek, adaleti ve mazlumların haklarını gözetmeyi ana hedef yaptığını söyleyerek insanları buna ikna etmeye çalıştı.³⁵⁵ Ca'fer el-Münâhî aralarındaki İttifak gereği ganimetten payını almak üzere Ali b. Fazl'a elçi gönderdi. Ali b. Fazl askerlerini topladı. Onları kendine şahit tutarak malları taksim etti. Mala rağbetinin olmadığını, İslâm'ın nusreti için bu harbi yaptığını şahitlere söyledi. Ancak sefîre, "Dostunun yanına git ve benimle savaş yapmaya hazır olsun." dedi. Ca'fer'e sefîri aracılığıyla bir mesaj gönderdi. Bu mesajında: "Müslümanlara nasıl zulmettiğini ve onların malını nasıl aldığını duydum. Ben mezalimi gidermek için varım. Hakkı ehline teslim edeceğim. Ayrıca Delal³⁵⁶ halkına ellerinden kestiğin parayı öde." yazıyordu. Çünkü Ca'fer el-Munâhi, Müzeyhire'nin Hacr beldesi üzerindeki Delal ahalisinin 300 adamının ellerini kestirmişti.³⁵⁷

³⁵² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtîmiyye*, 63.

³⁵³ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtîniyye*, 51.

³⁵⁴ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtîniyye*, 51-52.

³⁵⁵ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtîmiyye*, 64.

³⁵⁶ Delal: İb şehrine bağlı Ba'dan bölgesinde bir belde. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 36, Dipnot 5.

³⁵⁷ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtîniyye*, 52-53. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 35-36. Olay ile ilgili benzer kısa bilgi için İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 164-165. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/193.

Ertesi sene Ali b. Fazl, Ca'fer'e yaptığı tehdidini yerine getirerek ona savaş açtı. Onun elinden Müzeyhire'yi³⁵⁸ aldı. Ca'fer'i öldürdü. Burayı kendisi için uygun bir karargâh gördü. 294/906 yılında³⁵⁹ Ali b. Ca'fer'i öldürdükten ve Müzeyhire'yi ele geçirdikten sonra nübüvvet iddiasında bulundu. Şeriatı ilğa ettiğini açıkladı.³⁶⁰

Tarihü'l-Vusâb müellifi Vecihüddin el-Habeşî el-Vusâbi, İbn Fazl'ın durumunu şöyle açıklıyor:

“Ben Mehdî'yim, dedi ve insanlara başlarını tıraş etmelerini emretti. Bu şekilde yaklaşık yüz bin kişi saçlarını kazıttı. Çünkü onların iddiasına göre bu dinin bir parçasıydı. Tüm haramları helal kıldı. Bazı şeyleri de yasakladı. Kalabalık halk ona inandı ve haramlara daldılar. Kendisi bir peygamber olduğunu, rahatlık ve serbestiyet ile gönderildiğini iddia etti. Rahatlık ibadetleri terk etmek, serbestiyet ise yasakları çiğnemek anlamına geliyordu. Onun bu sapkınlığına birçok insan tâbi oldu.”³⁶¹

Ali b. Fazl bu arada et-Ta'ker Kalesi'ni³⁶² de ele geçirmişti.³⁶³ Mihlâf-ı Ca'fer ve Cened tamamen eline geçti.³⁶⁴ Askerleri Menkes ve Yahseb'e ilerledi. Buraları tahrip etti.³⁶⁵ Ali b. Fazl kendisinde ve askerlerinde güç ve kudreti yeterli gördüğünde Benî Ca'fer'in müstahkem yeri ve Yemen'in en önemli şehirlerinden³⁶⁶ San'a'ya yöneldi.³⁶⁷ Bunun için hazırlıklara başladı. Yukarı Yemen'e doğru harekete geçti.³⁶⁸ Ordusunu

³⁵⁸ Ali b. Fazl, Müzeyhireye ilk saldırısında başarılı olamamıştı. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 167.

³⁵⁹ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrârî'l-Bâtiniyye*, 53. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/195. İbnü'd-Deyba' bu olayın tarihini 291/903 olarak vermektedir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 165. Yahyâ b. Hüseyin olayın tarihini 292/904 olarak vermektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/195. Olay tarihi için, *es-Suleyhiyyûn ve'l-hareket'ül-Fâtımiyyun fi'l-Yemen* adlı eserin müellifinin kabulüne göre bu tarih belirtildi. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 37.

³⁶⁰ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrârî'l-Bâtiniyye*, 54-55. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/205.

³⁶¹ Vusâbi, *Tarihü'l-Vusâbi*, 31.

³⁶² Et-Ta'ker Kalesi: Yemen'in (Bugün İb vilayetinde yer alan) el-Udeyn bölgesinde yer alan 3000 metre yüksekliğe sahip dağlarda yer alan kaledir. Bu kale özellikle Suleyhîler döneminde Melike Ervâ es-Suleyhî'nin yazın ikamet ettiği kaledir. Kışın ise Zi-Cible'de ikamet ederdi. Et-Ta'ker Kalesi Yemen'in meşhur kalelerinden biridir. Makhafî, et-Ta'ker şehrinin ismini bu şekilde (te harfinden sonra gelen ayn (a) harfine ses vermeden) imla etmiştir. İbrahim Makhafî, *Mu'cemü'ül-Buldan ve'l-Kabâilî'l-Yemeniyye*, (San'a: Mektebetü'l-Ceyli'l-Cedid, 2011), 1/242. Ancak çağdaş müelliflerden es-Surûrî, şehrin ismini “et-Teakkur” veya et-Teaker olarak eserinde imla etmiştir. Muhammed Abduh Muhammed es-Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye ve Mezâhiru'l-Hadârati fi'l-Yemen fi Ahdil-Düveylâti'l-Müstakille min Sene 429-626, Milâdî 1037-1228*, (Kahire: Daru'l-Kütübu'l-Misriyye, 1997), 52.

³⁶³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/195.

³⁶⁴ Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/206. Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 64. Mihlâf-ı Ca'fer'in ismi Ca'fer b. İbrahim el-Münâhî'nin isminden alındığına dair bilgi için: İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 165. Cenedî 'i ele geçirdiğine dair Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/196.

³⁶⁵ Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 55-56. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/195. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 167.

³⁶⁶ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 64.

³⁶⁷ Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 56. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/196.

³⁶⁸ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 65.

San'a'ya doğru sevk ederken Hirân³⁶⁹ Kalesi'ni ele geçirdi. Sakinlerinin çoğu ona ve mezhebine dâhil oldu.³⁷⁰

1.3.7. Ali b. Fazl'ın San'a'yı Ele Geçirmesi

Yahyâ b. Hüseyin, *Ġāyetü'l-Emânî* adlı eserinde Ali b. Fazl'ın San'a'yı ele geçirmesini şöyle anlatmaktadır:

(O sırada el-Yâfiî, Zimâr'da bulunuyordu.³⁷¹) Bu yüzden el-Yâfiî ordusunu İbn Fazl ile savaşmak üzere gönderdi. Ancak mağlup oldular. İbn Fazl, el-Yâfiî'nin peşine düşerek onları Zimâr'dan San'a'ya kadar kovaladı. Daha sonra İbn Fazl, sayıları kırk bine ulaştığı söylenen büyük bir orduyla el-Yâfiî'yi takip etti ve Dabve'de kamp kurdu. Esad b. Ebû Ya'fur ona karşı çıktı. Bu güçler arasında şiddetli bir savaş oldu. İbn Fazl'ın adamlarından dört yüz kişi öldürüldü. Ancak Esad geri çekilip San'a'ya döndü. İbn Fazl'ın Karmatî ordusu üç gün boyunca Nukem Dağı'nın eteğinde kamp kurduktan sonra etrafa yayıldı. Akabinde İbn Ebî Ya'fur onlara karşı yeni bir saldırı başlattı. Ancak İbn Fazl'ın güçleri yerlerinden ayrılmadı. İbn Ebî Ya'fur tekrar San'a'ya döndü. Ancak İbn Fazl gece beş bin askerle San'a'ya saldırdı. Şehrin Şihâbiyyîn bölgesinden Muhalleb eş-Şihâbî önderliğinde şehre girdi. İbn Fazl'ın ordusu Ġumdân bölgesini ve büyük camiye hedef aldı. Bu saldırı 293 yılı Muharrem ayının 10'unda /905 Yılı Kasım ayının 11'inde gerçekleşti. Esad b. Ebû Ya'fur o gün ikindiye kadar savaştı. Sonunda San'a'dan çekilmek zorunda kaldı. Bu, San'a halkı için korku, dehşet ve paniğin yoğun şekilde hissedildiği zor bir gündü. Halktan birçok kişi aileleri ve çocuklarıyla birlikte şehirden kaçtı. Karmatîler San'a'yı yağmaladılar, öldürdüler, insanları esir aldılar, namuslarına saldırdılar ve büyük zulümler yaptılar.³⁷²

Esad b. Ebû Ya'fur kaçtı. San'a'dan çıktıktan sonra Şibâm'a gitmişti.³⁷³ İbn Havşeb'in adamlarıyla yüz yüze gelmesinden dolayı Duâm'a gitmek zorunda kalmıştır (293/905).³⁷⁴

³⁶⁹ Hirân, Zimâr şehrinin kalelerinden biridir. Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 5. s. 396. Yahyâ b. Hüseyin, *Ġāyetü'l-Emânî*, 1/195. Dipnot 6.

³⁷⁰ Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l- Batiniyye*, 56-57. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/206.

³⁷¹ Alevî, *Siretü'l-Hâdî*, 1/390.

³⁷² Yahyâ b. Hüseyin, *Ġāyetü'l-Emânî*, 1/196. San'a'nın İbn Fazl tarafından ele geçirilişi ile ilgili kısa bilgiler için: Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l- Batiniyye*, 55-56. Cenedî, *Suluk*, 1/206-207. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 169.

Ali b. Muhammed el-Alevî, San'a'nın Ali b. Fazl tarafından ele geçirilisinin ardından Karmatîlerin San'a'daki faaliyetlerini şöyle anlatmıştır: Karmatîler San'a'yı ele geçirip yağmaladılar. Tüm malları ve eşyaları talan ettiler, yerin altındaki ne varsa çıkardılar. On beş gün boyunca orada kaldılar ve öldürmeyi bıraktılar. Bu süre zarfında çok az insan öldürüldü ve San'a halkı kaçtı. Alevî, *Siretü'l-Hâdî*, 1/391.

³⁷³ Alevî, *Siretü'l-Hâdî*, 1/391.

³⁷⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Ġāyetü'l-Emânî*, 1/196. Cenedî, İbn Fazl'ın San'a'ya girişinin 297yılı Ramazan/909 yılı Kasım ayı olduğunu belirtir. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/206. Gerçekte ise İbn Fazl, San'a'ya iki kez girmiştir. İlk girişi 293/905 yılında olmuştur. Ancak San'a'yı tam anlamıyla kontrol altına alması, ikinci kez şehre girişi olan 299/911 yılında gerçekleşmiştir. Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtîmiyye*, 76.

İbn Fazl San'a'yı ele geçirdiğinde kendi mezhebini ve inancını açıkça ilan etti; şeriatın yasakladığı birçok fiili işledi. Peygamberlik iddiasında bulundu. San'a Camî'sinin minberine çıkarak kabul edilemez bir hutbe verdi.³⁷⁵

Yemen'i tamamen kontrol altına alabilmesi için Ali b. Fazl'ın karşısında, Zebîd halkından başka direnen kimse kalmamıştı.³⁷⁶ Taberî'nin tarihinde; San'a'dan Abbâsî halifesine Yemen'deki Fâtımî hareketi ile ilgili bilgiler gittiği hususunda bu döneme dair bilgi aktarılmıştır.³⁷⁷ Ali b. Fazl Yemen'deki başarısını tamamlamak için San'a'dan çıkmadan önce İbn Havşeb ile karşılaştı. Fâtımî hareketin büyük kazanımlarını kutlamak için gelmişti. San'ada günlerce kaldılar. Ali b. Fazl burada İbn Havşeb'i tebci ve tazim etti. Ona şunu dedi: "Ben kılıçlarından bir kılıcı." Buna rağmen İbn Havşeb, Ali b. Fazl'dan çekiniyordu.³⁷⁸ Ali b. Fazl Tihâme'ye girmeye karar verdiğinde İbn Havşeb onu bundan men etti. "Bizler ele geçirdiğimiz yerleri düzeltinceye kadar sen San'a'da, ben de Besam'da durmalıyız." dedi. Bu durum onu tatmin etmedi. Belki de San'ayı ele geçirmesi onda gurura sebep olmuştu. Tehlikelere atılmamak, ele geçirilen yerlerde işi sağlama almak, bunlar için biraz beklemek gerektiğine dair İbn Havşeb'in nasihatlerini dikkate almadı. Askerlerini topladı. 30 bin adamla Tihâme sahiline doğru yola koyuldu.³⁷⁹

Ali b. Fazl dağlık sarplık bir geçide ulaştığında Tihâme ve San'a arasında insanlar onu kuşattı. Bu kuşatmadan İbn Havşeb'in yardımıyla kurtuldu. Bu durum Ali b. Fazl'ı ümitsizliğe düşürmedi. Mehcem ve Kedrâ'yı ele geçirdi.³⁸⁰

1.3.8. Ali b. Fazl'ın Zebîd'i Ele Geçirışı ve Hareketin Zirveye Çıkışı

297 yılı Safer /909 yılı Kasım ayında³⁸¹ Ali b. Fazl Zebîd'e yöneldi. Zebîd'i yöneten bölgede Abbâsî hilâfetinin temsilciliğini yapan³⁸² İbrahim b. Muhammed

Tarih olarak 299/911 yılı zuhulen yazılmış olmalı. Çünkü Cenedi, 297/909 yılını belirtmiştir. Cenedi, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/206.

³⁷⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/197. Zeydî müellif Yahyâ b. Hüseyin, Ali b. Fazl ve mezhebi için küfür dolu inançlarını ve habis mezhebini açıkladı, diye kaydını düşmüştür. Ayrıca Ali b. Fazl için Benzer olay, Müzeyhire'yi ele geçirmesinde de belirtilmiştir.

³⁷⁶ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtîmiyye*, 65.

³⁷⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 10/122.

³⁷⁸ Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l-Batiniyye*, 57. Yahyâ b. Hüseyin, İbn Havşeb'in Ali b. Fazl'ı, San'a'da yaptıklarından dolayı kınadığını aktarmaktadır. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/197.

³⁷⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/197. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 180.

³⁸⁰ Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l- Batiniyye*, 57. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/198. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 171.

³⁸¹ Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/394. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/201.

³⁸² Cenedi, *Suluk*, 1/208.

Ziyâdî ³⁸³ Zebîd'den kaçtı. İbn Fazl 40 bin kişilik ordusuyla ³⁸⁴ Zebîd'e saldırdı Zebîd'i ele geçirdi. Halktan birçok kişiyi öldürdü ve kadınlardan dört bin bakireyi esir aldı. ³⁸⁵ Hatta oradan otuz beş bin kadını esir aldılar. ³⁸⁶ Daha sonra Muzevhire'ye geri dönmek üzere yola çıktı. Yolda adamlarına şöyle dedi: "Bu kadınlar sizi cihattan alıkoyacak, Hasîb kadınları fitne kaynağıdır. Elinizdeki kadınları öldürün!" Adamları bir saat içinde tüm kadınları öldürdüler. ³⁸⁷ Bu yüzden o bölgeye "Meşâhid" adı verildi. ³⁸⁸ Böylece Abbâsî Halifeliği Yemen'deki en büyük temsilciliğini kaybetti. ³⁸⁹ Yemen'in kuzeyinde küçük bir bölgede siyasî otorite olan Zeydîler dışında Yemen, tamamen Fâtımîlerin eline geçmişti. Yemen diğer ülkelerdeki dâiler için cazibe merkezi olmuştu. Mestûr İmam'ın rüyası Yemen'de kısa sürede gerçekleşse de hesap edilmeyen olaylar bu rüyayı hüsrana çevirecekti. Çeyrek asırda bina edilen Yemen Fâtımî dâvası birkaç senede yıkılacaktı. Çünkü Ali b. Fazl Fâtımî da'vete ve İbn Havşeb'e karşı çıkacaktı. ³⁹⁰

1.3.8.1. Ali b. Fazl ve Zeydîler Arasında Siyasî Rekabet

Zeydîlerin Karmatîlerle ilk teması Ali b. Fazl'ın Ya'furîlerle girdiği mücadeleden galip çıkarak 10 Muharrem 293/11 Kasım 905 tarihinde San'a'yı tamamen ele geçirmesi üzerine gerçekleşmiştir. Zeydî kaynaklar İmam Hâdî İle'l-Hak lakablı Yahyâ b. Hüseyin zamanında Zeydîlerle Karmatîler arasında toplam yetmiş üç savaşın vuku bulduğunu belirtmektedirler ³⁹¹.

293/905 yılında İbn Fazl ordusunu toplayarak Tihâme'ye doğru yola çıktı. Ancak Ya'furîlerden İbn Keyyâle San'a'ya giderek Muhammed b. Hüseyin el-

³⁸³ Hammâdî, Zebîd'in yönetici olarak Muzeffer el-Hac ismini vermektedir. Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtinîyye*, 57. Taberi tarihinde Abbâsî halifesinin 293 Şevval (906 Temmuz- Ağustos) ayında Muzafer b. Hac'a hil'at giydirdiğini ve onu Yemen'e vali tayin ettiğini aktarıyor. Et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* C. 10. s. 128. Yahyâ b. Hüseyin, İbrahim b. Muhammed ismini vermektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/198. Muhammed b. Ali el-Alevî ise Zebîd'de Karmatîlerin İbn Hac'cı yendığını ifade etmektedir. Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/392. Cenedî ise İbrahim b. Muhammed ismini vermektedir. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/307-308.

³⁸⁴ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtinîyye*, 57.

³⁸⁵ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtinîyye*, 57. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/198. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/207. Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/394.

³⁸⁶ Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/394.

³⁸⁷ Hammâdî, Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtinîyye*, 57. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/198. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/207.

³⁸⁸ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtinîyye*, 57. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/198. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/207. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 40. El-Alevî bu kadınların ölümünden bahsetmemiştir. Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/394.

³⁸⁹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 37.

³⁹⁰ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 66.

³⁹¹ Yusuf Gökâlp, "Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı", *AÜSBE*, (Ankara: Basılmamış Doktora Tezi, 2006), 67.

Hasanî'den Karmatîlere karşı yardım istedi. Muhammed b. Hüseyin, Karmatî da'vetçilerine saldırarak onları öldürdü. Mallarına el koydu. Bu olayın ardından Duâm'ın oğlu Hüseyin, bir orduyla San'a'ya gönderildi. Zeydî İmam Yahyâ b. Hüseyin de yardım taleplerine yanıt vererek oğlu Ebü'l-Kâsım'ı San'a'ya gönderdi. San'a halkı Yahyâ b. Hüseyin'i yönetici olarak kabul etti.³⁹² Ancak Ya'furîlerden Hasan b. Kinâne ve İbn Cerrâh'ın kendisine karşı çıkması üzerine yeniden Sa'de'ye dönmüştü.³⁹³ Aynı yıl içinde Karmatîler San'a'ya tekrar saldırdıktan sonra Yahyâ b. Hüseyin, gelen yardım talebi üzerine Duâm b. İbrahim ve oğlu Muhammed'i yeniden San'a'ya göndermiştir. Zeydî kuvvetlerin gelişiyle Karmatîler bir süreliğine şehri terk etmişlerdir. Fırsattan istifade Ya'furîler San'a'ya girerek buraya mâlik olsalar da Ali b. Fazl'ın kuvvetleri Ya'furîler karşısında kazandıkları başarının ardından tekrar 294 yılı Recep /907 yılı Mayıs ayında San'a'yı ele geçirmişler,³⁹⁴ üç yıl boyunca buradan ayrılmamışlardır.³⁹⁵

Ali b. Fazl 297/909-910 yılında Zebîd'e saldırarak şehri ele geçirmiş,³⁹⁶ halkı katletmiş ve kadınları esir almıştır. Kısa bir süre sonra şehrin yöneticisi geri dönerek İbn Fazl'ın atadığı valiyi kovmuştur. Bu süreçte İbn Fazl fetihleri bırakarak rahat ve lezzetlere yönelmiştir. Aynı yıl İmam Yahyâ b. Hüseyin, Muhammed b. Ali el-Abbâsî'yi San'a'ya gönderip Karmatîleri çıkarmış, ancak Karmatîler kısa süre sonra geri dönmüştür. Esad b. Ebî Ya'fur, Karmatîlerle yaptığı savaşlarda başarı elde etmiş, ancak Karmatîler tekrar saldırmıştır.³⁹⁷ Nitekim 294/906 yılından itibaren faaliyetlerini Negrân'a taşıyan Karmatîlerin üzerine yürüyen Yahyâ b. Hüseyin, burada ele geçirdiği Karmatîlerin bir kısmını öldürüp diğerlerini de esir alarak Sa'de bölgesine dönmüştür. Zeydîler 297/909 yılında Muhammed b. Ali el-Abbâsî komutasındaki bir orduyla tekrar San'a ve civarını Karmatîlerin elinden almak istemişler ancak istedikleri başarıyı elde edememişlerdir.³⁹⁸ Zeydî hareketi Yemen'e taşıyan Yahyâ b. Hüseyin b. Kâsım b.

³⁹² Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/391.

³⁹³ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 41. Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/393.

³⁹⁴ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 41. Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/393-394. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/193.

³⁹⁵ Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/394. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/199.

³⁹⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî'den* Ali b. Fazl'ın Zebîd'i ele geçirmesini 297 yılı olayları bahsinde anlatmıştır. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/201.

³⁹⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/201

³⁹⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/199, 201.

İbrahim'in 298 yılı Zilhicce/910 yılı Ağustos ayındaki ölümüyle³⁹⁹ Zeydîlik yeni bir döneme girmiştir.⁴⁰⁰

Zeydî İmam Yahyâ b. Hüseyin el-Hâdî ilel-Hak'ın ölümüyle Zeydîler, oğlu Ebû'l-Kâsım Muhammed'e biat ettiler. Aynı sene Ali b. Fazl San'a üzerine yürümüşü.⁴⁰¹

1.3.9. Ali b. Fazl'ın Bağımsızlık Hırsları ve Ubeydullah el-Mehdî'nin Strateji Değişikliği

Fâtımîlerin Yemen'de barışçıl dönem olarak tarif ettiğimiz zaman içerisinde ve yine Fâtımîlerin Yemen'de dâvalarını aşikâr edip mahalli emirlerle silahlı mücadeleye giriştiği ilk yıllarda Fâtımî liderler İbn Havşeb ve Ali b. Fazl arasında tam bir ittifak ve dayanışma olmuştur.⁴⁰² Hicrî III. Asrın 90'larında (Miladî X. yüzyılın başlarında) Yemen, İsmâilî-Fâtımî da'vet için önemli bir üs ve merkez olmuş, komşu bölgelere hatta uzak beldelere (Sind gibi) dâîler gönderilmesiyle Fâtımî Devleti'nin kuruluşunda önemli bir görevi ifa etmiştir.⁴⁰³ İbn Havşeb ve Ali b. Fazl'ın dayanışma ve ittifakı yaklaşık 20 yılı aşkın bir süre devam etmiştir.⁴⁰⁴ Ali b. Fazl'ın Müzeyhire ve San'a'yı istilasından sonra 293/905 yılında kendisindeki nüfuz ve kudret hissi, Yemen'in batı bölgelerini ele geçirmesiyle daha da arttı.⁴⁰⁵ Sonunda Yemen'i tek başına yöneteceğini ilan etti. İçeride İbn Havşeb'e, dışarıda Mestûr İmam'a ve oğlu Mehdî'ye itaatten çıktı. Bağımsızlığını ortaya koydu.⁴⁰⁶ Ali b. Fazl'ın Yemen'de yürüttüğü başarılı faaliyetler, her ne kadar İsmâilî dâvası ve İmam adına yapılmış olsa da sonunda onun ilhad ve ibahiyye mezhebi çizgisinde hareket ettiği vurgulanmaktadır.⁴⁰⁷

Fâtımîlerde setr devresinin son imamı, zuhûr devresinin ilk imamı kabul edilen Fâtımî lider Ubeydullah el-Mehdî'nin imametini ilan ettiği 289/901 yılında Ali b. Fazl, Fâtımî da'vete⁴⁰⁸ başkaldırmıştır. Ubeydullah el-Mehdî, Suriye Selemiye'den Mağrib'e

³⁹⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/201.

⁴⁰⁰ Gökalp, "Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı", 136.

⁴⁰¹ Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/397. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/202.

⁴⁰² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 66.

⁴⁰³ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 183

⁴⁰⁴ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 43.

⁴⁰⁵ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 80.

⁴⁰⁶ Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/209. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 175. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 41.

⁴⁰⁷ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 80.

⁴⁰⁸ Da'vet kelimesi terim olarak özellikle "İslâm'a ve İslâm esaslarının uygulanmasına çağrı" anlamına gelir. Emevîler'le Abbâsîlerin iktidarı ele geçirme çabalarına, Hâşimîlerin, Şîîlerin ve Fâtımîleri,

(İfrîkiye'ye), Filistin ve Mısır üzerinden hareket ettiğinde, Ali b. Fazl'ın başkaldırısı Fâtımîlere malum olmuştur.⁴⁰⁹ Bu başkaldırışın sebeplerinden birisi de Dâî Fîrûz'un Ali b. Fazl'ın yanına kaçışı ve onu ifsad etmesi olarak gösterilmektedir.⁴¹⁰ Fîrûz, Ubeydullah el-Mehdî'nin büyük dâîilerinden birisidir. İmam Ubeydullah el-Mehdî Selemiye'den ayrılıp Mısır'a vardığında yolculuğunun başında Yemen'e hareket edeceği bilgisi yayılmıştı. Fîrûz, İmam'ın Yemen'e gideceğini umdu. Ayrıca İmam'ın Mağrib'e gitmesine muhalefet etmişti. Bu muhalefetinin ardından Fîrûz, Yemen'de İbn Havşeb'in yanına vardı. Onu Ubeydullah el-Mehdî'ye karşı çıkmaya sevk etmek istese de İbn Havşeb'i dâvaya sâdık buldu. Sonrasında Ali b. Fazl'ın yanına gitti. Ona meylederek onu ifsad etti. Ubeydullah el-Mehdî, Fîrûz'un kendisine muhalefet ettiğini, bu yüzden Yemen'e kaçtığını İbn Havşeb'e bildirdi. Fîrûz bu durum anlaşıldığında Ali b. Fazl'ın yanına gitti.⁴¹¹

İmam Mehdi, Yemen'e gitmeyi istiyordu. Dâî Fîrûz'un kendisine muhalefeti, ardından Yemen'e gidip Ali b. Fazl'ı yoldan çıkartmasının ardından görüşünü değiştirdi. Ubeydullah el-Mehdî Yemen'e değil Mağrib'e yöneldi.⁴¹² Kadı Numan bu durumu şöyle anlatıyor:

"Ali b. Fazl bu da'vetçi'ler tarafından etkilenip sapkınlığa düştü. O dönemde şöyle denirdi: "Bir Iraklı, bir Iraklı'yı etkilemeye çalıştı. Ancak bunu başaramadı. Bunun üzerine bir Yemenli'ye gitti ve onu büyüledi." 413

"Ali b. Fazl Allah'ın emrinden ve İmamların yolundan (İsmâîlî İmamların) uzaklaşıp haramları helal sayarak açık olanı reddetti. İnsanları ibahiyeye (serbestliğe) çağırırdı." 414

"Bu durum İmam'a ulaştı. İmam Yemen'e bu şartlar altında girmeyi düşünmekten vazgeçti. Bu yüzden Mısır'da tüccar kılığında gizlenerek kaldı. Bağdat'tan, Mısır'ın valisine onu bulup tutuklaması için emirler geldi. Ayrıca bu emir, Mısır'daki yetkililere de

İsmâîlîlerin, Karmatîlerin, Bâtınîlerin, Dürzîlerin gibi muhtelif Şîî fırkaların kıyam ve faaliyetlerine de da'vet adı verilmiş ve böylece da'vet terimi dinî anlamından başka politik bir mâna da kazanmıştır. Mustafa Çağrı, 'da'vet,', TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/16-19.

⁴⁰⁹ Ca'fer el-Hacib, *Müzekkerat fî Hareket'ül Mehdi el-Fatimî İstitaru'l İmam ve Siret'ü Ca'fer el-Hacib*, (Mısır : İvanof, Câmîat-u Fuad el-Evvel 1936), 115.

⁴¹⁰ Hacib, *Müzekkerat*, 115. Bir de Kadı Numan, Ubeydullah el-Mehdî Mısır'a vardığında Yemen'e giden ve öncelikli olarak İbn Havşeb'in yanına giden, onu kandıramayan, sonrasında Ali b. Fazl'ı yoldan çıkartan dâî(ler) den isim vermeden bahsetmektedir. Ayrıca Ubeydullah el-Mehdî'nin de Yemen'e gitmeyi umduğunu aktarıyor. Kadı Numan, *İftitahu'l-Dave*, s. 159.

⁴¹¹ Hacib, *Müzekkerat*, 110-115.

⁴¹² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 81-82.

⁴¹³ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 159

⁴¹⁴ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 159

ulaştı. Ancak yetkililerden birinin yakın çevresindeki kişi, mümin ve dost biriydi. (Fâtımîlerin adamıydı.) Haberi derhal Ubeydullah el-Mehdî'ye iletti ve ona gizlenmesini emretti. Durumu dikkatlice idare etti. Ubeydullah, oğlu Ebü'l-Kâsım Muhammed (el-Kâim-Biemrillâh) ve birkaç kölesiyle birlikte Mısır'dan ayrıldı.”⁴¹⁵

Bunun bir strateji olduğu yani Ubeydullah el-Mehdî sanki Yemen'e gidecekmiş gibi ashabına tevehhüm ettirdiği, sonrasında da zaten Mağrib'e gittiği belirtilmiştir. Ancak dâî Fîrûz'un Ubeydullah el-Mehdî'ye muhalefedinin içeriği tam olarak bilinmemektedir.⁴¹⁶ Ebü'l-Kâsım İbn Havşeb, Yemen'deki da'vetin başkanı olarak Ubeydullah el-Mehdî'yi sürekli bilgilendiriyordu. Ali b. Fazl'ın 'sapkınlıklarını ona rapor ediyordu. Bu durum, Ubeydullah 'ın Yemen'de Fâtımî Devleti'ni kurma fikrini terk etmesine neden oldu. Ubeydullah el-Mehdî'nin Mısır'dan Mağrib'e gitmesinin bir diğer sebebi de Abbâsîlerin onu yakalamak için yoğun çaba sarf etmeleriydi.⁴¹⁷ İsmâîlî kaynaklar dâî Fîrûz'un ve İbn Fazl'ın Fâtımîlere muhalefedinin sebebinden tam olarak bahsetmemektedirler.⁴¹⁸ Zeydî müellif Yahyâ b. Hüseyin, Ali b. Fazl için şunu diyor: “Ali b. Fazl San'a'yı ele geçirdiğinde habîs mezhebini, meşûm dinini izhar etti. Pek çok mahzurâtı irtikab etti. Hatta nebilik iddiasında bulundu. Ona tâbî olanlar onu övdüler.”⁴¹⁹ Ayrıca tarihçi Cenedî ise, içeride İbn Havşeb'e, dışarıda Mestûr İmam'a ve oğlu Ubeydullah el-Mehdî'ye itaat etmeyi bıraktı. Bağımsızlığını ortaya koydu, diye kaydını düşmüştür.⁴²⁰

Ali b. Fazl'ın Bahreyn Karmatîlerinin reisi Ebû Said el-Cennâbî ile ilişkisine de işaret edilmiştir. Ebû Said el-Cennâbî, Ubeydullah el-Mehdî'nin da'vetine muhaliftir.⁴²¹ Tarihçilerden Azami ve Hasan Süleyman Mahmud, dâî Fîrûz ve Ali b. Fazl arasındaki ilişkiye dikkat çekerek Ali b. Fazl'ın İbn Havşeb'e ve Fâtımî da'vete başkaldırısının başlangıcının dâî Fîrûz'un Ali b. Fazl'ın yanına gitmesinden sonraki zaman olduğunu vurguluyorlar.⁴²² Farhat Daftary'de Fîrûz'un Ali b. Fazl'ı Ubeydullah el-Mehdî'ye karşı kışkırttığını yazmaktadır.⁴²³

⁴¹⁵ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 160-161.

⁴¹⁶ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 81.

⁴¹⁷ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 141-144.

⁴¹⁸ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 82.

⁴¹⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/197.

⁴²⁰ Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/209.

⁴²¹ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtîmiyye*, 84.

⁴²² Muhammed Hasan el-A'zami, *Abgariyetü'l-Fâtîmiyyin*, (Beyrut: Daru'l-Mektebetü'l-Hayat, 1960), 75-77. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 141-144.

⁴²³ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 207.

Ali b. Fazl'ın hem İbn Havşeb'e hem Fâtımî İmam'a başkaldırısının sebeplerinden birisinin de Ubeydullah el-Mehdî'ye muhalif olarak ortaya çıkan diğer Karmatîleri muhalefete sürükleyen sebeple aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebep ise Ubeydullah el-Mehdî'nin İsmâiliyye inancında reforma gitmesidir.

Ubeydullah el-Mehdî'nin açıklamaları ve yaşanan gelişmeler, (özellikle imamet soyu, silsilesi ve mehdîlik inancıyla ilgili) bu reform anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.⁴²⁴

İbn Fazl'ın İbn Havşeb'in da'vetine karşı çıkıp Fâtımî hareketinden bağımsızlığını ilan etmesinin bir sebebi de İbn Fazl'ın kişiliğinde yatmaktadır. Onun hayatı ve devleti hakkında çok fazla bilgiye sahip olmasak da gerçekleştirdiği fetihler ve yaptığı işler onun öne çıkan bir kişilik, yetenekli bir lider ve başarılı bir hükümdar olduğunu göstermektedir. Fâtımî imametine muhalif Bahreyn Karmatî lideri Ebû Said el-Cennâbî ile irtibatının olması, en azından Irak ve Şam Karmatîlerinin hareketlerinden haberdar olması, onların durumu, kendi müstakilliyet tamahına yardımcı olmuştur.⁴²⁵ Şöyle ki İbn Fazl'ın: "Dünya koyun gibidir. Kim onu elde etmek isterse onu avlar. Bu konuda örneğim Ebû Said el-Cennâbî'dir. O, İmam'dan ve oğlundan yüz çevirdi. Kendisine da'vete başladı. Ben de kendim için çalışacağım." dediği nakledilmiştir.⁴²⁶

1.3.10. İbn Havşeb ve Ali b. Fazl Arasındaki Çatışma

Yemen tamamen Ali b. Fazl'ın eline geçtiğinde Münahî ve Ca'fer b. el-Kerendî gibi muhaliflerini ve diğer liderleri öldürdü. Benî Ziyâd'ı, Mihlâf-ı Ca'fer'in liderlerini sürdürdü. Artık ona karşı çıkacak kimse kalmayınca İbn Havşeb'i devreden çıkardı ve Ubeydullah el-Mehdî'den yüz çevirdi.⁴²⁷ Ali b. Fazl Yemen'in büyük bir kısmını kontrol altına aldıktan sonra ve Fâtımî-İsmâilîlerle arasında cereyan eden dâhili olaylardan sonra İbn Havşeb'e İmam'a olan bağlılıktan vazgeçtiğine dair bir mektup yazdı. İbn Havşeb ona cevap vererek sitem etti ve şöyle dedi: "Sana iyilik getiren kişiye ve ona olan bağlılığa nasıl sırtını dönersin? Aranızdaki anlaşmaları ve hepimizden alınan, birlik ve ayrılmama üzerine olan vasiyeti hatırlamıyor musun?" Ancak İbn Fazl bu uyarıya aldırmadı. İkinci bir mektup yazarak şöyle dedi: "Ben Ebû Said el-Cennâbî"yi örnek

⁴²⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 194-203.

⁴²⁵ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtımiyye*, 85.

⁴²⁶ Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l- Batiniyye*, 58.

⁴²⁷ Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l- Batiniyye*, 57. Yemen'de gücü ele geçirdiğinde Ali b. Fazl, İbn Havşeb ve İmam'dan (Fâtımîlerden) yüz çevirdi. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/209. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l- 'Uyûn*, 175.

alıyorum. O, kendine davet etti. Eğer bana boyun eğmezsen ve davetimi kabul etmezsen, seninle savaşıcağım.”⁴²⁸ Bu cevabın ardından İbn Havşeb, Ali b. Fazl’ın bağımsızlığa niyet ettiğini anladı. Bu karardan dönmeyeceğine kâni oldu. Kendisini savunmak için savaş hazırlıklarına başladı.⁴²⁹ İbn Havşeb, Misver Dağı’ndaki kalesini sağlamlaştırdı. Ablukada ihtiyaç duyacak tahkimatı yaptı. “Ben bu adamdaki şerri San’a’da beraber olduğumda anlamıştım.” diyerek gelecek olan belayı hissettiğini ifade ettiği aktarılmıştır.⁴³⁰

Çok geçmeden Ali b. Fazl, İbn Havşeb’in üzerine yürüdü. On bin kişilik seçme askerî ile Ali b. Fazl, bin kişilik ordusu ile İbn Havşeb, Şibâm’da karşı karşıya geldiler. Savaş denk güçler arasında geçmedi. İbn Havşeb Lâa’ya çekildi. Sonra Cemime Dağı’nda ortaya çıktı. Bu yer Misver’e yakındı. Ali b. Fazl, İbn Havşeb’in askerlerini yakaladı ve onları kuşattı. Kuşatma sekiz ay sürdü. Kuşatma uzadıkça Ali b. Fazl gayesine ulaşamadı. İbn Havşeb de barış için müzakere edecek adamı Ali b. Fazl’a gönderdi. İbn Havşeb oğlunu Ali b. Fazl’a rehin bırakarak, ona itaat edeceğini bildirdi.⁴³¹ Böylece İbn Havşeb, Ali b. Fazl’ın otoritesini tanımış oldu. İbn Havşeb bu durumda Fâtımîlerden herhangi bir yardım göremedi. Çünkü Fâtımîler Mağrib’de kendi devletlerini tahkim etme faaliyetlerini yürütüyorlardı. Bundan sonra Ali b. Fazl Yemen’i idaresi altına aldı. İbn Havşeb de geri kalan sadık adamlarıyla baş başa kalarak hayatını idame etti.⁴³²

1.3.11. Ali b. Fazl’ın Faaliyetleri ve Fâtımî Hareketinin Yemen’de Sona Yaklaşması

Ali b. Fazl, İbn Havşeb ile yaptığı barıştan sonra Müzeyhire’ye döndü. İbn Havşeb’in rehin olarak bıraktığı çocuğu, kâmilten bir sene Ali b. Fazl’ın yanında kaldı. Sonra ona altından bir kolye takarak babası İbn Havşeb’e iade etti.⁴³³

Yemenli tarihçiler Ali b. Fazl’ın muharremâtı helal (yasakları mübah, serbest) kılarak fuhşiyâtı irtikab ettiğini aktarıyorlar. İbn Fazl inanç olarak farklı bir yol çizerek

⁴²⁸ Cenedî, *Kitâbü’s-Sülûk*, 1/209, İbnü’d-Deyba’, *Kurretü’l-’Uyûn*, 175.

⁴²⁹ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l- Fâtımiyye*, 86.

⁴³⁰ Cenedî, *Kitâbü’s-Sülûk*, , 1/209. İbnü’d-Deyba’, *Kurretü’l-’Uyûn*, 175.

⁴³¹ Cenedî, *Kitâbü’s-Sülûk*, 1/209. İbnü’d-Deyba’, *Kurretü’l-’Uyûn*, 176. Hammadi, *Keşfu’l Esraru’l- Batiniyye*, 62-63.

⁴³² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü’l- Fâtımiyye*, 87.

⁴³³ Cenedî, *Kitâbü’s-Sülûk*, 1/209. Hammadi, *Keşfu’l Esraru’l- Batiniyye*, 63.

İslâm ilkelerine başkaldırdı. Hatta peygamberlik iddiasında bulundu.⁴³⁴ Fâtımî hareketinin muhaliflerinden el-Alevî, Hammâdi ve Cenedî şöyle bir bilgi aktarıyor: İbn Fazl geniş bir ev bina etti. Mezhebinden olan kadınları ve erkekleri bu evde gece karanlığında ihtilât için topluyordu.⁴³⁵

İsmâilî kitaplarda da Ali b. Fazl'ın din dışına çıktığı aktarılmaktadır. Kadı Numan bu durumu şöyle anlatıyor: “Dâi Fîrûz, İbn Havşeb'i kandıramayınca Ali b. Fazl'ın yanına giderek tesir altına aldı. Allah'ın emri ve evliyasının yolundan çıkarak haramları helal, zâhiri (şeriatı) reddetti. İnsanları ibâhiyyeye sevk etti.”⁴³⁶ Dâi İmâmeddin İdris'e göre Ali b. Fazl, ahdini bozmuş, Şeytan onu ayartmış ve saptırmıştır. O, da'vetten ayrılarak Peygamberlik iddiasında bulunmuş, Allah'a ve evliyasına (Fâtımî imamlara) iftira ederek kötü örnek olmuştur. Cahilleri peşine takmış, ona mensup olanlar muharramâtı irtikâp ve ibâhiyyeye meyletmışlerdir. Ali b. Fazl, imandan sonra kâfir olarak Allah'ın lanetine uğramıştır.⁴³⁷

İsmâilî kaynaklar veya İsmâilî olmayan kaynaklar Ali b. Fazl'ın hareketinde İslâm şeriatından bağımsızlık söz konusu olduğunu müttetikten aktarıyorlar. Aynı şeyi İbn Havşeb için söyleyemeyiz. Çünkü İbn Havşeb Fâtımîlere olan bağlılığını vefatına kadar sürdürdü. Dâvaya sadık kaldı.⁴³⁸ Dâi İdris: “Ali b. Fazl'ın yaptıkları Fâtımîlere mal edilemez. Onlar, Ali b. Fazl'ın yaptıklarını yapmadı. Onun gibi düşünmediler. Oruçlarını, zekâtlarını ve hacılarını ifa edip Muhammed Aleyhisselam'ı nebi, Ali'yi de onun vâsisi bildiler.” demektedir.⁴³⁹

1.3.11.1. Şeriatın Neshi Olgusu

Fâtımî İmam Ubeydullah el-Mehdî'den önce eski da'vet, Muhammed b. İsmâil'in “Mehdî” olarak geri döneceği inanışına dayanıyordu. Muhammed b. İsmâil ölmemiş, Ahirzaman Mehdi'si olarak zuhûr edecektir. Ubeydullah el-Mehdî da'vete yeni değişiklikler getirdi. Kendisinin imam olduğunu iddia etti. İsmâilî itikadın eski öğretisinde da'vetin başında olanlar imam değil, imama işaret eden hüccetlerdi.

⁴³⁴ Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/394-395. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/197, 201. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 37. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-Uyûn*, 269. Vusâbi, *Tarih'u Vusâbi*, 31. Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 54-55. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/205-206.

⁴³⁵ Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 63. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/209-210. Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/394-395.

⁴³⁶ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 159.

⁴³⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 5/7, s. 40.

⁴³⁸ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtimiyye*, 88.

⁴³⁹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 5/7, s. 40.

Ubeydullah el-Mehdî bu inancı değiştirmeye çalışmış, bizzat imam olduğunu, ahir zamanda zuhûr edecek ancak yaşadığı iddia edilen Muhammed b. İsmâîl'in hücceti değil, bu silsilenin devamı olarak kendisinin de imam olduğunu ilan etti. Dâîler ise bu ilandan önce biatı, Muhammed b. İsmâîl adına alıyorlardı ⁴⁴⁰ Çünkü İsmâîlilerce Muhammed b. İsmâîl ölmemiş ve mehdîliği devam etmekteydi. Ubeydullah el-Mehdî şöyle bir itikat geliştirdi. Kendisini, Hz. Muhammed ile Sahibü'l-Kıyame arasında gelecek Mehdî olarak gösterdi. ⁴⁴¹

Ubeydullah el-Mehdî'nin bu yeni öğretisi, Suriye, Mezopotamya ve Batı İran Karmatîlerince kabul edilmemiştir. Meşhur dâîler Hamdân Karmat ve kayınbiraderi Abdan, Bahreyn-Karmatî Devleti'nin kurucusu Ebû Said el-Cennâbî, Ubeydullah el-Mehdî'nin yeni öğretisini kabul etmeyen kimselerdir. ⁴⁴²

İsmâîlîler insanlık tarihini, yedi bab (ulu'l-azim peygamberler) ve bu peygamberlerin hucceti olan yedi kişinin yaşadığı zamansal döneme ayırmaktaydı ⁴⁴³

İsmâîlîler (Karmatîler), Muhammed b. İsmâîl'in Şeriat'ı (İslâm kanunlarını) ortadan kaldıracak ve yeni bir şeriat getirecek olan “ Kâim el-Mehdî” olduğunu iddia ederler. Onlara göre, “kâim” olan bu kişi, yedi büyük peygamberden biridir. Bu yedi peygamber: Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, Ali ve Muhammed b. İsmâîl'dir. Bu inançta, gökler, yerler ve insan bedeni, yedi parça olarak düşünülür, bedenin organları ve başı bu yedi parça ile sembolize edilir. Aynı şekilde İmamlar da yedidir. Bu yedi İmam'ın kalbi olarak Muhammed b. İsmâîl görülür. Ayrıca İsmâîlîler, Muhammed b. İsmâîl'in İslâm şeriatını ortadan kaldıracağını ve dünyada tüm şeylerin “serbest” olacağını iddia ederler. Bunu, Hz. Âdem'in cennetteki durumu ile ilişkilendirirler; her şeyin helal olduğunu savunurlar. Onlara göre, şeriatın hükümleri sadece birer semboldür; bunların asıl anlamları başkadır. İslâm'ın dış görünüşüne göre ibadet edenler, gerçek anlamları bilmeyenlerdir ve bu nedenle cezalandırılırlar. ⁴⁴⁴

İsmâîlî düşüncede ilahi hakikat, dinin bâtınında gizlidir. Bu bâtınî ve gnostik İsmâîlî düşünce sistemi, temelde insanlık tarihi ile ilgili döngüsel bir bakış açısı ve kozmolojiden ibarettir. Buna ilaveten İsmâîlî düşünce sistemi, belli ölçüde helenistik ve gnostik karakterdeki farklı düşünce ekollerinin, İslâm'dan önceki İbrahimî dinlerin ve

⁴⁴⁰ Nuveyri, *Nihâyetü'l-Ereb*, 25/228.

⁴⁴¹ Avcu, *Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 166.

⁴⁴² Ekinci, *IX.-XI. Yüzyıllarda Karmatîlerin Siyasi, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri*, 84.

⁴⁴³ Ca'fer b. Mansur, *Kitâbu'l-Keşf*, (Paris: Daru'l-Byblion 2008) , 14.

⁴⁴⁴ Hıfni, *Kitabu Firaku's-Şia*, 82.

Gulat Şiası'nın etkisiyle şekillenmişti. Bununla birlikte bu sistem, nazari olarak hem İsmâîlîliğin nübüvvet ve insanlık tarihiyle, hem de Kur'an'daki yaratılış felsefesi ve Ulu'l-Azm peygamberlerin risaletiyle ilişkiliydi.⁴⁴⁵

Kummî ve Nevbahtî, İsmâîlîlerin "Kâim el-Mehdî" olarak Muhammed b. İsmâîl'e Âdem'in cennetinin verildiğini öne sürdüklerinden bahseder.⁴⁴⁶ Muhalif kaynakların pek çoğu ilk İsmâîlîlik ya da Fâtımî-Karmatî ayrımına dikkat etmeksizin İsmâîlîlerin şeriatı neshettiklerini iddia etmektedir.⁴⁴⁷

İlk İsmâîlîlerin şeriatı neshetmediklerini belirtmek mümkündür. Ancak Kummî ve Nevbahtî Karmatîlerin şeriatı neshettiklerini söylemekle hata yapmış olabilirler. Bu karışıklık, Karmatîlerin bölünme öncesi ve sonrası döneme ait bilgilerin birbiriyle karışmasından kaynaklanmaktadır. Karmatîler, İsmâîlîlikten ayrıldıktan sonra şeriatı neshetmişlerdir. Bu durumu Kadı Nu'man'ın rivayetinden anlayabiliriz.⁴⁴⁸

Şeriatın neshedildiğine yönelik iddiaların 286/899 yılında gerçekleşen Fâtımî-Karmatî bölünmesinden sonra ilk defa Karmatîlerce gündeme getirilmeye başlandığını görmekteyiz⁴⁴⁹

Erken dönem Fâtımî kaynaklar da Karmatîlerin şeriatı neshettikleri kanısındadır. Kadı Nu'man konu ile ilgili olarak, başlangıçta Ubeydullah el-Mehdî'nin ashabından olup salih amel işleyen ve da'vette üst mertebeler edinen bazı dâîlerin daha sonra büyük günah işlediklerini, haramları helal, helalleri haram saydıklarını belirtmektedir.⁴⁵⁰ Onun burada bahsettiği kişiler Ubeydullah'a muhalefet eden Karmatî dâîler olmalıdır.

İsmâîlîler arasında bu kadar önemli olan fikrî ayrışmanın asıl sebebi, devir inancı ve bu devirlere ait olduğu iddia ettikleri Resul ve Nâtık'ın durumu gibi kozmolojik kuramdır. "Yedinci devir Mehdi'nin devri, Âdem Aleyhisselam'ın devri

⁴⁴⁵ Muzaffer Tan, "Tarihin Sonu: İsmâîlî Döngüsel Tarih Anlayışı" *Türkiye/ турция*). ICANAS Kongresi, vol.2, no.16, pp. 625-634. (Ankara, Turkey, 10 -15 September 2007), 627.

⁴⁴⁶ Hıfni, *Kitabu Firaku's-Şia*, 82.

⁴⁴⁷ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, 690-692. Abdulkahir el-Bağdadi, Ebû Mansur Abdulkahir el-Bağdadi, *Fark Beyn'el -Fırak ve Beyanu Fırkat'ul-Naciye Minhum*, thk. Muhammed Osman el-Haşin (Kahire: Mektebet'ül İbn Sina 2006), 250. Alevî, *Sîretü'l-Hâdî*, 1/394-395. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/197, 201. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 37. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 269. Vusâbi, *Tarihu Vusâbi*, 31. Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l-Batiniyye*, 54-55. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/205-206.

⁴⁴⁸ Kadı Numan, *De'aimü'l-İslâm*, thk. Asıf b. Ali Asğar Feyzi, (İskenderiye: Dar'ul-Mearif 2003), 54. Avcu, *Karmatîlerin Doğusu ve Gelişim süreci* s. 182. Aksi görüşler için Ali Avcu, "Erken Dönem İsmaililiğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 –ss. 267-287, (Sivas: 2009), s. 268-269.

⁴⁴⁹ Avcu, "Erken Dönem İsmaililiğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine", 272.

⁴⁵⁰ Kadı Nu'mân, *De'aimü'l-İslâm*, 54.

gibi olacaktır.” diyerek hem Hazreti Âdem’in hem de Mehdî’nin devrinin şerriatsızlık olduğuna itikad edilmektedir.⁴⁵¹

Ubeydullah el-Mehdî ile beraber iken sonrasında Yemen’e firar eden, ardından Ali b. Fazl’ı yanına çekip Ubeydullah el-Mehdî’ye muhalefet ettiren dâî Fîrûz’un, bu meşhur dâîler gibi Ubeydullah el-Mehdî’nin yeni öğretisini kabul etmeyenlerden birisi olması yüksek ihtimaldir.⁴⁵²

Bahreyn Karmatîlerinde, Mehdî’nin 300/912-913 yılında zuhûr ederek Abbâsî iktidarını sona erdireceği inancı bulunmaktaydı.⁴⁵³ Bahreyn Karmatîlerinde Mehdî’nin zuhûr etmesi için İslâm şeriatının kılıç zoruyla yürürlükten kaldırılması gerektiğine dair inanç bulunuyorken, kılıç işini (silahlı şiddet kullanma eylemini) sonradan terk etmişlerdir.⁴⁵⁴

Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, Yeni Eflatunculuğu İsmâilî düşünceye sokan ilk kişidir; fikirlerini el-Mahsûl adlı eserinde özetlemiştir. Bu eser, merkezi bir liderliği olmayan Karmatî topluluklar arasında hızla ilgi görmüş ve Karmatî akâidinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nesefî, Muhammed b. İsmâil döneminde İslâm devrinin sona erdiğine ve insanlığın yedinci ve son döneminin başladığına inanmış, şeriatın hükümlerinin artık gereksiz olduğunu savunmuştur.⁴⁵⁵

Ali bin Fazl’ın, Ubeydullah el-Mehdî’ye bağlılığını sona erdirdikten sonra İslâm şeriatını ortadan kaldırdığı ve yeni hükümler getirdiği belirtilmektedir. Rivayetler onun kendisini rab veya nebi olarak gördüğünü söylese de İsmâilî geçmişi göz önünde bulundurulduğunda Ali b. Fazl’ın kendisini Kâim el-Mehdî olarak gördüğü ve İslâm şeriatını ortadan kaldırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Tarihî veriler ve İsmâilî inançtaki bazı bilgiler, Ali b. Fazl’ın şeriatı kaldırarak gizli hakikatleri açıklayacak Sahibü’l-Kıyame’yi (kıyamet sahibini) temsil ettiği yönündeki anlayışı desteklemektedir. Sonuç olarak Ali b. Fazl İsmâilî gelenekte şeriatı kaldıran ilk kişi olarak görülmekte ve bu yüzden ona karşı aşırı iddialar atfedilmektedir. Gayri meşrû cinselliğe izin verdiği de iddia edilmiştir.⁴⁵⁶ Karmatî topluluklarının bazıları bölünmeden sonra İslâm şeriatını uygulamaya devam ederken, Bahreyn, Horasan vb. yerlerdeki

⁴⁵¹ Avcu, *Karmatîler’in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 256-257.

⁴⁵² Avcu, *Karmatîler’in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 220.

⁴⁵³ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve*, 696.

⁴⁵⁴ Avcu, *Karmatîler’in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 244.

⁴⁵⁵ Tan, “Tarihin Sonu: İsmâilî Döngüsel Tarih Anlayışı”, 629.

⁴⁵⁶ Avcu, “Erken Dönem İsmaililiğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine”, 275.

Karmatîler, Muhammed b. İsmâîl'in ilk zuhûru ile İslâm şeriatının zâhirî hükmünün ortadan kalktığını iddia ederek zâhire uymaya son vermişlerdir.⁴⁵⁷

1.3.12. Ali b. Fazl'ın Son Zamanları

Ali b. Fazl sonraki süreçte ele geçirdiği yerlerde kendisine karşı harekete geçen isyan hareketlerini bastırmaya uğraşarak egemenliğini korumaya çalışmıştır. Önceden San'a'nın hâkimi Esad b. Ebû Ya'fur el-Hevâli ile barıştı. Onu San'a'ya vali olarak atadı. Hutbede Abbâsî halifesinin ismini zikretmeyi bıraktı. Bu olay 299/911 senesinin sonunda gerçekleşti.⁴⁵⁸ Ancak Esad b. Ebû Ya'fur, Ali b. Fazl'a güvenmediği için San'a'da yerleşik kalamadı.⁴⁵⁹

Ali b. Fazl, mezhebini ülke dışında da yaymak için faaliyetlere girişti. 300/912 yılında iki komutanını bu amaç için Mekke'ye gönderdi. Fakat bu faaliyetlerden ötürü bu şahıslar Mekke'nin valisi tarafından tutuklandılar. Kırbaçlanarak sonunda asıldılar. Benî Ceyş kabilesine gönderdiği dâîler de aynı akibede uğradı.⁴⁶⁰ Kaynaklar Ali b. Fazl'ın ve devletinin bu süreçteki faaliyetleri hakkında pek fazla bilgi vermemektedir.⁴⁶¹

1.3.13. Ali b. Fazl'ın Ölümü

İsmâîlî dâî İmadeddin İdris, Ali b. Fazl'ın bir tabibin kan alma bahanesiyle zehirli neşterine uğrayarak öldüğünü aktarmaktadır. Bu suikast işini Fâtımî lideri organize etmiş, Fâtımî lider İfrîkiye'de emaret sahibi olduktan sonra İbn Fazl'ın haberi kendine ulaştığında ona suikast için iki doktor görevlendirmiştir.⁴⁶² Hammâdi ise Esad b. Ebû Ya'fur ile irtibatlı meşhur bir doktorun kendini feda ederek Ali b. Fazl'a ulaştığını, ona zehirli neşter vurduğunu, bunun da kan alma bahanesiyle gerçekleştiğini bildirmiştir.⁴⁶³ Bu olayın Rabiulahir ayının yarısında 303/910 yılında vuku bulduğu zikredilmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁷ Avcu, "Erken Dönem İsmaililiğinde Şeriatın Neshi Sorunu Üzerine", 287.

⁴⁵⁸ Hazrecî, *el-‘Ascedü'l-Mesbûk*, 44. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/202. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 176.

⁴⁵⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 177.

⁴⁶⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/202-203.

⁴⁶¹ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l-Fâtımiyye*, 89.

⁴⁶² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 5/7, s. 43.

⁴⁶³ Hammadi, *Keşfu'l-Esraru'l-Batiniyye*, 63-64. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 177.

⁴⁶⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/208.

Ali b. Fazl'ın siyasî iktidar olarak liderlik dönemi 17 sene sürmüştür.⁴⁶⁵ Ali b. Fazl'ın ölümünden sonra onun yerine oğlu Fafa geçti. Bu durumu fırsat bilen Esad b. Ebû Ya'fur asker toplamaya başladı. Askeriyle beraber Müzeyhire'ye yürüdü. Bir sene müddetle burayı kuşattı. Sonunda şehre girerek Fafa'yı ve adamlarını ele geçirdi. Onları öldürerek şehrin hazinelerini ele geçirdi. Böylece Ali b. Fazl'ın da'veti Yemen'de sona erdi.⁴⁶⁶ (304/912).⁴⁶⁷

Fâtımî hareketinin Yemen'de zora girmesinin başlangıcı olarak Ali b. Fazl'ın İbn Havşeb'i kendi otoritesi altına alarak Fâtımîlerle bağını kopardığı zaman olduğunu söyleyebiliriz. İbn Havşeb'in Ali b. Fazl ile barışması Fâtımîlerin bu bölgedeki adamlarının elini iyice zayıflatmış, İbn Havşeb de gözlerden ırak faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴⁶⁸

1.3.14. İbn Havşeb'in Ölümü

Ali b. Fazl'ın ölümünden bir sene sonra⁴⁶⁹ 303/914-915 yılında İbn Havşeb'in öldüğü bildirilmiştir.⁴⁷⁰ Ölümü için 11 Cemâziyelâhir 302/1 Ocak 915 tarihi de verilmektedir.⁴⁷¹ İbn Havşeb yerine kimseyi tayin etmemişti. Bu işi Fâtımî İmam Ubeydullah el-Mehdî'ye tevdi etti. Ancak Abdullah b. Abbâs eş-Şâverî'nin yüksek makamına işaret etti. Eş-Şâverî, onun yakın ashabından ve öğrencilerindendi. Onu, oğlu Hasan b. Mansur'a tercih etse de onlardan Ubeydullah el-Mehdî ile yazışmalarını ve o, kimi atarsa ona itaat etmelerini istedi.⁴⁷² İbn Havşeb'in ölümünden sonra Fâtımî da'vet gizlice faaliyetlerini sürdürdü. Bazı kabileler özellikle Hemdân kabilesi bu da'vete gizlice mutâbaat etti.⁴⁷³

İbn Havşeb'in oğlu Ca'fer b. Mansur, Fâtımî imam Ubeydullah el-Mehdî'yi Mehdiyye şehrinde ziyaret etti. Ondan Yemen'deki da'vetin başına kendisini atamasını istedi. Fakat Ubeydullah el-Mehdî, Abdullah eş-Şâverî'yi Yemen'deki hareketin başına

⁴⁶⁵ Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l- Batiniyye*, 63. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 178.

⁴⁶⁶ Hammadi, *Keşfu'l Esraru'l- Batiniyye*, 64-65. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 179-180. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/208-209. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/212.

⁴⁶⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/209.

⁴⁶⁸ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtîmiyye*, 91.

⁴⁶⁹ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtîmiyye*, 91.

⁴⁷⁰ Hammâdî, *Keşfu'l-Esrârü'l-Bâtîniyye*, 67. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 183. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/ 212.

⁴⁷¹ Eymen Fuad Seyyid, "İbn Havşeb ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/35-36.

⁴⁷² Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/213.

⁴⁷³ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtîmiyye*, 92.

tayin etmişti.⁴⁷⁴ Ancak İbn Havşeb'in oğlu Hasan b. Mansur, eş-Şâverî'nin dâvanın lideri olarak atanmasını kabul etmedi. O ve kardeşleri, gizlice onu aldatmaya çalışarak ilişkilerini sürdürdüler. Hasan, içten içe Abdullah eş-Şâverî'ye karşı düşmanlık, kin ve kıskançlık besliyordu. Bunun nedeni eş-Şâverî'nin dâvayı ve devleti elinden almasıydı. Hasan, bir gün Abdullah eş-Şâverî'yi boş anında yakaladı ve onu haince öldürdü. Babasının devletinden geriye kalan her şeye el koydu.⁴⁷⁵ Babasının yaptığı görevleri devraldı. Ayrıca Ehl-i Sünnet mezhebine geçtiğini ilan etti. Memleketindeki aşiretleri topladı. Babasının yolundan döndüğüne dair onları kendisine tanık etti. Kardeşi Ca'fer onun yanına geldi; yaptığını kınadı. "Kendi elinle elini kestir," dedi. Ancak Hasan, Ca'fer'in söylediklerine aldırış etmedi. Ca'fer de Fâtımî halifesi Kâim-Biemrillâh'ın yanına gitti. Hasan, babasının mezhebinde olanları takip ettirerek onları öldürttü. Yemen'deki Karmatîleri yok etti. Ancak bazıları saklanarak bir adam üzerinden gizlice hareket etmeye devam ettiler.⁴⁷⁶

Eş- Şâverî, 303/910 yılından 429/1038 yılına kadar Yemen'de gizlice faaliyet yürüten yedi dâiden biri olmuştu. Bu gizli süreç Ali b. Muhammed es-Suleyhî'nin ortaya çıkışına kadar devam etti.⁴⁷⁷

Bu mücadele sonucunda Ca'fer b. Mansur Yemen'den ayrılmak zorunda kalarak Kuzey Afrika'da ikinci Fâtımî halifesi Kâim-Biemrillâh'ın hizmetine girdi. Fâtımîlerin hükümlerlik yarışında aktif olarak yer aldı. Fâtımîlerin itikadî ve fikrî çalışmalarına katılarak pek çok eser telif etti.⁴⁷⁸

Hasan b. Mansur ise babasının adamlarını öldürdü. Onları kendinden uzaklaştırıp yerinden etti.⁴⁷⁹ Çok sürmeden yardımcısı İbn Ebî Arca, Asr-i Muharrem şehrine girerken ona saldırarak öldürdü. Liderliğini elinden aldı. Bu esnada evlatları ve ailesi de öldürüldü. İbrahim b. Ziyâd, İbn Havşeb'in geri kalan mensuplarının peşine düşerek onların bir kısmını öldürdü; bir kısmını da sürgün etti.⁴⁸⁰ Geriye kalan İsmâîlî Fâtımîlere Yusuf b. Musa b. Ebû Tüfeyl, Fâtımî halifesi Muiz-Lidinillah döneminde riyaset etti. Ardından eş- Şâverî'nin kardeşi Ca'fer b. Ahmed b. Abbâs, Ca'fer Abdullah b. Muhammed b. Beşir, Harun b. Muhammed b. Rahim, sonrasında da'vet işlerini Yusuf

⁴⁷⁴ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 68. Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtımiyye*, 92.

⁴⁷⁵ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 69. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/213. Hemdânî, *Suleyhiyyûn*, 51.

⁴⁷⁶ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 68.

⁴⁷⁷ Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtımiyye*, 92.

⁴⁷⁸ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 272.

⁴⁷⁹ Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/214.

⁴⁸⁰ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 70. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/214.

b. Ahmed b. el-Eşca, Süleyman b. Abdullah ez-Zevâhî gibi kişiler İsmâîlî da‘vetin riyasetini sırayla üstlendiler.⁴⁸¹

İlk Fâtımî hareket kendi topraklarında münhasır olduktan sonra Yemen’de pek çok siyasî ayrılık ve parçalanmaya maruz kaldı. İbn Havşeb bu bölgeye gelmeden önce Hicrî III. asrın 2. yarısında (Miladî X. yüzyılda) Yemen’de birbirleriyle rekabet halinde olan aileler, bu ülkeyi kendi aralarına taksim etmişlerdi. 201-314/819-1021 yılları arasında başkenti Tihâme bölgesinde ki Zebîd şehri olan Ziyâdîler, önemli bir güç olmuştur. 247-387/861-997 yılları arasında San‘a ve Cened şehirleri merkez olmak üzere Ya‘furîler de Yemen’de etkili olmuşlardır. 412-554/1021-1159 yılları arasında Habeş halkından ve Ziyâdîlerin köleleri olan Necâhîler aralıklı tarihlerde Ziyâdîlere varis olmuşlardır. Zeydîler ise Sa‘de kentinde Kuzey Yemen’de varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁴⁸²

1.4. ZEYDÎLER

Zeydîler isimlerini tâbi oldukları Zeydiyye mezhebinden alır. Zeydiyye, Şîlîğin en eski ve önemli üç kolundan biri olup adını, Hz. Hüseyin’in torunu ve İmam Zeynelâbidîn’in oğlu olan Zeyd b. Ali’den alır. Fıkî ve itikadî yönüyle müstakil bir bünyeye sahip olan Zeydiyye, imametini sadece Hz. Ali’nin oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin soyundan gelen, açıkça imametini ilan etmiş aynı zamanda kıyam ederek adalet ve zulme karşı mücadele ortaya koymuş kişilere ait olabileceğini savunur. Zeydîler, Hicrî III. yüzyıldan itibaren bugünkü İran coğrafyasında yer alan Taberistan, Deylem ve Gîlân’da etkili olmuşlar, aynı yüzyıl içerisinde Yemen coğrafyasında da güçlü bir siyasî-dinî yapı oluşturmuşlardır. Zeydîler, Yemen’de yerel hânedanlıklar aracılığıyla yüzyıllar boyunca etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Zeydîler sahip oldukları mezhepleri itibari ile hem ilmî üretim hem de siyasî dinamizm ile Yemen’in dinî ve siyasî kimliğinde kalıcı izler bırakmıştır.

1.4.1. Zeydiyye Mezhebi

Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan siyasî ve itikadî gruplaşmalara yol açan önemli bir mesele, devlet başkanlığının kimliği ve nasıl tespit edileceği yani

⁴⁸¹ Hemdânî, *Suleyhiyyûn*, 53-60.

⁴⁸² Kasîr, *İbn Havşeb ve Hareketü'l- Fâtımiyye*, 94.

imamet ve hilâfet meselesidir.⁴⁸³ İlk tartışma özel olarak basit anlatımla şöyle açıklanabilir: Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali, Hz. Abbâs ve diğer Hâşimoğulları Hz. Peygamber'in tekvin ve defin işleriyle meşgul iken⁴⁸⁴ Muhacirler ve Ensar anlaşmazlığa düştüler. Ensar, "Bizden bir emir sizden bir emir olacak, dedikten sonra kendilerinden Sa'd b. Ubâde'nin emirliği üzerinde ittifak etti. Bunu haber alan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer toplantı yeri olan Benî Sâide Sakifesi'ne ulaştılar.⁴⁸⁵ Muhacirler adına konuşan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, bir emirin seçilmesi ve bunun Kureys'ten olması gerektiğini ileri sürdüler.⁴⁸⁶ Ensar söze başlamadan Hz. Ömer elini Hz. Ebû Bekir'e uzatarak ona biat ettiğini gösterdi. Sonra insanlar da ona biat etti.⁴⁸⁷ Bu biata Hz. Peygamber'in defin işleriyle meşgul olan Hâşimoğulları katılmamıştı.⁴⁸⁸ Hilâfetin Hz. Ali ve evlatlarında olması gerektiğini düşünen Zeydîlere göre: "*Ali b. Ebû Talib sahâbilerin en üstünüdür. Hilâfet, halkın gönlünü hoş tutmak, ortaya çıkan fitneyi yatıştırmak gibi maslahatlar göz önüne alınarak Ebû Bekir'e verilmiştir.*"⁴⁸⁹

Hâşimoğulları da sonrasında Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir.⁴⁹⁰

Bütün Şîîler, Hz. Ali b. Ebû Talib'in Hz. Peygamber tarafından seçilmiş Vâsi-Halife olduğuna ve onun en faziletli sahabe olduğuna müttefiktirler.⁴⁹¹ Ehl-i Sünnet'e göre, Kur'an ve hadislerde Hz. Peygamber'den sonra halifenin kim olacağına veya nasıl belirleneceğine dair açık bir hüküm yoktur. Ehl-i Sünnet, Müslümanların işlerini aralarında danışma (şûra) ve istişare ile yürüteceğini genel bir ilke olarak kabul etmiştir.⁴⁹² Yine Ehl-i Sünnet, Hilâfetin Kureys'e ait olduğunu savunarak ilk dört halifenin yani Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin meşru halife olduğuna ittifak etmiştir.⁴⁹³

⁴⁸³ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 111.

⁴⁸⁴ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 111.

⁴⁸⁵ Şehristani, *el -Milel ve 'n-Nihal*, 20.

⁴⁸⁶ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 112.

⁴⁸⁷ Şehristani, *el -Milel ve 'n-Nihal*, 20.

⁴⁸⁸ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 112.

⁴⁸⁹ Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da İtikadi, Siyasî Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çeviri, Sibgatullah Kaya, (İstanbul: Yenişafak) s. 52.

⁴⁹⁰ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 111.

⁴⁹¹ Ebu Zehra, *İslam'da İtikadi, Siyasî Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 41.

⁴⁹² Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 112.

⁴⁹³ Sa'düddin Taftazani, *Şerhul Akaidi Nesefti*, (İstanbul: Yasin Yaynevi, 2012), 424-426. Nureddin el-Sabuni, *Maturidi Akaidi*, Tercüme: Bekir Topaloğlu, (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2017), 117-119. Kadı Beydavi, *Tevâli-ül Envar; Kelam Metafizîği*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014), 256-264.

Şia'nın bir kolu olan Zeydîlere göre, imam sadece Kureyşî değil aynı zamanda Hâşimî ve Fâtımî olmalıdır. İmam olacak kişi, imametini açıkça ilan etmesi gerekir. Zeydîlerin bu inancı, İmâmiyye'nin beklenen ve gizli imam doktrinine bir cevap niteliğindedir. İmamîlere göre ise imamet Hz. Ali'nin hakkıdır. O, Hz. Peygamber tarafından bu iş için vasiyet edilmiştir. Ayrıca Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve sonrasında ise Hz. Hüseyin soyundan İmam Zeynelâbidîn, İmam Bâkır, İmam Ca'fer, İmam Mûsa Kâzım, İmam Ali Rızâ, İmam Cevâd, İmam Ali Hâdî, İmam Hasan Askerî, ondan da oğlu Muhammed Mehdi'ye imâmet geçmiştir. Ayrıca İmam Muhammed, gaybete girmiş Mehdi el-Muntazar'dır. (Ahirzamanda gelmesi beklenen mehdîdir.)⁴⁹⁴

Zeydîlik, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren kendine özgü, insicamlı öğretisiyle, özellikle imamet konusundaki görüşüyle diğer Şîî mezheplerden ayrılan başta Yemen olmak üzere bazı ülkelerde günümüze kadar varlığını korumuş bir mezheptir.⁴⁹⁵

Zeydiyye mezhebi kendisini İmam Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib'e nispet eder.⁴⁹⁶ Babası İmam Zeynelâbidîn'den ve abisi İmam Muhammed Bâkır'dan ilim aldı.⁴⁹⁷ Ali oğulları arasında İmam Zeyd bilgisi ve feraseti ile tanınan, hakkı ve hakikati savunmadaki cesareti ile bilinen bir kimse idi. Hicaz ve Irak bölgelerini de dolaşarak dönemin önemli kişileriyle de görüşen İmam Zeyd bilgi ve tecrübesini de artırmıştır.⁴⁹⁸ İmam Zeyd hem Medine'de hem de Irak'ta eziyetlerle karşılaşmıştı. Emevî hükümdarı Hişâm b. Abdülmelik, onu hilâfete göz dikmekle suçluyordu.⁴⁹⁹ İmam Zeyd Kûfe'ye geçer, isyan için nabız yoklar. Ağabeyi Muhammed Bâkır ile iştişare eder; ağabeyi Kûfeliler'e güvenilmemesini telkin etse de onu dinlemez. Kûfe'de kendisine biat eden on beş bin kişi ile Emevîlere karşı ayaklanır. Zeyd: "Dedem Hüseyin'i öldüren, Medine'ye saldıran (Harre vakası) Allah'ın evini mancılıkla taş a tutup ateşe veren Ümeyye oğullarına karşı ayaklandım." diyerek isyanın nedenini

⁴⁹⁴ Ebu Zehra, *İslam'da İtikadi, Siyasî Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 55-56.

⁴⁹⁵ Yusuf Gökalep, "Yemen'de Zeydî-Sünnî İlişkilerinin Tarihi Arka Planı", *E-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* VI/2, ss. 87-114 (Güz 2013), s. 101.

⁴⁹⁶ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 291.

⁴⁹⁷ Ebu Zehra, *İslam'da İtikadi, Siyasî Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 623-624.

⁴⁹⁸ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 292.

⁴⁹⁹ Ebu Zehra, *İslam'da İtikadi, Siyasî Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 626.

açıklar.⁵⁰⁰ Taraftarlarının büyük bir kısmı yanından ayrılmasına rağmen Zeyd, mücadelesini sürdürse de 26 Muharrem 122/1 Ocak 740 yılında öldürülmüştür.⁵⁰¹

Zeyd'den sonra oğlu Yahyâ, Horasan'da isyan etti. Emevîlerle birkaç kez savaşan Yahyâ'da 125/743 yılında Emevîlerce öldürülmüştür.⁵⁰² Yahyâ'dan sonra Ali oğullarından Muhammed en-Nefsü'z-Zekiye ve kardeşi İbrahim Abbâsîlere karşı isyan etti. Emevîlerin yıkılmasının ardından Abbâsîlerin özellikle Hasan oğullarına uyguladığı baskı ve şiddet, bu isyanlara zemin hazırladı. Zeydî olarak bilinen kişilerin bu isyanlara katılması nedeniyle, hareket Zeydî hareketi olarak görülmüştür.⁵⁰³

1.4.2. Yemen Zeydî Devleti'nin Dinî Temeli

Yemen Zeydî Devleti tarihi, İslâm tarihi açısından pek de bilinmeyen bir alan sayılabilir. Hâlbuki bu devlet bin seneden fazla varlığını korumuştur. 284-897/1382-1962 yılları arasında sürdürdüğü yönetim, bazen Yemen'in tamamına yayılmışken bazen de dağlık, müstahkem mıntikalarla sınırlı kalmıştır. Hem Sünnî güçler ile hem de Şî-İsmâîlî güçlerle mücadelesi sonucunda iktidar alanı daralmış veya genişlemiştir.⁵⁰⁴ Müstakil bir grup olarak teşekkül eden Zeydîlerin dinî-siyasî görüşleri Kâsım b. İbrahim er-Ressî ile birlikte bir düzene girmiştir. Kâsım b. İbrahim, Zeyd b. Ali'den sonra mezhebin ikinci kurucusu olarak gösterilmektedir. Hz. Hasan'ın torunu olan Kâsım b. İbrahim er-Ressî, Medine'de doğmuştur. (169/785). Hayatının ilk yılları hakkında yeterli bilgi bulunmayan Kâsım b. İbrahim er-Ressî, kardeşi Muhammed b. İbrahim'in dâvası adına Mısır'a gitmiştir.⁵⁰⁵

Muhammed b. İbrahim, İbn Tabâtabâ olarak bilinmektedir. Ebü's-Serâyâ ile birlikte Abbâsîlere karşı ayaklanmışlardır. (199/815).⁵⁰⁶ İsyan, başlangıcından bitişine kadar on ay sürmüştür. Ebü's-Serâyâ hareketi, kendi hareketini meşrulaştırma zeminine ihtiyaç duyması bakımından Muhammed b. İbrahim ile irtibata geçerek onu hareketin

⁵⁰⁰ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 294.

⁵⁰¹ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 294.

⁵⁰² Şehristani, *el -Milel ve 'n-Nihal*, 202, Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 295.

⁵⁰³ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 295, Şehristani, *el -Milel ve 'n-Nihal*, 202.

⁵⁰⁴ Eymen Fuad Seyyid, *Târîhu 'l-Mezahibu 'l-Diniye fi Bilad-ı Yemen Hatta Nihayetü 'l-Karni 's-Sadisü 'l-Hicri*, (Kahire: Dar-ı Mısriyet-ül Lübnaniye, 1988), 227-228.

⁵⁰⁵ Gökalp, "Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı", 67.

⁵⁰⁶ Bahattin Varol, *Emevî ve Abbâsî iktidarında Ehli Beyt Nesli*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), s. 151.

başına geçirmiştir. Böylece hareket için halktan biat alma kolaylaşmış; hareket, faaliyetini uygulamada meşru zeminini yakalamıştır.⁵⁰⁷

Kâsım b. İbrahim er-Ressî kardeşi Muhammed için Mısır'a gitti. Kardeşi için da'vette bulunduğu belirtilirken pek çok kişinin ona biat ettiği zikredilir. Hatta İslâm dünyasının Mekke, Medine, Kûfe, Rey, Taberistan gibi yerlerinden gelen pek çok Müslüman, da'vetini açıkça yapması konusunda onu teşvik ederken Kâsım b. İbrahim on yıl kadar kaldığı Mısır'da kendini ilme verdi. Hicaz'a geçerek Medine yakınlarındaki Cebel-i Res'e yerleşerek kendisinden sonra gelecek kişiler için dinî eserler yazdı. Zeydî mezhebi içinde ayrı bir ekol kurmuştur. Kendisine bağlı olanlar, Zeydî-Kâsımî diye isimlendirilmiştir. Kâsım b. İbrahim, Zeydî mezhep esaslarını Mutezile mezhebine göre şekillendirmiştir. Kâsım b. İbrahim on yıl herhangi bir isyan hareketine girişmemiş ancak Zeydiyye'yi itikadî olarak müstakil bir bünyeye kavuşturmuştur.⁵⁰⁸

1.4.3. Yahyâ b. Hüseyin ve Zeydî Devleti'nin Yemen'de Teşekkülü

Hicrî III. asrın son yarısında (Miladî IX. yüzyılın ikinci yarısı ile X. yüzyılın başında) İsmâilî-Fâtımî dâîler Yemen'e ulaştılar. Fâtımî Mehdî için da'vete başladılar. San'a'nın idarecileri Ya'furîler, İsmâilîlerden kendilerini savunmaya başladılar.⁵⁰⁹ Bu sıkıntılı atmosferde Yemen'in kuzeyinde yer alan dağlık bölgelerin halkı, İmam Hâdî ilel-Hak Yahyâ b. Hüseyin'den yardım istedi. İmam Yahyâ b. Hüseyin, İmam Kâsım er-Ressî'nin torunu olarak Medine'de dünyaya geldi.⁵¹⁰ Abbâsî halifesi Me'mûn döneminde ortaya çıkan Ebü's-Serâyâ hareketine katılan, İbn Tabâtabâ olarak tanınan Muhammed b. İbrahim'in isyanında İbrahim b. Musa Kazım, Sa'de'ye hareketin temsilcisi olarak gönderilmişti. El-Cezzâr lakabı ile bilinen İbrahim, Abbâsîlere rakip olarak bu vakitten sonra Yemen'de Zeydî-Alevî Devleti'nin ilk varlığını tesis etti. Ancak bu zatın hareketleri Yemen'e sadece yıkım getirdi.⁵¹¹ İbrahim b. Musa Kazım, Abbâsî halifesi Me'mûn'un Yemen'e tayin ettiği vali tarafından bertaraf edilmiştir.⁵¹²

Yahyâ b. Hüseyin'in Yemen'den önceki hayatı ile ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Yaklaşık bu dönem 30 yılı içermektedir. İmam Yahyâ, dikkat çeken

⁵⁰⁷ Varol, *Emevî ve Abbâsî iktidarında Ehlî Beyt Nesli*, 157.

⁵⁰⁸ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, s. 67-70.

⁵⁰⁹ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 231.

⁵¹⁰ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 231.

⁵¹¹ Abdülfettâh Muhammed el-Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm: 'Aşru'l-İmâmeti'z-Zeydiyye fî'l-Yemen* (San'a : Merkezi Neşvân el-Himyerî 1428/2007) , 49-50. Varol, *Emevî ve Abbâsî iktidarında Ehlî Beyt Nesli*, 158.

⁵¹² Varol, *Emevî ve Abbâsî iktidarında Ehlî Beyt Nesli*, 158.

bir zekâ ile beraber iyi ahlak ve faziletiyle ön plana çıkmıştır. İlmini aile büyüklerinden aldığı belirtilen Yahyâ b. Hüseyin, yiğitliği ve cesaretiyle takdir topladığı aktarılmaktadır.⁵¹³ Beyt-i Ressî'ye tâbi alevîlerin ona imam olarak biat ettiği aktarılırken, siyasî faaliyetlerini gerçekleştirmek için Taberistan'a gittiği, Irak'ta ilmî faaliyetlerde bulunduğu Mutezilî ve Hanefî çevrelerle temas ederek dinî ilimlerde yetkinliğe ulaştığı bildirilmiştir. Tekrar Hicaz'daki Cebel-i Res'e, yani doğduğu bölgeye dönmüştür.⁵¹⁴

Kuzey Yemen'deki Sa'de mıntıkasında Havlân kabilesi ikamet etmektedir. Abbâsî hilâfetiyle bağı zayıf olan bu bölge, karışık ve müzdarip bir durumdaydı. Aralarında düzeni sağlayacak liderlik için bir ittifak yoktu.⁵¹⁵ Yahyâ b. Hüseyin, ilk Yemen seyahatini 280/893-894 yılında yaparak Yemen'de imâmet faaliyeti için durum yoklamıştır. Gerekli desteği bulamayarak Cebel-i Res'e dönmüştür. Ancak 284/897 yılında Havlân kabilesi onu Yemen'e davet etti. Çünkü bu kısa sürede Yemen'de karışıklıklar ve büyük bir kıtlık ortaya çıktı. Bu davetin ardından tekrar Yemen'e giden Yahyâ b. Hüseyin bu kıtlığı adil bir şekilde çözerek Sa'de'de kısa sürede istikrarı sağlasa da Yemen'de iki temel sorunla karşılaştı: Biri Karmatîlerin faaliyetleri, diğeri ise kendi mezhebini yayma çabasıydı. Çünkü bu mezhebî faaliyete karşı çıkan kabileler de bulunuyordu.⁵¹⁶

Yahyâ b. Hüseyin, faaliyet alanını Yemen'in tüm bölgelerine yaydı. İnsanları cihada davet etti. Yemen'de siyasî birliği sağlamak amacıyla Necrân, Hayevan ve Esâfîr gibi şehirleri egemenliği altına aldı. 288/901 yılında Abbâsîlerin San'a'daki valisi şehri kendisine teslim etti. Zimâr ve Ceyşân'ı da ele geçirdi.⁵¹⁷

⁵¹³Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 91-92. Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 232. Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 67-70.

⁵¹⁴ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 92-93. Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 70. Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 233.

⁵¹⁵ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 232.

⁵¹⁶ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen*, 232- 233. Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 73-74. Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 121-122, 124. Muhammed Abdullah Mazi *Enbau'z- Zaman Fi Ahbaril- Yemen* (Kahire: Mektebetü's-Sekafetü'd-Dîniyye, 1998), 10. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/166-167. Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen*, 121-122, 124.

⁵¹⁷ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 125-128. Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 234-235. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 279. Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 73-74. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/167-179. Mazi, *Enbau'z- Zaman*, 22.

Yahyâ b. Hüseyin 293/906 yılında San'a'nın Karmatîler tarafından istilasının ardından onlarla mücadeleye başladı. Şehri birkaç defa ele geçirmesine rağmen nihayetinde 298/911 yılında vefat etti.⁵¹⁸

Hâdî ile'l-Hak lakaplı Yahyâ b. Hüseyin Yemen'deki imameti esnasında Yemenli pek çok kabile ile iktidar mücadelesine girişti. Âl-i Ya'fur, Âl-i Tarîf, Âl-i Dahhâk ve Âl-i Rüyye ile savaş ve çatışmaları oldu.⁵¹⁹

Zeydî kuvvetler bölgede iktidar mücadelesini sürdürürken, Abbâsîlerin desteğini alan Ya'furîler, Benî Tarîf ve hızlı bir şekilde ortaya çıkan Karmatîler arasında sıkışan halk, muhtemel çaresizlikten dolayı çok sık taraf değiştirmiştir.⁵²⁰

Ayrıca hızlı bir şekilde Yemen'de yayılan Karmatî güçleriyle Zeydî İmam Yahyâ b. Hüseyin arasında yetmiş üç savaşın vuku bulduğu kaydedilmiştir. Zeydî düşünce içerisinde ayrı bir öneme sahip olan Yahyâ b. Hüseyin, siyasî lider olarak öne çıkmış, San'a çevresindeki siyasî faaliyetlerde baş aktör olmuştur. Hatta Hicaz ve Taberistan'dan gelen Zeydîler de onun yanında mücadeleye katılmıştır. Halkın sıkça kendisine sırt çevirmesine rağmen, adaletli bir yönetim sergilemiştir. Usûlü'd-Din konularındaki uzmanlığı dikkat çeken bir husustur.⁵²¹ Yahyâ b. Hüseyin'in ikame etmeye çalıştığı devletin sınırları hayatının son döneminde, Sa'de ve Necrân'ın bazı kısımlarıyla sınırlı kalmıştır.⁵²²

298/910 yılında Yahyâ b. Hüseyin'den sonra Zeydî liderliğe oğlu Muhammed el-Murtezâ geçti. İktidarı Necrân, Havlân ve Hamdân'a kadar uzanıyordu. Karmatîlerle savaştı.⁵²³

Karmatî lider Ali b. Fazl San'a'ya girdi. Fâtımî halifesi Ubeydullah'a olan bağlılığını kesti.⁵²⁴ Bu vakitte Şâfî mezhebi Yemen'de zuhûr etmeye başladı.⁵²⁵

⁵¹⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/196, Mazi, *Enbau'z-Zaman*, 30-52. Abdolvâsî b. Yahyâ el-Vâsî el-Yemani, *Târîhi'l-Yemen el-Müsemma Fercetü'l-Humum ve'l-Hüzn fî Havadis ve Târîhu'ul-Yemen*, (Kahire: Matbaatü'l-Selefiyye, 1345/1927), 21-23. Hasan Hudayrî Ahmed, *Kıyâmü'd-Devleti'z-Zeydiyye*, (Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 1996), 113-122.

⁵¹⁹ Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 72, 78. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/175-201. Mazi, *Enbau'z-Zaman*, 7-30.

⁵²⁰ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 132.

⁵²¹ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 36-37.

⁵²² Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 77.

⁵²³ Mazi, *Enbau'z-Zaman*, 53. Ali b. Muhammed el-Alevî, *Sîretü'l-İmam el-Hâdî*, thk. Hamûd Abdullah El-Ehnûmî (San'a: Müessetü'l-Sevre li's-Schâfe ve't-Tebâat ve'n-Neşr, 2021), 2/784. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/202. Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 237.

⁵²⁴ Mazi, *Enbau'z-Zaman*, 54. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/207.

⁵²⁵ Mazi, *Enbau'z-Zaman*, 55. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/203.

Muhammed el-Murtezâ, kendiliğinden imameti Ahmed b. Yahyâ el-Nâsır'a bıraktı.⁵²⁶ Döneminde hem Karmatîlerle hem de yerel yöneticilerle savaşlar devam etti. Karmatîlerin Yemen'deki iktidarına son veren asıl savaş, tarihe Nukâs vakası olarak geçen savaştır. Ahmed b. Yahyâ Nâsır'ın önderliğindeki ordu 306/918-919 yılında Karmatîlerle Hemdân'da karşı karşıya gelmiş, üç gün süren şiddetli çatışmalar neticesinde Karmatîler çok ağır bir darbe almıştır.⁵²⁷ Ahmed b. Yahyâ'nın Sa'de'deki imameti Ya'furîlere yenilinceye kadar devam etti (322/933).⁵²⁸

Ahmed b. Yahyâ 322/933 yılında da vefat etti.⁵²⁹ Sa'de'de dört ay kadar süren Ya'furîlerin idaresi ve Ahmed b. Yahyâ'nın ölümünden sonraki zorlu süreçte, Zeydîler arasında sıkıntılar baş gösterdi. Ahmed b. Yahyâ'nın oğulları Hasan, Kâsım ve Yahyâ imamet iddiasında bulundular.⁵³⁰ Bu imamet çekişmesi neticesinde eski Sa'de şehri harap oldu.⁵³¹ Bu çekişmede el-Kâsım-ı'l-Muhtar olarak bilinen Kâsım başarılı oldu.⁵³²

395/1004 yılına kadar imameti elinde tutan el-Kâsım-ı'l-Muhtar, San'a'nın idaresi için anlaştığı Ya'furîlerin temsilcisi İbn Dehhâk'ın ihaneti sebebiyle hapse düşmüş ve onun eliyle zehirlenerek öldürülmüştür.⁵³³ 368/978-979 yılında dâî Yusuf b. Yahyâ b. en-Nâsır Ahmed, Zeydîlerin imametini üstlenmiş, Zeydîlerin mevcut durumunu korumanın ötesinde bir başarı sağlayamamıştır.⁵³⁴

Yemen Zeydîleri için imamet el-Hâdî ailesinden el-İyânî ailesine geçişi, 388/998 yılında el-Mansur-Billah lakabını taşıyan Kâsım bin Ali el-İyânî'nin da'vete başlamasıyla vuku buldu. Bu süreçte Sa'de, Necrân, Esâfit, Reyde ve Zimâr gibi şehirler ona tâbi oldu. Ardından, 389/999 yılında San'a'ya girerek burada siyasî otoritesini ilan etmesiyle bu geçiş resmiyet kazandı.⁵³⁵

Aslında el-Hâdî ailesi ve el-İyânî ailesinin soyu Kâsım b. İbrahim er-Ressî'de birleşiyordu.⁵³⁶ Bütün bu olanlar Yusuf b. Yahyâ'nın hâli hayatında gerçekleşmiş, Kâsım

⁵²⁶ Mazi, *Enbau'z- Zaman*, 53. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/202. (İmameti bırakma tarihi 301/913 yılıdır. Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 82.)

⁵²⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/211. Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 142.

⁵²⁸ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* s. 237.

⁵²⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/215.

⁵³⁰ Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 86.

⁵³¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/215. Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 87-88.

⁵³² Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/218. Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 237.

⁵³³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/222. Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 88. Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 144.

⁵³⁴ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 144.

⁵³⁵ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 144-145. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/227-229.

⁵³⁶ Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 99.

b. Ali el-İyânî güç kullanarak imameti ele almıştır. Hüküm sürdüğü yerlerde muhaliflerle mücadelesi devam etmiştir.⁵³⁷ Zeydîler içinde Muhtâriye ve Mutarrifiyye fırkalarının ortaya çıkışı bu dönemde olmuştur.⁵³⁸

Kâsım b. Ali el-İyânî'nin 393/1003 yılında ölmesinden sonra yerine oğlu Mehdî-Lidînillâh lakaplı Hüseyin b. Kâsım geçmiştir. Döneminde Elhân'dan Sa'de ve San'a'ya kadar olan bölgede hüküm sürmüştür. Hüseyin b. Kâsım telif ettiği pek çok eserle meşhur olmuştur.⁵³⁹

Hüseyin b. Kâsım, selefi gibi hem imamet iddiasında bulunan mezhep içi muhalifleri ile hem de yerel yöneticiler ile şiddetli mücadele ve çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. 404/1013 yılında İbn Dahhâk isimli yerel yöneticiyle yaptığı savaşta öldürülmüştür.⁵⁴⁰

Hüseyin b. Kâsım'ın ölümünden sonra uzunca bir süre Zeydî iktidarı kesintiye uğrasa da fikrî canlılıkları devam etmiştir.⁵⁴¹ Ancak Hüseyin b. Kâsım'ın ölmediği beklenen mehdî olduğu iddia edilerek Zeydîler içinde Hüseyniyye denilen fırkanın varlığı ortaya çıkmıştır. Ancak bu topluluk, sınırlı bir taraftar topluluğuna sahip olduğu için siyasî bir güç haline gelememiştir.⁵⁴² Hüseyin b. Kâsım'dan sonra el-İyânî ailesinin mensuplarının siyasî girişimleri olsa da zikre değer bir faaliyet ortaya çıkmamıştır.⁵⁴³

418⁵⁴⁴/1027-1028 yılında Hicaz'dan veya Şam'dan Yemen'e gelen Ebû Hâşim Hasan b. Abdurrahman er-Ressî imamet iddiasında bulundu. Ebû Hâşim'in Hicrî 426 veya 433 yılında vefat etmesiyle Deylem'de imametini ilan eden ancak burada karşılık bulamayan Ebû'l-Feth en-Nâsır b. Hüseyin ed-Deylemi Sa'de şehrine gelerek burada tekrar imamet iddiasında bulundu. 437/1046 yılında aradığı fırsatı burada yakalayan ed-Deylemî, Sa'de'de etrafında asker toplamayı başardı. San'a'ya yöneldi. El-İyânî ailesinden birisini San'a'ya vali atadı. Çok geçmeden ed-Deylemî'nin el-İyânî ailesi ve diğer ümera ile arası bozuldu. Muhalifler San'a'ya girerek İmam ed-Deylemî'nin valisini buradan kovdular. Bu esnada Suleyhîler San'a'ya girdi. 444/1052-1053 yılında

⁵³⁷ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 144-145. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/227-229.

⁵³⁸ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 239.

⁵³⁹ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 239.

⁵⁴⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/235-239.

⁵⁴¹ Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 151.

⁵⁴² Gökalp, *Zeydiyye ve Yemen'de Yayılışı*, 168.

⁵⁴³ Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 114-115.

⁵⁴⁴ Yahyâ b. Hüseyin Hicrî 426 tarihini vermektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 244.

Suleyhîler ile İmam ed-Deylemî arasında meydana gelen savaşta İmam ed-Deylemî'nin askerleri yenilmiş, ed-Deylemî'de bu savaşta öldürülmüştür.⁵⁴⁵

Ebû Hâşim Hasan b. Abdurrahman er-Ressî ve İmam ed-Deylemî'nin imametlerinden sonra 439/1047 yılından itibaren Yemen'de Fâtımîlerin uzantısı Suleyhîlerin egemenliği söz konusu olacaktır. Zeydîler, imamet anlayışlarından dolayı bölgedeki muktedir unsurlardan biri olarak her fırsatta iktidarı ele alma çabalarını sürdürmüşlerdir. Suleyhîler devrine kadar Emevî ve Abbâsîlerin bölgedeki siyasî liderliğinin yanında Ziyâdîler, Ya'furîler, İsmâîlîler ve Zeydîler Yemen'de siyasî güç olarak karşımıza çıkmışlardır. 560/1164 yılından sonraki dönemlerde Eyyûbîler, Memlûkler ve Osmanlıların Yemen'de egemen olduğunu görsek de Zeydîler pek çok kez, bu dönemlerde dahi Yemen'de siyasî liderliği ele geçirmeyi başarmışlardır. İmamlarına ve mezheplerine bağlılıklarını günümüze dek muhafaza eden Zeydîler, Yemen'in siyasî arenasında etkin bir şekilde yer almayı sürdürmüşlerdir.⁵⁴⁶

1.4.4. Zeydîler ve İsmâîlîler Arasındaki Siyasî-Dinî Rekabete Kısa Bir Bakış

Zeydîler, Yemen'de mühim bir siyasî-dinî yapı meydana getirmişlerdir. Bu yapı yüzyıllar boyunca bölgenin başlıca siyasî güç unsurlarından biri olmuştur. Fâtımîlerin İsmâîlî dâîleri (İbn Havşeb ve Ali b. Fazl) Yemen'e ulaştığında Zeydîler, dâîlerin faaliyetlerine karşı koyucu, mücadeleci bir tutum sergilemişler özellikle İmam Hâdî Yahyâ b. Hüseyin'in liderliğinde kendi imamet anlayışlarını koruyarak bölgedeki mezhebî varlıklarını korumak ve egemenliklerini sürdürmek amacıyla İsmâîlî dâîler ile mücadele etmişlerdir. Zeydîler, Fâtımîlerin yayılmacı siyasetinin Yemen'deki uzantısı olan Suleyhîler karşısında zaman zaman zor durumda kalsalar da imamet anlayışlarının getirdiği dinî-siyasî dinamizmi koruyarak mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Bu durum, Yemen'deki iktidar mücadelelerinde Zeydîlerin sürekli olarak belirleyici bir güç unsuru olarak ortaya çıkarmış Fâtımî dâîleri İbn Havşeb ve Ali b. Fazl hareketi döneminde ve sonrasında ortaya çıkan Suleyhîler döneminde yaşanan çatışmalar ve güç mücadeleleri Zeydîlerin bölgedeki siyasî güçlerini koruduklarını ve etkin bir aktör olduklarını göstermektedirler.

⁵⁴⁵ Betûl, *Huyûtu'z-Zulâm*, 116-121. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emānī*, 1/244-246. Hayat Abdülkadir el-Mersî, *Tarihü'l-Yemen ve Alagatü bi-Devleteyn el-Abbâsiye ve'l-Fâtımiye*. (Mekke: Camiat-ül-Ümmü'l-Kura Kuliyetü'l-Şeria ve Dırasatü'l-İslâmiyye, Doktora tezi, 1988), 87, 91.

⁵⁴⁶ Yusuf Gökarp, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 7/2 (Adana: Temmuz-Aralık 2007), 89-90.

1.4.5. Yemen’de Fâtımî İktidarının İkinci Döneminin Ön Safhasına Kısa Bir Bakış

Geçmiş dönemde Fâtımîlerin Yemen’deki siyasî gücü ve etkisi Ali b. Fazl’ın da’vetten ayrılması ve İbn Havşeb’in vefatı ile beraber zayıflamış; bunun üzerine artan Sünnî güçlerin saldırıları İsmâilî hareketi geriletmişti. Bu süreçte Yemen, siyasî birliğini yitirmiş, çeşitli kabile reislerinin kontrolünde parçalı bir yapıya dönüşmüştür. Ülkede Zeydîler, Sünnîler ve İsmâilîler arasında mezhebî üstünlük mücadelesi yaşanırken, 405–448/1015–1057 yılları arasında yemen’de ciddi toplumsal ve fizikî yıkım meydana gelmiştir. Bu karmaşık ortam, ilerleyen süreçte Suleyhîlerin yükselişine zemin hazırlamıştır. Suleyhîler, XI. yüzyılın ortalarında Yemen’de kurulan ve İsmâilî-Fâtımîlere bağlı olarak faaliyet gösteren bir Şîî hânedanlıktır. Kurucusu Ali b. Muhammed es-Suleyhî, Fâtımî halifesinin adına hutbe okutarak meşruiyetini Fâtımî halifesine onaylatmış, Yemen’in büyük bölümünü kısa sürede idaresi altına almıştır.

1.5. FÂTİMÎLERİN YEMEN’DEKİ İKİNCİ HÂKİMİYET DÖNEMİ VE SULEYHÎLER (429-532/1038 -1138)

Ali b. Fazl’ın Fâtımî da’vetini terk etmesi ve ona karşı çıkması Fâtımîlerin Yemen’deki varlığını zafiyete uğratmıştı. Da’vetin düşmanları bunu fırsat bilerek Fâtımî yandaşlarına toplu bir saldırı girişiminde buldular. İbn Havşeb’in durumu karışık bir hal aldı. Fâtımî halifeliği, Yemen’deki hareketi kendi merkezine bağlamayı amaçlıyordu. İbn Havşeb vefat ettiğinde Yemen’de da’vetin işlerinden sorumlu olan kişi Abdullah b. Abbâs el- Şâverî’ydi. Fâtımî halifesinin Yemen siyasetinde güttüğü tutum, Bahreyn’deki Karmatîler ile ilgili tutumundan farklılık arz ediyordu. Şöyle ki Fâtımî halifesi Bahreyn’in yönetimini, Bahreyn- Karmatî siyasî oluşumunun tesisini sağlayan aileden seçerken, Yemen’de ise İsmâilî yönetimini kuran İbn Havşeb’in ailesini, Yemen’deki da’vetin başına atamadı. Bu durum Yemen’de hoşnutsuzluğa sebep oldu. Da’vet yanlılarında zaaf oluştu. Yemen’in Sünnî güçlerinin kılıçları onlara karşı kınından çıktı.⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ Hasan İbrahim Hasan, Taha Ahmed Şeref, *Ubeydullah Mehdi, ‘İmam u’ş-Şiatu’l-İsmâiliyye*, (Kahire: Mektebetü’l-Nahzatü’l-Mısriye, 1947), 237.

1.5.1. Suleyhîlerin Çıkışından Önce Yemen'in Durumu

Suleyhîlerin ortaya çıkışından önce Yemen'in siyasî yapısı parçalıydı. Ülkeyi tek bayrak altında toplayacak siyasî birlikten yoksundu. Siyasî güç, birbirine düşman, uyumsuz emirler ve liderler arasında dağınık vaziyetteydi.⁵⁴⁸ Hicrî IV./Miladî XI. yüzyılın başında siyasî olarak parçalı haldeki Yemen'de farklı siyasî oluşumlar, farklı kabilelerin liderliğinde, Yemen'in farklı bölgelerinde yönetimde söz sahibiydiler. Bu kabilelerin en önde gelenleri ise Himyer kabilesi ve Hemdân kabilesidir. Aşağı Yemen'de⁵⁴⁹ Himyer kabilesi ağırlıklı unsur olarak çoğunlukla Abbâsîlerin mümessilleri olan Tihâme'nin idaresine bağlı iken Yukarı Yemen ise Hemdân kabilesi ve Zeydiyye mensuplarının çoğunluk olduğu yerdir. Bazen Yukarı Yemen, Tihâme bölgesinin idaresine tâbi iken, bazen de müstakil hareket etmekte, bazen de Zeydî imametine tâbi olmuştur.⁵⁵⁰

Yemen'in coğrafi yapısı çok sayıda dağlık bölgeden oluşmaktadır. Bu dağların arasında derin nehir yatakları, dar ve orta genişlikte ovalar yer alırken her mıntıkeyi birbirinden geçilmesi zor olan dağlık bariyerler ayırmaktadır. Bu coğrafi oluşum, birbirinden izole sayılacak grupların çıkmasına sebep olmuştur. Her bölgede birbirinden ayrı cemaat teşekkülleri olan kabileler, ailevi bağlarla tarihi süreçte birbirine bağlandılar. Bu coğrafi olumsuzluğun sonucunda kabileler arasında farklı lehçelerin dahi ortaya çıktığı müşahade edilmiştir. Bu durum, ayrı bir farklılık daha yaratmıştır.⁵⁵¹

405/1015 yılından 448/1057 yılına kadar olan zaman diliminde San'a ile birlikte Yemen'in diğer şehirleri de harap oldu. Anlaşmazlıklar, çatışma, siyasî birlikteliğin olmaması nedeniyle bu durum ortaya çıkmıştı. Yemen harap olmuş ve bu yıkım nedeniyle durumu kötüleşmişti. San'a ve bölgelerinde otorite olan siyasî sulta, acı bir yaraydı. Ahalisi zaafa düştü. Başka bölgelere göç ettiler. Harap olma devam etti. Bu dönemde imar faaliyeti azaldı. Halife Harun Reşid döneminde San'a yüz bin hane iken bu dönemde bin haneye düştü. Ancak San'a'nın gerilemesi, Suleyhîler döneminde fazla yaşanmadı. Bunun sebebi, Yemen'in bu dönemde siyasî birliğe kavuşmuş olmasıydı.⁵⁵²

⁵⁴⁸ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 172.

⁵⁴⁹ **Aşağı Yemen ve Yukarı Yemen:** Yemenliler tarafından bilinen ve kullanılan bir terimdir. Aşağı Yemen, İb'den Aden'e ve çevresine kadar olan bölgeyi ifade eder. Yukarı Yemen ise Zimâr'dan Sa'de'ye ve tüm dağlık bölgeleri kapsar. Ali b. Abdullah el-İryânî, *Mevkîfu'l-Yemeni mine'l-Hükmi'l-Osmanî es-Sanî*, thk. Ümmetü'l-Mülk İsmâil Kâsım es-Sevr, (Beyrut: Daru'l-Fikru'l-Muasır, 2008) 129.

⁵⁵⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 24.

⁵⁵¹ Surûrî, *Hayat'us-Siyâsiyye*, 21.

⁵⁵² Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 172.

Mihlâf-ı Ca'fer ve kaleleriyle beraber, Mihlâf-ı Meâfir kaleleriyle beraber, Mihlâf-ı Cened ve buranın kaleleriyle beraber (Semedân,⁵⁵³ es-Sevee, Dümlüve,⁵⁵⁴ Et-Ta'ker kaleleri, Müzeyhire şehri) Benî Kerendî veya Âl-i Kerendi ismiyle maruf, Himyer kabilesinden bir kabilenin hükmü altındadır.⁵⁵⁵ Suleyhîler bu bölgelerden Âl-i Kerendî'yi çıkarttı.⁵⁵⁶

Aden, Ebyen, Lehic, Hadramut, Şihr şehirlerini 412/1021-1022 yılında Benî Ma'n istila etmiştir. Suleyhîler burayı ele geçirdiklerinde yıllık cizye karşılığında onları burada olduğu gibi bıraktı.⁵⁵⁷ Himyer kabilesinden Benî Esbah,⁵⁵⁸ İb şehrinin kuzeydoğu mıntikalarına yani Hab Kalesi'ne,⁵⁵⁹ Azzân, Beyt-i İz, Şe'ir, Enver, Nakîl, Suhûl şehirlerini yönetimi altına almıştır.⁵⁶⁰

Vuhâza Kalesi ve bölgeleri Himyerîlerden Benî Vâil yönetimi altındayken, sonradan bu bölgeler Benî Tebî' ve Benî Kerendî arasında pay edilmiştir.⁵⁶¹ Benî Tebî', Himyerî bir kabile olarak kuzeyde dağlık bölgelerde yönetimi elinde bulunduruyorken, egemenliklerini İb şehrinin kuzeydoğu bölgelerine kadar genişlettiler. Genel olarak idaresi altına aldıkları şehirler şunlardır: Hadid, Şevâfî, sonra Hab Kalesi, Azzân,⁵⁶² Şe'ir ve Suhûl'dur.⁵⁶³ Başlarında Ebû Abdullah el-Hüseyin et-Tebî' ve oğlu vardı. Saîd b. Necâh el-Ahvel'in katlinde payı olan insanlardır. Ali b. Muhammed es- Suleyhî ile de savaşmışlardır.⁵⁶⁴ Benî Abdülvâhid de Himyerîler'den olup, Bura, el-Amed ve Le'sân'a mâlik oldular.⁵⁶⁵ Hemdânîlerin bir kısmı Eşyeh Kalesi, Âns, Mukrâ ve Mihlâflar'ına

⁵⁵³ Semedân: Yemen'de, el-Ma'âfir bölgesinde, Ta'iz'in yaklaşık 64 km güneyinde yer alan büyük ve stratejik bir kale. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 791.

⁵⁵⁴ Dümlüve Kalesi: Yemen'de, es-Sillû bölgesinde, Cened'in yaklaşık 30 km güneyinde yer alan büyük bir kale. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 791.

⁵⁵⁵ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 56. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 24. Hemdânî, *Suleyhîyyûn*, 62-63. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/24. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 105.

⁵⁵⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 63.

⁵⁵⁷ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 56. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/241. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 105. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 24. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 63. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 105.

⁵⁵⁸ Ben-i Esbâh, Darûl-Hicre (Medine'nin) İmam Malik el-Esbâhi'nin kabilesidir. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 57. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 63. *Tarihü'l-Yemen*,

⁵⁵⁹ Hab Kalesi: İbb vilayetinin Ba'dan Dağı'nda yer alan ünlü bir kale. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 790.

⁵⁶⁰ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 24. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 25. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 57. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 289.

⁵⁶¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 26. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 57. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 105.

⁵⁶² Azzân: İb şehrinin güneydoğu kısmına bakan bir kale. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 792.

⁵⁶³ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/241. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 26. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 57. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 286. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 105.

⁵⁶⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 57.

⁵⁶⁵ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 58. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 26.

yönetici oldular.⁵⁶⁶ Eşyeh Kalesi, Sebe b. Ahmed es-Suleyhî'nin karargâh tuttuğu bölgedir.⁵⁶⁷

San'a ve çevresine gelince buralara Âl-i Dahhâk el-Hemdânî, Ebü'l-Fütûh el-Havlânî ve Zeydî imamlar sâhib olmuşlardır. San'a'yı ele geçirmek için bu üç kuvvet arasında şiddetli çatışmalar olmuştur. Âl-i Dahhâk bu bölgeye çoğu vakit yönetici olmuştur.⁵⁶⁸ Yukarı Yemen ise Âl-i Ya'fur, Âl-i Dahhâk ve Benî Ebü'l-Fütûh ve Zeydî imamlarının evlatları arasında bölünmüş idi.⁵⁶⁹ Sa'de ve çevresi Zeydî imamların idaresi altında olmuştur.⁵⁷⁰

San'a'nın batı tarafları Benî Şâver'in idaresi altındaydı.⁵⁷¹ Mesâr Kalesi Harâz ehlinin elindeydi. Harâz ehli Hemdânîlerdendir. Suleyhîler de buradan idi. Mesâr Kalesi Harâz'a⁵⁷² dâhildir. Dâi Ali b. Muhammed es-Suleyhî buranın halkıyla birlikte harekete geçti. ⁵⁷³ Tihâme bölgesi ise Benî Necâh idaresinde olarak Abbâsî halifeliğine bağlıydı.⁵⁷⁴

Suleyhî Devleti'nin kurulmasından önce, Hicrî V. yüzyılın dördüncü çeyreğinde/ Miladî XI. yüzyılın son çeyreğinde Yemen için çizilen resmin genel hatları, yukarıda verilen bilgilere göre değerlendirildiğinde, Yemen'de nüfuz olarak en güçlü kabile liderliği, Aden'de bulunan Benî Ma'n idi. Benî Kerendî Meâfirlerde, Benî Tebî' Suhûl'da, Benî Necâh Tihâme'de, Benî Şâver Yukarı Yemen'in batısında, Zeydîlerin Sa'de'de, Âl-i Dahhâk'ın da San'a'da müktedir güç olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁷⁵

Bu siyasi parçalanmışlık içinde Yemen'in dinî-mezhebî haritasını çıkarttığımızda, V. yüzyılın başında Yemen'in dağlık arazisi ve Abbâsî merkezine uzaklığı da göz önünde bulundurduğumuzda Yemen'in tüm İslâmî mezhepleri bünyesinde barındıran bir yer olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁷⁶ Yemen'in Sünnî devletleri Benî Ziyâd ve Benî Necâh, kısa süreli istisnalar olmak üzere Zebîd, Taiz şehirlerini

⁵⁶⁶ Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 105. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l- 'Uyûn*, 289. Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 27. Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 58.

⁵⁶⁷ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 58. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l- 'Uyûn*, 289. Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 105.

⁵⁶⁸ Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 27.

⁵⁶⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü 'l-Emânî*, 1/242.

⁵⁷⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü 'l-Emânî*, 1/234-235. Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 27.

⁵⁷¹ Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 27.

⁵⁷² Harâz: San'a'nın batısında geniş bir bölge. Hemdân'da yer alır. San'a'ya iki günlük (yürüme) mesafede yaklaşık 60 km uzaklıktadır. Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 793.

⁵⁷³ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 58.

⁵⁷⁴ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 82. Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 104. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l- 'Uyûn*, 284. Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 27.

⁵⁷⁵ Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 27.

⁵⁷⁶ Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 28.

kendilerine başkent seçmişlerdir. Zeydîler ise Sa'de şehrini kendilerine başkent seçerken Yemen'in yüksek mıntıkasına (Yukarı Yemen'e) yönetici olmuşlardır.⁵⁷⁷ İsmâiliyye mezhebî, Suleyhîlerden evvel Necrân ve Asîr bölgeleriyle birlikte Yukarı Yemen'in batısında intişar etmiştir.⁵⁷⁸

San'a şehri Yemen'in orta mevkisinde yer almasından dolayı muhtelif siyâsî güçlerin çatışmalarına sahne olmuştur. Bazen Sünnî devletler, bazen de İsmâilî Suleyhîler bazen de Zeydîler San'a ve bölgesine idareci güç olmuşlardır.⁵⁷⁹

1.5.2. Suleyhî Devleti'nin Kuruluşu: Fâtımî Himayesinde Yeni Bir Güç

Hicrî V. asrın ikinci çeyreğinde/Miladî XI. yüzyılda Yemen'in karmaşık siyâsî yapısı ve mezhebî çeşitliliği arasında İsmâilî mezhebini benimseyen Ali b. Muhammed es-Suleyhî adlı bir lider ortaya çıktı; Yemen'de yeni bir devlet kurduğunu duyurdu. Bu yeni devlet, Suleyhîler olarak bilinirken aynı zamanda Mısır'daki Fâtımî Devleti'ne bağlılığını da açıkladı. Yemen'in siyâsî birliğini sağlamada önemli bir rol oynayan Suleyhîler, özellikle devletin kurucusu Ali b. Muhammed es-Suleyhî'nin önderliğinde güç kazandı. Onun üzerinde ise hocası Süleyman ez-Zevâhî'nin derin bir etkisi bulunuyordu.⁵⁸⁰

Süleyman ez-Zevâhî ve İsmâilî dâiler bir şahıstan bir şahsa geçen da'veti, bu süreçte gizlice yürütüyorlardı. Bu da'vetin başına Himyerîler'den Süleyman b. Abdullah ez-Zevâhî geçmişti. Bu zatın dönemi Fâtımî Devleti'nin halifeleri Hâkim ve Müstansır dönemine denk gelmekteydi.⁵⁸¹

Mal ve makam sahibi, asîl, insanlarla güzel geçinen biri olarak tavsif edilen Süleyman ez-Zevâhî, mezhebini Yukarı Yemen'in batısında ve Harâz ahalisi arasında yaymayı başarmıştır. Harâz ahalisinden olan Suleyhî Devleti'nin kurucusu Ali b. Muhammed es-Suleyhî, İsmâilî mezhebini bu zattan almıştır.⁵⁸²

⁵⁷⁷ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 11.

⁵⁷⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 28.

⁵⁷⁹ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 11.

⁵⁸⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 28.

⁵⁸¹ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 71. İbn Abdülmecîd, *Târîhu'l-Yemen el-Müsemma Behçetü'z Zaman fî Târîhu'l-Yemen*, thk. Mustafa Hicazî (San'a: Darül Kelime, 1985), 54. İdris el-Hamzi, İmadüddin İdris b. Ali b. Abdullah el-Hamzî, *Târîhu'l-Yemen min Kitâbi Kenzi'l-Ahbâr Fi Marifeti Siyer ve'l-Ahbar* (Kuveyt: Müessiset'üs-Şira' il-Arabi, 1992), 77.

⁵⁸² Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 71-72 İdris el-Hamzi, *Târîhu'l-Yemen min Kenzü'l-Ahyar*, 77. İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 54. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 29.

1.5.3. Ali b. Muhammed es-Suleyhî (439-458/1047-1066)

Ali b. Muhammed es-Suleyhî, 403/1012 yılında Harâz'a bağlı Gater adlı köyde doğdu.⁵⁸³ Harâz Beldesi'nin el-Aslûh kabilesine mensuptur. Suleyhî ailesi, Benî Übeyd b. Evâm b. Hacûr'dan gelme olarak Hemdân'dandır.⁵⁸⁴ Bu aile Hazûr ve Hevzan arasında el- Ahruc beldesindendir. Aile cömertlik ve yardımseverlikleriyle tanınmıştır.⁵⁸⁵ Ali es-Suleyhî ilim ve takvâsıyla bilinen bir evde yetişmiştir.⁵⁸⁶

Sıbt İbnü'l-Cevzî *Mirat-u Zaman* adlı eserinde Ali es-Suleyhî'den şöyle bahsediyor: “*Sarı sakallı, mavi gözlü bir gençti. Yemen’de bu vasıfta ona benzer kimse yoktu.*”⁵⁸⁷ Ali es-Suleyhî'nin babası Kadı Muhammed, Sünnî itikaddan⁵⁸⁸ ve Şâfiî mezhebiniydi.⁵⁸⁹ İyi hal sahibi, kendi bölgesine hâkimdi. Aşireti ona itaatkârdı.⁵⁹⁰ Harâz beldesinin kadısıydı.⁵⁹¹ Oğlu Ali başlangıçta babasının yolu üzere yetişti.⁵⁹² Harâz'ın 40 bin adamı Kadı Muhammed'e itaat ediyordu.⁵⁹³ Emrinden çıkmazlardı.⁵⁹⁴

Yemen'in İsmâilî baş dâisi Âmir (Süleyman) b. Abdullah ez-Zevâhî,⁵⁹⁵ Hurân köylerinden Zevâhiye'ye mensuptu. İmam Ca'fer es-Sâdık tarafından yazılmış bir

⁵⁸³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 64-65.

⁵⁸⁴ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 64. Mustafa Galip, *A'lâmü'l-İsmâiliyye* (Beyrut: Dâru'l-Yakazatü'l-Arabiyye, 1964) 403. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 29.

⁵⁸⁵ Ebû Muhammed el-Hasan el-Hemdânî, *Kitâbü'l-İklîl min Ahbâri'l-Yemen ve Ensâbi Himyer (fî Ensâbi Himyer ve Eyyâmî Mülûkîhâ)*, thk. Muhibiddin el-Hatib (Kahire: Matbaatü's-Selefiye, Kahire 1948) 10/99. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 64.

⁵⁸⁶ Galip, *A'lâmü'l-İsmâ'iliyye*, 402. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 30.

⁵⁸⁷ Sıbt İbn Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Enes el-Hın (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 19/146.

⁵⁸⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 59.

⁵⁸⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/247.

⁵⁹⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/247. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 207.

⁵⁹¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 30, 42.

⁵⁹² Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 65.

⁵⁹³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 59.

⁵⁹⁴ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 56, Galip, *A'lâmü'l-İsmâ'iliyye*, 402. Kadı Muhammed b. Ali Hemdânî es-Suleyhî, Hemdân beldesinin Harâz bölgesinin reisiydi. Oğlu Ali burada neşet etti. Oğlu Ali başlangıçta babasının yolu üzere yetişti. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 65.

⁵⁹⁵ İbn Haldun, bu zatın ismini Âmir b. Abdullah ez-Zevâhî olarak kitabında imla etmiştir. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/274. Umâre el-Yemeni'nin *Târîhu'l-Yemen* adlı kitabının Henry Cassels Kay tarafında yapılan İngilizce neşrinin Arapça tercümesinin tahkikini yapan Hasan Süleyman Mahmud, metne yaptığı dipnotunda Süleyman isminin aslının Âmir olduğunu kaydetmiştir. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 59, dipnot 1. Yemenli tarihçilerden Yahyâ b. Hüseyin ve Hazrecî'de bu zatın ismini Âmir olarak belirtir iken İbnü'd-Deyba' ve Hammâdî bu zatın ismini Süleyman olarak kayıt etmişlerdir. Yani bu zatın ismi kaynaklarda Âmir b. Abdullah ez-Zevâhî veya Süleyman b. Abdullah ez-Zevâhî olarak geçmektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/248. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 56. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 207. Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 71. Muasır tarihçiler Hüseyin Hemdânî, Muhammed Abdüh Muhammed es-Surûrî, ise bu zatın ismini Süeyman olarak belirtmişlerdir. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 65. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 29.

kitabın yanında olduğu iddia ediliyor; Kadı Muhammed'in oğlu Ali es-Suleyhî'nin ismi bu kitapta yazılıydı, deniliyordu ⁵⁹⁶

Süleyman ez-Zevâhî, Harâz'ın Sünnî kadısı Muhammed es-Suleyhî'nin yanına sık sık gidip geliyordu. Onu pohpohlayarak memnun ediyor, ona bu şekilde yaklaşıyordu. Kadı Muhammed'in riyaseti, ilmi ve fazileti sebebiyle ona ihtiyaçlarını arz ediyordu ⁵⁹⁷ Böylece ez-Zevâhî, Kadı Muhammed'in güvenini kazandı. Kadı Muhammed, oğlu Ali es-Suleyhî'yi ona emanet eder hale geldi. ⁵⁹⁸ Dâî ez-Zevâhî, Kadı Muhammed'in yanına vardığında oğlu Ali'de ki asâleti gördü. Hatta ondaki emâreleri fark etti. Yani ez-Zevâhî'de var olduğuna inanılan Kitâb-ı Süver'deki emâreler Ali'de ortaya çıkmıştı. ⁵⁹⁹

Bu kitabın cifır ⁶⁰⁰ olarak isimlendirildiği bilinmektedir. Kitap, asıl olarak İmam Câfer es-Sâdık'ın ilim havzasında yer alan, Hazreti Ali'nin sülalesine dair konularla ilgili olduğu aktarılmaktadır. İmam Ca'fer'e vasiyet olarak intikal ettiği bildirilen bu kitabın bazı Zeydî liderlere de ulaştığı aktarılıyor. ⁶⁰¹ Süleyman ez-Zevâhî, Ali es-Suleyhî'nin babası Kadı Muhammed'e "Oğlunu koru ki o bütün Yemen'e egemen olacaktır." dediği nakledilir. ⁶⁰²

Süleyman ez-Zevâhî, Kadı Muhammed ile kurduğu dostluk sayesinde onun oğlu Ali es-Suleyhî ile sık sık karşılaştı. Bu sayede onda bulunan asâleti fark etti. Ali es-Suleyhî ergenliğe ulaşmamış bir yaştaydı. Ez-Zevâhî, Ali es-Suleyhî ile fazlaca muhatap olması dolayısı ile kendi fikirlerini ona aktarma fırsatı yakaladı. Ali es-Suleyhî'nin kalbini kazandı. İsmâiliyye mezhebinin fikirlerini ona telkin ettiğinde bu fikirler onda yer etmeye başladı. Aşladığı ve telkin ettiği mezhebî fikirler onun aklına ve kalbine kazındı. Dâî ez-Zevâhî ölmek üzere olduğunda Ali'ye bütün kitaplarını ⁶⁰³ ve yüklü bir

⁵⁹⁶ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/274.

⁵⁹⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/248. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 59. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 56.

⁵⁹⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 30.

⁵⁹⁹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 59. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-Uyûn*, 207. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 56.

⁶⁰⁰ Cifır kelimesi, sütün kesilmiş oğlak manasına gelmektedir. "Rivayete göre" Câfer Sadık'ın, Peygamber soyundan gelenlerin geçmiş ve gelecekte muhtaç olduğu gizli bilgileri bir kuzu ve oğlak derisine yazdığı aktarılır. Metin Yurdagür, "Cefr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/215-218.

⁶⁰¹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 264.

⁶⁰² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/275.

⁶⁰³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 59. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/248.

serveti vasiyet etti. Ali es-Suleyhî kendini İsmâilî öğretilere verdi.⁶⁰⁴ İsmâilî mezhebine tam manasıyla vakıf oldu.

Yemendeki Fâtımî dâîlerin halefi Süleyman ez-Zevâhî mal dağıtmak suretiyle çok sayıda Yemenli'yi İsmâiliyye mezhebine kattı.⁶⁰⁵ Ez-Zevâhî, Ali es-Suleyhî üzerindeki eğitiminin kemale ulaştığını gördüğünde onu da'vette kendisine halife kıldı. Hatta bunun muvâfakâtını Fâtımî halifesi Müstansır-Billah'tan almıştı.⁶⁰⁶

1.5.3.1. Ali es-Suleyhî'nin Evliliği

Ali es-Suleyhî'nin evliliği nadir görülen bir evlilik sayılabilir. Çünkü evliliğinde özgünlük ve tuhaflık söz konusudur. Evlilik aşamasında Ali es-Suleyhî'de büyükten, küçükten, yeisten korkmayan akla ve kudrete işaret vardır. Ali es-Suleyhî, Harâz kadısının oğludur. Suleyhîler asaletle ma'rufturlar. Ancak Ali es-Suleyhî o vakit yeterli zenginliğe sahip değildir.⁶⁰⁷ Ali es-Suleyhî'nin geçim seviyesi, ömrünün başından itibaren sürekli artan bir görünüm arz etmektedir.⁶⁰⁸

Ali es-Suleyhî olgunluk çağına ulaştığında amcasının kızı Esmâ bint Şihâb ile evlenmek istedi. Kızı için babası yüksek bir mehir talep etti. Bunun üzerine Ali es-Suleyhî, evliliği için yardım istemek niyetiyle Aden'de Benî Ma'n'e ve Meâfir'de ikamet eden Âl-i Kerendî'ye yöneldi.⁶⁰⁹

Araplar'ın o dönemdeki âdetlerinden biri, bu tür durumlara maruz kalan insanlara yardım etmek ve onların diyetlerini ödemektir.⁶¹⁰ Ali es-Suleyhî bu amaçla yola çıktığında akşamleyin Zebîd şehrine vardı. Mescidlerin birine girdi. Bu mescid, hayır ve hasenat ile maruf Etiyopyalı Ferec es-Sehretî isimli şahsın ikametine mücavir bir yerdeydi. Bu şahıs mescide girer, mescitte olanlara ikram eder, gerekirse onları evinde misafir ederdi. Yine bir akşam mescide girdi. Bir adamı Kur'an'ı okurken gördü. Akşam yemeği için misafir etmek üzere onunla konuştu. Sonrasında onu evinde ağırladı. Bu şehre niye geldiğini ona sordu. Soru sorduğu bu şahıs, Ali es-Suleyhî'dir. Ali es-Suleyhî şöyle cevap verdi. "Benim ismi Şihâb olan bir amcam var. İsmi Esmâ olan akıllı, edep ve güzellikle misli olmayan bir kızı var. Evlilik için onu istedim. Mihri

⁶⁰⁴ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 207. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 56.

⁶⁰⁵ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 334.

⁶⁰⁶ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 173. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 6.

⁶⁰⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 31.

⁶⁰⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 59.

⁶⁰⁹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 60. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 31.

⁶¹⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 31.

konusunda aşırıya gitti. Annesi de, “sen onunla evlenemezsin. Kızım meliklere layıktır.” dedi. Ayrıca benimle meblağ konusunda pazarlık yaptılar. Ben de “buna kudretim yok. “ dedim. Bunu duyan Ferec es-Sehretî ona ihtiyacının iki katını verdi. Gelin ve damadı emirlerin yapacağı düğün gibi techiz etti. Ali es-Suleyhî’yi amcasına yolladı. Böylece Ali es-Suleyhî, Esmâ ile evlendi. Esmâ, Melik Ahmed el-Mükerrem’in annesi ve Melik Ahmed el-Mükerrem de Melike Ervâ’nın kocası olacaktır.⁶¹¹

Aktarılan bu kıssa, daî Süleyman ez-Zevâhî’nin da‘vetin başına Ali es-Suleyhî’yi getirmesinden önceki bir döneme ait olduğu açıktır. Ez-Zevâhî ona sadece da‘veti değil, bununla ilgili sermayeyi de emanet etmişti. Aynı şekilde bu olay, Kadı Muhammed es-Suleyhî’nin ölümünden sonra olmalıdır. Dahası Kadı Muhammed, oğlu Ali es-Suleyhî’yi yardım talebinde bulunmak üzere başka yerlere gönderecek ve yalnız başına bırakacak biri değildir.⁶¹²

1.5.3.2. Ali Es-Suleyhî’nin Siyasî Faaliyetleri ve Gizli Dönemde Da‘vetin Liderliğine Geçmesi.

Süleyman ez-Zevâhî, Ali es-Suleyhî’yi İsmâilî mezhebine dâhil etmede başarılı olduktan sonra aralarındaki alaka sağlamlaştı. Bu konuda mutmain oldu. Süleyman ez-Zevâhî, İsmâilî da‘veti Yemen’de gizlice yürütmekteydi. Ecelinin yaklaştığını anladığında İsmâilî da‘vetin başına Ali es-Suleyhî’yi getirdi.⁶¹³ Bütün kitaplarını⁶¹⁴ hatta mezhebine mensup insanlardan topladığı malı da ona tevdi etti.⁶¹⁵ Mezhep mensuplarına da ona itaat etmesini vasiyet etti.⁶¹⁶ Böylece Ali es-Suleyhî, İsmâilî dâîsi oldu. Görünüyor ki bu zaman 427/1036 senesine denk gelmektedir. Ayrıca bu tarih Halife Müstansır’ın iktidar olduğu döneminin başına tevâfuk ediyordu.⁶¹⁷

Bütün bunlardan sonra da‘vetin olgunluğu (teşkilât yapısı ve öğretisinin kemale ermiş olması) ve usûlü henüz genç olan Ali es-Suleyhî’nin aklında temerküz etmişti.⁶¹⁸ Artık Ali es-Suleyhî İsmâiliyye mezhebinde fakih olmuş ve ona müteallik ilimlere vakıf olmuştu.⁶¹⁹

⁶¹¹ Umâre, *Târîhu ‘l-Yemen*, 60-61. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 66.

⁶¹² Surûrî, *el-Hayâtü ‘s-Siyâsiyye*, 32.

⁶¹³ Surûrî, *el-Hayâtü ‘s-Siyâsiyye*, 33.

⁶¹⁴ Umâre, *Târîhu ‘l-Yemen*, 59. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü ‘l-Emânî*, 1/248.

⁶¹⁵ İbnü’d-Deyba, *Kurretü ‘l-‘Uyûn*, 207. Hazrecî, a.g.e., s. 56.

⁶¹⁶ Hammâdî, *Keşfü ‘l-Esrâri ‘l-Bâtinîyye*, 72.

⁶¹⁷ Surûrî, *el-Hayâtü ‘s-Siyâsiyye*, 33.

⁶¹⁸ Mahmud, *Târîhu ‘l-Yemeni ‘s-Siyâsî*, 174.

⁶¹⁹ Umâre, *Târîhu ‘l-Yemen*, 59. Hazrecî, *el-‘Ascedü ‘l-Mesbûk*, 56. İbnü’d-Deyba, *Kurretü ‘l-‘Uyûn*, 206.

1.5.3.3. Hac Yolundaki Hizmetleri

Ali es-Suleyhî, yeterli olgunluğa ulaştıktan ve buluğ çağına vardıktan sonra hac vazifesini İsmâiliyye mezhebini yaymak için bir alan,⁶²⁰ siyasî liderliğe ulaşacak bir meydan olarak kullandı.⁶²¹ Hac vazifesini hacılara rehber olarak yaygın şekilde kimsenin kullanmadığı⁶²² Seravât ve Taif üzerinden yaptı. Hac işini yaklaşık 15 sene sürdürdü.⁶²³ Bu süreçte Yemen bölgesindeki İsmâiliyye mezhebinin mensuplarıyla irtibat kurdu. Hacda onlarla karşılaşarak onları tanıdı. İsmâilî da‘vetin kabiliyetinin farkına vardı.⁶²⁴

Ali es-Suleyhî’nin da‘veti, işin başında emirlere ve halkın ileri gelenlerine yönelik değildi. Menfaat sahipleriyle her hâlükarda savaşıyor olduğunu biliyordu. Ancak halkla, aralarında dine duyarlı olanlarla yani hacılarla temasa geçmiş, dinî kisveyle süslenmiştir. Mutlak liderliğin talibi olan Ali es-Suleyhî, halktan müstağni olamazdı. Çünkü onlardan asker teşekkül ettirilir, onlardan vergi alınır; onların kalbi kazanılmadan bunlar gerçekleşmez.⁶²⁵

Ali es-Suleyhî gençliğinde, siyasî olaylardan haberdardı. Mercan’ın köleleri Necâh ve Nefis (Enîs’in) durumlarını araştırmak üzere Hıyz şehrine yöneldi. Necâh ve Nefis, İktidar için birbirleri ile savaş halindeydi. Kendini tanıyan bazı insanlarla karşılaştığında onlardan tüccar kılığına bürünerek gizlenmişti.⁶²⁶ Necâh ve Enîs’in haberlerini öğrendikten sonra ikamet ettiği Hurân’a dönmüştü.⁶²⁷ Anlaşıyor ki Ali es-Suleyhî Yemen’deki siyasî olayları bizzat kendisi tetkik ve tahkik ediyordu.

Ali es-Suleyhî’nin hac işleriyle iştigal ederken insanlar ona “Sen Yemen’e hükümdar olacaksın” diyorlardı. O, bunu da‘veti aşikâr edinceye kadar kabul etmedi.⁶²⁸ Ali es-Suleyhî, Harâz halkı nezdinde şöhret ve itibarından dolayı babasına itaat edecek

⁶²⁰ Galip, *A'lâmü'l-İsmâiliyye*, 403. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 69.

⁶²¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 34.

⁶²² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 34.

⁶²³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 62. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/248. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 56. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 207.

⁶²⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 34.

⁶²⁵ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 175.

⁶²⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 61-62.

⁶²⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 34.

⁶²⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 62. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/248.

⁶²⁹ kırk bin adamın ⁶³⁰ varlığından istifade edeceğini anladığında da‘vetini barışçıl şekilde açık etmeye başladı. Harâz ahalisi buna vakıf oldu.⁶³¹

1.5.3.4. Ali es-Suleyhî’ye Biat Edilmesi

Ali es-Suleyhî, dâi Süleyman ez-Zevâhî’nin kendisine halef tayininden ve İsmâiliyye’nin onun etrafında toplanmasını vasiyet ettikten sonra Barışçıl bir yöntemle, herhangi bir güçle karşı karşıya gelmeden İsmâilî da‘veti açıkça yaymaya başlamıştı.⁶³²

428/1036 yılının haccında Mekke’de kendi kabilesinden, Hemdân’dan ⁶³³ 60 kişi kıyam için ona biat etti.⁶³⁴ Bu biat, bu yolda ölmek ve zafer için yapıldı.⁶³⁵

Bu olay, İsmâilî da‘vet’in örtülü (setr) evresinden barışçıl bir şekilde açık da‘vet dönemine geçişine önemli bir katkı sağlamıştır. 429/1037 yılında Ali es-Suleyhî hacdan kendisine biat eden adamlarıyla Yemen’e dönmesinden sonra Harâz dağlarında yüksek bir zirve olan Mesâr Dağı denilen yerde burayı güçlendirmek iddiasıyla ortaya çıktı.⁶³⁶ Ancak Mesâr Dağı’nda ortaya çıkar çıkmaz 20 bin silahlı adam, Ali es-Suleyhî’yi ve yanındakilerini kuşattı. Bu silahlı adamlar Ali es-Suleyhî’ye ve yanındakilere küfür ettiler, onları aşağıladılar ve dediler ki “ Ya inersin ya da seni ve yanındakileri açlıkla öldürürüz.” Ali es-Suleyhî onlara dedi ki: “Benim bu yaptığım bizim ve sizin adınızdır. Amacım buraları düşmanlardan korumaktır. Eğer beni bırakırsanız burayı sizin adınıza korurum. Aksi takdirde yanınıza gelirim.” dedi. Bunun üzerine ondan uzaklaştılar. Bu olayın üzerinden bir ay geçmeden burada bir kale inşa ederek burayı mühkemleştirdi.⁶³⁷ Böylelikle Ali es-Suleyhî, devletin kuruluş asamasına doğru giderken ilk adımı atmış oldu.⁶³⁸ Böylelikle kendine bağlı küçük bir cemaat teşkil edildi. Bu cemaat etrafında toplanacak büyük kuvvetlerin nüvesi oluşturuldu. İmamın bayrağını yükseltmek, dağınık kalpleri toplamak, daha fazla tedbir, takdir ve imanı gerektiriyordu. Bu yolda Ali es-Suleyhî büyük çaba sarf etti. Karşısına çıkan sorunlara kendisinde mevcut olan

⁶²⁹ İbnü’l-Deyba’, *Kurretü’l-’Uyûn*, 207. Hazrecî, *el-’Ascedü’l-Mesbûk*, 56 .

⁶³⁰ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 59.

⁶³¹ Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 35.

⁶³² Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 35.

⁶³³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 71.

⁶³⁴ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 62, İbnü’l-Deyba’, *Kurretü’l-’Uyûn*, 207. Hazrecî, *el-’Ascedü’l-Mesbûk*, 56.

⁶³⁵ İbnü’l-Deyba’, *Kurretü’l-’Uyûn*, 208. Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 62.

⁶³⁶ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 62.

⁶³⁷ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 62. İbnü’l-Deyba’, *Kurretü’l-’Uyûn*, 208. Hazrecî, *el-’Ascedü’l-Mesbûk*, 56.

⁶³⁸ Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 36.

nadir şahsiyetiyle çözüm buldu. Ali es-Suleyhî etrafındakileri İmam'ın nusreti ve İ'lâ-yi Kelimetullah için savaşılmaya inandırdı.⁶³⁹

1.5.3.5. Ali es-Suleyhî'nin San'a'ya Girişi

Barışçıl tutum döneminde 432/1040 yılında Ali es-Suleyhî San'a'ya girdi. Bu tarihte Hemdânîlerin, Havlânîlerin ve Zeydî imamların hükmü, San'a'da sönmüş vaziyetteydi. San'a şehri kabileler arasındaki çatışmalar nedeniyle 429/1037 ile 431/1039 yılları arasında siyasî otoriteden yoksun kalmıştı.⁶⁴⁰ Bu dönemde İbn Ebî Hâşid San'a'ya girip bir müddet sonra şehri terk etmiştir. Benzer şekilde, 437/1045 yılında da San'a için aynı durumun geçerli olduğu belirtilmiştir.⁶⁴¹ Yine “404/1013-1014 yılından 439/1047-1048 yılına kadar insanlar karanlıklar, fitneler, zelzeleler ve sıkıntılar içerisinde kaldılar.” denilmektedir.⁶⁴² Ali es-Suleyhî San'a'ya girdiği bu süreçte dinar olarak para bastırdı. Üzerinde 433 (Hicri) yılında darp olmuş, ibaresi vardı. Ayrıca “ed-Dâi Ali b. Muhammed” ibaresi yer alırken Fâtımî halifesinin ismi darp olunmamıştır. “La İlahe İllallah Muhammed Resulullah” ibaresinden sonra küfî hatla Şiîlerin darb-ı mesel olan şîârı “Aliyyen Veliyullah” ibaresi paraya nakşedilmiştir.⁶⁴³

Bu bilgiden hareket ettiğimizde Ali es-Suleyhî'nin bu tarihte Fâtımî hilâfetine bağlılığını açıklamadığını söyleyebiliriz. Bu durum Halife Müstansır'ın küçük yaşta tahta oturması, saltanatının tam manasıyla ortaya çıkmasının beklentisi ihtiyacı ve ihtiyatıyla olmuş olabilir. Ayrıca Ali es-Suleyhî'nin Fâtımî hilâfetine bağlılığını açıkça ortaya koyması neticesinde Yemen kabilelerinin kendine karşı durabileceğini hesaplamış olması muhtemeldir.⁶⁴⁴

1.5.3.6. Siyaset-i Muhadene veya Silaha Başvurmama

Ali es-Suleyhî'nin en önemli hareketi, Yemenli güçlere karşı kendi kuvveti güçleninceye kadar uzlaşmacı bir siyasetle hareket etmesidir.⁶⁴⁵ Bu devirde Tihâme'nin hâkimi Necâh ile yazışıyor. Ona karşı barışsever ve cana yakın olarak görünüyordu.

⁶³⁹ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 176.

⁶⁴⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 36-37.

⁶⁴¹ İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 51.

⁶⁴² Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/240. Muferric b. Ahmed er-Rabî'i, *Sîretu'l-Emîreyn el-Celîleyn eş-Şerîfeyn el-Fâzîleyn el-Kâsim ve Muhammed İbneyn Câfer b. el-İmâm el-Kâsim b. Ali el-İyânî*, thk. Rıdvan es-Seyyid, Abdülğani Mahmud Abdulâtî (Beyrut: Daru'l- Müntehab el-Arabi, 1413/1993), 72.

⁶⁴³ İbrahim Cabir el-Cabir, *Nukudu'l Arabiyyetü'l İslâmiye Fi Medhâfû'l Katari'l Vatani*, (Doha: Matbaatu'l Ehliye İdaretü'l-Metâhif ve'l -Asar, 1992) 2/326.

⁶⁴⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 37-38.

⁶⁴⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 38-39.

Çünkü Necâh'tan çekiniyor ve korkuyordu.⁶⁴⁶ Çünkü Necâh, Abbâsî hilâfetine Yemen'deki temsilcisi ve Ehl-i Sünnetin müdafii idi.⁶⁴⁷ Necâh'a saygılı görünmesine rağmen içindeki İsmâilî inancını gizliyordu. Ona karşı hile yoluyla hareket ediyordu.⁶⁴⁸ Suleyhî'nin durumu azar azar hassaslaşarak bir telaşa doğru sürükleniyordu.⁶⁴⁹

1.5.3.7. Savaş Dönemi

Ali es-Suleyhî kendi devletini ilan etmeye hazır olduğunu hissettiğinde mâlik olduğu kuvvet ve uygun şartlarla birlikte artık hareketini kuvvet kullanmaya tahvil etti.⁶⁵⁰ Ali es-Suleyhî Mısır'daki Fâtımî halifesi Müstansır ile yazıştı. Bağlılığını ona sundu. Da'vetini alenen ilan edebilmek için ondan izin talep etti. Müstansır ona bu izni verdi. Mısır'dan dönen elçiler ona ulaştığında Ali es-Suleyhî Mesâr Kalesi'ne tekrar çıktı.⁶⁵¹

İsmâilî dâî İmâdüddîn İdris *Uyûnu'l-Ahbâr* adlı eserinde şu ruhani olayı aktarıyor:

*“Ali es-Suleyhî'nin da'veti açıktan yaptığında ve bu durum şöhrat bulduğunda düşmanlarının sayısı da arttı. Lehâb'ın yöneticisi olan İbn Ebî Cehver etrafa saldırmaya başladı. Bu saldırılardan Ali es-Suleyhî'nin sadık adamları da payını aldı... Durum, Ali es-Suleyhî açısından zorlaştı. Kalbi hüznü bir şekilde uyuyakaldı. Rüyasında Fâtımî halifesi Müstansır-Billah'ın Mekke'de olduğunu, kendisinin de huzurunda olarak bulunduğunu gördü. İmamdan düşmanlarına karşı harekete geçmek ve da'vetini açıklamak için izin istedi. İmam ona müjdeli bir şekilde bakarak memnuniyetle karşılık verdi. Mesâr Dağı'nı imar etmesi için ona izin verdi. Ona şöyle dedi: Yemen Adası'nın karasını ve denizini, ova ve derinliklerini fethedeceksin. Bu müjdeyi al ve Allah'a ve bize güven.' Ali es-Suleyhî rivayet edildiğine göre şöyle dedi: 'İmam benim ve müminlerin zaferi ve galibiyeti için dua etti.' Ardından rüyasında iyi bir görünüşe sahip iki kişinin bütün ihtiyaçlarını gidermekle görevlendirildiğini gördü. Ali es-Suleyhî, bu rüyadan mutlu bir şekilde uyandı.”*⁶⁵²

Aktardığı rivayete bakıldığında Dâî İmâdüddîn İdris, savaşa giden bu süreci ruhani bir havayla açıklamaya çalışmıştır.

Ali es-Suleyhî'nin Fâtımî halifesi Müstansır ile yazışması, işlerini ona duyurmak, sonrasında Abbâsîlere karşı da onun yanında olduğunu bildirmek içindi. Bu faaliyetler, Abbâsîlerin Yemen'de Suleyhîler aleyhine askerî önlem almasına karşı bir

⁶⁴⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 63.

⁶⁴⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 38.

⁶⁴⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 63.

⁶⁴⁹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 63. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 208. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 56.

⁶⁵⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 38.

⁶⁵¹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 7-8. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 39.

⁶⁵² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 7.

duruştur.⁶⁵³ Ali es-Suleyhî Yemen'in pek çok yerinde bulunan İsmâilî mensuplarıyla yazışarak tayin ettiği zamanda huzuruna gelmelerini istedi.⁶⁵⁴ 439 yılı Cemaziyelevvel/1047 yılı Kasım ayında Ali es-Suleyhî Mesâr Kalesi'nde da'vetini aşikâre ederek ortaya atıldı. Ali es-Suleyhî'nin taraftarları, yanlarında pek çok mal ile ona ulaştılar.⁶⁵⁵ Halife Müstansır ona izin vermiş ve da'vetini açıktan yapmasını onaylamıştır.⁶⁵⁶ Ali es-Suleyhî taraftarlarını zafere ikna etmiş, sürekli hazırlıklar yapılması için onlara emir vermiş, dâvası için İmam'a itaat etmede çaba sarf etmelerini tavsiye etmiş ve şöyle demiştir: "Sahib olduklarınızı Allah size katlayacak, zalimlerin diyalarını ele geçirecek ve bunlar Emîrû'l-Mü'minîn Müstansır'ın bereketi ile olacaktır."⁶⁵⁷

Ali es-Suleyhî'nin da'vetine icab eden kabilelerin büyük çoğunluğu Asîr ve Negrân bölgesindedir.⁶⁵⁸ Örnek olarak Sinhân, Yâm, Cuşem, Hübeyre⁶⁵⁹ ki bunlar Himyerî ve Hemdânî'dirler. Başka bir ifadeyle Sa'de'nin arkasında Arz-ı Yam ve Bilad-ı Hemdân'dan, San'a nahiyelerinden ve Himyer bölgesinden 300 adam ona ulaştı. Harâz bölgesinden gelenler buna dâhil değildi.⁶⁶⁰ Ali es-Suleyhî'ye yardımcı olan bu kabileler peyderpey ona ulaştılar.⁶⁶¹ Ali es-Suleyhî kıyam için hazırlığını tamamlayarak Mesâr dağının zirvesini savaşmadan 439/1047 yılında ele geçirdi. Bundan önce ahalisi buradan kaçıyordu.⁶⁶²

Artık askerî çatışma Ali es-Suleyhî ve diğer Yemen güçleri arasında kaçınılmaz oldu. Çünkü Yemen'in farklı güçleri, Ali es-Suleyhî'nin ortaya çıkışının tehlikesini hissetmişlerdi. Ali es-Suleyhî'ye karşı Yemen'in farklı bölgelerinde özellikle komşu yerlerde mukâvemet güçleri toplanmaya başladı. Ali es-Suleyhî'nin İsmâilî da'veti yaymak için gösterdiği çabaya karşılık, kaçınılmaz olarak pek çok şiddetli harbe girmesi gerekli oldu. Bu sayede devletini kurabilecekti.⁶⁶³

⁶⁵³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 39.

⁶⁵⁴ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtinîyye*, 72.

⁶⁵⁵ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 56-57. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 208. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 8.

⁶⁵⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 8.

⁶⁵⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 8-9.

⁶⁵⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 40.

⁶⁵⁹ İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z-Zaman*, 55.

⁶⁶⁰ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 9.

⁶⁶¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 40.

⁶⁶² Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 177. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 10.

⁶⁶³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 40.

1.5.3.8. Ali es-Suleyhî'nin İktidar Yolundaki Askerî Çatışmaları

Ali es-Suleyhî'nin askerî faaliyetlerini dört ana çatışma alanında değerlendirmek mümkündür. Bu çatışma alanları şunlardır:

1. Bunlar Yukarı Yemen bölgelerinin liderleriyle olan çatışmalar,
2. Zeydîler ile olan çatışmalar,
3. Aşağı Yemen bölgeleriyle olan çatışmalar,
4. Benî Necâh ile olan çatışmalar.⁶⁶⁴

Ali es-Suleyhî'nin kıyamının (ayaklanmasının) tam olarak hangi tarihte başladığı konusu tarihçiler arasında görüş ayrılığı söz konusudur. Tarihçilerin bu konuda farklı görüşlere sahip olmalarının sebebi, Ali es-Suleyhî'nin siyasî hareketinin üç aşamalı bir süreçten oluşması ve bu sürecin zaman bakımından net bir şekilde ayrıştırılamamış olmasıdır. Söz konusu üç aşama şunlardır:

1. Dâî Süleyman ez-Zevâhî'nin vefatından sonra İsmâîlî da'vetin ona emanet edilmesi,
2. Mesâr Dağı'nda gerçekleştirdiği kıyam (silahlı isyan),
3. Yemen'de siyasî liderliğini ilan etmesidir.

Bu aşamaların her biri farklı zamanlarda gerçekleştiği ve süreç uzun sürdüğü için, tarihçilerin kıyamın başlangıç tarihini tespit etmesi güçleşmiştir. Özellikle “İzhar-ı Da'vet” ifadesi tarihçiler arasında farklı yorumlara neden olmuştur. Bazı tarihçiler, kıyamın başlangıcını 429/1037 yılı olarak (İbn Hallikan, Umâre, İdris gibi) tarihlendirirken, diğerleri 439/1047 yılına (Hammâdi gibi) işaret eder. Hammâdî'nin Suleyhîler dönemiyle çağdaş olması ve olaylara yakınlığı sebebiyle onun verdiği tarih, bazı tarihçiler tarafından daha doğru ve dikkate değer bulunmuştur.⁶⁶⁵

Hasan Süleyman Mahmud, Ali es-Suleyhî'nin yaşı üzerinden şu değerlendirmeyi yapıyor:

*“Tarihçiler icma etmişlerdir ki dâî Süleyman ez-Zevâhî vefat ettiğinde Ali es-Suleyhî henüz bulûğa ermemiştir. Yani o, 14 yaşına varmamıştır. 15 sene insanlara hac yaptırdığı bilindiğine göre da'veti ilan ettiğinde 29 yaşında olmalıdır. Böylelikle Ali es-Suleyhî'nin doğum yaşı 410/1019-1020 senesidir. Da'vet işini ele alması 423/1031-1032, kıyamı ise 439/1047 senesidir. Bütün bunlara rağmen net bir şekilde Mesâr'daki kıyam tarihini tespit edemiyoruz.”*⁶⁶⁶

⁶⁶⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 40.

⁶⁶⁵ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 73-74, Dipnot, 3.

⁶⁶⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 73-74.

Ali es-Suleyhî Mesâr dağını ele geçirdikten sonra Harâz tarafı için emirname kaleme almış, belağatlı bir şekilde hamdeleden sonra Hz. Peygamber ve soyunu, Hz. Ali'yi ve İsmâilî imamlardan Hüseyin ez-Zeki'yi ve onun evlatlarını salavatla medh ve tafdil etmiştir. Emirü'l-Mümînîn diyerek Fâtımî halifesi Müstansır-Billah'ı selamlayarak dâvasındaki tavrını Harâz ahalisine açıklamıştır.⁶⁶⁷

1.5.3.9. Yukarı Yemen Bölgesi Kabile Reisleri ile Çatışması

Ali es-Suleyhî'nin Fâtımî halifesi adına kıyam etmesi, pek çok Yemen kabilesini ona karşı harekete geçirdi. Çünkü bu kıyam, siyasî ve mezhebî olarak kabile toprakları için tehlike arz edecektir. Bu tehlikeyi ilk gören kabile, Ca'fer b. Abbâs'ın liderlik ettiği eş-Şâver kabilesi oldu.⁶⁶⁸ Ca'fer b. Abbâs, Şâfî mezhebiniydi. Pek çok kabileden 30 bin insan onun yanında toplandı. Hatta bu topluluğa Ca'fer b. Kâsım el-İyânî de katıldı.⁶⁶⁹ 439 yılı Şaban/1048 yılı Ocak- Şubat ayında Mesâr Kalesi'nde Ali es-Suleyhî ve diğer topluluk arasında şiddetli bir savaş oldu. Ca'fer ve pek çok adamı öldürüldü. Bu savaşta Ali es-Suleyhî zaferi yakaladı.⁶⁷⁰

Ca'fer b. Abbâs'ın bu savaşta yenilmesinin önemli sebeplerinden birisi, Ca'fer'in egemen olduğu mıntikalardaki kabileler arasında İbn Havşeb zamanında intişar etmiş İsmâilî mezhebinin mensuplarının fazlaca olmasıdır. Ca'fer'in yenilmesinin diğer sebeplerinden birisi de bu savaşta taraftarlarının Ca'fer'in yanında samimice yer almamalarıdır.⁶⁷¹ Ca'fer el-İyânî, müttefiki Ca'fer b. Abbâs'ın öldürüldüğünü duyduğunda bulunduğu yeri terk ederek kendi canını kurtarmaya çalıştı. Ali es-Suleyhî ve adamları bu savaş sonucunda pek çok silah ve ganimete sahip oldular. Suleyhîler için bu başarı, maddî ve manevî kuvveti yanında getirdi.⁶⁷² Bunun ardından Ali es-Suleyhî Fâtımî Halifesine tekrar bağlılığını bildirerek ona akik taşlarıyla süslü kılıçlar, kamalar, elbiseler, kıyafetler, akikten yüzükler, misk-u amber gibi hediyeler

⁶⁶⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 11-12. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 76-77.

⁶⁶⁸ Rabî'î, *Sîretü'l-Emîreyn*, 72-73.

⁶⁶⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 208, İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 55. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 57. Ca'fer b. Kâsım el-İyânî'nin künyesi: Eş-Şerîf Ca'fer bin el-İmam el-Kâsım bin Ali el-İyânî'dir. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 78.

⁶⁷⁰ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 208, İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 55. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 57.

⁶⁷¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 42.

⁶⁷² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 13. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 78.

gönderdi. Bunlara cevap olarak Fâtımî halifesi Müstansır ise sancak, onurlandırıcı elkablar göndererek Yemen üzerindeki velâyetini üstlendi.⁶⁷³

Kaynaklar, Müstansır-Billah'tan alınan İsmâilî dâvayı açıktan ortaya koyma izni ve hediye konusunun tarihi için farklı tarihler öne sürmüşlerdir. Bu durum Ali es-Suleyhî'nin devamlı surette Fâtımî halifesi Müstansır'la irtibatlı olması ile açıklanabilir. Aynı şekilde Müstansır, Ali es-Suleyhî'ye sadece Harâz ve kalesine sahip olmasına razı olmadığını bildirerek “Yemen'in tümüne sahip olacağını ona bildirin.” diyerek haber yollamıştır.⁶⁷⁴

442/1050 tarihinde Ali es-Suleyhî, Hicazeyn olarak isimlendirilen Yâm, Cenb gibi yerlere ve Sinhân gibi Yemen coğrafyasının değişik bölgelerine nüfûz etmek istediğinde kabile liderleri Suleyhîlere karşı bu nüfûzun önüne geçmek amacıyla merkezler oluşturdular. Bu merkezleri kuranlardan biri de el-Mansur b. Ebû Esad b. Ebû'l-Fütûh el-Havlânî'dir. Pek çok yere koruculuk sistemi kurmaya çalıştı. Bu çalışma neticesinde dar bir boğazda pusuya düşürülen yüzden fazla Suleyhî askeri öldürülmüştür.⁶⁷⁵

1.5.3.10. Ali es-Suleyhî'nin İbn Cehver ile Olan Savaşı

Ali es-Suleyhî'nin İbn Cehver'e karşı mücadelesi, Suleyhî güçleri ve dayanışması için sınav oldu. Bu sınavda Ali es-Suleyhî iyi bir performans sergiledi.⁶⁷⁶ 443/1051 yılında⁶⁷⁷ Hazûr Kalesi'ne yönelerek burayı ele geçirdi. Betah Kalesi'ni de aldı. Bu olanlardan sonra Harâz ahalisi Suleyhîlere bağlılığa razı olsa da Ebû'n-Nûr İbn Cehver, Ali es-Suleyhî'ye karşı mücadelesini sürdürmeye karar verdi, Lehâb Kalesi'ni mesken tuttu. Suleyhîler buna karşılık, Şibâm Dağı'nda, Beyt-i İnâd Dağı'nda İbn Cehver'e mukâvemet için kaleler inşa etti.⁶⁷⁸ Suleyhîler buraları tahkim ettikten sonra İbn Cehver'in mesken tuttuğu Lehâb'a yöneldi. Kuşatma iyice yoğunlaştığında İbn Cehver, sonunu anlar anlamaz Necâhîlerden yardım istedi. Ancak Necâhîler ile Ali es-Suleyhî'nin arasının iyi olması neticesinde bu aracılık başarılı olmadı. Bu yoğun kuşatma sonrasında İbn Cehver teslim olmak zorunda kaldı.⁶⁷⁹

⁶⁷³ Hammâdî, *Keşfü'l-Esrâri'l-Bâtıniyye*, 72-73.

⁶⁷⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 43.

⁶⁷⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 43.

⁶⁷⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 79.

⁶⁷⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 43.

⁶⁷⁸ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 79.

⁶⁷⁹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 13-14, Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 43.

Ali es-Suleyhî İbn Cehver'e nazik davranarak konukseverlik gösterdi.⁶⁸⁰ Suleyhî'nin İbn Cehver'e karşı hoşgörüsü, onun asilliğini gösterir. İbn Cehver, Suleyhî'ye karşı öfkeli ve hoşnutsuz olanları kışkırtmıştı. Buna rağmen, Ali es-Suleyhî'nin iyi muamelesi, İbn Cehver'in geriye kalan takipçilerini kazanma amacı güdüyordu.⁶⁸¹

1.5.3.11. Ali es-Suleyhî'nin Abr-ı Duâs Mevkiinde Toplantısı

Ali es-Suleyhî'nin şanı yüceldi. İşleri düzene girdi. Harâz halkı ona yaklaştı. Harâz halkıyla birlik oldu. Onlarla Abr-ı Du'âs mevkiinde toplantı yaptı. Onlara salâtı, dinin fazlalarının ikamesini, mescidlerin imarını ve orada kandillerin yakılmasını emretti. Yaptığı işin dünya umuru için ve diğer dünya sultanlarının yaptığı iş gibi olmadığını, muradının sırf Allah rızası olduğunu belirtti. Bu toplantıda, kitap ve sünnete vurgu yapılması, salâta özen gösterilmesi, mescidlerin imarı ve farzların ikamesi gibi konular özellikle dikkat çekmiştir. Ayrıca takvayı emredip günah işlemekten sakındırmaya yönelik ifadeler, İsmâiliyye mezhebine atfedilen "ibaha" anlayışına bir cevap niteliği taşıması açısından da önemlidir.⁶⁸²

1.5.3.12. Sûf Savaşı

Ali es-Suleyhî'nin başarıları neticesinde gerçekleştirdiği genişleme politikasına karşı Yukarı Yemen'de Suleyhî kuvvetlerini tehlikeli gören Benî Hâris'den, Himyer'den, Havlân'dan, Hemdân'dan pek çok insan, Suleyhî kuvvetlerine karşı birleşti. Başlarında buraların sultanı olan San'a Emiri Sultan Hâşid b. Yahyâ vardı. Bölük bölük Ali es-Suleyhî ile çatışmak için harekete geçtiler. İlk bölük, Hemdânîlerden oluşuyordu. Başlarında Abdulkber b. Vüheyb el-Hemdânî gibi kuvvetli şahıslar da vardı.⁶⁸³ Mesâkıb Dağına (Beyt-i Havlân'a bağlı) saldırdı.⁶⁸⁴ Pek çok kişiyi öldürdükten sonra bol miktarda ganimetle geri döndü. Öldürülenler arasında Suleyhîlerin şairi ve sözcüsü Muhammed b. Ca'fer b. Râsân vardı.⁶⁸⁵ Diğer bölük, (San'a Emiri) Ebû Hâşid b. Yahyâ ed-Dahhâk liderliğinde Sûf⁶⁸⁶ Vadisi'ne kadar ilerledi. Ali es-Suleyhî bu hareketleri gözlemleyerek durdu. Sûf Vadisi'nde Suleyhîler, bu bölüğe süpürme

⁶⁸⁰ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 15.

⁶⁸¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 80.

⁶⁸² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7-7, s. 15. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 80-81.

⁶⁸³ Rabî'i, *Sîretu'l-Emîreyn*, 75.

⁶⁸⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 44.

⁶⁸⁵ Rabî'i, *Sîretu'l-Emîreyn*, 75.

⁶⁸⁶ Sûf: Hazûr ve Benî Şihâb arasında bir köydür. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 268, Dipnot 1.

saldırısıyla karşılık vererek onları hezimete uğrattı.⁶⁸⁷ Suleyhîler bu bölükten yaklaşık bin kişiyi öldürdü. Bunların arasında Ebû Hâşid de vardı.⁶⁸⁸

Ali es-Suleyhî taraftarları çok sayıda askerî ganimet elde ettiler. Sûf Savaşı 444 yılı Rabiulevvel/1052 yılı Temmuz ayında gerçekleşti.⁶⁸⁹ Bu savaşta Ali es-Suleyhî Yukarı Yemen kabilelerini idaresi altına aldı. Kabile liderlerinin çoğunu etkisiz hale getirdi. Bu kabileler Himyer, Havlân, Hemdân, Benî Hâris gibi kabilelerdir.⁶⁹⁰ Bu savaş örnek gösterilerek Yemen’de “Kateletu’s-Sûf” (Sûf katilleri) sözü söylenir.⁶⁹¹ Bu savaştan sonra Ali es-Suleyhî için San’a’yı ele geçirme imkânı doğmuştur.⁶⁹² Suleyhîlerin bu savaşı kazanma sebeplerinden birisi bulundukları mevkinin avantajlarını kullanmalarıdır. Diğer sebep ise bu kabilelerin geçmişten beri zaten çatışma halinde olmalarıdır.⁶⁹³

1.5.3.13. Ali es-Suleyhî’nin Tekrar San’a’ya Girişi

444/1052 yılında San’a’nın ve Hemdân’ın Emiri Ebû Hâşid öldükten sonra Ali es-Suleyhî’ye San’a’nın kapıları açılmış oldu. Çok geçmeden herhangi bir mukâvemet görmeden San’a’ya girdi. Bu tarihten sonra San’a Suleyhîlerin nüfuzu altına girmiş oldu.⁶⁹⁴ Aynı sene içerisinde San’a’dan ayrıldı. Kendi destekçilerini burayı yönetsinler diye orada bıraktı. Beyti Havlan’a oradan Tihâme’deki Zebîd şehrine vardı. Ali es-Suleyhî 444-447/1052-1055 yılları arasında burada kaldı. Zeydîlerin San’a’yı ele geçirmesinden korktuğu için tekrar San’a’ya döndü.⁶⁹⁵

Ali es-Suleyhî 447/1055 yılında Acîb mıntıkasına, Yahsub ve Ru’ayn, (Yerîm ve Redâ’) mıntıklarına yönelerek buradaki kabilelerle pek çok çatışmaya girdi. Pek çok

⁶⁸⁷ Muferric b. Ahmed er-Rabî’î, a.g.e., s. 75-76. Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 268. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 81. Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 44.

⁶⁸⁸ Rabî’î, *Sîretu’l-Emîreyn*, 75-76. İbnü’d-Deyba’, *Kurretü’l-Uyûn*, 209. Hazrecî, *el-‘Ascedü’l-Mesbûk*, 57. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 81.

⁶⁸⁹ Rabî’î, *Sîretu’l-Emîreyn*, 76.

⁶⁹⁰ Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 45.

⁶⁹¹ İbnü’d-Deyba’, *Kurretü’l-Uyûn*, 209-210. Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 268, Haşiye 29. Hazrecî, *el-‘Ascedü’l-Mesbûk*, 57. San’a Emiri Ebû Hâşid’in öldürüldüğünü bazı kaynaklar nakletmiyor. Ali es-Suleyhî’nin, San’a’ya yürüdüğü ve orayı idaresi altına aldığı aktarılırken Ebû Hâşid’in Ali es-Suleyhî’ye boyun eğdiğini yazmaktadır. Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 45.

⁶⁹² Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 45. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 45.

⁶⁹³ Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 46.

⁶⁹⁴ Hazrecî, *el-‘Ascedü’l-Mesbûk*, 57. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 7-7, s. 18. İbn Abdülmecîd, *Behçetü’z Zaman*, 55.

⁶⁹⁵ Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 46.

kişinin ölümüyle buraları da idaresi altına aldı. Böylece Yukarı Yemen'in Batı kesiminin tümü ona itaat eder hale geldi.⁶⁹⁶

1.5.3.14. Suleyhîlerin Zeydîlerle Çatışması

Müşterek inançlarının varlığına rağmen her iki fırka yani Zeydîler ve İsmâîlîler, Şia'ya müntesip olsalar da Zeydîler imameti Hasan ve Hüseyin evlatlarına vacip görürken İsmâîliyye mezhebi imameti İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık el-Hüseyinî'nin evlatlarına has kılmıştır. Yemen'deki bu süreçte iki fırka arasında açık bir düşmanlık oluştu. Suleyhîlerin önünde Zeydîler büyük engel olarak duruyordu. Yemen'in pek çok yerinde farklı zamanlarda aralarında savaşlar meydana geldi.⁶⁹⁷ Suleyhîler ile Zeydîlerin ilk çatışması, Zeydî İmam Ca'fer b. Kâsım el-İyânî'nin, Ca'fer eş-Şâverî'nin Ali es-Suleyhî ile çatışmasında eş-Şâverî'den yana olup ona katılması ile olmuştur. 439/1047 yılında, Yemen kabileleri açısından bakıldığında, hem batıdan hem doğudan, hatta yukarı kesimlere mensup Yemenliler, yukarı-batı bölgesinin en önemli liderlerinden eş-Şâverî'nin öldürülmesinden sonra Zeydî imamlarla temasa geçerek Ali es-Suleyhî'ye karşı yardım talebinde bulundular. Bu girişimlerden sonra, Ca'fer b. Kâsım el-İyânî ve oğulları, Ali es-Suleyhî ile pek çok kez karşı karşıya gelmişler, aralarında birçok savaş meydana gelmiştir.⁶⁹⁸

1.5.3.15. Mehârim Savaşı

Zeydîlere yardımcı olarak Yemen'in yukarı kesimlerine mensup kabileler Ali es-Suleyhî'ye karşı savaşmaya karar verdiler. Hemdân, Himyer ve yukarı-batı kesimlerin reisleri, el-Uhbûb'un⁶⁹⁹ saygın insanları Hazûr bölgesinde Beyt-i Maden'de toplanmak üzere karar verdiler. Buradan Suleyhîlere karşı harekete geçeceklerdi. Bu bölgeye intikal ederek bu kabilelerin safına Emir Ca'fer b. Kâsım el-İyânî ve evlatları ve Ebû Hâşid b. Yahyâ ed-Dahhâk da katıldı. Aralarında ittifak gerçekleşti. Ca'fer el-İyânî'nin oğlu Abdullah'ı kendilerine komutan tayin eden bu ittifak, Hazûr'un Hayme nahiyesine doğru yol aldı. El-Mehârim⁷⁰⁰ bölgesinde Suleyhîler ve rakip güçler karşı karşıya geldi. Aralarındaki şiddetli çatışma, ittifak güçlerinin hezimetıyla sonuçlandı. Emir Abdullah

⁶⁹⁶ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 46.

⁶⁹⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 47.

⁶⁹⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 47.

⁶⁹⁹ El-Uhbûb: San'a'nın güney batında yer alan Hayme kazasında yer alan, bugün idarî bir merkez olan yer. Makhâfî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/40.

⁷⁰⁰ El-Mehârim: San'a dahilinde Harâz bölgesinde Sa'fân nahiyesinde ki dağda konumlanmış bir köy. İbrahim Makhâfî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 3/1774.

b. Ca'fer el-İyânî esir alındı. Mesâr'a götürüldü. Bir müddet burada kaldı. Çünkü kendisinden isyan etmemek üzere söz alındı. Ardından serbest bırakıldı.⁷⁰¹ Kaynaklar bu savaşın 443/1051 yılında olduğunu bildiriyor. Yemenli kabilelerin (Ehl-i Sünnet kabilelerin) Zeydî imamlara yönelmesi ve Suleyhîlere karşı onlardan yardım istemesinin sebebi, Şîi-Batınî fırka olan İsmâiliyye'yi kendilerine uzak; Zeydîleri ise kendilerine yakın görmeleridir. Maslahat, Yemenli kabileleri Zeydîlere müttefik kılmıştır.⁷⁰²

1.5.3.16. Saydü'l-Berâr Savaşı

Emir Abdullah b. Ca'fer'in yenilgisinden sonra Yemen kabileleri sâbık emirin babası Ca'fer b. Kâsım el-İyânî'ye yöneldiler. Ca'fer, bu kabileler ile ayağa kalktı. Reyde şehrindeki Saydü'l-Berar bölgesine ulaştılar. Karşılarında Ali es-Suleyhî'nin askerleri duruyordu. Şiddetli çatışma sonucu Suleyhîler, Ca'fer'i hezimete uğrattılar. 300'e yakın insan öldü. Ca'fer esir alındı. Bir müddet esir olduktan ve Suleyhîlere karşı savaşmama sözü alındıktan sonra salıverildi. Bu savaşın muhtemel tarihi 443/1051'dir.⁷⁰³

Zeydî imamlar 444/1052 yılından sonra 447/1055 yılına dek özellikle Kâsım b. Ca'fer, Suleyhîlere ait mekânlara ve kalelere sardırmayı sürdürmüştür. Ali es-Suleyhî'den korktuğu durumlarda insanları ona karşı savaşmak üzere kışkırtmıştır. Ali es-Suleyhî Zebîd'de iken Kâsım b. Ca'fer San'a'ya yürümeye niyetlenmiş ancak Ali es-Suleyhî, halkı Kâsım b. Ca'fer'e katılmamaları konusunda uyarmıştır. Zebîd'den San'a'ya doğru yola çıkan Ali es-Suleyhî'nin geldiğinin haberini alan Kâsım'ın adamları dağılıp bir yana gittiler. Ali es-Suleyhî San'a'ya 447/1055 yılında herhangi bir mukâvemet görmeden girmiştir.⁷⁰⁴

1.5.3.17. Hâz Savaşı

Ali es-Suleyhî'nin 447/1055 yılında San'a'ya girişinden sonra Kâsım b. Ca'fer, Sureym beldesine geldi. Hemdân'ın reisleri Selâme b. Dahhâk ve Ali b. Dağfân isyan ettiler. Kâsım b. Ca'fer'i⁷⁰⁵ Ali es-Suleyhî ile savaşmaya teşvik ettiler. İsyanlılar Benî

⁷⁰¹ Rabî'î, *Sîretu'l-Emîreyn*, 73-74. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 48.

⁷⁰² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 48.

⁷⁰³ Rabî'î, *Sîretu'l-Emîreyn*, 74. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, Haşiye 31, s. 270. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 48-49. Mehârim Savaşı ve Saydü'l-Berâr Savaşı'nın tarihi için 443/1051 tarihi, kaynaklarda verilmiştir. Aynu yıl içinde peşisıra gerçekleşen savaşlar olduğu verilen tarihlerden anlaşılmaktadır.

⁷⁰⁴ Rabî'î, *Sîretu'l-Emîreyn*, 93, Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 49.

⁷⁰⁵ Kâsım b. Ca'fer, yaptığı savaşlarda imamet dâvası gütmemiştir. Çünkü amcası Hüseyin b. Kâsım'ın hayatta olduğuna inanıyor ve onun beklenen Mehdî olduğuna itikad ediyordu. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/251.

Sureym ve Duâm beldesine dağıldılar. Hâşid ve Bekîl'den asker topladılar. Bu ittifak birlikleri Hemdân bölgesindeki Cevf'da yer alan el-Harid vadisindeki Hâz köyüne vardılar.⁷⁰⁶ Ali es-Suleyhî'nin kuvvetleri de bu bölgeye vardı. 448/1056 yılında Hâz bölgesinde iki ordu arasında şiddetli savaş gerçekleşti. Bu savaşı Ali es-Suleyhî kazandı. Karşı tarafın reislerinden Ali b. Dağfân ve diğer önderler bu savaşta öldürüldü.⁷⁰⁷

1.5.3.18. Herâbe Kuşatması

Hâz muharebesinden sonra Kâsım b. Ca'fer ve yanında olan kabile reisleri Vâdia bölgesindeki Herâbe Kalesi'ne yöneldi. Ancak Ali es-Suleyhî'nin kuvvetleri onları takip ediyordu. Ali es-Suleyhî, Herâbe Kalesi'nde dört bir taraftan Kâsım b. Ca'fer'in kuvvetlerini kuşattı. Bu kuşatmada mancınıklar kullanıldı. Kuşatma 70 gün sürdü.⁷⁰⁸ Kâsım b. Ca'fer, Mekke emirinden yardım istedi. Ancak herhangi bir yardım ulaşmadı.⁷⁰⁹ Bu kuşatma Cemaziyevvel veya Ahir ayında veya Recep'in 10'uncu gününe kadar⁷¹⁰ 448/1056 yılında vuku buldu. Bu sürede iki taraf arasında pek çok çatışma gerçekleşti. Erzakların tükenmesinden ve kuşatmadan dolayı Kâsım b. Ca'fer'in tarafındaki pek çok insan öldü. Kahramanca savunma yapılsa da Kâsım b. Ca'fer teslim olmak zorunda kaldı.⁷¹¹ Ali es-Suleyhî ise ona ikram etti. Ardından Ali es-Suleyhî Herâbe'ye girdi. Buranın böyle savunulmasına hayret ederek şöyle dedi. "Herâbe'nin erlerine sahip olsaydım onlarla Rum'u ele geçirirdim." Ali es-Suleyhî, Kâsım b. Ca'fer'i San'a'ya götürdü. Sonra da Kâsım serbest bırakıldı.⁷¹²

Her ne kadar Yemenli kabileler Suleyhîlere karşı Zeydîler ile beraber olsalar da kendi aralarında Zeydîler ile de mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Yemenli kabilelerin Zeydîler ile beraber Suleyhîlerle olan mücadeleleri, sadece ortak düşmana karşı bir tavidir. Bu ittifaka rağmen hezimeti yaşamaktan kaçamamışlardır.⁷¹³ Ancak Kâsım b. Ca'fer ve taraftarlarının bu muhasarada yaşadığı zorluk, direniş, sabır ve metanetleri uzun uzadıya anlatılmıştır.⁷¹⁴

⁷⁰⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/251-252.

⁷⁰⁷ Rabî'i, *Sîretu'l-Emîreyn*, 92-95. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 50.

⁷⁰⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/252.

⁷⁰⁹ Ahmed b. Ahmed b. Muhammed El-Muta, *Tarihu Yemenü'l-İslâm*, thk. El-Habeşi, (Beyrut: Daru'l-Tenvir, 1986), 236.

⁷¹⁰ Rabî'i, *Sîretu'l-Emîreyn*, 96.

⁷¹¹ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 179. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 82-83. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 51. Muta, *Tarihu Yemenü'l-İslâm*, 234-237

⁷¹² Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/252-253.

⁷¹³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 51.

⁷¹⁴ Rabî'i, *Sîretu'l-Emîreyn*, 95-96.

1.5.3.19. Ali es-Suleyhî'nin İmam Ebü'l-Fütûh ed-Deylemî ile Çatışması

Ali es-Suleyhî'nin çatışmaya girdiği Zeydî imamlardan birisi de İmam Ebü'l-Fütûh ed-Deylemî'dir. 437/1045 Taberistan'dan Yemen'e gelmiştir. İmamlık iddia etmiş, Sa'de, San'a ve Zimâr'dan olan bir cemaat onu desteklemiştir.⁷¹⁵ Ali es-Suleyhî ortaya çıktığında bu cemaatin çoğu İmam ed-Deylemî'yi terk etmiştir. Ali es-Suleyhî'den çekinmesinden dolayı Ebü'l-Fütûh ed-Deylemî bir beldeden bir beldeye intikal etmiştir.⁷¹⁶ Redâ beldesinin Cah Platosu'nda sonunda karşı karşıya gelmişlerdir. İmam ed-Deylemî gerçekleşen savaşta öldürülmüştür.⁷¹⁷ Bu olay 444/1052 veya 446/1054 yılları arasında gerçekleşmiştir.⁷¹⁸

1.5.3.20. Ali es-Suleyhî'nin Aşağı Yemen Kabileleriyle Çatışması ve El-Kerendi Beldesine Egemen Olması

Ali es-Suleyhî Yukarı Yemen'in reislerini yendikten ve onlara boyun eğdirdikten sonra Aşağı Yemen'e yöneldi.⁷¹⁹ Ali es-Suleyhî, Meâfir'e (Dümlüve, Cened ve et-Ta'ker) egemen olan Ya'fur b. Ahmed el-Kerendi'yi ikamet ettiği es-Sevâ'da kuşattı.⁷²⁰ Dokuz ay süren bu kuşatma sonucunda Ya'fur el-Kerendi teslim olmak zorunda kaldı. Ali es-Suleyhî onu esir olarak San'a'ya götürdü.⁷²¹ Aynı şekilde Ali es-Suleyhî, et-Teb'i'ye bağlı Hab Kalesi'ni (Ba'dân) Suhûl ve Şevâfi''yi de idaresi altına aldı.⁷²²

1.5.3.21. Aden'in Alınışı

Ali es-Suleyhî, 451-452/1060-1061 tarihinde Cened şehrine girdi.⁷²³ Buradan, Aden şehrine hükmeden Benî Ma'n üzerine yürüdü, Ebyen'i, Ehver'i aldı. Benî Ma'n liderleri Ali es-Suleyhî'ye itaat edeceklerini bildirdiler.⁷²⁴ Ali es-Suleyhî bu bağlılığa karşılık Aden şehri ve limanının yönetimini yine onlara tevdi etti.⁷²⁵ Ayrıca Lehic, Ebyen, Hadramut ve Şehir şehirleri, Ali es-Suleyhî'ye her yıl on bin dinar vergi

⁷¹⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gāyetü'l-Emânî*, 1/246.

⁷¹⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Gāyetü'l-Emânî*, 1/250.

⁷¹⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gāyetü'l-Emânî*, 1/250.

⁷¹⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 52. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 52.

⁷¹⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 52. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 85.

⁷²⁰ Muta, *Tarihü Yemenü'l-İslâmî*, 237.

⁷²¹ Surûrî, *Hayat'us-Siyâsiyye*, 52.

⁷²² Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 181. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 85.

⁷²³ Umâre, *Tarih'ül-Yemen*, 63. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 21.

⁷²⁴ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 181. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 86. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 53.

⁷²⁵ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 181, Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 86.

ödemekle yükümlü kılındı. Aden limanı İslâm dünyasının en önemli limanlarından. Yemen'in ise en önemli limanıdır.⁷²⁶

1.5.3.22. Ali es-Suleyhî'nin Benî Necâh ile Çatışması ve Tihâme'in Fethi

Ali es-Suleyhî, Tihâme'nin fethi için kolları sıvadı, Zebîd'e yürüyerek bütün Tihâme'yi ele geçirdi. Buralardan Benî Necâh'ın evlatlarını kovdu. Buranın insanlarına da adalet ve barışla kucak açtı. Köleler, bölge insanlarına Benî Necâh zamanında yönetici olmuşlardı. Araplar Ali es-Suleyhî'ye sığındılar.⁷²⁷ Tihâme'deki Necâhîlerden Ali es-Suleyhî'ye karşı ihmalkâr tavır beklenmiyordu. Necâhîler, Abbâsî hilâfetinin Yemen'deki temsilcisiydiler. Necâhîlerin askerî bakımından dayandıkları güç Habeşli ve Sudanlı askerlerdir. Ayrıca Necâhîlere bağlılık arz eden dağlık bölgelerin kabile liderleri de aynı Habeşli ve Sudanlı askerler gibi Necâhîlere mali yönden bağlıydılar. Mali olarak bağlı olan bu güçler, mali imkânın azalmasından dolayı Necâhîlere olan yardımları da azaltmıştı. Necâhîlerin bağlı olduğu Abbâsîler de hem Büveyhîlerden hem Mısır'daki Fâtımîlerden dolayı zaten zaafiyet içerisindeydi.⁷²⁸ Ali es-Suleyhî Zebîd'i idaresi altına alıp 447/1055 yılını burada geçirdi.⁷²⁹

1.5.3.23. Zerâib Savaşı

Tihâme'de bir tarafta Ali es-Suleyhî bir tarafta Benî Taref'in olduğu bir savaş gerçekleşti. Benî Taref'in yanında Habeşliler (Necâhîlere bağlıydılar.) ve Sudanlılar yer alıyordu.⁷³⁰ 20 bin kişi oldukları aktarılmaktadır.⁷³¹ Ali es-Suleyhî, Benî Taref'in beldesinde hazırlanan bu orduya karşılık 2700 askerle onlara karşı harekete geçti. İki taraf Zerâib mıntıkasında karşılaştı. Ali es-Suleyhî rakiplerini bertaraf etti. Pek çok kişiyi öldürdü.⁷³² Bu savaşın tarihi tartışmalıdır. Kimi tarihçiler 460/1067 tarihini, kimisi de 450/1058 tarihini, kimisi de Herâbe'deki kuşatmadan sonra Zerâib Savaşı'nın gerçekleştiğini belirterek 448/1056 tarihini vermektedir.⁷³³

⁷²⁶ Surûrî, *Hayat'us-Siyâsiye*, 53.

⁷²⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 20. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 181.

⁷²⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 54.

⁷²⁹ Rabî'î, *Sîretu'l-Emîreyn*, 76.

⁷³⁰ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 19. Yirmibin (20 bin) kişilik ordunun 2700 askere karşı mağlup olması akla pek yatkın durmamaktadır. Bundan dolayı sayılarda mübalağa olduğu söylenebilir.

⁷³¹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 66.

⁷³² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 19.

⁷³³ Surûrî, *Hayat'us-Siyâsiye*, 58.

452/1060 yılında Necâh'ın ölümü Kedrâ'da gerçekleşti. Ali es-Suleyhî hile yoluyla onu öldürmeye çalışıyordu. Sonunda hediye ettiği güzel bir cariye Necâh'ı zehirleyerek öldürdü.⁷³⁴

Ali es-Suleyhî'den beklenen şey, evvela Necâhî Devleti'ni bitirmek gibi görünse de Necâhîlerin zayıflamasına rağmen Abbâsî hilâfetini kendine karşı kıskırtmamak için Necâhîler ile dostane ilişkiler gerçekleştirmiştir. Yemen'in diğer bölgelerinden gelebilecek yardımlara karşılık buraları ele geçirerek gelecek yardımlarının önü kesilmiştir. Necâh'ın zehirlenerek öldürülmesinden sonra bu tehlike de bertaraf edilmiştir.⁷³⁵ Bu tehlikeli ve nizalı durum, iki taraf arasında son bulmamış, Suleyhîler ve Necâhîler arasında sürececek uzun bir çatışma döneminin başlangıcı olmuştur.⁷³⁶ Necâh arkasında beş evlat bırakmıştır. Bunlar Ceyyâş, Said el-Ahvel, Muâdil, Ez-Züheyre ve Mansûr'dur. Bu insanlara Necâh'ın kölesi Kehlân nezaret etti.⁷³⁷

Necâh'ın ölümünden sonra Ali es-Suleyhî, Fâtımî halifesi İmam Müstansır'a İsmâîlî da'vetinin başarısını bildirerek Yemen'deki devletin kuruluş ilanı için izin istedi. Ona hediyeler gönderdi. Talepleri Müstansır tarafından kabul edildi. Müstansır, tüm Yemen'in idaresi için ona onay verdi. Yeni lakaplar ile ona hitap etti. Yeni sancaklar gönderdi.⁷³⁸ Böylelikle Ali es-Suleyhî, devletini kurmak için hukuksal bir sıfat kazandı. İsmâîlî-Fâtımî da'vetin Yemen'deki riyaseti resmen onaylanmış oldu.⁷³⁹

Ali es-Suleyhî'nin Fâtımî halifesi Müstansır'a gönderdiği hediyeler ve İsmâîlî da'veti açıktan ilan etmek için izin isteme tarihi konusunda kaynaklar farklı tarihler vermişlerdir. Kimi kaynaklar, Ali es-Suleyhî'nin 439/1047 senesinde Mesâr Kalesi'ne yerleştikten sonra Fâtımî halifeye hediyeler gönderdiğini açıklarken da'veti açıktan ilan etmek için izin taleb etme konusunu zikretmemiştir. Kimi kaynaklarda 453/1061--1062 senesinde Ali es-Suleyhî ile Fâtımî halifesinin yazıştığını nakletmiş, hediyeler konusuna değinmemiştir. Kimi kaynaklarda hediyeler ve da'veti açıktan ilan etme ile ilgili izin konusunu beraber naklederken yıl olarak 453/1061-1062 tarihini vermişlerdir. Bundan şunu anlayabiliriz; Ali es-Suleyhî Fâtımî halifesi Müstansır ile daima irtibat halindeydi.

⁷³⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 63. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 57. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/253. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 84. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* adlı eserinde Necâh'ın ölümünü zikrederken herhangi bir zehirlenme olayına yer vermemiştir. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 20.

⁷³⁵ Surûrî, *Hayat'us-Siyâsiye*, 59.

⁷³⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 84.

⁷³⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/253.

⁷³⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/253.

⁷³⁹ Surûrî, *Hayat'us-Siyâsiye*, 59.

Başına gelen durumları Müstansır'a bildiriyor ve ondan görüşünü talep ediyordu. Mesâr Kalesi'ni elde etmeden önce ve sonra bu irtibat ve yazışma sürmüştür.⁷⁴⁰

Suleyhîler, Tihâme'nin sultanı Necâh'ın ölümünden önce yani 453/1061 (veya 452/1060) yılından önce hem gizli hem açıktan Fâtımîler adına faaliyet yürütüyordu. Necâhîleri güçten düşmüş Abbâsîler desteklediği gibi; Suleyhîleri de gücü yerinde Fâtımîler destekliyordu. Suleyhîlerin en büyük rakibi Necâh'ın ölümünden sonra Suleyhîler, nüfûzlarını ve istikrarlarını kemâle erdirerek artık hutbeyi açıktan Fâtımî halifesi adına okumaya başladılar.⁷⁴¹

1.5.3.24. Yemen Birliğinin Sağlanması

455/1063 yılı bitmeden Yemen ülkesinin tamamına Suleyhîler hükmetmeye başladı. Kaleleri, şehirleri, ovaları, dağları da dâhil, Yemen'de fethedilmedik yer kalmadı.⁷⁴² Tarihçi Umâre el-Yemenî bu durumu şöyle kıyaslıyor: “Yemen için bir devletin bu şekilde yükselişi ne cahiliyede ne de İslâm'da görülmüş şey değildi.”⁷⁴³ Suleyhîlerin sınırları Yemen'den başlayarak Mekke'den Hadramut'a kadar uzandı.⁷⁴⁴ Ali es-Suleyhî'nin Fâtımî halifesi Müstansır'a yolladığı hitabede şu kelimeler geçmekteydi. “Devlet güçlendi. Kuvvet pekişti. Bayraklar açıldı; haberler zaferdir. Hakkın kılıcının düşman üzerine meşhur yükselişi korunmaktadır.” Bu hitabeden şu anlaşıyor: Ali es-Suleyhî, devletin istikrara ulaşmasından ve Yemen'in birliğe kavuşmasından emin olmuştur.⁷⁴⁵

Bu güce karşı Sa'de'deki Zeydî varlığı dirense de çok geçmeden o da Suleyhîlere itaat etmek zorunda kalmıştır.⁷⁴⁶ San'a şehrini Ali es-Suleyhî kendine başkent yapmıştır. Orayı imar ve iskân etmiştir.⁷⁴⁷ Çünkü San'a Şehri, farklı Yemen kabilelerinin ele geçirmek için odaklandığı bir yer olmuştur. Böylelikle bu kabilelerin tekrar burada otorite tesis etmesinin önüne geçilmiştir. Bütün bunlara rağmen San'a şehri İsmâiliyye mezhebinin merkezi olmamıştır. Bura ve civar bölge kabileleri

⁷⁴⁰ Surûrî, *Hayat'us-Siyâsiye*, 42.

⁷⁴¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 84-85, Dipnot 3.

⁷⁴² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 63.

⁷⁴³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 63.

⁷⁴⁴ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 58. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 87. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 181.

⁷⁴⁵ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 181.

⁷⁴⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 254.

⁷⁴⁷ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 64. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 58. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 87.

İsmâiliyye mezhebine inanıyor değillerdi. Ali es-Suleyhî'nin ölümünden sonra başkent Zi-Cible'ye taşınmıştır.⁷⁴⁸

Ali es-Suleyhî'nin kısa sürede Yemen'e sultan olup devletini kurmasının arkasında kendi şahsiyetinin getirdiği bazı özellikler yatmaktadır.⁷⁴⁹ Ali es-Suleyhî Yemen'in âyan ve efendilerinden, zeki ve dâhilerindendi; Şair, fasih, belîğ bir kimseydi.⁷⁵⁰ Ali es-Suleyhî mütevazı idi. Bir topluluğa uğradığında illaki onlara selam verirdi. Konuştuğunda doğru konuşurdu.⁷⁵¹ Ali es-Suleyhî cesur ve atılgan bir kişiliğe sahipti.⁷⁵²

1.5.3.25. Ali es-Suleyhî'nin Siyasî Tavrı ve Kişilik Özellikleri Güzel Muamelesi ve Rakiplerini En Güzel Şekilde Bertaraf Etmesi

Rakiplerinden Ebü'n-Nûr Cehver, Harâz'da Ali es-Suleyhî'ye karşı koymaya başladığında hatta Ali es-Suleyhî'nin adamlarını esir ettiğinde Ali es-Suleyhî onunla karşılaştı. Buna karşılık Cehver, Tihâme'nin sultanı Necâh'tan yardım istedi. İstilasının genişletse de Ali es-Suleyhî'ye mukâvemet gösteremedi. Ali es-Suleyhî'ye teslim olmak zorunda kaldı. Bütün bunlara rağmen Ali es-Suleyhî onu affederek serbest bıraktı.⁷⁵³ Hirabe'deki kuşatmada eş-Şerif Kâsım b. Ca'fer, Ali es-Suleyhî'ye teslim olmuştu. Ona da ikram ederek, tazim etti. Onu affetti.⁷⁵⁴ Benzer şekilde Zeydî imamlar Ca'fer b. Kâsım el-İyânî ve oğulları sürekli olarak Ali es-Suleyhî'ye mukâvemet gösterse de Ali es-Suleyhî onları sadece esir etmiş, San'a'ya beraberinde götürmüş, ceza vermeden yanında tutmuş, sonra da onları serbest bırakmıştır.⁷⁵⁵ Saltanatlarını ve iktidarlarına son verdiği Yemen'in diğer liderleri rehin olarak San'a'ya götürdü. Nereye yönelse yanında tuttu.⁷⁵⁶ Böylece ona karşı ayaklanacak kabilelerin tutumunu bu rehineler üzerinden

⁷⁴⁸ Surûrî, *Hayat'us-Siyasîye*, 62.

⁷⁴⁹ Surûrî, *Hayat'us-Siyasîye*, 62.

⁷⁵⁰ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 58.

⁷⁵¹ Ebû Muhammed Abdullah et-Tayyib Bâ Mahreme, *Târihu Sağri 'Aden*, (Kahire: Mektebe Medbuli, 1411/1991), 1/163.

⁷⁵² Hammâdî, *Keşfü'l-Esrârî'l-Bâtinîyye*, 72.

⁷⁵³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 79-80.

⁷⁵⁴ Muta, *Tarihu Yemenü'l-İslâmi*, 236.

⁷⁵⁵ Muta, *Tarihu Yemenü'l-İslâmi*, 230-237.

⁷⁵⁶ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 58. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 211.

kontrol altında tutmaya çalıştı.⁷⁵⁷ Benî Ma'n'ın bölgesini ele geçirdikten sonra Ali es-Suleyhî, Aden'de tekrar onları kendine nâib yaptı.⁷⁵⁸

1.5.3.26. Ali es-Suleyhî'nin Farklı Mezheplere Karşı Tutumu

Ali es-Suleyhî İsmâîlî mezhebinin mutaassıplığını yapmadı. Diğer mezhep mensuplarına karşı tesamüh göstererek mezhebî hürriyetlerini sağladı. Suleyhîlerden vali Esad b. Şihâb bulunduğu bölgede Ali es-Suleyhî'den aldığı emir doğrultusunda Sünnîlerle güzelce geçinmiş, mezheplerini hür bir şekilde yaşama ve gösterme konusunda onlara izin vermişti. Ali es-Suleyhî yine Necâh'ın oğluna ve onun valileri olan Habeşlilere de müsamaha ile yaklaşmış, böylece halkın desteğini kazanmayı amaçlamıştır.⁷⁵⁹ Zeydî İmam Kâsım b. Ca'fer San'a'yı ele geçirmek istediğinde, Ali es-Suleyhî Yukarı Yemen'de olan kabilelerle yazışarak Kâsım b. Ca'fer'e katılmamalarını konusunda onları uyarmış, ayrıca onlara mali ihsanlarda bulunmuştu. Bu kabileler bundan sonra Kâsım b. Ca'fer'in yanından ayrılmışlardı. Kâsım'ın San'a'yı ele geçirme girişimi böylece neticesiz kalmıştı.⁷⁶⁰

1.5.3.27. İsmâîlî Mezhebi Mensuplarının Ali es-Suleyhî'ye Yardımları

İsmâîliyye mezhebi, Ali es-Suleyhî'nin devlet kurmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Ali es-Suleyhî ve yandaşları bu mezhebe inanmışlardır. Yemen'in her tarafında bulunan bu insanlar Ali es-Suleyhî'nin yanında toplanmışlar, mal ve canlarıyla Ali es-Suleyhî'nin yanında olmuşlardır.⁷⁶¹ Farklı mezhepten diğer kabileler ise egemenlik mücadelesi için kendi aralarında sürekli çatışma halinde olduklarından Ali es-Suleyhî'ye karşı başarılı olamadılar.⁷⁶²

1.5.3.28. Yemen'in Siyasî Durumu

Abbâsî halifesi Me'mûn, Tihâme'ye Benî Ziyâd'ı, San'a'ya Benî Şihâb'ı Abbâsîlere nâib olarak müstakil devlet yapısı olacak şekilde tayin etmişti. Bu durum bir çatışma unsuru olarak ortaya çıktı.⁷⁶³ Bu çatışmaya San'a şehri de dâhil oldu.

⁷⁵⁷ Surûrî, *Hayat'us-Siyâsiye*, 63.

⁷⁵⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 56. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 241. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 86. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 181.

⁷⁵⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 212.

⁷⁶⁰ Rabî'î, *Sîretu'l-Emîreyn*, 93.

⁷⁶¹ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 57. İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 55. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 9.

⁷⁶² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 65.

⁷⁶³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 65.

Hemdân, Havlân, Himyer, el-Ebnâi ve Benî Şihâb kabileleri arasında çatışmalar yaşandı. Her ay buralardan bir emir ve reis ortaya çıktı. San'a şehri çoğu vakit idarî otoriteden yoksun kaldı. Buranın gâlibi ve yöneticisi 400/1009-1010 senesine kadar Âl-i Dahhâk oldu.⁷⁶⁴ Yemen'in dağlık yapısı da kabileler arasındaki çatışmalara sebep olarak gösterilebilir.⁷⁶⁵

1.5.3.29. Yönetim Şekli

Ali es-Suleyhî güvendiği insanları ele geçirdiği mıntıkalara vali olarak tercih etmiştir.⁷⁶⁶ Çoğunlukla İsmâiliyye mezhebinden olan ashabından ve akrabalarından insanları vali atamıştır. Farklı cephelerde beraber savaştığı Benî Suleyhî'den, Benî Şihâb'tan, Benî Zevâhî'den ayrıca Himyer ve Hemdân kabilesinden olan insanları görevlendirmiştir.⁷⁶⁷

Ali es-Suleyhî, el-Hüseyn b. Muhellel el-Himyerî'yi Harâz'da yer alan Uhrûc kalesine yönetici atamıştır. Akrabalarından Abdullah b. Ali es-Suleyhî'yi Hubeyş⁷⁶⁸ bölgesinde yer alan Haded Kalesi'ne atamıştır.⁷⁶⁹ Kardeşi Abdullah b. Muhammed es-Suleyhî'yi et-Ta'ker Kalesi'ne, oğlu Ahmed el-Mükerrem'i Cened ve çevresine vali olarak atamıştır.⁷⁷⁰ Abdullah b. Musa'yı Hacce'deki⁷⁷¹ Beyzâ mihlâfına, Ahmed b. el-Muzaffer es-Suleyhî'yi Sa'de'ye, Ali b. Mâlik b. Şihâb'ı Mesâr Kalesi'ne, Yahsub, Ru'ayn, 'Ans'a ise İsmâil b. Ebû Ya'fur es-Suleyhî'yi vali olarak atadı.⁷⁷²

Ali es-Suleyhî, Zebîd ve Tihâme bölgesine eşinden akrabası Esad b. Şihâb'ı atadı.⁷⁷³ Bu şahısla ilgili dikkat çekici bir kıssaya da yer vermek gerekir: Ali es-Suleyhî, yüz bin dinar ödeyecek bir şahsı vali olarak atamaya söz vermişti. Ali es-Suleyhî'nin eşi olan Esmâ, Esad b. Şihâb'ın kız kardeşidir. Esmâ bu meblağı Ali es-Suleyhî'nin hazinesinden almaya çalıştı. Bunu gerçekleştirdi. Hatta bu meblağı (kardeşi adına)

⁷⁶⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/234-235. İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 47. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 198.

⁷⁶⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, , 21.

⁷⁶⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 68.

⁷⁶⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 67.

⁷⁶⁸ Hubeyş : İb şehrinin 42 km kuzey batısında yer alan nahiye. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/421.

⁷⁶⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 67.

⁷⁷⁰ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 99-100. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 182.

⁷⁷¹ Hacce: Eski zamanlardan beri meşhur bir şehirdir. San'a'nın kuzeybatısında yer alır, San'a'ya 127 km uzaklıktadır. Günümüzde vilayet merkezi olan bir şehirdir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/433.

⁷⁷² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 68.

⁷⁷³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 64.

sonradan eşine verdi. Bu yaptığını kardeşi Esad'ı buraya vali ataması için yaptı. Ali es-Suleyhî de eşinin sözüne uyarak onu vali atadı. Aslında Ali es-Suleyhî de başlangıçta verdiği sözden pişman olmuştu.⁷⁷⁴ Belirtilen bu meblağı askerleri ve adamları için istihkak olarak düşünmüştü. Eşi Esmâ, kocası Ali es-Suleyhî'nin yeminini boşa düşürmemek ve onu temize çıkarmak amacıyla böyle bir girişimde bulundu. Hem yemin boşa düşmemiş, hem de kardeşi vali olarak atanmış oldu.⁷⁷⁵

453/1061-1062 yılında Mekke'de Fâtımî halifesi Müstansır'ın buyruğu tanımayarak⁷⁷⁶ onun adına artık hutbe okunmasına son verildi. Ali es-Suleyhî, Fâtımîler tarafından Mekke valisi Şükür el-Hasanî'ye yönlendirildi. Fâtımîleri otorite olarak tanımamanın sonuçları konusunda Ali es-Suleyhî onu uyardı. İkisi arasında tehdit içerikli pek çok yazışma yapıldı.⁷⁷⁷

Ali es-Suleyhî'nin sabrı ve tahammülü kalmadığında Fâtımî halifesi Müstansır'dan Mekke şerifini bertaraf etmek için izin istedi. Müstansır, Müslüman kanı dökülmemesi şartıyla bu talebi kabul etti. Ali es-Suleyhî 454 yılının Zilhicce ayında/ 1062 yılının sonu 1063 yılının başında⁷⁷⁸ Mekke'ye yöneldi. Mekke'nin Benî Ebû Tayyib'den alınması gerekiyordu. Bu esnada Şükür el-Hasanî vefat etti. Yerine kız kardeşinin kocası Hâşimîlerin reisi İbn Ca'fer geçti. İbn Ca'fer rakip aile Süleymânîleri⁷⁷⁹ hezimete uğrattı. Onları Hicaz'dan çıkarttı. İbn Ca'fer Mekke Emiri oldu. Fâtımî halifesi Müstansır adına hutbe okudu. Ancak kısa süre sonra bundan vazgeçti ve hutbeyi Abbâsî halifesi adına okumaya başladı.⁷⁸⁰

Ali es-Suleyhî Hacca gitmeye niyetlenirken yerine oğlu el-Mukerrem Ahmed b. Ali'yi bıraktı. Ali es-Suleyhî'nin yanında diğer Yemen melikleri de vardı. Gümüş ve altınlarla dolu kabileleriyle yola çıktı.⁷⁸¹

Ali es-Suleyhî hac farızasını îfa ederken mal ve sadakaları Haremeyn'e sundu. Bu görevi en güzel şekilde yerine getirdi.⁷⁸² İnsanlara güzel muamele ve adaletle

⁷⁷⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 64.

⁷⁷⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 68.

⁷⁷⁶ Muhammed Cemaleddin Surur, *Tarihü'l-Devletü'l-Fâtumiye*, (Mısır, Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2007), 196.

⁷⁷⁷ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 88-89. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 182.

⁷⁷⁸ Bu tarih; 1062 yılının sonuna ve 1063 yılının başına tesadüf eden bir tarihtir.

⁷⁷⁹ Hz. Hasan soyundan gelen Süleymânîlerin atası Hamza b. Süleymân, Mekke'nin yönetimi ile ilgili diğer Hâşimîlerle yaşadığı anlaşmazlık üzerine 462/1069'da Mekke'den ayrılarak Tihâme'ye gelerek Harâz'a yerleşti. Uzun müddet Necâhi Hânedanlığı'nın idaresi altında varlığını sürdürdü. Basuğuy, *Yemen Eyyübîleri, Turanşah ve Tuğtekin Dönemleri*, 59.

⁷⁸⁰ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 91. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 183.

⁷⁸¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 92.

⁷⁸² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 26.

yaklaşarak insanları yanına çekmeye çalıştı. Sahip olduğu mal ile kalpleri cezbetti. Fiyatları düşürdü. Harem bölgesi tam bir emniyete kavuştu. Hac bölgesine saldıran kabileleri terbiye etti. Benî Şeybe'nin hacca yönelik saldırılarına ve davranışlarına karşılık verdi. Benî Tayyib Hüseyinîlerinin harem bölgesinin emiri iken ele geçirdikleri mücevheratı tekrar Beytü'l-Haram'a geri iade etti.⁷⁸³ Eşrafın Hicaz'da işlediği ifsâdı düzeltmeye çalıştı. Öldürülenlerin diyetini kendi malından ödedi. Bu uygulamalarıyla lideri Fâtımî halifesi Müstansır'ın rızasını ve İslâm beldesinin güvenini kazandı. Her mekânda ona dualar edildi.⁷⁸⁴ Ali es-Suleyhî 455/1063 yılında Hicaz'da Fâtımî halifesi Müstansır adına hutbe okudu. Mekke'deki ikameti esnasında mağlup Hüseyinîler, Ali es-Suleyhî ile yazıştılar. Ve ondan kendileri için vali seçmesini istediler. Ona itaat edeceklerini bildirdiler. Ali es-Suleyhî de bölgenin daha önceki valisi Muhammed b. Ca'fer'i vali atadı. Ali es-Suleyhî Hasanîler'le inatlaşmadı. Hüseyinîler'e zulüm etmedi. Sevgilerini kazanmak için onlara güzel muamelede bulundu. Siyasî liderlik için tekrar mücadele edeceklerinden korkarak şehri terk etmeye cesaret edemedi. Böylece onlara yumuşak davrandı. Bu davranış şekli geçici de olsa ona başarı kazandırdı. Bu durum üzerine San'a'ya döndü.⁷⁸⁵

Ali es-Suleyhî, Müstansır'a mektup yazıp Mekke şerifini Mekke'den uzaklaştırmak için izin istediğinde Halife Müstansır, Mekke'nin şerifine, Ali es-Suleyhî'ye itaat etmesini, onun emir ve yasaklarına uymasını istemişti.⁷⁸⁶ İsmâîlîlerin şîârı olarak Kâbe'ye beyaz örtü yaptırdı.⁷⁸⁷ Müstansır, Hicaz'daki örnek davranışları ve orada kan dökmemesinden dolayı San'a'da bulunan Ali es-Suleyhî'ye teşekkür etti.⁷⁸⁸

Dönemin Mekke şeriflerinin Suleyhîlere karşı tutumuna gelince; eş-Şerif Muhammed b. Ca'fer, Mekke'nin emiri olduğu 453-487/1061-1094 yılları arasında mukaddes toprakların idarî tanzimi ve emniyeti için gereken şekilde çalışmadı. Hâlbuki Abbâsî halifesinden ve bazen de Fâtımî halifesinden mali yardımlar alıyordu. Her iki devlete itaat edeceğini bildiriyordu. Aslında bu durum, bu şerifler için gerekli bir tutum gibi duruyor. Çünkü mukaddes topraklar, İslâm dünyasının her tarafından gelen farklı mezhepten Müslümanları misafir ediyordu. Hac emirleri, silahlı maiyetleriyle bu

⁷⁸³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 91.

⁷⁸⁴ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 90-91.

⁷⁸⁵ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 92.

⁷⁸⁶ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 120. Abdü'l-Mun'im Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1954), 7.

⁷⁸⁷ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 121.

⁷⁸⁸ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 93.

topraklarda hac vazifesini ifa ediyordu. Her biri farklı siyasî, mezhebî ve etnik devletin tebaiyeti altındaydı. Bunun sonucu olarak bu şerifler, farklı zıt güçler arasında denge siyaseti gütmek zorunda kalıyordu.⁷⁸⁹

1.5.3.30. Ali es-Suleyhî'nin Hicaz'dan Yemen'e Döndükten Sonra Yemen'in Durumu

Ali es-Suleyhî, Hicaz'da iken Yemen'in bazı bölgelerinde isyanlar ortaya çıktı. 'Ans ve Zübeyd kabileleri kendi içinden bir adam etrafında toplanarak isyanlarını büyüttüler. Ancak Ali es-Suleyhî onlara ansızın saldırarak boyun eğdirdi ve sağ kalanları affetti.⁷⁹⁰

1.5.3.31. Ali es-Suleyhî'nin Veliaht Tayini

Ali es-Suleyhî kendine veliaht olarak oğullarının en büyüğü olan Emir Muhammed b. Ali es-Suleyhî'yi düşündü. Emir Muhammed yetişkinlik çağına geldiğinde Ali es-Suleyhî, kendisi yaşarken oğlu bağımsız hareket etsin; tecrübe kazansın, istedi. Ölmesi durumunda kendisinin veliahtı olarak ilan etti. 456/1064 yılında Ali es-Suleyhî karar kıldığı bu fikrî, Fâtımî halifesi Müstansır'a arz etti. Bunu mektupla dile getirdi. Müstansır bu konuda ona muvafakat vererek başarı için dua etti. Ayrıca Emir'e, "el-E'az Şemsü'l-Maâli" yani "çok aziz, saygı ve yücelik güneşi" lakabını vererek bunun minberlerden okunmasını istedi. Aynı yıl Ali es-Suleyhî'nin Zebîd valisi Esad b. Şihâb vefat etti. Ali es-Suleyhî vefat eden valisinin bölgesinde hür bir şekilde tasarruf etmesi ve böylece tecrübe kazanması için oğlu Emir Muhammed'i vali tayin etti.⁷⁹¹

Emir Muhammed 457 yılı Şaban/1065 Ağustos ayında Zebîd'e geldi. 458 yılının Muharrem ayında/1065 yılının sonu 1066 yılının başında Ali es-Suleyhî, eşi Esmâ ve oğulları Emir Muhammed'i Zebîd'de ziyaret ettiler. Kısa bir süre sonra San'a'ya döndüler. Ziyaretten az bir süre sonra da Emir Muhammed 27 yaşında vefat etti. Oğlunun vefat haberini alan Ali es-Suleyhî Zebîd'e gelerek yedi gün sürecek cenaze ve taziye töreni düzenledi. Emir Muhammed'in acısına dayanamayan kız kardeşi Meymune de bu sürede vefat etti. Ali es-Suleyhî oğlu veliahtı Emir el-E'az Muhammed'in vefat haberini Fâtımî halifesi Müstansır'a bildirdi. Müstansır cevabî

⁷⁸⁹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 92-93.

⁷⁹⁰ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 94.

⁷⁹¹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 98-99. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 94-95.

yazısında, ona taziye dileklerini bildirdikten sonra Ali es-Suleyhî'nin diğer oğlu el-Mükerrem Ahmed'i veliaht tayin etti.⁷⁹²

Ali es-Suleyhî Fâtımî halifesi Müstansır'a heyet göndererek, hem kendi nefsinin arınması hem de harem bölgesindeki fesadı temizlemek, adaleti tesis etmek ve imar faaliyeti için hac yapacağını bildirerek Müstansır'dan heyet vasıtasıyla izin istedi.⁷⁹³ Ayrıca, hacdan sonra Ali es-Suleyhî, Müstansır'dan Mısır'a varmak ve huzuruna çıkmak için izin talep etti. Oğlu veliaht el-Mükerrem Ahmed'e adil ve güzel siyaset gütmesini, Allah'tan korkmasını, Allah'ın emir ve nehiylerini tutmasını vasiyet etti.⁷⁹⁴

Ancak Ali es-Suleyhî'nin Mısır'a gelmesi konusundaki talebini, Halife Müstansır hem Mısır'ın hem de Yemen'in siyasî durumunu göz önünde bulundurarak kabul etmedi.⁷⁹⁵ Bu dönem Mısır'da (459-466/1067-1074 yılları arasında) emniyet ve asayiş konusunda sıkıntılar baş göstermişti. Bu dönemin sonu da Fâtımîlerde güçlü vezirler döneminin başlangıcına tesadüf etmektedir.⁷⁹⁶ Ali es-Suleyhî San'a'dan ayrıldı. Oğlu veliaht Emir el-Mükerrem Ahmed'i burada bıraktı. Yemen'in mağlup emirlerinden 50 emir, Suleyhî ailesinden 170 kişi ve bunlarla beraber hac yapmak isteyen pek çok kabileden insan, Ali es-Suleyhî'nin huzurunda toplandılar. Altın ve gümüşlerle, süslü atlarla birlikte hac için bir kafil oluşturuldular.⁷⁹⁷

1.5.3.32. Ali es-Suleyhî'nin Öldürülmesi

459 yılı Zilkade ayının 6'sında⁷⁹⁸ /1067 yılı Eylül ayının 18'inde San'a'dan Ali es-Suleyhî'nin kfilesinin yola revan olmasını fırsat bilen Habeşliler, Sultan Ali es-Suleyhî'ye gadr etmek için imkân buldular.⁷⁹⁹ Said el-Ahvel'in liderliğinde Benî Necâh kabilesinde intikam hırsı ve kin ateşi uyandı. Zaten Ali es-Suleyhî'nin kurduğu devleti zayıflatmak ve onu düşürmek için fırsat gözlüyorlardı. Çünkü Suleyhîler, Benî Necâh Devleti'ni yıkan güçtü. Bu arada Benî Necâh'ın kölesi ve adamlarından olan Ferah el-Habeşî,⁸⁰⁰ Habeşli köleleri Suleyhîlere karşı kışkırtıyordu.⁸⁰¹ Olanlar Ali es-Suleyhî'ye

⁷⁹² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 100, 103. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 95-96. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 184.

⁷⁹³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 96-97. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 185.

⁷⁹⁴ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 112.

⁷⁹⁵ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 97.

⁷⁹⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 97.

⁷⁹⁷ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 99.

⁷⁹⁸ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 99.

⁷⁹⁹ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 185.

⁸⁰⁰ İmâdüddîn İdris bu ismi Ferah el-Beyşî olarak kitabına imla ederken Muasır müellif Sururî ise Ferac el-Beyşî olarak kitabına almıştır. Hüseyin Hemdânî ise bu ismi Ferah el-Habeşî olarak imla etmiştir.

ulaştığında Ferah el-Habeşî'yi getirterek onu kınadı. Ona olan ihsanını hatırlattı. Ferah olanları inkâr etti. Ağır yeminler etti. Kendisine inanan Ali es-Suleyhî'ye Said el-Ahvel'in kafasını getirmeye söz verdi. Ferah, Zebîd'e gittiğinde Habeşli köleleri tekrar kışkırtmaya başladı. "Kendinizi koruyun. Aksi halde helak olursunuz." dedi. İş açığa çıktı. Ali es-Suleyhî'ye bu bilgi ulaştı. Ferah el-Habeşî'nin yakalanmasını emretti. Zincire vurulmuş halde huzura getirildi. Karşı faaliyeti sabit olunca öldürülmesi emredildi. Bunun sonucu olarak Zebîd'deki Habeşliler ve adamları isyan ettiler. Suleyhîlerin adamlarını öldürmeye ve mallarını yağma etmeye başladılar.⁸⁰² Kuvvetleri arttıkça Ali es-Suleyhî ile savaşmaya azmettiler. Hicaz ve Tihâme'de aynı görüşte olan köleleri Ali es-Suleyhî'ye karşı savaşmak için yanlarına çağırdılar. Adamlarından aldıkları bilgiye göre Ali es-Suleyhî'nin yanında savaşa hazır kimselerin olmadığına vakıf oldular. Ülkenin emniyet ve asayişini temin edildiğinden şüphe duymayan Suleyhîler, herhangi bir tehdit görmez olmuşlardı. Ali es-Suleyhî'nin yanında eşi Esmâ bint Şihâb, oğlu Muvaffak, iki kardeşi ve akrabalarından bir cemaat bulunuyordu.⁸⁰³ Ali es-Suleyhî, Habeşlilerin yolu üzerinde saldırıya geçtiği haberini alınca kendi kölelerini düşman üzerine gönderdi. Habeşliler, Ali es-Suleyhî'ye ihanet etmeyecekleri izlenimi vererek, güven telkin eden samimi bir tavırla Ali es-Suleyhî'nin emrine amade gibi ortaya çıktılar. Velakin onlar, ihaneti ve aldatmayı içlerinde saklıyorlardı.⁸⁰⁴ Ancak yolda kendi gibi kölelerle karşılaştıklarında efendileri Ali es-Suleyhî'ye ihanet ettiler. Böylece Habeşli köleler Ali es-Suleyhî'ye karşı kışkırtıldı. Artık bu köleler Ali es-Suleyhî'nin düşmanlarını dinler oldular. Ali es-Suleyhî'nin bulunduğu yere yönlendirildiler. "Aman bu zamanı kaçırmayın, yoksa Ali es-Suleyhî'nin adamları ona yetişir, ona karşı bir şey yapamazsınız. " denilerek cesaretleri ve kararlılıkları arttırıldı. Kendilerinden emin bir şekilde Ali es-Suleyhî'nin üzerine yürüdüler. Onu Mehcem⁸⁰⁵ şehrine bağlı Ümmü'd-Duheyim köyünde sürpriz bir şekilde kuşattılar.⁸⁰⁶ Ali es-Suleyhî ve kardeşleri Abdullah, İbrahim ve bazı akrabaları 459 yılı Zilkade ayının 11'inde/ 1067 yılı Eylül ayının 23'ünde öldürüldüler. Suleyhîlerden Muvaffak b. Ali es-Suleyhî teslim

İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 113. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 99. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 71.

⁸⁰¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 99-100.

⁸⁰² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 113-114. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 99-100.

⁸⁰³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 114.

⁸⁰⁴ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 114 Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 100.

⁸⁰⁵ Mehcem: Kuzey Tihâme bölgesinde yer alan bir şehir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 3/2027.

⁸⁰⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 100.

oldu. Suleyhî ailesinin kadınları için eman istenilerek Said el-Ahvel ile anlaşma yapıldı. Muvaffak'a ve diğer aile üyelerine verilen güvencelere rağmen Suleyhî kadınları hariç erkek üyeler tamamen Said el-Ahvel tarafından öldürüldüler. Kadınlar başka bir mahale nakledildiler. Yanlarında bulunan değerli eşyalar yağmalandı. Daha öncesinde Hac bölgesi ve askerlerine infak için biriktirilen mallar, atlar, değerli eşyalar da yağmalandı.⁸⁰⁷

Ali es-Suleyhî'nin eşi Melike Esmâ bint Şihâb, Said el-Ahvel'den hem kendisinin hem de yanındaki diğer kadınlar için San'a'ya dönebilmeleri için izin istedi. Said el-Ahvel bunu reddetti. Said el-Ahvel yanında Ali es-Suleyhî'nin kesikbaşı ve diğer esirlerle beraber Zebîd'e gitti.⁸⁰⁸ Olan bitene rağmen Suleyhî ailesinin hanımları için gerekli himaye ve koruma sağlandı.⁸⁰⁹ Esmâ bint Şihâb, Said el-Ahvel'in yanında tam bir sene boyunca kaldı.⁸¹⁰

Tarihçilerin Ali Es-Suleyhî'nin ölüm tarihi konusunda farklı görüşleri vardır. Olayların gerçekleştiği tarihlerden hareketle ortaya çıkan sonuç, 459/1067 yılının tercihe daha layık olduğunu ortaya koymaktadır.⁸¹¹ Özetle Ali es-Suleyhî, Benî Necâh'ın liderlik ettiği bir isyan hareketinde zayıf anında, sadakatsiz kölelerin iş birliği ile isyancılar tarafından 459/1067 senesinde öldürülmüştür.

1.5.4. Melik el-Mükerrem Ahmed es-Suleyhî (458-484/1067-1085)

Melik el-Mükerrem Ahmed b. Ali es-Suleyhî Yemen'de tarih sahnesine çıktığında cesareti ve soyluluğuyla tanındı.⁸¹² Cesur ve kahraman, cömert ve yüce gönüllüydü.⁸¹³

Fâtımî halifesi Müstansır, 456/1063-1064 yılında ona el-Mükerrem unvanını verdi. Büyük kardeşi Emir Muhammed'in ölümüyle babası Ali es-Suleyhî'nin veliahtı oldu. Bu yıldan itibaren ülke yönetimine hazırlandı. Babası Ali es-Suleyhî 459/1067 yılında hacca gitmeye karar verdiğinde ülke yönetimini ona bıraktı. Babasının Mehcem bölgesinde öldürülmesi ve annesi Melike Esmâ bint Şihâb'ın ve diğer Suleyhî

⁸⁰⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 115-116. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 101.

⁸⁰⁸ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 116.

⁸⁰⁹ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 101.

⁸¹⁰ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 69.

⁸¹¹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 270, Haşiye 31, Dipnot 1-2.

⁸¹² Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 113.

⁸¹³ Ebû Muhammed Abdullah et-Tayyib Bâ Mahreme, *Gılâdetü'n-Nehr fî Vefayâti A'yâni'd-Dehr*, thk. Bucemaa Mekrî, Halid Vezârî (Cidde: Dar'ul -Minhac, 1428/2008), 3/504.

kadınlarının esir edilmesi ve devletin önemli adamlarının öldürüldüğü haberi geldiğinde el-Mükerrem Ahmed büyük bir şaşkınlık yaşadı. Neredeyse Suleyhî Devleti ortadan kalkacaktı. Et-Ta'ker bölgesi hariç Suleyhîlerin siyasî otoritesi Yemen'de kalmadı. Çünkü Suleyhîlerin düşmanları Ali es-Suleyhî'nin öldürülmesinden sonra her yönden saldırıya geçtiler.⁸¹⁴

Kehlân, Hîrrân, 'Ans, Zübeyd ve Yahsub bölgelerindeki arap kabileler, Suleyhîlere karşı toplanarak komplo kurdular. El-Mükerrem Ahmed az sayıdaki bağlıları ile birlikte San'a şehrinde bulunuyordu. Ancak ona yönelik düşmanlık San'a şehrine kadar ulaştı. Yönetimine başkaldıran ve kendisine ihanet eden Arap emirlerine karşı el-Mükerrem, sadık adamlarını bağlılıklarını korumaya ve zorluklara göğüs germeye teşvik etti. Ardından bu isyancılarla savaşmaya karar verdi.⁸¹⁵ El-Mükerrem Ahmed'in komutanı İsmâil b. Ebû Ya'fur es-Suleyhî'nin liderliğindeki birlikler Kehlân ve Hîrrân bölgesini, karşılıklı çatışmalardan sonra itaat altına aldı. El-Mükerrem Ahmed'in komutanlarından Âmir b. Süleyman ez-Zevâhî Himyer'e ve Yemen'in batısına gitti. Buradaki isyan hareketlerini kontrol altına aldı. İsyancılarla şiddetli bir çatışma yaşandı. Ez-Zevâhî'nin şiddetinden korkan halk el-Mükerrem'e boyun eğdiklerini bildirdiler.⁸¹⁶

1.5.4.1. Melva Savaşı

459 yılının Zilhicce/1067 yılı Ekim-Kâsım ayında Zeydî emiri Hamza b. Ebû Haşim er-Ressî ve ona tâbi olanlar Suleyhîlere karşı kıyam ettiler. 500 atlı 15 bin yaya ile Hemdân ve diğer yerlerden toplanan insanlarla San'a'ya doğru yürüyerek el-Melva bölgesine ulaştılar. Suleyhîler ve bu güçler arasında şiddetli bir savaş cereyan etti. Hamza b. Ebû Haşim ve oğlunu, taraftarları kaçarak terk ettiler. Hamza b. Ebû Haşim ve oğlu da dâhil olmak üzere kabile liderleriyle beraber 800 kişi Suleyhîler tarafından öldürüldüler.⁸¹⁷

1.5.4.2. Hîrrân ve Bekîl Bölgelerindeki Karışıklığın Bastırılması

El-Mükerrem Ahmed, komutanları Ahmed b. Muzaffer es-Suleyhî'yi, İsmâil b. Ebû Ya'fur es-Suleyhî'yi ve Âmir b. Süleyman ez-Zevâhî'yi Harâz bölgesine sevk etti. Harâz ahalisi, Suleyhîlere başkaldırmıştı. Hatta Mesâr Kalesi'ni kuşatmışlar, buranın

⁸¹⁴ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 114.

⁸¹⁵ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 114.

⁸¹⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 119. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 116.

⁸¹⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 120. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 117-118. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 187.

komutanı Mâlik b. Şihâb es-Suleyhî de bu kuşatmanın altında kalmıştı. Suleyhîler buraya giderken Müceyyeh ve Kerâr kabilesinden bir grupla karşılaştı. Bu grup itaat altına alındıktan sonra Suleyhî komutanları Mesâr Kalesi'ne ilerlediler ve burayı ele geçirdiler. Çevrede bulunan arap kabilelerinden bağlılık ve sadâkat için söz aldıktan sonra Bekîl bölgesine doğru yürüyüşe geçtiler. 460 yılının Muharrem/1067 Kasım-Aralık ayında el-Mükerrem'in ordusu Bekîl bölgesine ulaştı. Direnişlerine karşılık Suleyhîler onları yumuşatmaya çalıştı. Ancak bu girişimler akamete uğradı. Suleyhîler 320 kişiyi öldürdüler. Buranın istikrarını sağladıktan sonra San'a'ya döndüler.⁸¹⁸

1.5.4.3. El-Mükerrem Ahmed'in Necâhî Kölelere Karşı Savaşı

Devletteki işler istikrara kavuştuktan sonra el-Mükerrem Ahmed, Necâhîleri tasfiye etmeye karar verdi.⁸¹⁹ Necâhîlerin elinde esir olan Melike Esmâ'dan oğlu el-Mükerrem'e bir mektup geldi. Mektubun içeriğine göre, Melike Esmâ, Said el-Ahvel'in kölesinden hamile kalmıştı. Doğum yapmadan önce bu durumdan kurtulması gerekiyordu. Aksi takdirde büyük bir utançla karşı karşıya kalacağını oğluna bildiriliyordu.⁸²⁰ Ancak el-Mükerrem Ahmed'in annesi Esmâ'nın hamilelik olayının doğru olmadığı, oğlu el-Mükerrem Ahmed'i ve sair Araplar'ı kışkırtmaya yönelik bir hareket olduğu da belirtilmiştir.⁸²¹ El-Mükerrem bu mektubu insanlara okudu. Esmâ'nın mektubunda Araplar'ın değerlerine hitap eden ve onları etkileyen şeyler yazılıydı. İnsanlar bundan dolayı ağladılar. Zebîd'e yürümeye, savaş için hazırlık yapmaya karar verdiler.⁸²² El-Mükerrem, takipçilerine şunu diyordu. "Hayatı isteyen bizimle olmasın."

823

1.5.4.4. Zebîd'in Tekrar Ele Geçirilişi ve Esmâ bint Şihâb'ın Esaretten

Kurtuluşu

Suleyhîler Zebîd'e vardılar. Suleyhî ordusuyla şehirdeki Said el-Ahvel en-Necâhî'ye bağlı Habeşli kölelerden müteşekkil ordu arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. 460 yılının Safer ayının 29'unda/1069 yılının Ocak ayının 8'inde Necâhî'ler ağır

⁸¹⁸ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 121-122. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 117- 119. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 187-188.

⁸¹⁹ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 188.

⁸²⁰ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 69.

⁸²¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/258-259

⁸²² Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 120

⁸²³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 69-70. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/259

bir yenilgiye uğradılar. Said el-Ahvel kaçarak kurtuldu. Dehlek adasına firar etti.⁸²⁴ El-Mükerrem Ahmed'in en önemli hedefi, Zebîd'de Necâhî'lerin elinde esir olan annesi Esmâ bint Şiab'ı kurtarmaktı.⁸²⁵ Böylece el-Mükerrem'in annesi Esmâ bint Şihâb'da kurtarılmış oldu.⁸²⁶

Ayrıca el-Mükerrem Ahmed Zebîd'de mızrak ucunda asılı olan Ali es-Suleyhî ve kardeşi Abdullah'ın başlarını San'a'ya naklederek onlar için meşhur bir türbe bina etti.⁸²⁷

1.5.4.5. Zi-Eşref Savaşı

Zebîd ele geçirilmeden önce el-Mükerrem'in ordusunun Bekîl'i zapt etmekle meşgul olmasından yararlanmak isteyen Necâhîlerden Bilal ve Ebü'l-Fütûh isimli emirler, pek çok köleden oluşan askerleriyle ve Tihâme ahalisiyle beraber Esad b. Abdullah es-Suleyhî'ye saldırdı. Et-Ta'ker Kalesi bölgesinde iki taraf arasında şiddetli çatışma meydana geldi. Mihlâf köylerinden Zi-Eşref'te köle askerler hezimete uğrayarak kaçıştılar. Suleyhîler pek çok ganimet elde etti. Bu olanları gören Bilal ve Ebü'l-Fütûh da kaçmak zorunda kaldılar.⁸²⁸

460 yılı Rebûlevvel ayının 12'si Cuma /20 Ocak 1068 Pazar günü el-Mükerrem Ahmed kaçan köleleri takip etmek için Zebîd'i terk etti. Bu esnada San'a valisi İsmâil b. Ebû Ya'fur es-Suleyhî'den bir mektup ulaştı. Mektubun içeriğinde şu yazılıydı: "Eş-Şerif Kâsım b. Ca'fer el-İyânî sözlerini bozmuş, San'a'ya saldırmak için ordunun yokluğunu fırsat bilmiştir." Yine bu mektupta vali İsmâil kendisinin hasta olduğunu, Yemen'in Hicaz bölgesi ile Harâz halkı arasında çatışma yaşandığını aktardı. 460 yılı Rabiulahir ayının 26'sında/1068 yılı Mart ayının 4'ünde el-Mükerrem Ahmed San'a'ya ulaştı. Bu esnada San'a valisi İsmâil b. Ebû Ya'fur es-Suleyhî de vefat etti.⁸²⁹

1.5.4.6. İç Çatışmaların Bastırılması

El-Mükerrem'in yokluğunda hırslı kişilerin neden olduğu düzensizlikler ve aksaklıklar düzeltilmeye başlandı.⁸³⁰ Eş-Şerif Kâsım b. Ca'fer el-İyânî ahdini bozmuş, Zubyân, Benî Cübeyr, Benî Duâm'ı yanına çekerek onların desteğini almış ve El-

⁸²⁴ Umâre, *Tarih 'ül-Yemen*, 72. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/259. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 123.

⁸²⁵ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 87.

⁸²⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 72. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/261. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 125. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 123-124.

⁸²⁷ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 125, Dipnot 2.

⁸²⁸ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 122.

⁸²⁹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 126-127. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 127.

⁸³⁰ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 189.

Mükerrem Ahmed es-Suleyhî'ye karşı onları kışkırtmıştı. Amcası Hüseyin b. Kâsım'ın tekrar zuhûr edeceğini onlara müjdeliyordu. Hemdânîler Hüseyin b. Kâsım'ı altmış sene evvel öldürmüştü. Ancak Kâsım b. Ca'fer bu zatın tekrar dünyaya gelerek dünyayı adaletle dolduracağından bahsediyordu. Yani mehdî olduğunu iddia ediyor ve halkı bununla müjdeliyordu. Bir kısım insanlar buna inandı. El-Mükerrem Ahmed, Zubyân'a ordusuyla yürüdü. Buraların ahalisi el-Mükerrem'e boyun eğerek itaat sözü verdiler. Kâsım b. Ca'fer'e uymayacaklarını bildirdiler.⁸³¹

El-Mükerrem Ahmed batı bölgelerinin ıslahı için harekete geçerek Lûmiyyi bölgesine ulaştı. Oradan Muda' köyüne geçti. Batı bölgesine egemen bir konumda yer alan Hamlân Dağı'nın karşısında konumlanmış bir mevkiye ulaştığında, buranın ahalisini bağırır çağırır halde buldu. Hamlân Dağı'nı işgal etti. Halk buradan firar etmek mecburiyetinde kaldı. Ancak El-Mükerrem'e de boyun eğdiler. O da onları bağışladı.⁸³²

Bu olaylar cereyan ederken el-Mükerrem Ahmed'e bazı haberler ulaştı. Said el-Ahvel, Mihlâf'a ulaşmış, o ve müttetikleri Suleyhîleri yok etmek için ittifak yapmışlardır. El-Mükerrem Ahmed San'a'ya acilen ulaştı. Oradan Mihlâf'a geçti. 'Ans bölgesinden Benî Sa'b'a ve bu yolda yer alan Benî Hâris'e ve Mezhic'e boyun eğdirdi. Şeir Dağı'na vardığında oraya bir saldırı gerçekleştirdi. Bu dağda tahassun etmiş⁸³³ Said el-Ahvel'in müttetiklerinden Vâil b. İsa, Ebü'l-Abbâs es-Suhtî, Hüseyin b. Muğire et-Tebî', Yahsub halkı, Ru'ayn halkı, arkalarında pek çok ganimet bırakarak kaçtılar.⁸³⁴ Bunlar el-Kârenih⁸³⁵ Kalesi'ne sığındılar. Kale, Suleyhîler tarafından kuşatıldı. Gece bastırıldığında es-Suhtî kurtuluş için yol ararken yakalanarak el-Mükerrem Ahmed'e teslim edildi. El-Mükerrem onu affetti. Ardından Hüseyin b. Muğire et-Tebî' de eman umuduyla teslim oldu. Ancak çok geçmeden firar ederek Said el-Ahvel'e katıldı. 461 yılının Receb ayının 29'unda /1069 yılı Mayıs ayının 4. gününde el-Mükerrem Ahmed San'a'ya doğru yola çıktı. Şaban ayının 7'sinde (1 Haziran 1069) bu şehre girdi.⁸³⁶

⁸³¹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 131-132. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 127. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 190.

⁸³² Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 128. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 190. Lumi, Umran bölgesinde bir dağ. Munda, Himyer köylerinden bir köy. Hamlan dağı Hacce bölgesine yakın bir dağ. Eskiden beri sığınanlar için büyük bir kale durumundaydı. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 128.

⁸³³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 129.

⁸³⁴ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 133.

⁸³⁵ El-Karenc, San'a'nın kuzey batısındaki Et-Tavila şehrine manzarası olan bir kale. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 129, Dipnot 2.

⁸³⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 132. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 129. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 191.

1.5.4.7. Tihâme'nin Fethi

El-Mükerrem Ahmed geleneksel düşmanlarının hala ayakta olduğunu görüyordu. Babası öldürülmüştü. Kendi intikamı, hatta Araplar'ın intikamı göz yumulamayacak bir gerçeklikti. Arap örfünde, dökülen kanın diyeti yine kanla ödenir. El-Mükerrem Ahmed tahtında bir ay bile oturmadan kölelerden intikam almak için Araplar'ı harekete geçirerek ayağa kaldırdı.⁸³⁷ Savaş için hazırlık tam olduğunda 461 yılının Ramazan ayının başında/1069 yılının Haziran ayında Zebîd'de ikamet eden Said el-Ahvel'in üzerine yürüdü. Şeir Dağı'nda⁸³⁸ mevzilenmiş Said el-Ahvel ve ordusunun üzerine saldırıya geçti. Mâbe köyünde Said el-Ahvel⁸³⁹ öldürüldü. El-Mükerrem, Ramazan Bayramı namazını halk ile beraber kıldı. Onlara hutbe verdi. Babasıyla ilgili çokça dua ederek babasının intikamının alınmasından dolayı Allah'a şükretti.

Said el-Ahvel'in ve adamları olan Habeşî kölelerin yenik düştüğü savaşta Said el-Ahvel'in ordusu 12 bin kişidir. El-Mükerrem Ahmed'in bu harekâta çıkan asker sayısı ise 10 bin yaya ve 700 atlıdan oluşuyordu.⁸⁴⁰

Umâre el-Yemenî bu tarihi bahsi şöyle anlatmaktadır: *Benî Necâh tekrar döndü. Necâhîler 461/1068-1069 yılında Mâlik b. Şihâb'ı yani Suleyhîleri Zebîd'den çıkardı. Sonra el-Mükerrem, Benî Necâh'ı Zebîd'den çıkardı. Said el-Ahvel Şeir Dağı'nda öldürüldü.*⁸⁴¹

El-Mükerrem Ahmed, Zebîd'e vali olarak Sebe b. Ahmed el-Muzaffer es-Suleyhî'yi atadı. Sonra buradan ayrıldı. Ceyyâş b. Necâh'ı takip etmek istiyordu. Ceyyâş'ın, Hindistan'a kaçmış olduğunu öğrendi. İlk olarak el-Said'e uğramış, oradan da San'a'ya doğru hareket etmişti.⁸⁴² Bu esnada Fâtımîlerden Suleyhîleri onurlandıran yeni unvanlar içeren mektuplar geldi. Bu unvanlar halka okundu.⁸⁴³

⁸³⁷ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 191.

⁸³⁸ Şeir, Umâre el-Yemenî'nin tarihinde شعير olarak yazılmıştır. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 74, dipnot 2.

⁸³⁹ Said el-Ahvel'in öldürülmesi olayının Melike Ervâ bint Ahmed zamanında olduğu da belirtilmiştir. Hasan Süleyman Mahmud bu bilgiyi Hüseyin Hemdânî'nin *es-Suleyhîyyûn ve'l-Hareketü'l-Fâtimîyyûn fî'l-Yemen* isimli eserine yaptığı talikatta yazmıştır. Ayrıca bu bilgiyi Hazrecî, *Kifaye* adlı eserinde; İbn Deyba, *Kurret'ul-Uyun* adlı eserinde aynı şekilde vermiştir, diye eklemiştir. Fakat Hasan Süleyman Mahmud bu görüşü doğrudan uzak gördüğünü belirtmiştir. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 132 dipnot 1.

⁸⁴⁰ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 137-139. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 130-132.

⁸⁴¹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 74.

⁸⁴² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 141. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 132. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 192.

⁸⁴³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 141. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 132.

1.5.4.8. Başkentini Değişimi ve el-Mükerrem Ahmed'in Vefatı

El-Mükerrem Ahmed annesi Esmâ bint Şihâb'ın vefat tarihi olan 467/1074-1075 yılına kadar ⁸⁴⁴ devlet işlerini San'a'dan yönetti. ⁸⁴⁵ El-Mükerrem Ahmed eşi Melike Ervâ'nın tavsiyesiyle ve işaretiyle başkentini Zi-Cible'ye taşıdı. ⁸⁴⁶ Zi-Cible, Ali es-Suleyhî zamanında kardeşi Abdullah'ın kurduğu iki nehirli şehir olarak da isimlendirilen ⁸⁴⁷ Mihlâf-ı Ca'fer bölgesinde yer alan bir şehirdir. ⁸⁴⁸ El-Mükerrem Ahmed burada bir müddet ikamet etti. Annesi Esmâ'yı esirlikten kurtardığı esnada yakalandığı felç hastalığı şiddetlendi. Doktorlar ona insanlardan uzak durmasını tavsiye etti. Bu nedenle el-Mükerrem Zi-Cible'yi terk etti ve devlet işlerini eşi Melike Ervâ'ya devrettikten sonra et-Ta'ker Kalesi'nde inzivaya çekildi. ⁸⁴⁹ 477 yılı Cemaziyelevvel ayına kadar (1084 yılı Eylül ayının ilk günlerine kadar) burada ikamet etti. Burada (et-Ta'ker Kalesi'nde) vefat etti. ⁸⁵⁰

1.5.4.9. Parasal birlik

El-Mükerrem Ahmed, paranın bir devletin egemenlik sembollerinden biri olduğunu ve parasal birliğin ticareti canlandıracağını gördü. ⁸⁵¹ Dinar basılmasını emretti. Üzerine şunları yazdırdı: "El-Melik es-Seyyid el-Mükerrem, Azîmü'l-Arap, Sultan Emîrû'l-Mü'minîn."⁸⁵²

El-Mükerrem Ahmed para birliğinin olmamasının ülkede ekonomik istikrarsızlığa yol açtığını düşünüyordu. Bundan önce kullanılan Saîdiyye ve Asriye ve diğer paralar, değer konusunda spekülasyona, ticarete karmaşıklığa yol açıyordu. ⁸⁵³

1.5.4.10. El-Mükerrem Ahmed Zü's-Şerefeyn (İki Kılıçlı el-Mükerrem Ahmed)

Suleyhî Devleti, el-Mükerrem Ahmed döneminde en geniş sınırlara ulaştı. ⁸⁵⁴ El-Mükerrem Yemen'de ve ona bağlı bölgelerde hem saltanat işini hem İsmâiliyye

⁸⁴⁴ İbn Deyba ve Hazrecî gibi müellifler ölüm tarihi için farklı bilgiler verse de, doğru bilginin İmameddin İdrisi'nin *Uyun 'ul-Ahbar*'da verdiği tarih olduğu bildirilmektedir. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 135, Dipnot 4.

⁸⁴⁵ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 149. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 135.

⁸⁴⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 151. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 136.

⁸⁴⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 151.

⁸⁴⁸ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 132.

⁸⁴⁹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 150-151. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 137.

⁸⁵⁰ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 141. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 192. Hasan Süleyman Mahmud, el-Mükerrem'in vefat tarihi ile ilgili farklı tarihlendirmelerin söz konusu olduğunu ele alarak, en isabetli görüşün bu olduğunu tarihi verilerle açıklamaktadır. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 141, Dipnot 1.

⁸⁵¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 140.

⁸⁵² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 74.

⁸⁵³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 140.

mezhebinin da‘vet işini beraberce yönetti.⁸⁵⁵ El-Mükerrem, Suleyhî Devleti’nin başına genç yaşta geçmesine rağmen devlet işlerini yönetmede yüksek yeteneklerini ortaya koydu. Yemen’in çoğu kabilesi ona karşı isyan etmiş olmasıyla devlet düşüşün eşiğine gelmişti. Ancak el-Mükerrem, devletin düşüşünü engelleyerek isyancılarla mücadele etti. Bu isyanları bastırdı. Bu kabilelere boyun eğdirdi. Annesini esaretten kurtararak Said el-Ahvel el-Necâhî’den intikamını aldı. Ayrıca Âmir ez-Zevâhî, Ahmed b. Muzaffer es-Suleyhî, İsmâil b. Ebû Ya‘fur gibi komutanlar bu siyasî atmosferde devletin sükûta uğramasına engel olmada büyük çaba sarf etmişlerdir. Kabilelerin çıkardığı isyanlarda Suleyhî devlet teşkilâtında yer alan şahısların kenetlenmiş bir vaziyette el-Mükerrem Ahmed’in yanında durması, bu isyanları bastırmada yardımcı olmuş ve Yemen’in tekrar bir kuvvet altında toplanmasını kolaylaştırmıştır.⁸⁵⁶

Babasının ölümünden sonra karşılaştığı zorluklar ve bunları aşma yeteneği ve kısa sürede elde ettiği zaferlerden dolayı tarihçiler el-Mükerrem’i, cesur ve atılgan bir sultan olarak zikretmiştir. Fâtımî halifesi Müstansır-Billah, el-Mükerrem’in elde ettiği zaferler dolayısıyla sevincini göstermiş,⁸⁵⁷ ona “İki Kılıç Sahibi”⁸⁵⁸ veya “Dâîü’s-Seyf” (Kılıcın da‘vetçisi, dâvayı silah yoluyla yaymaya çalışan, savaşçı dâî) lakaplarını vermiştir.⁸⁵⁹ El-Mükerrem Ahmed sebat ve kararlılığıyla meşhurdur. Ayrıca iyi bir hatipti. Onun kılıcını, mızrağını, yayını taşıyabilen onun kadar güçlü karakteri olan kimse yoktu.⁸⁶⁰

⁸⁵⁴ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 139.

⁸⁵⁵ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 7/7, s. 151

⁸⁵⁶ Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 130-140.

⁸⁵⁷ Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 192-193.

⁸⁵⁸ *Sicillâtü’l-Müstansiriyye*, Uyun’ul-Ahbâr’dan naklen, Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 204.

⁸⁵⁹ Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 193.

⁸⁶⁰ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 69. Umâre el-Yemenî’nin Fâtımî hilâfetine bağlılığı bilinen bir mevzudur. Bu hilâfete bağlı Suleyhî sultanlarını mübalağa ile övmesini doğal karşılamak gerekir.

1.5.6. Melike Ervâ: Yemen’de Kadın Hâkimiyetinin En Güçlü Örneği (477-532/1084-1138) ⁸⁶¹

Yemen halkı ona olan sevgi ve saygısından dolayı Seyyide Hürre Melike Ervâ (Hür Hanım Sultan Ervâ) olarak hitap ediyordu. ⁸⁶² İsmi Seyyide bint Ahmed es-Suleyhî⁸⁶³ veya Ervâ Bint Ahmed es-Suleyhî’dir. Asıl ismi Ervâ olan bu sultan hanıma dair Seyyide hitabı onun lakabıdır. ⁸⁶⁴ Ali es-Suleyhî Mesâr Kalesi’ni ele geçirdiği dönemde Yemen’de da’vetini açıkça ilan etmek için izin istemek amacıyla Halife Müstansır-Billah’a bir heyet göndermiş, bu heyet içinde Melike Ervâ’nın babası Ahmed de yer almıştı. ⁸⁶⁵ Melike Ervâ, 444/1052-1053 yılında doğmuştur. ⁸⁶⁶ Melike Ervâ’nın annesi, kocası vefat ettikten sonra Âmir b. Süleyman b. Abdullah ez-Zevâhî ile evlenmiştir. Bu evlilikten Süleyman b. Amr adıyla bir oğlu oldu. Bu çocuk annesinden dolayı Melike Ervâ’nın kardeşidir. ⁸⁶⁷

Melike Ervâ’nın yetiştirilmesi, Ali es-Suleyhî’nin eşi Esmâ bint Şihâb tarafından iyi bir şekilde gerçekleştirildi. Çünkü Ali es-Suleyhî, karısı Esmâ’ya “*Ervâ’ya saygı göster. Allah’a yemin olsun o bizim çocukların bakıcısı ve işlerimizi koruyacak olandır.*” demiştir. ⁸⁶⁸ Ahlaki yönden erdemli olmasının yanı sıra güzel bir yaratılışa sahipti. Beyaz tenli, yüzü hafifçe kızarık, uzun boylu, düzgün vücutlu, hafif kilolu, gür sesli, okuryazar, Arapların şiirlerini, tarihlerini ve önemli günlerini ezbere bilen biriydi. ⁸⁶⁹ Kitaplara yazdığı yorumları ve notları vardı. Bu bile onun bu alanda zenginliğini gösterir. Aklının olgunluğu ve iyi yönetimi nedeniyle “Küçük Belkis”

⁸⁶¹ El-Mükerrem’in vefat tarihi ile ilgili farklı tarihlendirmelerin söz konusu olduğunu daha önce belirtmiştik. En isabetli görüşün 477/1084 tarihi olduğu açıklanmaktadır. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 141, Dipnot 1. Bu veriye göre Melike Ervâ’nın devlet idaresini ele alışının başlangıç tarihini 477/1084 tarihi olarak belirledik. Ancak Oğlu Ali’nin veliahtlığı veya Ebû Himyer Sebe’nin el-Mükerrem Ahmed’in ölümünden sonra bazı tarihçiler gözünde Suleyhî Devleti’ne lider olduğu görüşü de bulunmaktadır. Bu yüzden Melike Ervâ’nın devlete liderlik ettiği tarih başlangıcı için 492/1099 yılı da verilmektedir. Er-Riyâsetü’l-Cumhûriyye (Yemen) el-Merkezü’l-Vatanî li’l-Ma’lûmât, *’ed-Devletü’l-Suleyhiyye’* Erişim:18/06/2025

⁸⁶² Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 142,

⁸⁶³ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 75.

⁸⁶⁴ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 142. Yemenli kaynaklar ile *Uyunu’l-Ahbar* müellifi Dâî İmameddin İdris arasında, adının Seyyide veya Ervâ oluşu konusunda görüş ayrılığı olmuştur. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 142-143.

⁸⁶⁵ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 142. Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 193.

⁸⁶⁶ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 76. Melike Ervâ’nın doğum tarihi ile ilgili benzer bilgiler için bakınız: Hazrecî, *el-’Ascedü’l-Mesbûk*, 71. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/295.

⁸⁶⁷ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 75.

⁸⁶⁸ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 77

⁸⁶⁹ Umâre, *Târîhu’l-Yemen*, 76

denilirdi.⁸⁷⁰ Tenzil ilminde, tevil ilminde, peygamberlerin hadisleri ve imamların sözleri konusunda mütebahhir bir kimse idi. İsmâilî dâîler perde arkasından ondan sorar, öğrenir, bilgi alır ve ona başvururlardı.⁸⁷¹ O erdemli, dindar ve ibadet ehli, erkekleri de aşan bilgi ve yeteneklere sahip bir kadındı. El-Mükerrem Ahmed'e eş olarak seçilmesi doğaldı. El-Mükerrem Ahmed 458/1065-1066 yılında veliaht olmuştur. Aynı yıl 18 yaşındaki Melike Ervâ ile evlenmiştir.⁸⁷² Fâtımî halifesi Müstansır, da'vetinin en yüce kapısını ona açtı. Da'vet ilmini ona talim etti. Dâî rütbesinden "Hüccet" rütbesine çıkardı. Çünkü o: "Fazilet sahibi erkeklerin üstünde olmayı ve takdim edilmeyi hak etmişti."⁸⁷³

Ali es-Suleyhî oğlu el-Mükerrem Ahmed'i Melike Ervâ ile evlendirdiğinde ona mehir olarak Aden'i vermişti. Bu evlilik ve sonrasında Aden şehrinin yaklaşık 100 bin dirhemlik geliri ona sunuluyordu.⁸⁷⁴ Melike Ervâ'nın Ali, Muhammed, Fâtıma ve Ümmü Hemdân isimli evlatları oldu. Ümmü Hemdân dayısının oğlu Ahmed İbn Süleyman b. Abdullah ez-Zevâhî ile evlendi. Ondan Abdülmüsta'li adında bir oğlu oldu. Ümmü Hemdân 516/1122-1123 yılında vefat etti. Fâtıma, Şemsü'l-Maâli Ali b. Sultan Sebe b. Ahmed es-Suleyhî ile evlendi. 534/1139-1140 yılında vefat etti.⁸⁷⁵

1.5.6.1. Melike Ervâ'nın Siyasî Faaliyetleri

Melike Ervâ siyasî faaliyetlerine kocası el-Mükerrem Ahmed zamanında başladı. Kayınvalidesi Esmâ bint Şihâb vefat ettiğinde devlet işleri Melike Ervâ'ya tevdi edildi. Ancak kendisiyle ilgili af isteğinde bulundu ve kocası Ahmed el-Mükerrem'e şöyle dedi: "*Yatak için arzulanan kadın iş yönetimine uygun değildir. Beni meşgul olduğum şeyle baş başa bırak.*" dedi. Ancak bu isteği kabul edilmedi.⁸⁷⁶ Bu dönemde devlet işlerinde Kadı İmrân b. el-Fazl el-Yamî ve Ebü's-Suud b. Esad b. Şihâb ile istişare

⁸⁷⁰ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 222. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 143. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 194.

⁸⁷¹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 278. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 143. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 194.

⁸⁷² Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 195.

⁸⁷³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 99. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 161. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 147. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 196. İsmâilî kaynaklar ve bazı çağdaş yazarlar Melike Ervâ'dan sitayişkâr bir üslupla bahsetmektedir. Bu anlatımlar taraflı (mezhebî bakış gibi) görünse de, erkek egemen bir toplumda onun bir kadın ve Suleyhî Devleti'nin başı olarak Yemen'i yönetmesi tarihî ve siyasî açıdan gerçekten dikkate değerdir. Melike Ervâ'nın siyasî açıdan övgüye değer görülmesi ve sitayişle kendisinden bahsedilmesi isabetsiz bir değerlendirme sayılmaz.

⁸⁷⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 99-100. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 147. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 196.

⁸⁷⁵ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 76.

⁸⁷⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 77.

edildi.⁸⁷⁷ Kocası el-Mükerrem Ahmed'in 477/1084 yılında ölümünden sonra Melike Ervâ büyük sorumluluğu tek başına yüklendi. Halife Müstansır'ın yetki vermesiyle Yemen, Hindistan, Umman ve bağlı yerlerde devlet işleri yanında İsmâilî da'vet işlerini yönetti.⁸⁷⁸ Melike Ervâ bu sorumluluk yüzünden birçok zorlukla karşılaştı. Neredeyse Suleyhî Devleti'nin temelleri sarsılacaktı. Ancak Melike Ervâ'nın iyi yönetimi ve isabetli tercihleri sayesinde iç çekişmelerin fırtınaları, devleti yıkamadı.⁸⁷⁹ Melike Ervâ'nın karşılaştığı ilk sorun, kocası el-Mükerrem Ahmed'in vefatından önce da'vet işlerini amcaoğlu Ebû Himyer Sebe b. Ahmed el-Muzaffer b. Ali es-Suleyhî'ye vasiyet etmiş olmasıydı.⁸⁸⁰ Fâtımî halifesi Müstansır ise tüm yazışmalarını el-Mükerrem Ahmed'in oğlu Ali'ye gönderilmesini emretti. Onu da'vet ve devletin işlerini yürütmekle görevlendirdi.⁸⁸¹ *Sicillât il-Müstansiriyye* ile bize ulaşan sicile göre Fâtımî halifesi Müstansır, Ali'ye hitab ederek: "Sen da'vetin dostlarındansın. Da'vetin özünde yetişmiş, ona itaat ederek büyümüş ve onun nimetleriyle beslenmişsin. Bu nedenle da'vet sana layıktır. Sen de en iyi ve en parlak şekilde parlamaktasın. En iyi şeyler sahiplerine verildiğinde güzeldir." Ayrıca Annesi Melike Ervâ'nın desteğinin ve rehberliğinin devam edeceğini de bu sicilden öğreniyoruz.⁸⁸²

El-Mükerrem Ahmed'in vasiyetine rağmen Fâtımî halifesi Müstansır, Sebe b. Ahmed'i devletin başına tayin etmeyerek, el-Mükerrem'in oğlu Ali'yi devletin başına tayin etti. Melike Ervâ'nın Fâtımîlerin memnun edecek politikaları uygulayacak kadar güçlü ve yetkin olduğunu biliyordu. Müstansır'ın bu politikası onun ileri görüşlülüğünün bir göstergesiydi.⁸⁸³ Halife Müstansır, el-Mükerrem Ahmed'in

⁸⁷⁷ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 79. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 196.

⁸⁷⁸ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 153-155. Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, sicil no: 50. s. 167-169.

⁸⁷⁹ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 147. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 196.

⁸⁸⁰ Bu bilgiyi Umâre ve onu takip edenler aktardı. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 79. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 63. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 225. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/274. Ancak *Uyun'ul-Ahbar* müellifi Dâî İmameddin İdrisi farklı bir görüş belirttiği de aktarılır. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 197. Bu görüşü, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye* 'den nakletti. Ayrıca el-Mükerrem vefat ettiğinde Melike Ervâ kocası el-Mükerrem'in öldüğünü sakladı. Bu durum, Fâtımî Halifesi el-Müstansır'ın mektubu gelinceye kadar da devam etti. Hatta el-Mükerrem'in küçük oğlu Abdulmustansır Ali'nin atanması için Mustansır'ın emrini bekledi. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 156. El-Mükerrem Ahmed, devlet işlerini (mülkü) yönetmeyi eşi Melike Ervâ'ya, mezhebin da'vet işlerini de amcası oğlu Sebe b. Ahmed b. Muzaffer es-Suleyhî'ye bıraktığına dair başka bir görüşte nakledilmektedir. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 155, dipnot 42.

⁸⁸¹ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 148. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 197.

⁸⁸² Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, sicil no: 14, s. 61-63.

⁸⁸³ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 151. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 197.

ölümünden sonra onun oğlu Ali'yi Yemen'deki İsmâîlî da'vetin başına getirdi.⁸⁸⁴ Ali henüz 10 yaşında bir çocuktur. Bu karar Yemen'deki da'vetin, kurucu aile Suleyhî ailesinin elinden çıkmaması içindi. Yemenliler arasında bu karara karşı çıkanlar oldu. Yemen'deki İsmâîlîler ikiye bölündü. Sebe b. Ahmed'in başında olduğu grup ile Zevâhilerin başında olduğu Suleyhîler (Süleyman ez-Zevâhî ve Melike Ervâ'nın başında bulunduğu grup) arasındaki çatışma 478/1085 yılından 480/1087 yılına kadar sürdü.⁸⁸⁵

Sebe b. Ahmed'in liyakat ve ehliyetine rağmen Fâtımî halifesinin Melike Ervâ ve oğluna verdiği destek sonucunda Sebe b. Ahmed liderlik iddiasından vazgeçti.⁸⁸⁶ Melike Ervâ süreci iyi yöneterek Sebe b. Ahmed'in liderlik düşüncesinden vazgeçmesini sağladı. Oğlu Sultan Ali b. Mükerrerem'e Sebe b. Ahmed'i nâib olarak atadı.⁸⁸⁷

Sebe b. Ahmed, el-Mükerrerem Ahmed'in ölümünden sonra Melike Ervâ'ya evlilik teklifi yaptı. Melike Ervâ bu teklife kızarak onu reddetti. Buna kızan Sebe b. Ahmed ona karşı savaş hazırlıkları yaparak kendi merkezi Eşyeh Kalesi'nden Melike Ervâ'nın karargâhı olan Zi-Cible'ye doğru askeriyle yürüdü. Birkaç gün süren çatışmadan sonra Melike Ervâ'nın kardeşi Süleyman ez-Zevâhî, evlilik konusunu Fâtımî halifesi Müstansır'a bildirerek bu konuda hakem olmasını istedi. Aradaki çatışma durduruldu. Mısır'daki Fâtımî halifesine elçiler gönderildi. Fâtımî halifesi Müstansır, Melike Ervâ'yı bir yandan överken diğer yandan onu Sebe b. Ahmed ile evlendirdiğini bildirdi. Her ne kadar Melike Ervâ bundan hoşnut olmasa da aracılar vasıtasıyla bu teklife onay verdi. Nikâhları akdolundu. Sebe b. Ahmed, Zi-Cible'ye vararak orada bir ay kaldı. Misafirperverlikle karşılandı.⁸⁸⁸ Sebe b. Ahmed, Melike Ervâ ve oğlu Ali'ye destek vererek Tihâme'yi ele geçirmeye çalıştı. 472/1079 ile 476/1083 yılları arasında Tihâme'nin kontrolü için Suleyhîler ve Necâhîler arasında uzun bir mücadele yaşandı.⁸⁸⁹ Bu süreçte Tihâme altı ay Suleyhîler ve altı ay Necâhîler tarafından yönetildi.⁸⁹⁰ Tihâme halkı Ehl-i Sünnet mezhebinde oldukları için Necâhîlerin

⁸⁸⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 157.

⁸⁸⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 158-159.

⁸⁸⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 151.

⁸⁸⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 162.

⁸⁸⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 83-84. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 227-228. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/276-277. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 64-65.

⁸⁸⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 170.

⁸⁹⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/275. Benzer ifadeler için Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 82.

yönetimini tercih ediyordu. Buranın haracını altı ay Necâhiler, altı ay Suleyhiler topluyordu.⁸⁹¹ Ceyyâş el-Necâhî Zebîd'e döndüğünde Mushaflar neşretti, reâyâ onun için dualar etti.⁸⁹²

Melike Ervâ, kocası el-Mükerrem'in ölümünden sonra, oğlu Ali ile birlikte Yemen'i yönetmeye devam etti.⁸⁹³ Ancak oğlu uzun süre yaşamadı.⁸⁹⁴ Diğer oğlu Muhammed'in vefatından hemen sonra çok geçmeden oğlu Ali de vefat etti.⁸⁹⁵ Ali'nin ölümünden sonra annesi Melike Ervâ, Yemen'i tek başına yönetti. Kimse ona karşı koyamadı. Çünkü kardeşi Süleyman ez-Zevâhî ve Fâtımî hilâfeti onun yanında duruyordu. Zeki ve bilgece bir yönetim anlayışının bu duruma olan etkisi göz ardı edilemez. Böylelikle Melike Ervâ, oğlunun vefatından kendi vefatı arasındaki dönemde Yemen'in bilfiil sultanı oldu.⁸⁹⁶ Zamanın biricigi manasına gelen "Vahidetü'z-Zaman" ve Yemen meliklerinin hanımefendisi manasına gelen "Seyyidetü'l-Mülükü'l-Yemen" olarak lakaplandırıldı.⁸⁹⁷

Sebe b. Ahmed, Yemen üzerindeki yönetim hakkını Melike Ervâ'dan tekrar istedi. Melike Ervâ bunu reddetti.⁸⁹⁸

1.5.6.2. Kezâim Savaşı

Ceyyâş el-Necâhî, Araplar'la savaşıma konusunda hile ve tuzak düşündü. Bu hilede Sebe b. Ahmed'i Zebîd'e çekerek orada onu gafil avlamayı düşünmüştü. Zebîd'in ileri gelenleri itaat sözü verip ihanet planlamışlardı. Sebe b. Ahmed bu hile ve tuzağa düşüp 3 bin süvari ve 10 bin yaya askerle Zebîd'e gitti. Ceyyâş el-Necâhî'nin yanında Tihâme'nin eşrafından eş-Şerif Yahyâ b. Hamza da yer alıyordu. Ceyyâş ve ona bağlı askerler, Sebe b. Ahmed ve askerlerine Zebîd kapısı yakınlarındaki el-Kezâim mevkinde

⁸⁹¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/275.

⁸⁹² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 82.

⁸⁹³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 168-169.

⁸⁹⁴ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 172. Muhtemelen Ali b. el-Mükerrem 484 /1091 yılında öldü. Küçük kardeşi Muhammed b. el-Mükerrem ise abisinden önce, 480/1080 yılında öldüğü belirtiliyor. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 168-169.

⁸⁹⁵ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 172.

⁸⁹⁶ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 168-169.

⁸⁹⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 290.

⁸⁹⁸ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 156. Bu rivayet hem el-Mükerrem Ahmed'in vefatından sonra, hem de ölen oğulları Ali'den sonra tekrar aktarılmaktadır. Bu yüzden bu bilgi akatarımı tekrar edilmiştir.

pusu kurdular. Hicrî 479 yılında Sebe b. Ahmed'in askerleri bu pusuya düşerek yenilgiye uğradılar.⁸⁹⁹

1.5.6.3. Sebe b. Ahmed'in Yerine Mufaddal b. Ebü'l-Berekât'ın Getirilmesi

Sebe b. Ahmed, 492/1098-1099 yılında Eşyeh Kalesi'nde vefat etti.⁹⁰⁰ Sebe b. Ahmed vefat ettiğinde San'a ve çevresi Suleyhîlerin elinden çıktı.⁹⁰¹ Hâtim b. el-Gaşîm el-Mugallisî San'a ve çevresinde iktidarı ele aldı.⁹⁰² Melike Ervâ bu duruma razı olmak zorunda kaldı.⁹⁰³ Melike Ervâ, et-Ta'ker valisi Mufaddal b. Ebü'l-Berekât b. Velid el-Himyerî'yi ordunun komutanı ve devlet işlerinin yöneticisi olarak atadı.⁹⁰⁴ Mufaddal'ın görüşü olmadan Melike Ervâ karar almıyordu.⁹⁰⁵

Bundan önce Melike Ervâ ile anne bir kardeş olan Süleyman b. Âmir ez-Zevâhî⁹⁰⁶ de 492/1099 yılında vefat etmişti.⁹⁰⁷ Ayrıca Fâtımî halifesi Müstansır-Billah da 67 yaşında, 487 yılı Zilhicce/1094 yılı Aralık ayında vefat etti.⁹⁰⁸

1.5.6.4. Mufaddal'ın Zebîd'i Tekrar Ele Geçirmesi, Şâfûiler'in Et-Ta'ker'daki İsyanı ve Mufaddal'ın Ölümü

503/1109-1110 yılında gerçekleşen beklenmedik bir olay da Ceyyâş el-Necâhî'nin oğulları arasında anlaşmazlık çıkmasıdır. İç çatışmalar, neredeyse Necâhî'leri yok edecekti. Ancak Suleyhîler bu fırsatı değerlendiremedi. Tihâme'yi geri alamadı.⁹⁰⁹ Bu iç karışıklık nedeniyle Mansur b. Fâtik b. Ceyyâş, amcası Abdülvâhid'den kaçarak Zebîd'den çıkmak zorunda kaldı.⁹¹⁰ Mansur ve adamları Melike Ervâ'nın (ya da Mufaddal'ın⁹¹¹) katına çıktılar. Melike Ervâ onları misafir etti. Mansûr, Melike'ye Tihâme'nin dörtte bir gelirini ödeyeceğine dair söz verdi. Melike

⁸⁹⁹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 164. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 152. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, Haşiye 82, s. 277-278.

⁹⁰⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/279.

⁹⁰¹ İbnü'd-Deyba' *Kurret'ul-Uyun*, s. 227.

⁹⁰² Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/280.

⁹⁰³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 161.

⁹⁰⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/279. Ebû Himyer Sebe b. Ahmed'in vefat tarihi olarak 491/1097-1098 yılı da zikredilmektedir. Ayrıca vefat edinciye kadar kadar Melike Ervâ'ya yardımcı olduğu belirtilmiştir. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 161.

⁹⁰⁵ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 87.

⁹⁰⁶ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 174.

⁹⁰⁷ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 161.

⁹⁰⁸ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 185-186.

⁹⁰⁹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 164.

⁹¹⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/282.

⁹¹¹ Mansur b. Fatık ve adamları Melike Ervâ'nın değil Mufaddal'ın yanına geldiler. Onları güzelce karşılayanın Mufaddal olduğu belirtiliyor. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 88. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/283. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 232-233

Ervâ, onlara yardım ederse ve Abdülvâhid'i yenerseler bu söz yerine getirilecekti. Melike Ervâ, Mufaddal b. Ebü'l-Berekât'ı büyük bir orduyla gönderdi. Mufaddal uzun bir kuşatmanın ardından⁹¹² Zebîd'i ele geçirdikten⁹¹³ sonra Abdülvâhid'i buradan kovdu.⁹¹⁴ Ancak Mufaddal, Mansûr'u buraya hemen vali yapmadı.⁹¹⁵ Bu esnada et-Ta'ker'i, Şâfi fakihlerden bir cemaat ele geçirdi.⁹¹⁶ Bu işte onlara Havlânîlerden Benî Zer kabilesi de yardım etti.⁹¹⁷ Mufaddal geri dönerek et-Ta'ker'de konuşlanan fakihleri kuşattı. Kuşatma sürerken Benî Zer kabilesi fakihleri yüzüstü bıraktı.⁹¹⁸ Bunun üzerine fakihler bir hile düzenlediler.⁹¹⁹ Mufaddal'ın cariyelerini ve hizmetçilerini dışarıya çıkarttılar. Cariyeleri en güzel ve en süslü kıyafetlerle, ellerinde defler olduğu halde Mufaddal'ın görebileceği ve duyabileceği bir şekilde sarayın çatısına çıkarttılar.⁹²⁰ Mufaddal cariyelerini ve hizmetçilerini bu halde görünce bu durumu kaldıramadı. Çünkü o çok kıskanç ve en onurluydu.⁹²¹ Bu yüzden o gece onların ve kendisinin haline üzülmeye başladığı söylendi. Veya zehir içtiği de aktarılır. Bu olay 504 yılı Ramazan/1111 yılı Mart ayında gerçekleşti. Ölüm nedeniyle ilgili başka rivayetler de bulunmaktadır.⁹²² Mufaddal'ın ölüm haberi Melike Ervâ'ya ulaştığında et-Ta'ker'e doğru yola çıktı. Fakihler ile yazışarak onları yatıştırdı. Onlarla yazışmayı sürdürerek onlara can, mal güvencesi vererek para teklif etti. Böylece orayı tekrar idaresi altına aldı.⁹²³

1.5.6.5. İbn Necibu'd-Devle

Melike Ervâ devlet işlerinde zora düştüğünde Mısır-Fâtımî hilâfetinden yardım istemiştir. Bunun üzerine Fâtımî halifeliği İbn Necibu'd-Devle'yi Yemen'e danışman olarak göndermiştir.⁹²⁴ İbn Necibu'd-Devle âlim (İsmâîlî) bir müslüman olarak bilinmektedir.⁹²⁵

⁹¹² Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 164.

⁹¹³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 88. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/283. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-Uyûn*, 232.

⁹¹⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 88.

⁹¹⁵ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 164.

⁹¹⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 232.

⁹¹⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 232-233. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 165.

⁹¹⁸ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 232-233.

⁹¹⁹ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 165.

⁹²⁰ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 89. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/283.

⁹²¹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 89. Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 165.

⁹²² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 181.

⁹²³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 233.

⁹²⁴ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 168. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsi*, 200.

⁹²⁵ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 234 . Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 92.

İbn Necibu'd-Devle Yemen'e vardığında Melike Ervâ ordu ve halkın işlerini ona devretti.⁹²⁶ İbn Necibu'l-Devle Meytem vadisinin halkına, Zebîd'e, es-Sehle ahalisine seferler düzenledi.⁹²⁷ İlk giriştiği konu ise Havlânîler'in itaat altına alınmasıdır. Onları Zi-Cible'den çıkardı.⁹²⁸ Ülke emniyete kavuştu. Fiyatlar ucuzladı. Fesat ehli bastırıldı. Haydutlar geri çekildi. İnsanların mallarına el koymaktan vazgeçtiler. Yasalar uygulanarak adalet sağlandı.⁹²⁹ İbn Necibu'd-Devle'nin nüfuzu ve etkisi burada sona ermedi. 513-515/119-1122 yıllarında, iki yıl içinde büyük başarı elde etti. 518/1124 yılında elde ettiği başarılar, onu Zebîd'deki Necâhî Devleti'ne karşı savaş açmaya sevk etti. Ancak feci bir yenilgiye uğradı.⁹³⁰ Rakiplerinin kıskançlığından kurtulamadı. Melike Ervâ ile arasına nifak sokuldu. 519/1125 yılından itibaren Melike Ervâ ile arası soğumaya başladı.⁹³¹ Fâtımî hilâfeti İbn Necibu'd-Devle'nin izlediği politikanın belirlenen çizgiden saptığını görünce⁹³² onu Mısır'a çağırdı.⁹³³ Yemen'in emirleri bu seferde İbn Necibu'd-Devle ile Fâtımî halifesi arasına nifak soktular. İtibarını zedelediler. Bu durum onun tutuklanmasına yol açtı.⁹³⁴ Mısır'a giderken Babu'l-Mendeb'de boğuldu.⁹³⁵

Fâtımî hilâfeti, Melike Ervâ ile beraber İbn Necibu'd-Devle'nin ölümünden sonra devlet savunmasına Suleyhî Devleti'nin kurucusu Ali es-Suleyhî'nin kardeşinin oğlu Fahrü'd-Devle lakaplı Ali b. Abdullah es-Suleyhî'yi atadı.⁹³⁶ Ali b. Abdullah'ın faaliyetleri hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Çünkü kaynaklar, o ve faaliyetleri hakkında pek bir şey zikretmemişlerdir.⁹³⁷

1.5.6.6. Suleyhîler Devrinde Yargı Erkinin Başında Yer Alan Şahıslar ve Kadı Lemek b. Mâlik el-Hammâdî

Melike Ervâ zamanında Kādıkudâtlık makamında Lemek b. Mâlik el-Hammâdî bulunuyordu. Ayrıca Lemek b. Malik, Melike Ervâ'ya da'vette yani İsmâiliyye mezhebi

⁹²⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 234.

⁹²⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 234. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 93.

⁹²⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 92.

⁹²⁹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 235.

⁹³⁰ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 94. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 239-240. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 171.

⁹³¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 171.

⁹³² Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 172.

⁹³³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 242.

⁹³⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 97. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 201. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 172.

⁹³⁵ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 98.

⁹³⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 243.

⁹³⁷ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî* 201.

konusunda yardımcı oluyordu. Melike Ervâ döneminde Lemek b. Malik, Dâi'd-Duât yani baş dâî olarak adlandırılıyordu. Ayrıca Dâû'l-Belağ (tebliğ edici dâî) olarak da lakaplandırılmıştır. Ali es-Suleyhî, Lemek b. Mâlik'i İsmâiliyye mezhebini teallüm etmesi için Mısır'a göndermiş, beş sene sonra Lemek b. Mâlik Yemen'e dönmüştür. El-Mükerrem Ahmed döneminde Kādilkudât olarak atanmıştır. Melike Ervâ'nın döneminde de ölünceye kadar bu makamda kalmıştır. Ölüm tarihi 510/1116 senesidir. Ölümünün ardından Kādilkudâtlık makamına oğlu Yahyâ b. Lemek el-Hammâdî geçmiştir. O da bu görevi vefat tarihi olan 520/1126 yılına kadar sürdürmüştür.⁹³⁸

Lemek b. Mâlik ve oğlu Yahyâ, Yemen'de İsmâilî dâvaya yardımcı olan, dinin (İsmâilî Mezhebinin) işaretlerini açıklayan, dinî (İsmâilî mezhebine göre) tevil eden, ibadet sahasını ihya eden, şeriatı açıklayan ve dâîleri atayan kişiler olmuştur. Baba-oğul İsmâilî da'vette Yemen'de dâîlere yol gösteren delil ve rehber olmuşlardır.⁹³⁹ Melike Ervâ bu isimlerden sonra Kādilkudâtlık makamına Kadı Züeyb b. Musa'yı getirdi. Bu zatın İsmâilî dâîler nezdinde itibarı ve şânı vardı.⁹⁴⁰

1.5.6.7. Melike Ervâ'nın Mısır Fâtımî Hilâfeti ile İlişkileri

Melike Ervâ'nın Fâtımî halifesi Âmir-Biahkamillâh ile olan ilişkisi sıcak ve samimiydi.⁹⁴¹ Melike Ervâ'ya "Hüccetü'l-İmamü'l-Âmir" rütbesi verilmişti.⁹⁴² İki ülkede meydana gelen olaylar, siyasî veya diğer işlerle ilgili olsun iki ülke arasında bilgi alışverişi sürekli şekilde devam etmiş ve yazışmalara konu olmuştur. Melike Ervâ'nın askerî alanda yardım talebi de yerine getirilmişti. Buna örnek olarak Necibu'd-Devle'nin Yemen'e gönderilmesidir.⁹⁴³ Ayrıca Fâtımî halifesi Âmir yeni doğan oğlu Tayyib'in müjdesini Melike Ervâ'ya yazmıştır.⁹⁴⁴

1.5.6.8. Fâtımî Edebiyat Mirasının Yemen'e Aktarılması

Kadı Lemek'in Kahire'ye gidişi ve el-Müeyyed fi'd-Din eş-Şirazî ile irtibatı, Müeyyed'in fikirlerinin Yemen'e aktarılmasının en etkili âmil olmuştur. Müeyyed, Yemen'deki İsmâilî da'vetin ruh babası sayılmaktadır.⁹⁴⁵ Müeyyed, sadece Mısır'da değil, diğer ülkelerde ve özellikle Yemen'de İsmâilî da'vet sancağını taşıyan önemli

⁹³⁸ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 175-181.

⁹³⁹ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 177.

⁹⁴⁰ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 245-246.

⁹⁴¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 194-195.

⁹⁴² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 254-256.

⁹⁴³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 195.

⁹⁴⁴ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 254-256.

⁹⁴⁵ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 136.

şahsiyetlerden biridir.⁹⁴⁶ Asıl adı Ebû Nâsır el-Müeyyed fi'd-Din Hibetullah b. Musa b. Davud eş-Şirazî'dir. 390/1000 yılında Şiraz'da doğmuştur. 470/1078 yılında vefat etmiştir. Fâtımî-İsmâîlîleri'n baş dâisi, filozof ve şair ve siyasetçidir. Dönemin önemli âlimleri arasında gösterilen, pek çok ilim dalında yetkili, münazara kabiliyeti yüksek bir âlimdir. Lemek b. Mâlik ve Nâsır-ı Hüsrev'in de içinde bulunduğu pek çok talebe yetiştirmiştir. Büveyhîlerin askerî valisi Besâsîrî'nin Fâtımîlerden yardım istemesi üzerine Fâtımî halifesi tarafından Besâsîrî 'nin yanında görevlendirildi. 450/1059 yılında Besâsîrî'nin Bağdat'ı ele geçirmesi esnasında sevk ve idarede önemli roller oynayan Müeyyed, çok geçmeden Kahire'ye döndü. Ve Dâi'd-Duât (Baş Dâi) tayin edildi. Fâtımîlere hizmette ve İsmâîlî da'vetin yayılmasına ömrünü vakfeden Müeyyed, Kahire'de öldü. Fâtımî halifesi Müstansır-Billah'ın bizzat kıldırıldığı cenaze namazından sonra Daru'l-Hikme'ye defnedildi.⁹⁴⁷

Kadı Lemek b. Mâlik'in Yemen'den Mısır'a gidişinin en önemli sonuçlarından birisi de İran ve Mısır'da yazılmış İsmâîlî dinî metinlerin Yemen'e taşınmasıdır. Dâi'd-Duât el-Müeyyed fi'd-Din, Fâtımî Devleti'nin çökmesi durumunda İsmâîlî dinî metinlerinin yok olacağından korktu. Suleyhîlerin siyasî üstünlüklerinden dolayı bu metinler için en emniyetli yer Yemen olmuştur. Yemen Osmanlı idaresi altına girdiğinde bu metinler Batı Hindistan'a nakledildi. Da'vet Hindistan'da Davudî ismini alırken geri kalan İsmâîlîler Yemen'de Süleymanîler ismini almıştır. Bu isimlendirme ayrıca da'vetin bölünmesi anlamına gelmekteydi.⁹⁴⁸ Sicillâtü'l-Müstansırıyye'deki kayıtlar Müeyyed ile Yemen da'veti arasında doğrudan ilişki olduğunu göstermektedir.⁹⁴⁹ Yemen'in İsmâîlî âlimlerinin hakkında en fazla konuştukları, eserlerinden alıntı yaptıkları kişi el-Müeyyed fi'd-Din'dir. Lemek b. Mâlik Mısır'daki ikameti esnasında Yemen'de İsmâîlî da'vetin faaliyet yönünü ve siyasî geleceğini belirleyen talimatları da el-Müeyyed'den almıştır.⁹⁵⁰ El-Mükerrem Ahmed, Lemek b. Malik'i Yemen'deki İsmâîlî da'vetin reisi yaptı. Bu Mısır'daki Fâtımî hilâfetin isteğiyle olmuştu. El-Mükerrem Dâî's-Seyf, Kadı Lemek b. Mâlik ise Dâî'l-Kalem idi. Ancak ilk Suleyhî Sultanı Ali b. Muhammed es-Suleyhî hem devletin hem de da'vetin lideriydi. El-

⁹⁴⁶ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 177.

⁹⁴⁷ Mustafa Öz, "Müeyyed Fi'd-Din", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 31/31-32.

⁹⁴⁸ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 136.

⁹⁴⁹ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 136. Macit, *Sicillâtü'l-Müstansırıyye*, sicil no: 55, s. 180-181.

⁹⁵⁰ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 136.

Mükerrem Ahmed ise devletin reisi iken Kadı Lemek b. Mâlik, dînî-da‘vet noktasında ona ortaktı. Ancak Melike Ervâ’ya Mısır Fâtımî halifesi tarafından Hücet unvanı verildi.⁹⁵¹Hücet: İsmâîlî da‘vet sisteminde imamdan itibaren müntesibe kadar oniki mertebe halinde geliştirilen dâîlik sisteminde imamla baş dâî arasında bir derecedir.⁹⁵²Fâtımî halifesi Müstansır, Melike Ervâ’nın emirlerine imtisal etmeleri için dâîlerine emir verdi. O, imam katında tâbileri için şefaataçıydı. Fâtımî hilâfeti Yemen’de İsmâîlî da‘vetin kaidelerinin tespitinde Melike Ervâ, Kadı Lemek b. Mâlik ve oğlu Yahyâ’dan yardım almıştı. Melike Ervâ, bütün işlerin tasarrufunda hem merci hem de güvenilen bir kimseydi.⁹⁵³

1.5.6.9. Fâtımî Hilâfeti’nin İlk Bölünmesi

Halife Müstansır’ın 487/1094 yılında ölümünden sonra İsmâiliyye ikiye ayrılarak Müsta‘lîyye ve Nizâriyye isimlerini aldı. Bir kısmı Müstansır’ın küçük oğlu Müsta‘lî lakaplı Ebü’l-Kâsım Ahmed’i imam tanırken diğer kısım Müstansır’ın büyük oğlu Nizâr’ı imam tanımıştır. Yemen’de ise Melike Ervâ, Ebü’l-Kâsım Ahmed el-Müsta‘lî’yi imam olarak tanıdı. Ona bağlılığını sürdürdü ve onun tek koruyucusu oldu.⁹⁵⁴

1.5.6.10. Melike Ervâ’nın Mısır Siyasetinden Bağımsızlığı

Nizâriye fırkasının Fâtımî halifesi Âmir-Biahkâmillâh’ı 524 yılı Zilkade/1130 yılı Ekim ayında katlettiğinde hem Yemen tarihinde hem de Mısır-Fâtımî tarihinde büyük tesirleri olan yeni bir gelişme ortaya çıktı.⁹⁵⁵Bazı kaynaklara göre Halife Âmir geriye herhangi bir mirasçı bırakmadı. İbnü’l-Esîr, Âmir’in öldüğünde erkek çocuğu olmadığını, ancak eşinin hamile olduğunu belirtirken; İbn Tağrîberdî, hamile eşinin kız çocuğu doğurduğunu; İbn Müyesser ve Nüveyrî ise Âmir’in Ebül’Kâsım et-Tayyib adında bir erkek evladının doğduğunu, bu çocuk için doğum töreni düzenlendiğini ve veliaht ilan edildiğini kaydetmektedir.⁹⁵⁶

Halife Âmir, Melike Ervâ’ya gönderdiği sicilde oğlu Tayyib’in doğum müjdesini vermiş, onun veliaht olarak imametini müjdelemişti. Melike Ervâ bu sicilin anlamını ve

⁹⁵¹ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 179-180.

⁹⁵² İlyas Üzüm, “Hücet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/451.

⁹⁵³ Seyyid, *Târîhu’l-Mezâhibi’ d-Dîniyye fî Bilâdi’l-Yemen* 151-152.

⁹⁵⁴ Seyyid, *Târîhu’l-Mezâhibi’ d-Dîniyye fî Bilâdi’l-Yemen* 156.

⁹⁵⁵ Seyyid, *Târîhu’l-Mezâhibi’ d-Dîniyye fî Bilâdi’l-Yemen* 171.

⁹⁵⁶ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 362.

mühtevasını anlayarak doğruladı. Efendisinin emriyle hareket etti. Bu sicildeki müjde ve işareti yanında olanlara aktardı. Ebû Tayyib'in emîrû'l-mü'minîn olacağına dair "Nas"olduğunu belirterek halk içinde bunu yaydı.⁹⁵⁷

Mısır'daki bu belirsizliklerin sonucunda Âmir'in amcasının oğlu Ebü'l-Meymûn Abdülmecîd b. Muhammed b. Müstansır'ın ismi öne çıktı. Hâfız-Lidînillâh lakabıyla imamete geçti. Veliaht olduğu belirtilen Ebü'l-Kâsım et-Tayyib, Abdülmecîd'in taraftarları tarafından saklanıldı veya öldürüldü.⁹⁵⁸

Halife Müstansır'ın ölümünde olduğu gibi Fâtımî halifesi Âmir'in ölümüyle İsmâilî da'vette ikinci bir bölünme meydana geldi. Âmir'in ölümünden sonra amcaoğlu Ebü'l-Meymûn Abdülmecîd işleri devraldı. Bunun sonucunda İsmâiliyye yeniden iki gruba ayrıldı. Âmir'in ölümünden önce Ebü'l-Kâsım et-Tayyib'i yerine tayin ettiğini düşünen Müsta'îlî İsmâilîlik, Tayyibî İsmâilîlik adına aldı.⁹⁵⁹

Fâtımî halifesi Âmir'in ölüm haberi Yemen'e ulaştığında, Melike Ervâ dâîleriyle beraber İmam Tayyib b. Âmir'e biat ettiler. Aynı zamanda Melike Ervâ, da'vetin görevlerini devletten ayırarak, dâî Züeyb b. Musa'yı İmamü'l-Müstetir et-Tayyib adına dâîü'l-Mutlak olarak atadı. Bu eylem, Müstetir (gizli) Fâtımî imamı Tayyib b. Âmir üzerindeki Fâtımî denetimini engellemeye yönelik bir girişimdi.⁹⁶⁰

Melike Ervâ Yemen'in yüksek bölgelerinde Tayyib adına da'vetini sürdürdü. Taraftarlarına Tayyibî denildi.⁹⁶¹ Diğer yandan Fâtımî halifesi Hâfız-Lidînillâh Abdülmecîd, Zürey'îleri kendi yanına çekmeyi başardı. Zürey'îler onun adına da'veti kabul etti.⁹⁶² Bu da'vet, Yemen'in aşağı bölgelerinde Zürey'îler tarafından yayıldı. Bu da'vetin takipçilerine Mecîdiyye (Hâfızıyye) denildi.⁹⁶³

Melike Ervâ'nın 532/1138 yılındaki ölümünden sonra Tayyibî da'vet zayıfladı. Benî Zürey'î'nin durumu güçlendi. Onlar Fâtımî halifeliğine sadık kaldı.⁹⁶⁴ Mısır'daki imametın gizlenmesi nedeniyle da'vetin temelinde merkezi bir değişiklik vuku buldu. Bu durum, Yemen'deki da'vetin başka bir aşamaya evrilmesine sebep oldu.⁹⁶⁵ Tayyib'in tarihî şahsiyetinin hayali olduğu iddiaları bir yana, Tayyibî da'vetçiler ve Suleyhîler, et-

⁹⁵⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 247.

⁹⁵⁸ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 363.

⁹⁵⁹ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 171.

⁹⁶⁰ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 185.

⁹⁶¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 185.

⁹⁶² Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 172. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 225.

⁹⁶³ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 189.

⁹⁶⁴ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 190.

⁹⁶⁵ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 182.

Tayyib b. Âmir'den bahsetmişler, Melike Ervâ'nın onun velisi olduğunu ve onu sakladığını iddia etmişlerdi.⁹⁶⁶ Fâtımî imamı Abdülmecîd Hâfız-Lidînillâh başı sıkışık olduğunda Melike Ervâ'ya "Müslümanların Veliahtı" imzasıyla bir mektup yazdı. İşleri düzene girdiğinde, "Müminlerin Emiri" imzasıyla başka bir mektup yazdı. Bu mektup geldiğinde, Melike Ervâ: "Efendimiz Tayyib'in durumu hakkında bilinenler, Suleyhîlere yeter." diye cevap vermiştir. Melike Ervâ, İmam Abdülmecîd Hâfız-Lidînillâh'ın halifeliği ele almasını ve İmam Tayyib'in durumunu göz ardı etmesini hoş karşılamamıştı. Ayrıca Hâfız için da'veti sürdürmeyi reddetti. Melike Ervâ Yemen'deki da'veti bağımsız hale getirmek için bu durumu fırsat bildi. Gerçekten Hâfız, ne Nizârîler'den ne de düşmanları Müsta'lîler'den destek görmedi. Ancak Yemen'de kendisine bağlı bir da'vet oluşturmak için uğraştı. Aden'in taht-ı idaresi elinde olan Sultan Sebe b. Ebü's-Suud el-Zürey'î'den kendi adına da'vet yapmasını istedi. Ez-Zürey'î bu isteğe olumlu cevap verdi. Ona San'a'daki Hemdânîler de katıldı. Hemdânîler bu durumu takıyye olarak ortaya koyarken kendi içlerinde Melike Ervâ'nın emirlerine uymaktaydı.⁹⁶⁷

Bundan anlaşılıyor ki, Melike Ervâ, Fâtımî halifesi Hâfız'ın imametini doğru bulmuyordu. Hâfız döneminde Melike Ervâ'nın Mısır'a bağlılığını sona ermiş; Yemen, Tayyibî- İsmâîlî da'vetinin ana merkezi olmuştur. Öyle ki Melike Ervâ sahip olduğu serveti Tayyibî da'vet yolunda harcanmasını vasiyet etmiştir.⁹⁶⁸

Hâfız-Lidînillâh'ın imametinin kabulüyle İsmâîliyye'nin imamet esasında bir değişiklik ortaya çıktı. Fâtımîlerde ilk defa babası imam olmayan birisi imamete/hilâfete atandı. İsmâîliyye mezhebi imameti daima baba-oğul şeklinde takip etmeyi şart koşmaktaydı. İsmâîliyye dâvası elli yıl geçmeden bir kez daha bölündü. Bu duruma göre Tayyibîyye, Tayyib b. Âmir'e nispet edildi. Yemen ve Hindistan'daki tüm İsmâîlî gruplar onun imametini kabul etti. Onlara göre Hâfız imameti gasp etti. Hâfızıyye (Mecîdiyye) yani Hâfız-Lidînillâh'a intisap edenler ise devletin resmi mezhebi olarak Mısır ve Suriye bölgesinde yaygındı.⁹⁶⁹

⁹⁶⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 186.

⁹⁶⁷ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 186.

⁹⁶⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 196.

⁹⁶⁹ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 365.

1.5.6.11. Melike Ervâ'nın Mirası

Melike Ervâ, halkın temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hayvancılığa ve bu işlerin ıslahına önem verdi. Hayvanların otlatılması için birçok arazi vakfetti. Zi-Cible'de geniş araziler ve Haklû'l-Kutâb arazisinin ürünleri, damızlık büyükbaşlar için tahsis edildi. Melike Ervâ ticaretin ulusal ekonominin önemli bir alanı ve bu alanın da ulaşım sistemine dayandığını biliyordu. Simâre Dağı'nın zirvesinden es-Siyânî'ye kadar yollar döşenerek inşa edildi. Bu yol, Yemendeki ilk düzenli tarım yollarından biri olarak kabul edilir ve halen faydalanılmaktadır. Birçok okul ve medrese inşa etti.⁹⁷⁰ Zi-Cible'deki hadis medresesi buna örnek gösterilebilir.⁹⁷¹ Benzer şekilde Zi-Cible'de büyük bir cami inşa etti. Diğer yerlerde de inşa etti.⁹⁷²

1.5.6.12. Melike Ervâ'nın Vefatı

Yemen'in en güçlü kadın hükümdarı hem de İsmâîlî da'vetinin en önemli simalarından biri olarak tarihe geçen, Yemen tarihinde İsmâîlîler tarafından "Seyyide" ve "Vahidetü'z-Zaman" gibi unvanlarla anılan⁹⁷³ Melike Ervâ, 532 Şaban/1138 Nisan ayında vefat etti. Zi-Cible'de inşa ettiği caminin bitişiğindeki eve defnedildi.⁹⁷⁴ Seyyide Melike Ervâ 88⁹⁷⁵ yaşında vefat etmiştir.⁹⁷⁶

1.5.7. Suleyhî Devleti'nin Çöküşünün Sebepleri

Suleyhîler, Ali b. Muhammed es-Suleyhî sayesinde İslâm dünyasında önemli bir konum kazandı ve topraklarını genişletti. Bütün Yemen'i iktidarı altına aldı. Nüfûzu mukaddes toprakların kuzeyine, Hadramut'un güneyine kadar uzandı. El-Mükerrem Ahmed döneminde Suleyhî Devleti'nin ruhi gücü Umman, Ahsa, Bahreyn, Hint ve Sind'e kadar ulaştı. Ancak yaşayan her canlı gibi o da zayıflamaya başladı. Devletin zayıflamasının sebeplerinden biri de Yemen'deki feodal yapıdır. Yemen Ali es-Suleyhî'nin ortaya çıkışından önce kargaşa ve çözülme girdabına girmişti. Güçlü yerel emirler özellikle Benî Necâh, Yemen'in Tihâme bölgesini idare ediyordu. Bu durum Arap kabileleri arasında huzursuzluğa yol açtı. Bu durumdan memnun olmayan bazı

⁹⁷⁰ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî* 204-205.

⁹⁷¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 206.

⁹⁷² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 304.

⁹⁷³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 290.

⁹⁷⁴ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 303. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/283, 295.

⁹⁷⁵ Melike Ervâ'nın 92 yaşında vefat ettiği de belirtilmektedir. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 206. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 207.

⁹⁷⁶ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 71. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/295.

kabileler Kâhtan bayrağı altında birleşerek, bazıları da Fâtımî Devleti'ne katılarak bu duruma tepkilerini göstermişlerdir. Bir ölçüde Benî Necâh gücünü Habeşli kölelerden almaktaydı. Akidelerine aykırı da olsa kavmiyetçi fikir Arap kabilelerini Fâtımî Devleti'nin otoritesini kabule sevk etti. Suleyhîlerin azmi, zaferleri, iyi yönetimi ve halkın çıkarlarına gösterdiği özen bu kabilelerde derin ve etkili bir iz bıraktı. Suleyhîlerin ülkedeki nüfuzunun artmasının ve yayılmasının bir sebebi de bu kabilelerin, gücünü kölelerden alan Benî Necâh'tan kurtulma arzusudur, denilebilir. Ali es-Suleyhî böyle bir ortamda Yemen'i birleştirerek küçük devletçikleri ortadan kaldırdı. Yeni bir sistem getirdi. Bu seferde kabile liderleri bağımsızlıklarını kaybettikleri için rahatsız oldu. Farklı bölgelerde yaygın olan kabile sistemi yerine Suleyhîler kendi iktâ sistemini yerleştirdi. Bu da merkezi yapılara alternatif olsun ve bir nebze güvenlik sağlansın diye yapılmıştı. Bu olanların yanı sıra Suleyhî Devleti ve Fâtımî halifeliği arasındaki ekonomik işbirliğindeki ihmaller ve devletin mali kaynaklarının iç ve dış savaşlarda tüketilmesi, devletin çöküşüne katkı sağlıyordu. İç ve dış savaşlardaki mezhebî faktör açıktır.⁹⁷⁷

Tarım, Suleyhî toplumunun temelini oluşturunuyordu. Toplumun büyük kısmı çiftçilerden oluşuyordu. Suleyhî Devleti'nin zenginliği, toprağa kiracı olarak işleyenelerden elde edilen gelire dayanıyordu. Ali es-Suleyhî onların çıkarlarını korumak için adil bir yönetim sağlamaya çalıştı. Ali es-Suleyhî'den sonra yerine geçen el-Mükerrem Ahmed döneminde gerçekleşen sürekli savaşlar nedeniyle halkın çıkarlarına odaklanılamadı. Bu da yerel yöneticilerin nüfuzunu artırdı. Bu arada halkın da memnuniyetsizliği arttı. Çünkü ağır vergiler ve yükler altında ezilmeye başlamışlardı.⁹⁷⁸

El-Mükerrem Ahmed'in 477/1084 yılında ölmesiyle eşi Melike Ervâ, yönetimi devraldı. Melike Ervâ'yı zayıf gören kabile yöneticileri, bağımsızlık arzusu taşıdılar. Melike Ervâ, başta yetenekli adamlarıyla ve Fâtımî halifeliğinin desteğine dayanarak işleri yoluna koymaya çalışsa da yaşlandıkça zayıflık belirtileri gösgerdi. Böyle bir durumda yerel yöneticilerin güç kazanmasıyla devletin çözülme süreci hızlandı.⁹⁷⁹

⁹⁷⁷ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî* 209-210. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 232-233.

⁹⁷⁸ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 233-234. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî* 211.

⁹⁷⁹ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî* 212.

1.5.7.1. Farklı Mezhep Mensuplarının Düşmanca Tavrıları

Suleyhî Devleti, Sünnîlerden oluşan düşman bir çevrede kuruldu. Devletin hükmettiği toplumun çoğunluğu, Zeydîler hariç, Abbâsî halifeliğine bağlıydılar. Bu çevreler Fâtımî halifeliğinin Yemen'deki nüfûzuna öfkeliydi. Özellikle din bilginleri halkı Fâtımî yanlılarına karşı kışkırtıyordu. Bu durum Fâtımî yanlılarına karşı büyük bir tepki oluşturuyordu. Benî Necâh, Sünnî mezhebin temsilcisi olarak görülüyordu. Suleyhî Devleti'ne karşı çıkmak için Habeşistan'dan destek alıyordu. Suleyhî Devleti bu yabancılara karşı, Arap olmayanlara karşı yeterli önlem almadı. Hâlbuki Benî Necâh'ın liderliğindeki Habeşliler, Tihâme bölgesini sömürüyorlardı. Sadece iktâ sistemi değil aynı zamanda Sünnî halkın Necâhîleri desteklemesi de Suleyhî Devleti'nin de zayıflamasına neden oldu. Benî Necâh, Tihâme bölgesini ele geçirdi. Ayrıca Zeydî imamlar ve Habeşliler de Suleyhîler döneminde büyük bir huzursuzluk kaynağıydı. Zeydî imamlar Fâtımî halifeliği ile dinî ve siyasî olarak rekabet içindeydiler. Bu durum sürekli çatışmalara neden oldu.⁹⁸⁰

Yemen'de Zeydî imamların da'veti, Fâtımî da'veti ile aynı hedefi güttüğü için genişleyemedi. Fâtımî da'veti Emevîler ve Abbâsîler tarafından zulme uğrayan Ehl-i Beyt için Yemen'de bir devlet kurmayı amaçlıyordu. Aynı amacı taşıyan Zeydîler ile Fâtımîler arasında gerçekleşen kanlı çatışmalara bu durum neden olmaktadır. Çoğunlukla siyasî neden olarak gelişen bu durumda Zeydîler, Sünnî Necâhî ve Habeşî liderlerle iş birliği yaparak Suleyhî Devleti'ne karşı savaştılar. Bu çekişmeler neticesinde Suleyhî devletinin zayıfladığı durumlarda Zeydî liderler bazı bölgeleri ele geçirdi. Özellikle Sa'de bölgesi, Suleyhîler ve Zeydîler arasında çatışma alanı oldu. Melike Ervâ döneminde Zeydî liderler önemli yerleri ele geçirdi. Bundan sonra Suleyhîler nüfûzlarını yukarı Yemen'de tekrar elde edemediler. Bu düşmanlıklardan şu sonucu çıkartabiliriz. Mezhep çatışmaları Yemen'deki yönetimi istikrarsız hale getirdi. Sürekli savaşımlara neden oldu. Necâhîler bir yandan din bilginleri bir yandan yerel liderler bir yandan Suleyhî Devleti'ni zayıflatan unsurlar oldular. Suleyhî Devleti 439-532/1047-1138 yılları arasında bu gruplarla sürekli savaş halinde oldu. Bu da devletin bir çaba harcamasına neden oldu. Halk ile arasındaki iş birliği eksikliği de Suleyhîler için bir sorun oldu.⁹⁸¹

⁹⁸⁰ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 235. Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni 's-Siyâsî* 213.

⁹⁸¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 236-237. Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni 's-Siyâsî* 213.

1.5.7.2. Yöneten ve Yönetilen Arasındaki İlişkiler

Fâtımî mezhebine mensup bir azınlığın Sünnî çoğunluğu adil bir şekilde yönetmesi beklenemezdi. Suleyhî Devleti Yemen’de birlik sağladı. Halkın refahını artırmaya çalıştı. Ancak çoğunluk, yöneticilerini “Mezheb Dışı, Dâl (sapan), Mûdil (saptıran)” olarak görüyordu. Bu nedenle Suleyhîlerin çabaları halk için yeterli olmadı. Yönetim ve halkla arasındaki işbirliği, devlet sisteminin temelini oluşturur. Yöneticinin adil, vicdanlı ve sorunları çözme yeteneğine sahip olması yeterli değildir. Halkında yöneticinin böyle erdemlere sahip olduğunu kabul etmesi, bu değerleri paylaşması ve desteklemesi gerekir. Suleyhî devleti Yemen’de bu sorunu yaşadı. Yöneticiler ve halk arasında gerçek bir dayanışma yoktu.⁹⁸²

1.5.7.3. Suleyhî Devleti’nin Çöküşü ile Beraber Ortaya Çıkan Siyasî Manzara

Suleyhî ailesinden gelen yöneticilerle iktâ sistemiyle oluşan feodal aristokrat sınıf arasında bir dayanışma mevcuttu. Zevâhîler, Yamîler ve diğer feodal sınıf mensupları, Melike Ervâ’ya devlet işlerinde destek sağlasalar da, bu dönemde devletin gücü giderek zayıflamaya başladı.⁹⁸³ Kazâim savaşıdan sonra Necâhîler, Tihâme bölgesinde bağımsız oldular. Sonra bu bölgeyi Ali b. Mehdî el-Himyârî, 554/1159-1160 yılında ele geçirdi. Daha öncesinde Ebû Himyer Sebe b. Ahmed’in 492/1098-1099 yılında ölümünden sonra San’a’da Suleyhîlerin elinden çıkmıştı. Burayı da Sultan Hatim İbnü’l-Gaşîm el-Mugallesî el-Hemdânî ele geçirdi. Aden, Taiz, Cened, Zürey’îlerin eline geçti. Sonradan ise Abdunnebî b. Ali b. Mehdî, et-Ta’ker, Cened, Taiz ve diğer yerleri ele geçirdi. Bu durum, Eyyûbî emiri Turan Şah’ın bu bölgeyi ele geçirmesine kadar devam etti.⁹⁸⁴

1.5.7.4. Sa‘de Şehri ile İlgili

Suleyhîler ile Zeydîlerin Sa‘de şehri için yaptıkları mücadele, Selâ Savaşı’ndan sonra nihayete erdi. Sa‘de ve çevresi Zeydîlerden Benî Hâdî’nin, Sihâra ve çevresi Zeydî Benî Kâsım el-İyânî’nin, Şam-ı Tihâme, Vadiü’l-Ayn’a kadar olan yerler Zeydîlerden Benî Süleyman’ın eline geçti.⁹⁸⁵

⁹⁸² Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 237-238. Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî* 215-216.

⁹⁸³ Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 216. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 238.

⁹⁸⁴ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 239-240. Mahmud, *Târîhu’l-Yemeni’s-Siyâsî*, 217-218.

⁹⁸⁵ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 240.

1.5.7.5. Suleyhî Ailesinin Mallarının Akıbeti

Suleyhîlerin komutanlarından Mufaddal b. Ebû 'l-Berekât'ın oğlu Mansur, Zi-Cible'nin yöneticisi idi. Ayrıca Eşyeh ve kalelerindeki mülklere de mâlikdi. Melike Ervâ vefat edince Onun elinin altında olan hazine ve mallara el koydu. Yaşlanınca bu mülkleri koruyamayacak hale geldi. 28 kaleyi ve idaresi altındaki şehirleri Muhammed İbn Sebe b. Ebü 's-Suud ez-Zürey'î'ye 100 bin dinara sattı. Bu şehirler ve kaleler arasında Zi-Cible, et-Ta'ker Kalesi, İb şehri ve Zi-Eşrak vardı. Melike Ervâ, Muhammed b. Sebe ile evlendiğinde Suleyhîlerin kaleleri ve malları ve Melike Ervâ'nın sahip olduğu servette dâhil olmak üzere varis olunan servet, böylece Muhammed b. Sebe ez-Zürey'î'ye intikal etti. Ölümünden sonra da oğullarına kaldı. Bu servet Muhammed b. Sebe ez-Zürey'î'yi güçlendirmişti. Mansûr b. Mufaddal ve oğluna kalan Taiz ve Sabr⁹⁸⁶ kaleleri, 558/1062-1063 yılında Benî Mehdî'ye satıldı. Ayrıca Zürey'îlerin elinde kalan şehir ve kaleleri Abdunnebî b. Ali b. Mehdî istilâ etti. Aden hariç bölgede iktidarını tesis etti. Sonra Turan Şah Eyyûbî, bu bölgelerden onları çıkardı.⁹⁸⁷

1.5.8. Suleyhîler ve Fâtımîler Arasındaki İlişkilerin Tesir ve Görünümleri

Suleyhîler ile Fâtımîler arasındaki ilişkiler, sadece siyasî değil, aynı zamanda dinî, sembolik ve diplomatik birden fazla alanı kapsayan ittifak biçiminde şekillenmiştir. Fâtımî halifeleri, Suleyhî hükümdarlarına verdikleri unvan ve lakaplarla onların meşruiyetini güçlendirmiş; taziye ve tebrik mesajları, bu ilişkinin nezaket temelli ve samimi yönünü yansıtmıştır. Bayramlaşmalar, doğum kutlamaları ve karşılıklı hediyeleşmeler, halk nezdinde Fâtımî otoritesinin Yemen üzerindeki otoritesini görünür kılmanın bir vasıtası olmuştur. Bu sembolik ve diplomatik etkileşimler Suleyhîlerin Fâtımî hilâfetine yalnızca siyasî değil, dinî bir itikad boyutuyla bağlı olduklarını göstermektedir. Fâtımîlerin Yemen üzerindeki etkinliğini meşrulaştırdığını göstermektedir.

1.5.8.1 Lakaplar

Türkler, Araplar ve İranlılar arasında unvan ve lakap kullanımı eski bir gelenektir. İslâm ile birlikte eski geleneksel unvanlar ile beraber yeni, İslâmî unvanlar

⁹⁸⁶ Sabr: Taiz'e yakın bölgelerden biridir. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 398.

⁹⁸⁷ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 240-242. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 218-219.

kullanılmaya başlanmıştır. İslâm'ın ilk döneminde daha az sayıda ve mütevazı unvanlar kullanılırken, 10. yüzyıldan itibaren unvan sayısı artmıştır.⁹⁸⁸

Kişinin severek aldığı, onu toplum içinde yücelten ad anlamındaki naat da lakab karşılığında kullanılmıştır.⁹⁸⁹ İslâm siyasî literatüründe devlet başkanları için halife unvanı kullanılmıştır. Hz. Ebû Bekir'e Halîfetü Resûlillâh, Hz. Ömer'e halîfetü halîfeti Resûlillâh unvanı verilmişse de söyleniş zor olduğundan, daha sonra gelecekler için bu unvanın uzayıp gideceği düşünüldüğünden, halifelere "Emîrü'l-Mü'minîn" unvanıyla hitap edilmiştir. Emevî hükümdarı Muaviye, halkın kayıtsız şartsız itaatine sağlamak düşüncesiyle Emîrü'l-Mü'minîn yerine "Halifetullâh" unvanını almıştır.⁹⁹⁰

Orta Çağ İslâm dünyasında devrin hükümdarları bu unvan ve lakapları gerek hutbelerde kullanmış, gerek paralara nakşederek, gerekse devletlerarası yazışmalarda kullanarak statülerini, nüfûzlarını güçlendirmek istemişlerdir. Esasında halife, İslâm dünyasındaki hukuki meşruiyetin tevdi edildiği kişi olarak kabul edilmektedir. Bir bağımsız hükümdar, sahip olduğu topraklardaki meşruiyetini kanıtlamak için halifeden icazet almalı ve unvanını halifeye resmen onaylatmalıdır.⁹⁹¹

Suleyhî sultanları Fâtımîler Devleti'ne değerli hizmetlerde bulunmuş olduklarından Fâtımî halifeler, onların sadakatini kazanmanın en iyi yolunun onlara unvan vermek olduğunu buldular. Bu unvanlar, bu ailenin mensuplarına verildiği gibi Mısır'daki hânedan mensuplarına ve vezirlere de veriliyordu.⁹⁹²

Fâtımî halifesi Müstansır, Ali es-Suleyhî'ye "el-Evhad, Ümdetü'l-Hilafe, Tacü'd-Devle, es-Sultanu'l-Ecel, el-Melikü'l-Evhad, Emirü'l-Ümera, Zü'l-Mecdeyn, Seyfü'l-İmam, el-Muzaffer fi'd-Din, Nizamü'l-Müminin, Şerefü'l-Meâlî" lakaplarını vermiştir. Ali es-Suleyhî'nin veliaht olarak tayin edilen oğlu Muhammed b. Ali'ye yine Fâtımî halifesi Müstansır tarafından "Müntehabü'd-Devle ve Saffetüha, Zü'l-Mecdeyn, Emirü'l-E'az" gibi pek çok lakap verilmiştir. Yine Ahmed el-Mükerrem'e Fâtımî halifesi tarafından "el-Melikü'l-Ecelü'l-Evhad, el-Mansur, el-Mükerrem, Azimü'l-Arap,

⁹⁸⁸ Ali Mıynat, "Orta Çağ İslâm Dünyası'nda Unvan-Lakap Kullanışları Hakkında Bir İnceleme; Unvan ve Lakap Kapıları Açılırken", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/2, ss. 641-660, (İzmir: 2021), s. 641

⁹⁸⁹ Nebi Bozkurt, "Lakab", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/67.

⁹⁹⁰ Abdülkerim Özaydın, "Unvan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/166.

⁹⁹¹ Mıynat, "Orta Çağ İslâm Dünyası'nda Unvan-Lakap Kullanışları Hakkında Bir İnceleme; Unvan ve Lakap Kapıları Açılırken", 656.

⁹⁹² Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 213.

Şerefü'l-Ümera, Sultan, Emîrû'l-Mü'minîn" gibi lakaplar verilmiştir. Ali es-Suleyhî'nin oğulları için hem de el-Mükerrem Ahmed'in oğulları için de Fâtımî halifesi tarafından lakaplar verilmiştir.⁹⁹³

Özellikle Fâtımî halifeleri gelenek olarak kendi devlet büyükleri için bu lakapları vermiştir. Ancak Suleyhî sultanları ve emirlerinin de statüleri ve konumları bu devlet büyüklerinden daha az değildi. Fâtımî halifeleri onlara da bu unvanları vererek sadakatlerini ve bağlılıklarını teşvik ettiler. Suleyhîler bu unvanları memnuniyetle karşılayarak, imamlarına teşekkür ettiler. Bu unvanlar Suleyhîlerin tebası ve halk nezdinde güçlü görünmelerini sağladı ve kendilerinin büyük bir devlet gücüne dayandıklarını gösterdi.⁹⁹⁴

Ayrıca Melike Ervâ'ya verilen unvanlar ve onun da'vette hüccet olarak atanması, kendisinin hem Fâtımîler nezdinde hem İsmâîlî inançtaki konumunu ve statüsünü açıkça göstermektedir.⁹⁹⁵ İki devlet arasındaki iyi ilişkilere, taziye bayram tebrikleri, doğum kutlamaları, hediye alışverişi gibi davranışlar örnek gösterilebilir.

1.5.8.2. Taziyeler

Emir'ul-E'az Muhammed b. Ali es-Suleyhî 458/1065-1066 yılında vefat ettiğinde Müstansır, Ali es-Suleyhî'ye veliahd olan bu oğlu için taziye mesajı gönderdi.⁹⁹⁶

Yine Ali es-Suleyhî'nin kızı Meymune için Fâtımî halifesi başka bir taziye mesajı da gönderdi.⁹⁹⁷ Fâtımî halifesi, Ali es-Suleyhî'nin öldürüldüğünü duyduğunda o sırada Kahire'de bulunan Kadı Lemek'i (Ali es-Suleyhî'nin elçisi) huzuruna çağırdı. Ona başsağlığı dileyip huzurunda bu kayıp için yas tutmasına izin verdi. Ayrıca babasının ölümünden dolayı oğlu el-Mükerrem Ahmed'e de büyük üzüntüsünü bildirdi.⁹⁹⁸ Müstansır, el-Mükerrem Ahmed'in 477/1084 yılında vefat etmesinde aynı davranışı göstererek oğlu Ali b. el-Mükerrem'e taziyesini bildirerek başsağlığı diledi.⁹⁹⁹

Yine el-Mükerrem'in oğlu Muhammed'in ölümünde Fâtımî Halifesi, Ali b. el-Mükerrem'e kardeşinin ölümünden dolayı taziye mektubu göndererek başsağlığı diledi.

⁹⁹³ Macit, *Sicillâtü'l-Müstansırıyye*, 219-220.

⁹⁹⁴ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 215.

⁹⁹⁵ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 254-256.

⁹⁹⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 103.

⁹⁹⁷ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 107.

⁹⁹⁸ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 216.

⁹⁹⁹ Macit, *Sicillât'il-Müstansırıyye*, sicil no: 40, s. 137-140. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 106-107.

Yine aynı sene içerisinde Ali b. el-Mükerrem'in vefatı üzerine Fâtımî Halifesi, Melike Ervâ'ya başsağlığı diledi. Ona dua ederek teselli verdi.¹⁰⁰⁰

1.5.8.3. Bayramlaşma Tebrikleri

Bayram tebrikleri olarak Halife Müstansır'dan Yemen Sultanlarına pek çok tebrik mesajı gönderildi. Ali es-Suleyhî'ye 451/1059 ve 455/1063 yıllarındaki Ramazan bayramları için tebrik mesajlarını iletilirken bu tebriklerin tüm ülkede neşredilmesini istenmiştir. Aynı şekilde el-Mükerrem Ahmed'e 475/1083 yılındaki kurban bayramı vesilesiyle tebriğini iletmış, umûma neşredilmesini istemiştir.¹⁰⁰¹

1.5.8.4. Yeni Doğum Tebrikleri

Fâtımîler ve Suleyhîler arasında karşılıklı iltifat ve nezaketin göstergelerinden birisi de doğum tebrikleridir. Melike Ervâ, oğlu Muhammed'i doğurduğunda Fâtımî halifesi Müstansır 461/1068-1069 yılında bir tebrik mesajı iletti. Hatta bu doğan çocuğa "el-Emir Necibu'l-Nüceba" lakabı verildi. Huzurlu bir yaşam için Halife Müstansır ona dua etti.¹⁰⁰²

Ayrıca Müstansır, oğlu Ahmed el-Kâsım el-Müsta'îl-Billâh' doğduğunda bunun müjdesini el-Mükerrem Ahmed'e bildirdi¹⁰⁰³ Çünkü Halifenin gözünde el-Mükerrem Ahmed'in üstün bir yeri vardı. Bu vesileyle ona sevincini gösterdi.¹⁰⁰⁴ Doğan bu çocuğun İsmâîlî imamet ve halifelik görevini üstleneceğini bildirdi.¹⁰⁰⁵

Halife Âmir-Biahkamillâh oğlu et-Tayyib Ebû'l-Kâsım doğduğunda bu müjdeli haberi Melike Ervâ'ya iletti. Bu bilgiyi uzakta, yakında olan müminlere duyurmasını Melike Ervâ'dan istedi.¹⁰⁰⁶

Fâtımîler ve Suleyhîler arasındaki hediyeleşmeler de aralarındaki dostane, sıcak ilişkiyi göstermektedir. Ali es-Suleyhî ve Melike Ervâ, Fâtımîlere gönderilecek pahalı ve değerli hediye takdiminde adeta yarışıyorlardı. Fâtımîler ise zenginliklerine rağmen sadece hediye olarak Suleyhîlere süslü belgeler, onurlandırmalar ve imamların isimleri yazılı elbiseler (Hil'atlar) gönderdiler.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁰ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 216.

¹⁰⁰¹ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 217.

¹⁰⁰² Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, sicil no: 61, s. 200.

¹⁰⁰³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 190.

¹⁰⁰⁴ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 217.

¹⁰⁰⁵ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 190.

¹⁰⁰⁶ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 247.

¹⁰⁰⁷ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 218.

Ali es-Suleyhî, Yemen’de işlerin yoluna girmesi ve Necâhî liderinin ölümünden sonra 454/1062 yılında değeri büyük, sapları akik taşlarıyla süslenmiş 70 kılıcı Fâtımîlere göndermiştir. Bunun yanı sıra altın-gümüş işlemeli kumaşlar, misk ve amber gibi değerli emtiaya sahip hediyeler de gönderilenler arasındadır.¹⁰⁰⁸ Bu hediyelerin Mısır’a takdim edilmesi, da‘vetin Yemen’de alenî olarak ortaya konulması ile ilgili izin talebiyle beraber olmuştur. Mısır’dan bu izin çıkmış, Yemen’in Fâtımîler adına yönetimi Ali es-Suleyhî’ye verilmiş, Mısır’dan sancaklar gönderilmiş ve Ali es-Suleyhî yeni lakaplarla onurlandırılmıştır.¹⁰⁰⁹

Ali es-Suleyhî 459/1067 yılında hacca ve Kahire’deki Fâtımî halifesini ziyaret etmeye karar verdiğinde ¹⁰¹⁰ Fâtımî halifesine uygun hediyeler sunmak için hazırlıklar yaptı.¹⁰¹¹

Sonuç olarak Suleyhîler ile Fâtımîler arasındaki ilişkiler, yalnızca siyasî dayanışmaya değil, aynı zamanda dinî aidiyet ve biat vurgusuna, sadakate, bir de nezakete dayalı çok yönlü bir ittifak olarak şekillenmiştir. Verilen lakaplar, diplomatik yazışmalar ve karşılıklı hediyeler, bu siyasal-dinî yakınlığı hem halk nezdinde görünür kılmış hem de Fâtımî otoritesinin Yemen üzerindeki meşrû konumunu pekiştirmiştir.

1.5.9. Suleyhîlerin Fâtımî Hilâfeti İle İlişkilerinin Yemen Dâhilindeki Tesirleri

Suleyhîlerin nüfûzunun hızlıca genişlemesinin başlıca nedeni, Fâtımî halifeliği ve İsmâilî da‘vet organizasyonu ile olan bağlantısıdır. Fâtımî hilâfetine olan sadâkat ve bağlılık, Ali es-Suleyhî’nin devleti kurmasına ve genişletmesine yardımcı oldu. Ancak bu bağlantı, Suleyhî hânedanının aynı zamanda zayıf noktasıydı. Fâtımî hilâfetine bağlılık ve İsmâilî dâvaya olan sadakat, aynı zamanda Suleyhî hânedanının çöküşüne neden olan etkenlerden biri olarak görülebilir.¹⁰¹²

1.5.10. Suleyhîlerin Yemen’in Dışındaki Bölgelerdeki Nüfûzu

454/1062 yılında Sultan Ali es-Suleyhî Mekke’ye girdiğinde Fâtımî halifesi Müstansır adına hutbe okutmuş, Hicaz’da cereyan eden Arap kabilelerinin bozuk işlerini durdurmuş, buraya emir olan Mekke şeriflerinin bozdukları işleri düzeltmiş, fiyatları

¹⁰⁰⁸ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 218.

¹⁰⁰⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/253

¹⁰¹⁰ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu’l-Ahbâr* 7/7, s. 112.

¹⁰¹¹ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 219.

¹⁰¹² Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 221.

düşürmüş ve kutsal topraklarda güven ve huzuru sağlayarak sonradan memnun bir şekilde Yemen'e dönmüştür.¹⁰¹³

Hicaz'daki akıllı politikası ve dâvaya olan sadakati nedeniyle Ali es-Suleyhî kendisini ve ardından devletin başına geçenleri, Fâtımî halifeler nezdinde güvenilir kıldı. Fâtımî Halifeleri, Suleyhîlere Bahreyn, Ahsa, Hindistan ve Sind'teki İsmâilî da'vetin işlerini denetleme görevi verdiler. El-Mükerrem Ahmed'in döneminde Umman yöneticilerinin zayıflığından yararlanmak isteyen Fâtımî halifesi, Umman üzerindeki etkisini artırmayı amaçladı. Fâtımî hilâfetinin bu bölgede amaçladığı dinî ve siyasî işlerin başkanlığı, el-Mükerrem Ahmed'e verildi. Bahreyn ve Ahsa'daki İsmâilî da'vetin gözetimi de el-Mükerrem'e tevdi edildi.¹⁰¹⁴

Yemen, İsmâilî da'vet için yayılma merkezi oldu. Fâtımî Devleti, Kuzey Afrika'da kurulduktan sonra çeşitli ülkelere da'vetçiler göndermeye başladı. Bu ülkeler arasında Hindistan da bulunmaktaydı. İbn Havşeb ismiyle maruf Ebü'l-Kâsım Mansur el-Yemenî 'nin yeğeni Heysem, Sind topraklarına da'vetçi olarak gönderilmişti. Böylece Yemen İsmâilî dâvası/da'veti Sind'de yayıldı.¹⁰¹⁵ Batı Hindistan'ın kuzey bölgelerinde İsmâilî da'vetin yayılmasıyla ilgili olarak, Gücerât ve Dekkan'da da'vetin genişlemesi, Suleyhîler döneminde Yemen da'vetinin etkinliğine bağlıydı.¹⁰¹⁶

Suleyhîler, Sind ve Umman'daki da'vetin gözetimini yaptılar. Kadı Lemek b. Mâlik'in görevlerinden biri Hindistan'da yeni bir da'vet başlatmaktı. Bu işin iznini almak üzere Kahire'ye gönderildi. El-Müeyyed fi'd-Din eş-Şirazî, Kadı Lemek'e Hindistan da'veti için talimatlar verdiği belirtilir.¹⁰¹⁷ El-Mükerrem Ahmed'in Halife Müstansır'a gönderdiği mektupların birinde, Hint dâîsinin elçilerinin yanında olduğunu, Hindistan'da da'veti alenî yayma isteğinde bulunduklarını, bunun için izin talepleri olduğunu bildirirken,¹⁰¹⁸ Halife Müstansır bu istek ve izin talebine olumlu yanıt vermiştir.¹⁰¹⁹

Hindistan'da bir dâînin ölümü üzerine, Müstansır bu şahsın yerine halef belirleme yetkisini el-Mükerrem Ahmed'e devretti ve seçtiği kişiyi kendisine

¹⁰¹³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 25-26. Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 91-93.

¹⁰¹⁴ Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, sicil no: 54, s. 176-179.

¹⁰¹⁵ Kadı Numan, *İftitâhi'd-Da've*, 16-18.

¹⁰¹⁶ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 224.

¹⁰¹⁷ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 165.

¹⁰¹⁸ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 166.

¹⁰¹⁹ Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, sicil no: 60, s. 196-200. Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 166.

bildirmesini istedi. El-Mükerrem Ahmed'in önerdiği şahsı, Müstansır kabul etti. Ayrıca Umman'da yeni bir da'vetin başlatılması emredilirken, bu görev için uygun bir kişiyi seçip Müstansır'a bildirilmesi emredildi.¹⁰²⁰

El-Mükerrem'in hayatının sonlarında Müstansır'a, Hindistan ve Umman dâîlerinin öldüğü bildirildi. El-Mükerrem, Hindistan da'veti için Merzuban b. İshak b. Merzuban'ı ve Umman da'veti için İsmâil b. İbrahim b. Cabir'i önerdi. Müstansır, bu önerileri kabul ederek atamalarını onayladı.¹⁰²¹ El-Mükerrem Ahmed'in vefatından sonra Hind, Sind ve Umman da da'vet sorumluluğu Müstansır tarafından Seyyide Melike Ervâ'ya tevdi edildi.¹⁰²² Umman'daki dâî İsmâil b. İbrahim, İsmâilî da'vet işlerini bırakıp ticarete yöneldiğinde, Melike Ervâ bu durumu Fâtımî hilâfetine bildirdi. Ayrıca kendi belirlediği ismi buradaki da'vetin başına geçirmeyi önerdi. Bu önerisi kabul edildi.¹⁰²³ Gözetimi altında bulundurduğu yerlere güzelce mukayyet olmasından dolayı Fâtımî halifesi, Melike Ervâ'ya teşekkürlerini ilettili.¹⁰²⁴

Yemen'de da'vet, Fâtımî Halife Âmir'in vefatından sonra et-Tayyib'in imametini kabul ederek Mısır'daki merkezi imametten ayrıldı. Ancak "Buhralar" olarak bilinen Hindistan'ın Gücerat eyaletindeki cemaati gözetme, Yemen da'vetinin uhdesindeydi.¹⁰²⁵ Sonraki tarihte ise Yemen'e tâbi Hindistan'daki İsmâilîler de Davudî cemaatini kurarak Yemen'de Süleymanî adını alan İsmâilîlerden ayrıldılar. Yemen İsmâilîleri 944/1537 yılında Osmanlıların Yemen'e girişiyle Hindistan'a intikal etmeye başladılar. Sünnîlerin baskısı nedeniyle gizlilik içerisinde faaliyet icra ettiler. Suleyhî Devleti'nin 532/1138 yılında Melike Ervâ'nın ölümünden sonra nihayete ermesi akabinde Yemen'deki İsmâilî-Tayyibî da'vet sadece dinî bir organizasyon halini aldı. Siyasî gücünü kaybetti. da'vete başkanlık eden dâî Züeyb, da'vette yeni makamlar ihdas ederek ilk Dâîü'l-Mutlak olarak Yemen Tayyibî da'vetin başında yer alırken, ona da Dâîü'l-Mezun olarak İbrahim İbnü'l-Hüseyn el-Hamîdî yardımcı oluyordu. Mehdîler, Yemen'e egemen olduktan sonra Da'vet-i Tayyibîye dinî bir organizasyon olarak

¹⁰²⁰ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 166. Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, sicil no: 41, s. 140-142.

¹⁰²¹ Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, sicil no: 60, s. 203-206. Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 167.

¹⁰²² Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 167.

¹⁰²³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 153-154. Mâcid, *Sicillâtü'l-Müstansiriyye*, sicil no: 50, s. 167-169.

¹⁰²⁴ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 153-154.

¹⁰²⁵ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 167.

gizlenmeye mecbur kaldı. Bu durum Turan Şah Eyyûbî 'nin Yemen'i sultanı altına alma sürecinde de devam etti.¹⁰²⁶

1.5.11. Suleyhîler ve Fâtımîler Arasındaki İktisadi İlişkiler

Coğrafi olarak Mısır ile Yemen bölgesi arasındaki ticarî ilişkilerinin başlangıç tarihini Firavunlar döneminden itibaren başlatabiliriz. Ölü tahnid işlemleri için kullanılan malzemeler ve mabedler de kullanılan buhurlar bu ticaretin başlıca ürünleriydi. Yemen, Sebe Devleti'nin egemenliği altına girince Doğu ve Batı arasında köprü oldu. Roma'nın Mısır'ı ele geçirmesi Yemen ile olan ticareti azalttı. Orta Çağ'da ise Abbâsî ve Fâtımî devletleri arasındaki ilişkilerin düşmanca olması hasebiyle Fâtımîler güçlerini Abbâsîler aleyhine genişletiyorlardı. Ticarî rekabette bu çatışmanın bir parçasıydı. Ancak her iki devlet kendi ticaret yollarını kullanarak birbirlerinin ticaretine doğrudan müdahale etmemeye çalıştı. Yemen birçok ülkeye çeşitli ürünler ihraç etmektedir. İhraç edilen ürünler arasında değerli taşlar (akik ve oniks), kaliteli Yemen kılıçları, dokuma ürünleri, güzel kumaşlar ve kumaş boyaları yer alır. Ayrıca Yemen çeşitli hayvan ürünleri ihraç etmekte; bunlar arasında yarış atları, eşek, katır, deniz kabukluları, reçine gibi ürünler vardır. Bunların yanı sıra, Hicaz'a hurma ve darı; Habeşistan'a akik; Hindistan, Çin ve Horasan'a tütün ve reçine ihraç etmektedir. Bazı bölgeler ise özel ürünleriyle meşhurdur. Es-Seher şehri, kurutulmuş balığı Umman ve Basra'ya ihraç ederken, Hadramut aloe bitkisi; San'a şehri deri ve ayakkabı; Sa'de şehri deri, Aden ise parfüm ihraç etmektedir. Yemen, hem kendi ürettiği hem de farklı ülkelere ithal ettiği ürünleri çeşitli ülkelere ihraç etmektedir. Yemen ithal ettiği fildişi, tik ağacı gibi ürünleri, diğer ülkelere ihraç eder ve ihracat ürünleri Aden Limanı'ndan geçerken vergiye tâbi tutulurdu. Yemen farklı ülkelere ham maddeler ithal ederdi. Bu ham maddeler yerel tüketim ve ihraç için işlenir ve ithal edilen bazı ürünlere öşür ve bazı ürünlere zekât uygulanırdı. Yemen farklı ülkelere birçok ürün ithal ederdi Mısır'dan tarım ürünleri, buğday, un, şeker, pirinç ve çeşitli tüketim malları ithal ederken Hindistan'dan ham madde ve tüketim ürünleri, aromatik bitkiler, kumaşlar, sabun ithal ederdi. Yemen'de deri işlenir, Irak, Horasan ve Kirman'a ihraç edilirdi. Ayrıca Hindistan ve Serendip'ten değerli taşlar ve baharatlar ithal edilmekteydi. Yemen'in en meşhur ticarî şehirler ise Zebîd, Sa'de, San'a ve Aden olarak sayılabilir.

¹⁰²⁶ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 197-198.

Ayrıca Aden şehri Yemen'in en büyük limanlarına sahip şehridir. Aden, İslâmi dönemde Yemen'in en önemli ticaret merkezi idi. Şehir doğu ile batı arasında deniz ticaret yollarının ortasında yer aldığı için birçok ülke ile geniş ticarî ilişkiler kurdu. Deniz yolculukları belirli mevsimsel sezonlara bağlı olduğundan ticaret gemileri genellikle Aden'de durup sonraki sezona kadar beklemek durumundaydı. Bu da Aden şehrini önemli bir ticaret durağı ve aracısı yaptı.¹⁰²⁷

1.5.12. Suleyhî ve Fâtımî İlişkisine Genel Bir Bakış

Suleyhîler ve Fâtımîler arasındaki bu ilişkiler, Yemen'deki İsmâiliyye mezhebinin ve Fâtımî dâvasının güçlenmesi ile paralel olarak şekillenmiştir. Yemen, Fâtımîlerin kurucularından Ebû Abdullah eş-Şîî'nin eğitim aldığı yer olup, İsmâiliyye mezhebinin yayılmasında önemli bir merkez olmuştur. İsmâiliyye mezhebi, Hâkim-Biemrillâh döneminde yeniden güç kazanmış ve Ali es-Suleyhî, Yemen'de Fâtımî dâvasını yaymaya çalışmıştır. Ali es-Suleyhî, yerel Sünnî direnişiyle karşılaşmıştır. Necâhîler ile olan mücadelesinde başarılı olarak Yemen'in büyük bir kısmını kontrol altına almıştır. Suleyhî yönetimi Yemen'deki Abbâsî egemenliğini sona erdirmiş, Fâtımî halifesi Müstansır adına hutbe okutmuştur. Suleyhîler, Fâtımîler adına Hicaz'ı da idaresi altına alarak Fâtımî egemenliğini mukaddes topraklarda da sürdürmüşlerdir. Sonrasında yönetim, el-Mükerrem Ahmed'e geçmiştir. El-Mükerrem aynı şekilde Necâhîler ile mücadeleyi devam ettirerek bu konuda başarılı olmuştur. Ardından iktidarı eşi Melike Ervâ almıştır. Melike Ervâ, Fâtımî halifesine sadık kalarak ülkeyi yönetmiştir. Ancak Fâtımî halifesi Müstansır'ın ölümünden sonra Suleyhî hânedanı içinde karışıklıklar çıkmış ve iktidar mücadelesi başlamıştır. Sebe b. Ahmed, yönetimi ele geçirmeye çalışmışsa da Melike Ervâ ülkeyi bizzat yönetmiş ve Halife'ye (Fâtımîler kendi içinde bölünene kadar) sadakatini sürdürmüştür. Melike Ervâ'dan sonra devlet inkirâza uğramıştır.¹⁰²⁸

1.6. YEMEN'DE YEREL HÂNEDANLIKLAR

Hicrî V. sonlarından ve Miladî XI. yüzyılın içerisinde Yemen'de Zürey'iler, Hemdânîler ve Benî Mehdi gibi yerel güçler, Suleyhî-Fâtımî otoritesinin sarsılması ve zayıflaması ile birlikte bölgesel iktidar mücadelesine girişmişlerdir. Aden merkezli

¹⁰²⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 547-558.

¹⁰²⁸ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 334-336.

Zürey'îler ilk başlarda Suleyhîlere bağlıyken zamanla bağımsızlıklarını ilan etmişler, Fâtımî da'vetini kendi adlarına sürdürerek Yemen'de önemli bir siyasî otorite hâline gelmişlerdir. Aynı dönemde San'a ve çevresinde etkinlik kazanan Hemdânîler, kabile desteğiyle idarelerini tahkim etmiş, sonrasında Zeydîler ve Eyyûbîlerle mücadele etmişlerdir. Öte yandan Mehdiler devleti, inanç merkezli dindar tutumla taraftar toplayarak Zebîd'i ele geçirmiş ve Necâhîlere son vermiştir. Fakat radikal yöntemleriyle ve yayılmacı siyasetleri nedeniyle Hemdânî-Zürey'î ittifakıyla karşı karşıya kalmıştır. Nihayetinde bu üç gücün çatışması, Eyyûbîlerin Yemen'i elde etmesini kolaylaştırmıştır.

1.6.1. Benî Zürey'î Devleti (470-569/1078 -1174)

Bu devlet Aden ve çevresindeki bölgelerde kuruldu. Sonra etkisi Zi-Cible'ye, Mihlâf-ı Ca'fer'e kadar uzandı. Aynı dönemde Aden, eş-Şehir, Hadramut, Lehec ve Ebyen Aden'i Ziyâdîler adına yöneten Benî Ma'n'ın kontrolündeydi. Necâhî Devleti'nin zayıflamasıyla Benî Ma'n, Aden'de bağımsızlık kazandı.¹⁰²⁹

Ali es-Suleyhî, Yemen'de iktidarı alınca Aden'i de ele geçirdi. Fakat Aden'in önceki yöneticileri olan Benî Ma'n ailesini görevden almadı. Onları yine Aden'in valisi olarak bıraktı.¹⁰³⁰ Ancak Suleyhîler onlardan haraçlarını alıyordu.¹⁰³¹ Ali es-Suleyhî, Benî Ma'n'ın bağlılığını sağlamak amacıyla oğullarından birini kendi yanına rehin aldı.¹⁰³² Ali es-Suleyhî oğlu el-Mükerrem Ahmed'i Melike Ervâ ile evlendirdiğinde ona mehir olarak Aden'in gelirini verdi. Bu evlilik ve sonrasında Aden şehrinin az çok 100 bin dirhemlik geliri Melike Ervâ'ya sunuluyordu.¹⁰³³ Ali es-Suleyhî öldürüldüğünde yanında rehin olan Yemen emirleri¹⁰³⁴ - bunların arasında yer alan Benî Ma'n emiri-ülkelerine geri döndüler. Bu emir, Aden'e varır varmaz bağımsızlığını ilan etti. El-Mükerrem Ahmed'e itaat etmediğini açıkladı. 459/1067 ve 462/1070 yılları arasında el-Mükerrem Ahmed'den bağımsız olarak Aden'e Abbâs b. Ma'n ve ölümünden sonra da

¹⁰²⁹ Abdullah Hâtim Hâlid Mihlâfî, “*el-Eyyûbüyyûn fil-Yemen*”, (Dimaşk: Câmi'atü Dimaşk Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-'Ulûmî'l-İnsaniyye Kısmü't-Tarih, Doktora Tezi, 2009), 32.

¹⁰³⁰ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 83. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, s. 258

¹⁰³¹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 259.

¹⁰³² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 68.

¹⁰³³ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 99-100.

¹⁰³⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 68.

kardeşi Muhammed b. Ma'n hükmetti. El-Mükerrem Ahmed ile çatışmaya girecek kişi Muhammed b. Benî Ma'n'dır.¹⁰³⁵

Ali es-Suleyhî, 459/1067 yılında Benî Necâh tarafından öldürüldüğünde¹⁰³⁶ Benî Ma'n, Suleyhî idaresi altındaki bölgelerde hâkimiyet kurdu. Bunun üzerine el-Mükerrem Ahmed es-Suleyhî Aden üzerine yürüyerek Aden'i tekrar ele geçirdi. Benî Ma'n'ı buradan çıkarttı.¹⁰³⁷ El-Mükerrem Ahmed, Aden'e Mesud ve Abbâs b. Kerem el-Yamî'yi vali olarak atadı. Abbâs'ın ikametgâhı olarak Aden'in kapısında yer alan et-Ta'ker Kalesi'ni¹⁰³⁸ belirledi. Abbâs tahıl ürünlerinden elde edilen gelirleri aldı. Mesud'a ise denizin ve gemilerin kontrollerini sağlayan Hadrâ Kalesi ikamet olarak verildi. Mesud ayrıca şehri de yönetiyordu.¹⁰³⁹

Suleyhîlerin meşhur Mısırlı dâî komutanı İbn Necîbu'd-Devle, Mısır'a gönderilmesi için karar verildiğinde, da'vet misyonu dâî Sebe b. Ebû's-Sûud b. Zürey'î b. Abbâs b. el-Mükerrem (el-Kerem)¹⁰⁴⁰ b. Yam b. Esbâ'ya intikal etti. Hemdânîlerden şerefli bir aileye mensuptu. İbn Necîbu'd Devle'ye Nizâr'a biat etti diye kurulan komplonun ve Mısır'a sürgün kararı verildikten sonra yolda boğulmasının ardından İsmâîlî- Fâtımî (Hâfızî) da'vet, Zürey'î ailesine geçti.¹⁰⁴¹

Zürey'îlerden Abbâs b. Kerem, Ali es-Suleyhî ile birlikte hareket etmiş, onun yanında bulunmuş ve onun yönetimi altındaki faaliyetlere katılmıştı. Ayrıca Ali es-Suleyhî'nin oğlu el-Mükerrem Ahmed'in Zebîd'i ele geçirme sürecinde önemli bir rol üstlenmişti. Bunun yanı sıra el-Mükerrem Ahmed'in annesi, Necâhîlerin elinde bulunduğu sırada onun kurtarılması için de çaba göstermişti. Bu emeklerinin bir sonucu olarak Abbâs b. Kerem'in İsmâîlî dâvada övgüye değer bir geçmişi ve fedakârlığı vardı.¹⁰⁴² Abbâs b. Kerem (Mükerrem) öldüğünde, oğlu Zürey'î ve amcası Mesud,

¹⁰³⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 215- 216.

¹⁰³⁶ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 115-116.

¹⁰³⁷ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 259. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/260.

¹⁰³⁸ Teakkür-ü Aden (et-Ta'ker-ü Aden) olarak belirtilen bu yer, Aden Limanı'na kuzeyden hâkim bir yerdir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 259, Dipnot 1.

¹⁰³⁹ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 99.

¹⁰⁴⁰ Kerem ismini bazı kaynaklar Mükerrem olarak verirken, bu isim ile bahsedilen kişi Zürey'îlerin atası El-Mükerrem el-Küşemî b. Yamî' b. Esba'dır. İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 62. Umâre, Zürey'îleri anlatırken başlık olarak " Ahbarul -Zürey'î b. Abbâs b. el-Kerem el-Yâmî, Emir'ul-Aden" başlığını kullanmıştır. Benî Kerem Âl-i'z-Zib olarakda bilinir. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 99, 101.

¹⁰⁴¹ İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 62.

¹⁰⁴² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 99.

Suleyhîlere bağılılıklarını sürdürdüler.¹⁰⁴³ Melike Ervâ, devlet işlerini yöneten veziri Mufaddal b. Ebû'l- Berekât'ı büyük bir orduyla Habeşliler ile savaşarak¹⁰⁴⁴ Zebîd'i şehrini geri alması için görevlendirdi. Ayrıca Mufaddal'ın yanında Zürey'î b. Abbâs ve amcası Mesud'da yer almaktaydı.¹⁰⁴⁵ Ancak Zürey'î b. Abbâs ve amcası Mesud, Zebîd kapısında öldüler. Aden'in idaresi bunların çocukları Ebü's-Suud b. Züre'i ve Ebü'l-Garât b. Mesud'a kaldı.¹⁰⁴⁶ Bu ikisi Melike Ervâ'ya yıllık vergiyi ödemeyi reddettiler. Bunun üzerine Melike Ervâ, veziri Mufaddal b. Ebû'l-Berekât'ı Aden'e gönderdi. Aralarında çatışma meydana gelse de Ebü's-Suud ve Ebü'l-Garât, yıllık verginin¹⁰⁴⁷ yarısını ödemeyi kabul ettiler.¹⁰⁴⁸

Emir el-Mufaddal b. Ebü'l-Berekât'ın 504/1110-1111 yılında vefat etmesinin ardından¹⁰⁴⁹ Zürey'îler yine Melike Ervâ'ya üstünlük sağladılar. Bunun üzerine Melike Ervâ, el-Mufaddal'ın amcası oğlu Emir Esad b. Ebü'l-Fütûh'u Zürey'îlerin üzerine gönderdi. Yapılan savaşın ardından her yıl Melike Ervâ'ya ödedikleri verginin dörtte birini ödemeyi kabul ettiler.¹⁰⁵⁰ Çok geçmeden Suleyhîlere karşı Benî Zer¹⁰⁵¹ isyan etti.¹⁰⁵² Suleyhîler Aden'deki kontrolü kaybettiler. Bu olaylar sonucunda Melike Ervâ'nın Aden'deki nüfûzu tamamen yok oldu.¹⁰⁵³ Önceden anlaşılan dörtte bir vergi de geçerliliğini yitirmiş oldu. Melike Ervâ'nın adamlarının ölmesi ve İbn Necibu'd-Devle'nin Aden'deki nüfuzunu yeniden tesis edememesi sebebiyle Suleyhîlerin Aden'de artık hiçbir etkisi kalmadı.¹⁰⁵⁴ Ebü's-Suud vefat ettiğinde ona oğlu Sebe b. Ebü's-Suud halef oldu. Aynı şekilde Ebü'l-Gârât b. Mesud'a da oğlu Muhammed halef oldu.¹⁰⁵⁵

Dâi Sebe b. Ebü's-Suud'un elinde et-Ta'ker Kalesi, ona dâhil olan yerlerle beraber Dümlüve, Mataran, Zebhan, bazı Meâfir, Cened toprakları ve geniş dağlık araziler yer almaktaydı. Muhammed b. Ebü'l-Gârât'ın ölümünün ardından yerine kardeşi Ali b. Ebü'l-Gârât geçti. Hadrâ Kalesi onun idaresi altında idi. Şehre, (yani

¹⁰⁴³ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 100. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l-'Uyûn*, 259 .

¹⁰⁴⁴ İbn Abdülmecîd, *Behçetü 'z Zaman*, 63.

¹⁰⁴⁵ İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l-'Uyûn*, 260.

¹⁰⁴⁶ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 100.

¹⁰⁴⁷ Yıllık vergi, 50 bin Dinar. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l-'Uyûn*, 260.

¹⁰⁴⁸ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 100. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l-'Uyûn*, 260.

¹⁰⁴⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü 'l-Emânî*, 1/224.

¹⁰⁵⁰ İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l-'Uyûn*, 260.

¹⁰⁵¹ Burada bahsedilen Benî Zer, 505/1111 yılında Şâfiî Fakihlerin et-Ta'ker'deki isyanına katılan Havlanilerden Benî Zer kabilesidir. İmâdüddîn İdris, *Uyûnu 'l-Ahbâr* 7/7, s. 232-233.

¹⁰⁵² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu 'l-Ahbâr* 7/7, 232-233. Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 100.

¹⁰⁵³ Mahmud, *Târîhu 'l-Yemeni 's-Siyâsî*, 224.

¹⁰⁵⁴ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 100.

¹⁰⁵⁵ İbn Abdülmecîd, *Behçetü 'z Zaman*, 63. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l-'Uyûn*, 260.

Aden'e) deniz üzerinden hâkim idi. Ali b. Ebû 'l- Gârât, Zürey'îlerden Benî Mesud'un sonuncusuydu.¹⁰⁵⁶

1.6.1.1. Ali b. Ebû'l-Gârât'ın İktidarının Sona Ermesi ve Dâî Sebe b. Ebû's-Suud'un İktidarı Ele Geçirmesi

Muhammed b. el-Cezerî (el-Hazarî), Ali b. Ebû'l-Gârât 'ın Aden'in yarısındaki nâibi idi. Ahmed b. Gıyâs (İt'ab) ise dâî Sebe b. Ebû's-Suud'un Aden'deki diğer yarısının nâibiydi. El-Cezerî, Ahmed b. İt'ab ile haraç bölüşümü konusunda anlaşmazlığa düştü. Ali b. Ebû'l-Gârât'ın adamları halka zulmetmeye ve onları rahatsız etmeye başladılar.¹⁰⁵⁷

Dâî Sebe'ye bağlı olanlar haksızlığa uğradı. Bu nedenle dâî Sebe, Ali b. Ebû'l-Gârât 'ın kendisini küçümsediğini ve kendisini Aden'den sürmeyi planladığını öğrenince onunla savaşmaya karar verdi. Dâî Sebe, Hemdân, Havlân, Himyer ve Mezhic kabilelerinden adamlar topladı. Kendisi Dümlüve'ye giderek valisi Bilal b. Cerîr'i, Ali b. Ebû'l-Gârât'ın adamlarıyla savaşmak için görevlendirdi.¹⁰⁵⁸ Her iki grup Lehic vadisinde karşı karşıya geldi. 545/1150-1151 yılında Ali b. Ebû'l-Gârât, dâî Sebe b. Ebû's-Suud tarafından öldürülerek pasifize edilmiş idi.¹⁰⁵⁹ Zürey'îler arasında cereyan eden bu anlaşmazlığın asıl sebebi, dâî Sebe b. Ebû's-Suud'un Yemen'deki Fâtımî halifeliğin temsilcisi olduktan sonra nüfûzunu genişletmek istemesi ve İsmâilî-Hâfızî da'veti yaymak gayesiyle Aden'i başkent yapmak istemesidir. Aden şehrinin önemi belliydi. Kendisi Dümlüve'de yaşıyordu. Bu nedenle iki taraf arasında çatışma çıktı.¹⁰⁶⁰

Zürey'î ailesinin fiili olarak Suleyhîlerden tam manasıyla bağımsız olduğu dönem Sebe b. Ebû's-Suud dönemidir.¹⁰⁶¹ Fâtımî halifesi Hâfız-Lidînillâh Zürey'îleri kendi yanına çektiğinde ona "Dâî" unvanı verdi.¹⁰⁶² Bu lakap ondan sonraki haleflerine de verildi.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 101.

¹⁰⁵⁷ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 102. Bâ Mahreme, *Târîhu Sağri 'Aden*, 1/42.

¹⁰⁵⁸ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 260-261.

¹⁰⁵⁹ Bâ Mahreme, *Târîhu Sağri 'Aden*, 1/42..

¹⁰⁶⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 225.

¹⁰⁶¹ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen*, 187. Devletin temelini 479/1086 yılında atıldığı belirtilmiştir. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/281.

¹⁰⁶² İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, 272.

¹⁰⁶³ Seyyid, *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen* 187.

1.6.1.2. Suleyhî Mülkünün Varisi

Mufaddal b. Ebü'l-Berekât'ın oğlu Mansûr, Zi-Cible ve çevresindeki bölgelerin yöneticisi olarak görev yaparken yaşlanınca kontrol ettiği 28 kale ve şehri, Muhammed İbn Sebe b. Ebü 's-Suud ez-Zürey'i'ye 100 bin dinara sattı. Melike Ervâ'nın vefatıyla ona ait servet de Muhammed bin Sebe'ye geçti. Muhammed bu servetle güçlendi. Mansûr'un oğlu, Taiz ve Sab kalelerini 558/1162-1163 yılında Mehdî'ye sattı. Bölgedeki diğer şehirler ve kaleler, Abdunnebî b. Ali b. Mehdî tarafından ele geçirildi. Ancak Turan Şah bu bölgelerden onları çıkardı.¹⁰⁶⁴

Dâi Sebe, Aden şehrine girdiğinde orada yaklaşık yedi ay boyunca ikamet etti. Ancak 532/1138 yılında vefat etti. Ayrıca bu tarih Melike Ervâ'nın Zi-Cible'de vefat ettiği tarihtir.¹⁰⁶⁵

Dâi Sebe'den sonra oğlu Ali, Zürey'ilerin başına geçti. O da çok geçmeden vefat edince kardeşi Muhammed b. Sebe ez-Zürey'î iktidarı ele aldı.¹⁰⁶⁶ Ali, el-E'az lakabıyla tanınırdı.¹⁰⁶⁷

Ali el-Eaz, babasının ölümünden sonra yönetime geçtiğinde Dümlüve''de ikamet etmekteydi. Ölmeden önce çocuklarının velayetini Habeşli Enîs el-Azîz'e ve veziri bir de kâtibi olan Yahyâ b. Ali'ye bırakmıştı.¹⁰⁶⁸

Ancak Ali el-Eaz, Aden'de nâib olan Bilal b. Cerîr'i sevmiyordu. Bilal de el-Eaz'ı sevmiyordu.¹⁰⁶⁹ El-Eaz, Bilal'i öldürmeyi düşünüyordu. Muhammed b. Sebe, kardeşi Ali el-Eaz'dan kaçmış, Taiz ve Sabır'da Emir Mansûr b. Mufaddal b. Ebü'l-Berekât'a sığınmıştı. Bilal b. Cerîr, Ali el-Eaz ölünce Muhammed b. Sebe'yi Aden'e getirtti. Onu sultan ilan etti. Ayrıca Bilal b. Cerîr, kızını Muhammed b. Sebe ile evlendirdi. Ardından Dümlüve kuşatıldı. Enîs el-Azîz ve Yahyâ b. Ali tutuklandı. Böylece Zürey'ilerin toprakları tamamen Muhammed b. Sebe'ye boyun eğdi.¹⁰⁷⁰ Fâtımî halifesi Âmir-Biahkamillâh, Nizârîlerin eliyle öldürüldüğünde Fâtımî hilâfet'e el-Hâfız

¹⁰⁶⁴ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 240-242. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 218-219.

¹⁰⁶⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/295. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 263. Dâi Sebe'nin Melike Ervâ 'dan bir sene sonra vefat ettiği de rivayet edilmiştir. Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 106.

¹⁰⁶⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/296. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 263.

¹⁰⁶⁷ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 263.

¹⁰⁶⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 107.

¹⁰⁶⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 263.

¹⁰⁷⁰ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 107.

lakaplı Abdülmecîd geçmişti. Hâfız Yemen'e Kadı Reşid'i da'vetin temsilcisi olarak gönderdi. Kadı Reşid, Aden'in sultanları Zürey'îler ile irtibata geçti.¹⁰⁷¹

Kadı Reşid b. Zübeyir, 534/1139-1140 yılında, Mısır'daki el-Hâfız Abdülmecîd tarafından temsil edilen (Hâfızıyye ve Mecîdiyye olarak adlandırılan) İsmâîlî dâvasını Ali b. Sebe'ye teslim etmek üzere yola çıktı. Ali'nin öldüğünü görünce dâvanın yetkisini Muhammed b. Sebe'ye devretti.¹⁰⁷² Muhammed b. Sebe, Hâfız'ın kendisine düşmanlık etmesinden ve saldırmasından korktuğu için Hâfızıyye dâvasını takıyye yaparak kabul etmiş gibi görüldüğü zikredilmiştir. Bu yüzden Tayyibî imametine tâbi olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷³

Muhammed b. Sebe övülen bir şahsiyetti.¹⁰⁷⁴ Ayrıca cömert, kerim ve adildi.¹⁰⁷⁵ Muhammed b. Sebe, 548/1153 yılında vefat etti. Oğlu İmrân, Zürey'îlerin başına geçti.¹⁰⁷⁶ İmrân'da 560/1165 yılında vefat etti. Oğullarının bakımını erişkinliklerine ulaşana kadar Ebû De'r Cevher el-Muazzamî üstlendi. Onlar Dümlüve Kalesi'nde bulunuyordu. Aden valiliği de Yasin b. Bilal Cerîr'in sorumluluğundaydı. Durumları Eyyûbîlerden Turan Şah'ın 569/1174 yılında bölgeye gelip Aden'i ele geçirmesine kadar, olduğu hal üzere devam etti. Aden'in ele geçirilmesinden sonra Zürey'îlerin elinde sadece Dümlüve kaldı. Burası da Cevher tarafından Eyyûbîlerden Tuğtekin'e satıldı. Turan Şah Eyyûbî ise Zürey'î vezirlerinin geriye kalanlarını 571/1176 yılında öldürdü.¹⁰⁷⁷

1.6.2. Hemdânîler (Benî Hâtim Devleti) (569-493/1098-1174)

Daha önce el-Mükerrem Ahmed es-Suleyhî'ye varis oduğu iddia edilen amcaoğlu¹⁰⁷⁸ Ebû Himyer Sebe b. Ahmed 492/1098-1099 yılında vefat ettiğinde San'a şehri ve ona bağlı yerler Suleyhîlerin elinden çıktı. Buraları Sultan Hâtim b. el-Ğaşîm el- Hemdânî ele geçirdi.¹⁰⁷⁹ Sultan Hâtim liyakatli ve enerjik biriydi.¹⁰⁸⁰ Onun üç evladı vardı. Muhammed, Abdullah ve Ma'n.¹⁰⁸¹ Melike Ervâ, San'a'yı geri almaya çalışmadı.

¹⁰⁷¹ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 226-227.

¹⁰⁷² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 107. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/297.

¹⁰⁷³ İmâdüddîn İdris, *Uyûnu'l-Ahbâr* 7/7, s. 273.

¹⁰⁷⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 107.

¹⁰⁷⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/298.

¹⁰⁷⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 110.

¹⁰⁷⁷ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 271-272.

¹⁰⁷⁸ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 79.

¹⁰⁷⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/229.

¹⁰⁸⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/261.

¹⁰⁸¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/280. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 242.

Devletin geri kalanını güçlendirmeye yöneldi.¹⁰⁸² Sultan Hâtim 502/1108 yılında vefat ettiğinde yerine oğlu Abdullah b. Hatim geçti. Ancak o da iki sene sonra zehirlenerek vefat etti. Yerine kardeşi Ma'n geçti. Ma'n döneminde sıkıntı ve ızdırap baş gösterdi. İktidarı Hemdânîlere zulüm getirdi. Hemdânî büyükleri onu kabul etmediler. 510/1117 yılında Hemdânîlerden âlim bir insan olan kadı Ahmed b. İmrân, Ma'n b. Hâtim'i emirlikten alaşağı etti. Yerine Hişâm veya Humeys b. el-Kubeyb el- Hemdânî 'yi getirdi.¹⁰⁸³

Hişâm'ın döneminde Hemdân kabileleri istedikleri gibi hareket ettiler ve kendi çıkarlarına göre işlerini yürüttüler.¹⁰⁸⁴ Emirlik el-Kubeyb ailesinin elinde kaldı. Halefleri arasında anlaşmazlıklar çıkıp, görüş ayrılıkları ortaya çıkınca ve bölündüklerinde insanlar onlardan uzaklaştı.¹⁰⁸⁵ Hemdân kabilesi tekrar toplandı. Hâtim b. Ahmed b. İmrân b. el-Fazl el-Hemdânî'yi 523/1138 yılında San'a'da sultan olarak seçtiler.¹⁰⁸⁶ Döneminde Zeydî imamı el-Mütevekkil Ahmed b. Süleyman ortaya çıktı. Da'vetini Yemen'in kuzeyine yaydı. Bu bölgedeki kabileler onun etrafında toplandılar ve el-Mütevekkil'in gücü arttı. Sonra San'a'ya ilerledi. San'a'yı çevreleyen kabileleri boyunduruğu altına aldı.¹⁰⁸⁷

Sultan Hâtim b. Ahmed az sayıdaki Hemdânî ile Zeydî İmam'ın gücüne karşı koyamadı ve ona yenildi. Barış istedi. İmam, San'a'ya girdi ancak Yemen kabileleri Zeydî İmam'a ihanet ettiler. İmam, San'a'dan çekilmek zorunda kaldı. Sultan Hâtim kabilelerin de desteği ile San'a'yı geri aldı.¹⁰⁸⁸

Sultan Hâtim 556/1161 yılının Ramazan ayında vefat etti. San'a'da onun yerine oğlu Ali b. Hâtim geçti. Hemdânîler onabâğılıklarını bildirseler de sonrasında el-Kubeyb ailesinden birisi ile anlaşarak Ali b. Hatim'e muhalefet bayrağını açtılar. Ancak Ali b. Hâtim onların isyanlarını durdurarak onları tekrar yanına çekti.¹⁰⁸⁹

561/1165-1166 yılında San'a'nın batısında yer alan Şibâm Harâz mevkiinde Hâtim b. İbrahim el-Hamîdî isminde bir kişi çıkarak bölgesindeki insanları peşine taktı. Ali b. Hatim'e karşı harekete geçti. Bir şey elde edemedi Suleyhîlerin önemli

¹⁰⁸² Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 162.

¹⁰⁸³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/282. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 244.

¹⁰⁸⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/285.

¹⁰⁸⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/294.

¹⁰⁸⁶ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 245. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/297.

¹⁰⁸⁷ Hazrecî, a.g.e., s. 73. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/296- 300.

¹⁰⁸⁸ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 248-249. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/304 -305.

¹⁰⁸⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 252. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 80-81.

ailelerinden Zevâhî ailesinin ikamet ettiği Kevkebân 'a¹⁰⁹⁰ sığındı. Ali b. Hâtım onu takip ederek Şibâm-ı Himyerî tahrip etti. Kevkebân'ı da muhasara ederek burayı ele geçirdi.¹⁰⁹¹

Abdunnebî ibn Mehdî, Aden'e gidip orayı günlerce kuşatmasına rağmen hiçbir şey elde edemedi. 568 yılı Zilkade/1173 yılı Haziran-Temmuz ayında buradan ayrıldı. Aden'in yöneticisi Hatim b. Ali, dâi Sebe b. Ebü's-Suud ez-Zürey'î'ye yardım için San'a'ya Sultan Ali b. Hâtım el- Hemdânî'ye gitti. Sultan onu ağırladı ve yardım isteğini kabul etti.¹⁰⁹²

569/1173 yılında Sultan Ali b. Hâtım, Zürey'îlere yardım etmek için Aşağı Yemen'e doğru harekete geçti. Burada Benî Mehdî'den Abdunnebî'nin hareketi söz konusuydu. Sultan Ali bin Hâtım, Abdunnebî'nin Cened, İb, Taiz'de ki tüm yerleşimlerini ele geçirdi. Ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Abdunnebî Zebîd'e dönmek zorunda kaldı.¹⁰⁹³

Turan Şah Eyyûbî San'a'ya kadar ulaştı. Ali bin Hâtım ona karşı direnemeyeceğini anladı. Ondan korktu. Hazinesini Berâş Kalesi'nde topladı. San'a'nın surlarını yıkarak buradan ayrıldı. 570/1174 yılında Turan Şah Eyyûbî San'a'ya girdi.¹⁰⁹⁴

Turan Şah'ın Yemen'den ayrılmasından sonra Ali b. Hâtım San'a'ya tekrar girdi. Eyyûbîlerin tekrar geleceğini duyunca 583/1187 yılında San'a'dan ayrıldı. Eyyûbîlerle barış arayışına girdi. Sulh başarısız olunca Eyyûbîler, Ali b. Hâtım'ın ikamet ettiği Zî-Mermer Kalesi'ni kuşattılar. Kuşatmanın çok uzun sürmesinden dolayı barış gündeme geldi. İşin sonunda Ali b. Hâtım, Zeydî İmam Abdullah b. Hamza'nın yönetimi altına girdi.¹⁰⁹⁵

1.6.3. Benî Mehdî Devleti (553-563/1158-1174)

Devletin isminden anlaşıldığı üzere, bu devlet Ebü'l-Hasan Ali b. Mehdî el-Himyerî er-Ru'aynî'ye nispet edilir. Himyer kabilesinden¹⁰⁹⁶ er-Ru'ayn aşiretindendir.¹⁰⁹⁷ Zebîd sahillerinde bulunan Anbera köyündendir.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁰ Kevkebân: San'a'nın kuzeybatısında, San'a'ya 40 kilometre mesafede yer alan bölgedir. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 792.

¹⁰⁹¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/317.

¹⁰⁹² Bâ Mahreme, *Târîhu Sağri 'Aden*, 1/47.

¹⁰⁹³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/319-320. Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 236.

¹⁰⁹⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/319

¹⁰⁹⁵ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 232.

¹⁰⁹⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 148.

¹⁰⁹⁷ Mahmud, *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî*, 237.

Ali b. Mehdî'nin babası salih, saf kalpli bir adamdı. Ali b. Mehdî de babasının yolunu izleyerek inzivada kalmayı ve ibadete sarılmayı tercih etti. Daha sonra hac yapıp ziyaretlerde bulundu. Irak hacılarını, âlimlerini ve vaizlerini gördü. Onların ilimlerinden istifade etti. Yemen'e döndüğünde inzivaya çekildi. Vaazlar vermeye başladı. Askerlerle beraber olmanın, onlarla arkadaşlık etmenin tehlikelerinden insanları uyardı. Ali b. Mehdî'nin ortaya çıkışı 531/1137 yılında oldu. Ali b. Mehdî fasih konuşan, yakışıklı, esmer tenli, al yanaklı, sakallı, uzun boylu, konik vücutlu, iki kaşı arasında secde izi olan, güzel sesli, anlatımı tatlı, geniş hafızaya sahip, vaaz ve tefsir konusunda yetkin, tasavvuf yolunda usta bir insandı. Ali b. Mehdî gelecekteki bazı olaylar hakkında konuşuyor, söyledikleri çıkıyordu. Bu insanların kalbini kazanmada en güçlü silahlarından biriydi.¹⁰⁹⁹ Dürüstlük ve keşifte şöhreti vardı. Hediye ve sadaka kabul etmezdi.¹¹⁰⁰

Necâhîlerin Habeş asıllı veziri Fâtik¹¹⁰¹ b. Mansûr'un annesi, Ali b. Mehdî ve yanındaki kişilere vergileri konusunda müsamaha gösterdi. Mülklerinin gelirlerini bağışladı. Bu sayede durumları iyileşti ve zenginleştiler.¹¹⁰² Sonra dağlardan Ali b. Mehdî'yi desteklemek için ona yemin eden bir grup insan geldi. 538/1143-1044 yılında onlarla beraber hurûç etti. Kırk bin kişilik bir ordu kurdu. Bunlarla beraber Kedrâ şehrine yöneldi. Ancak buranın komutanı İshak b. Merzûk'a yenildiler. Ali b. Mehdî'nin çok sayıda adamı öldürülmesine rağmen pek çoğuna da merhamet edildi. İbn Mehdî dağlara geri döndü. 541/1146-1047 yılına kadar dağlarda ikamet etti.¹¹⁰³

Ali b. Mehdî, Necâhîlerin komutanı Sürûr el-Fâtikî'nin Zebîd'de öldürülmesinin¹¹⁰⁴ ardından Necâhî'lerin emirlik makamı için yaptıkları rekabet ortamından yararlandı. Memleketinde büyük bir kuvvet oluşturdu. Onlarla birlikte Zebîd'e yakın dağlık Re's bölgesine geçti.¹¹⁰⁵ Orada kendisine katılan çok sayıda dağlıya "ensar" adını verdi. Onların başına "şeyhülİslâm" adını verdiği bir lider atadı.

¹⁰⁹⁸ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 148.

¹⁰⁹⁹ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 148, 149. Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 129.

¹¹⁰⁰ İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l- 'Uyûn*, 307. Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 129.

¹¹⁰¹ Yahyâ b. Hüseyin, Fâtik ismini Sürûr el-Fâtikî olarak zikretmektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü 'l-Emânî*, 1/311.

¹¹⁰² Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 149. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l- 'Uyûn*, 307. Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 129.

¹¹⁰³ Umâre, *Târîhu 'l-Yemen*, 149. Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 129. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l- 'Uyûn*, 307.

¹¹⁰⁴ Surur el-Fâtikî'nin öldürülmesini düzenleyen Ali b. Mehdî olduğu aktarılır. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü 'l-Emânî*, 1/311.

¹¹⁰⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü 'l-Emânî*, 1/311.

Beraberinde getirdiği arkadaşlarına “muhaçirler” adını verdi. Onlara da “şeyhülislâm” adını verdiği bir lider atadı. Sadece bu iki nâibe insanlar muhatap oldu. Ona tâbi olanlar ancak bu iki nâibe ulaşabilmekteydi.¹¹⁰⁶

551/1151 yılında Fâtikî'nin öldürülmesi Zebîd'deki Habeşîlerin durumunu zayıflattı. Ali b. Mehdî, Re's mevkine geçti. Buradan Zebîd'e ilerledi. Halk Habeşîlilerden uzaklaştı. Ali b. Mehdî Zebîd için karşı konulamaz bir güç oldu. Ancak Zebîdliler Ali b. Mehdî'ye karşı destansı bir mücadeleye girişti. Ali b. Mehdî 70'ten fazla kez Zebîd'i kuşattı. Her iki tarafta kayıplar yaşadı. Zebîd halkı bu kuşatmada leş yemeye mecbur kaldı. Bu kuşatma 552/1152 yılına kadar devam etti.¹¹⁰⁷

Zebîd halkı, Zeydî İmam Ahmed b. Süleyman'dan Ali b. Mehdî'ye karşı yardım istedi. Bu yardım isteği gerekli karşılığı bulmadı. İmam, Zebîd'den tekrar Zimâr şehrine döndü. Ali b. Mehdî yeniden Zebîd'e saldırarak Zebîd şehri üzerinde büyük bir baskı oluşturdu. 554 yılı Recep ayının 10'u Cuma günü, (28 Temmuz 1159) Ali bin Mehdî Zebîd'i istilâ etti. Bu istilâ sonucunda, Necâhî Devleti sona erdi.¹¹⁰⁸

Ali b. Mehdî'nin yerine oğlu Mehdî'nin geçtiği rivayet edilirken¹¹⁰⁹ ayrıca Ali b. Mehdî'den sonra iki oğlunun onun yerini doldurduğu aktarılmaktadır. Bu bilgilere göre, Abdunnebî memleketin idarî işlerini üstlenirken, kardeşi Mehdî ise ordu ve askerî işlerden sorumlu olmuştur.¹¹¹⁰

1.6.3.1. Mehdîlerin Mezhebi

O tarihlerde Yemen'den uzak coğrafyalarda Mehdîlerin mezhebî ve dinî imajının ne olduğu konusunda bilgi verilmek istenildiğinde Şamlı tarihçi Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) verdiği bilgiler bu imajın ne olduğunu bize sunuyor. El-Makdisî şu bilgileri veriyor:

*Yemen'de bilinenler oldu, sapkın ve âsi İbn Mehdî şerefli ve salih kadınları esir aldı. Onları ucuz fiyata sattı. Müslümanların kabul etmeyeceği her şeyi onlara reva gördü. Babasının mezarını Kâbe olarak adlandırdı. Halkın korunan mallarını çaldı. Haram kıldığı cinsel ilişkilere izin verdi.*¹¹¹¹

Ali b. Mehdî fûrû'da Hanefî mezhebindendi. Bununla birlikte insanları günahları sebebiyle tekfir ediyor, bundan dolayı onları öldürüyordu. Kendi inancına uymayan

¹¹⁰⁶ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 150, Hazrecî, el-*Ascedü'l-Mesbûk*, 130-131

¹¹⁰⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/311-312.

¹¹⁰⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/313.

¹¹⁰⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/312.

¹¹¹⁰ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 311.

¹¹¹¹ Ebû Şâme, Şihâbeddin Ebû Muhammed Abdurrahman el-Makdisî, *Kitab-ı Ravzateyn fî Ahbar'id-Devleteyn*, thk. İbrahim Zeybek, (Beyrut: Müesseset'ur-Risale, 1418/1997), 2/362.

Müslümanları öldürmeyi, onların kadınlarını cariyeye olarak almayı, çocuklarını köleleştirmeyi caiz görüp yaşadığı yerleri darü'l-harb alanı olarak görüyordu.¹¹¹² Ali b. Mehdî Hanefî mezhebinden olmasına rağmen usûlde yani akaidde Hâricî mezhebindeydi.¹¹¹³

Ali bin Mehdî ordudan kaçanın boynunu vuruyordu. Ayrıca içki içeni, şarkı dinleyeni, zina edeni, cuma namazına gitmeyen, perşembe ve pazartesi günleri yapılan vaaz toplantılarına katılmayanı öldürmek gibi uygulamaları vardı. Bunlar kendi ordusunda yer alanlar için geçerliydi. Ancak halka karşı müsamahakârdı.¹¹¹⁴

558/1162 yılına girildiğinde Zebîd'in lideri Mehdî b. Ali Lehic'e saldırdı. Pek çok insanı öldürdü. Mallarını yağmaladı. Daha sonra Cened şehrine yöneldi. Orayı 14 gün kuşattı. Şehre girdiğinde genç yaşlı demeden öldürdü. Cesetlerini cami kuyusuna attı. Evlerin çoğunu yıktı. Camiyi, içindeki zayıf insanlar ile yaşlılar ve cüzzamlılarla beraber yaktı. Halkın malları, Kur'an-ı Kerimler ve kitaplar yok oldu. Şehri harabe halinde bıraktı. Daha sonra Zebîd'e döndü. Vücudunda yangın gibi bir hastalık peyda oldu. Vücudundan irin aktı. Zebîd'e sadece bir sedye ile ulaşabildi. Sonunda öldü.¹¹¹⁵

Abdunnebî kardeşinin yerine geçerek onun tuttuğu yolu tuttu. Kardeşinin şîreti üzerine yürüdü. Ebyen'e saldırıp şehri yaktı.¹¹¹⁶ 561/1166 yılında Abdunnebî, Mihlâf-ı Süleymaniye'ye saldırdı. Burası Süleymanî şeriflerine tâbi idi. Süleymanî şeriflerinin bir kısmını yakaladı ve onları öldürdü. Öldürülenler arasında eş-Şerif Vahhâs da vardı. Şerif'in mallarına el konuldu ve kadınları esir alındı.¹¹¹⁷ 562/1167 yılında Abdunnebî, Mihlâf-ı Ca'fer'i istilâ etti. Sonra İb şehrine yönelerek orayı da ele geçirdi.¹¹¹⁸ Abdunnebî Aden'i kuşattı. Buranın sultanı Hâtim b. Ali el-Zürey'î, Hemdân sultanı Ali b. Hâtim'den yardım almak maksadıyla San'a'ya ilerledi. Ali b. Hâtim, Hâtim b. Ali ez-Zürey'î'nin yardım talebine olumlu cevap verdi.¹¹¹⁹ Abdunnebî'ye karşı kurulan bu ittifaka bazı kabileler de katıldı. Bu ittifak 569/1174 yılında Suhûl mıntıkasında Abdunnebî'nin ordusuyla karşılaştı. Abdunnebî'nin ordusu yenilgiye uğradı. Aden'deki

¹¹¹² Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 155.

¹¹¹³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 290.

¹¹¹⁴ Umâre, *Târîhu'l-Yemen*, 156.

¹¹¹⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/315. Ayrıca Yahyâ b. Hüseyin bu durumu Allah'ın bir cezası olarak beyan etmiştir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/315.

¹¹¹⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/316.

¹¹¹⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/316. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 312.

¹¹¹⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/317.

¹¹¹⁹ Bâ Mahreme, *Târîhu Sağri 'Aden*, 1/47. Ali b. Hâtim, Hemdânî'lerin ve Benî Hâtim Devleti'nin sultanıdır. Hâtim b. Ali ise Aden'deki Zürey'îlerin sultanıdır. Tam ismi Hâtim b. Ali İbn'üd- Dâi Ebü's-Suud'tur.

kuşatma kaldırıldı. Abdunnebî Zebîd'e döndü. Bu esnada Turan Şah Eyyûbî'nin Yemen topraklarından Ebû Turab bölgesine ulaştığı haberi alındı. Eş-Şerif Gânim bin Yahyâ, ganimet peşindeki mütteliklerle birleşti. Abdunnebî'ye karşı birleşen müttelikler Zebîd'i ele geçirdiler. Şehir yağmalandı. Turan Şah Zebîd'den sonra Taiz'i, Cened'i ve Aden'i ele geçirdi. Zebîd'den esir alınan Abdunnebî ve kardeşleri 570/1174 yılında öldürüldü. Böylece Mehdî Devleti sona ermiş oldu.¹¹²⁰

1.6.4. Birinci Bölüm Üzerine Değerlendirmeler

Yemen, coğrafi yapısı ve mezhebî çeşitliliği sebebiyle Fâtımîler'in siyasi nüfuzlarını genişletmeleri için elverişli bir coğrafyaydı. Ancak bu yapı ve çeşitlilik aynı zamanda siyasi kırılganlıklara da yol açmaktaydı. Fâtımîler, Yemen'e askeri birlikler göndermeden mezhebî temellere dayalı bir fetih hareketini dâîler vasıtasıyla gerçekleştirmiş; siyasi egemenliklerini bu da'vet faaliyeti üzerinden genişletmiştir. Böylece Hicrî III. yüzyılın sonunda Miladî X. yüzyılın başında Fâtımîlerin Yemen'deki birinci hâkimiyet dönemi başlamış oldu. Bununla birlikte dâîler arasındaki farklı yaklaşımlar -İbn Havşeb'in tedricî ve temkinli çizgisi ile Ali b. Fazl'ın askerî güç odaklı ve bağımsızlıkçı tavrı- iç çatışmalara yol açmıştır. Bu durum, hareketin kısa sürede genişlemesini sağlamış olmakla birlikte, aynı zamanda gücünü zayıflatmıştır. Fâtımî-Karmatî doktriner ayrışması yani imamet ve mehdîyet konusundaki farklı yorumlar, İbn Havşeb ve Ali b. Fazl üzerinden rekabet ve çatışma olarak Yemen'deki siyasi arenaya aksetmiştir. Fâtımîler içerisindeki ayrılıklar ve Zeydî hareketinin direnişi, Fâtımîler lehine Yemen'de kalıcı bir devlet yapısının ortaya çıkmasını engellemiştir. Zeydîler, yerel hânedanlarla kurdukları ittifaklar sayesinde Yemen'de Fâtımîlerin Yemen'deki birinci hâkimiyet döneminin siyasi gücünü sınırlamış ve İbn Havşeb ve Ali b. Fazl'ın hareketi bu gelişmelerin sonucunda sona ermiştir. Bu durum Yemen'i farklı mezhebî geleneklerin mücadele sahasına dönüştürmüştür. Bu olan bitenin neticesinde Hicrî IV./Miladî XI. yüzyılın başında Suleyhîlerden önce Yemen parçalı bir siyasi yapıya bürünmüştür. Aden'de Benî Ma'n, Tihâme'de Benî Necâh, San'a'da Âl-i Dahhâk, Sa'de'de Zeydîler, farklı bölgelerde ise Himyerî kabileler ve diğer yerel unsurlar hâkimdi. Dağlık coğrafya kabileleri birbirinden ayırıyor, mezhebî çeşitlilik ise

¹¹²⁰ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 313-316.

siyasî birlik kurulmasını engelliyordu. San'a şehri sık sık Sünnî, Zeydî ve İsmâilî güçler arasında el değiştiren önemli bir rekabet sahasıydı.

Suleyhîler, kurucuları Ali es-Suleyhî'nin liderliğinde İsmâilî da'veti merkeze alarak Yemen'deki dağınık kabilelerin bir araya getirilmesiyle siyasî birliği sağlama yolunda önemli adımlar atmışlardır. Ali es-Suleyhî'nin temellerini attığı düzen, halefi el-Mükerrem Ahmed ve onun halefi Melike Ervâ dönemlerinde kurumsallaşmış; özellikle Melike Ervâ'nın uzun süreli hâkimiyeti, Yemen'de hem kadın bir hükümdarın istisnâ konumunu hem de İsmâilî da'vetin bölgedeki derin tesirini ortaya koymuştur. Ali es-Suleyhî'nin tedricî biçimde güç toplayarak San'a'yı ele geçirmesi, ardından Tihâme'de Necâhîlerle giriştiği mücadeleler ve Zerâib Savaşı gibi kritik anlar, Yemen'in siyasî birliğine giden yolun en önemli dönüm noktaları olmuştur. Fâtımîlerle kurulan ilişkiler, Suleyhîler için esasen bir meşruiyet kaynağı olmuş; bu bağlılık, hutbelerde Fâtımî halifesinin adının okunmasıyla somut biçimde ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalar onların siyasî otoritelerini pekiştirmelerine imkân sağlamıştır. Suleyhîlerin Mısır'daki Fâtımî merkezine olan bağlılığı, Fâtımîlerin Hicaz'daki siyasî nüfuz alanına Suleyhîleri dâhil etmiştir. Bu bağ doğal olarak Yemen'in dış siyasî çevreyle temasını da artırmıştır. Bununla birlikte, bölgedeki diğer güçler olan Zeydîler ve Necâhîler varlıklarını sürdürebilmek için Suleyhîlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Suleyhî dönemi, Yemen'in Orta Çağ tarihinde siyasî birlik, mezhebî çeşitlilik ve dış bağlantıların en yoğun biçimde yaşandığı dönemlerinden biri olarak görülebilir.

Suleyhîler, Yemen'de siyasî birliği kurmaya çalışırken kabile düzeni, mezhebî rekabet ve dış güç dengeleriyle sürekli karşılaştılar. Ali es-Suleyhî'nin kurduğu devlet, el-Mükerrem Ahmed'in askerî/idarî icraatları ve Melike Ervâ'nın uzun yönetimiyle güçlendi. Fâtımî hilâfetiyle kurulan meşruiyet ve da'vet bağı bu süreci destekledi. Ayrıca Suleyhî-Fâtımî ilişkileri, siyasî dayanışmanın yanı sıra dinî bağlılık ve diplomatik nezaket unsurlarını da içermiştir. Unvanlar, taziyeler, tebrikler ve karşılıklı hediyeler bu yakınlığı görünür kılmış, Suleyhîlerin meşruiyetini güçlendirmiştir. Ancak bu yakınlık, Sünnî çoğunluk ve Zeydî çevrelerde tepki doğurdu. Hutbeler, sikkeler ve resmî yazışmalar üzerinden görünürleşen Fâtımîlerle kurulan güçlü ittifak, Hicaz'a nüfuz ve Mısır'dan idarî destek alma konusunda imkânlar sunsa da; Necâhîler, Zeydî imamlar ve Habeş unsurlarının ittifaklarıyla oluşan yerel direnci bütünüyle kırmaya yetmedi. Uzayan savaşlar, ağır vergiler ve iktâ düzeninin kabile çıkarlarıyla çatışması

tarımsal ekonomiyi ve merkez–taşra güvenliğini zayıflattı. Fâtımî da‘vetinin Yemen’den Umman, Ahsa, Bahreyn, Sind ve Hind’e yayılması dış nüfuzu artırırken içeride mezhebî kırılmalığı derinleştirdi. Tihâme’de Necâhîlerin tutunması, Sa‘de’de Zeydî genişlemesi, Aden’de Zürey‘îlerin özerkleşmesi, San’a çevresinde Hemdânî hareketliliğı merkezî gücün çözülüşünü hızlandırdı. Melike Ervâ’nın vefatıyla Suleyhî siyasî varlığı sona erdi; miras, İsmâilî–Tayyibî da‘vet içinde dinî bir örgütlenme olarak varlığını sürdürdü. Mısır merkezli Fâtımî da‘vet Zürey‘îler eliyle yürütölmeye çalışıldı. Bunun sebebi, Melike Ervâ’nın Mısır’da Ebû’l-Meymûn Abdölmecîd ile başlayan Hâfizî imamet anlayışını kabul etmemesidir.

Yemen, Zürey‘îler, Hemdânîler ve Benî Mehdî gibi yerel hânedanların rekabet alanına dönuştü. Hicrî VI./Miladî XII. yüzyılın ikinci yarısına doğru Mehdîler ortaya çıkmadan Suleyhî devleti ortadan kalkmıştı. Mehdîler sert siyasetleri ve giderek artan güçleri ile Yemen’de egemen güç oldular. Ancak Mehdîlerin icra ettiğı sert politikanın sonucu olarak ortaya çıkan tablo, Yemen’e Eyyûbî müdahalesini kolaylaştırdı. Bu dönem, Yemen’de iktidarı tek merkezde toplama çabasının, kabile yapısı, mezhebî çeşitlilik ve dış bağlantılarla aynı anda yürütölmemesinin hem mümkün yönlerini hem de engellerini açıkça göstermiştir.

2. BÖLÜM: EYYÛBÎLERİN YEMEN'DEKİ İKTİDARI (569-626/1174-1229)

Yemen Eyyûbîleri, Selâhaddîn Eyyûbî'nin kardeşi Turan Şah'ın 569/1174 yılında Yemen'e düzenlediği askerî harekâtla şekillenen Eyyûbî sultanının XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren bir koludur. Seferin arka planında bir yandan Nûreddin Zengî ile Selâhaddîn arasındaki rekabetin oluşturduğu siyasî ihtiyaç diğer yandan Yemen'in stratejik ve inanç temelli önemi yer alır. Söz konusu dönemde Benî Mehdi ve Zürey'iler gibi yerel güçler bertaraf edilmiş, Yemen'de Abbâsî hilâfeti adına hutbe okunarak Sünnîlik egemen hâle getirilmiştir.

2.1. EYYÛBÎ DEVLETİ

564-658/1169-1260 yılları arasında Mısır, Suriye, Filistin, Güneydoğu, Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Hicaz, Yemen ve Libya'ya egemen olan Eyyûbî Devleti, tarihte önemli rol oynamış Türk İslâm devletlerinden biridir. Adını, kurucusu Selâhaddîn Yusuf Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'den alır. Müslümanların Haçlılarla mücadelesinde, Kudüs'ün geri alınmasında büyük rol oynamış İslâm kültür ve medeniyetine önemli katkılarda bulunmuştur. Eyyûbîler, Zengîlerin devamı; Zengîler ise Selçukluların Arap ülkelerindeki uzantısıdır.¹¹²¹

Necmeddin Eyyûb, Eyyûbî sultanlarının babasıdır ve kardeşi ise Melikü'l-Mansûr Esedüddin Şîrkûh'tur. Her ikisi de Şâdi b. Mervân'ın oğullarıdır. Sonra şöyle nakledilmiştir: Mervân, Yakub'un torunu ve Muhammed'in oğludur. Başka bir görüşe göre ise, Mervân bizzat Yakub'un oğludur. Onların kökeni konusunda farklı kanaatler vardır. Musullu tarihçi İzzeddin İbnü'l-Esir, onların Revvâdiyye Kürtlerinden olduğunu belirtmiştir. Bu kabile Hezbâniyye'nin bir koludur. Ancak Eyyûbî hükümdarlarından bazıları Kürt soyundan geldiklerini inkâr etmiş ve şöyle demişlerdir: “Biz Araplarız, Kürtlerin yanına indik ve onlardan evlendik.” Bazıları ise soylarını Emevîlere dayandırmıştır. Melikü'l-Muiz İsmâil b. Seyfû'l-İslâm Zâhirüddin Tuğtekin b. Eyyûb, soyunu Emevîlere dayandırmış, kendisine “el-Muiz-Lidînillâh” unvanını vermiş ve Yemen'de kendisini halife ilan etmiştir. Bu olay, amcası Melikü'l-Âdil Seyfüddin Ebû Bekir b. Eyyûb zamanında olmuştur. Melikü'l-Âdil bu durumu inkâr etmiş ve şöyle demiştir: “İsmâil yalan söylüyor, biz aslen Emevî değiliz.” Başka bir grup ise soylarının Benî Mürre b. Avf'a (bir Arap kabilesi) dayandığını belirtmiştir. Bu görüşü savunanlar

¹¹²¹ Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler 1169-1260*, İSAM Yayınları (Ankara: 2012), 17.

arasında Hasan b. Garib (b. İmrân) el-Harisi de yer alır, o da Eyyûbîlerin soyunu Ali b. Ahmed el-Mürri'ye dayandırmıştır. Bu soy kütüğü Melikü'l-Muazzam Şerefeddin İsa – Melikü'l-Âdil'in oğlu ve Şam hükümdarı – huzurunda okunmuş ve o da bu soyu kabul etmiştir. Aynı zamanda oğlu Melikü'n-Nâsir Selâhaddîn Davud'a da okutmuştur. Bu olay 619/1222-1223 yılında gerçekleşmiştir.¹¹²²

Şîrkûh ve Necmeddin Eyyûb, Azerbaycan'ın Duvîn şehrinden olup Revvâdiyye kabilesine mensuptur. Irak'a gelerek Bağdat şahnesi Mücahidüddin'in hizmetine girdiler. Mücahidüddin, Necmeddin Eyyûb'un akıllı ve ileri görüşlü olduğunu fark edince onu Tikrit Kalesi'ne mustahfız tayin etti. Daha sonra Atabeg Zengî bir mağlubiyet sonrası Tikrit'e geldiğinde Eyyûb ona yardım etti. Ancak Şîrkûh'un bir adamı öldürmesi üzerine kaleden çıkarıldılar. İki kardeş Zengî'nin yanına gidip ona hizmet ettiler. Zengî onlara önemli görevler verdi.¹¹²³ Zengî'nin ölümünden sonra Şîrkûh, Nûreddin Mahmud'un hizmetine girdi ve cesaretiyle dikkat çekerek önemli yerlere tayin edildi. Kardeşi Eyyûb¹¹²⁴ ise Baalbek Kalesi'nin muhafızı oldu. Daha sonra Dımaşk'ın fethine yardımcı olmasıyla önemli emirler arasına girdi. Sonuç olarak iki kardeş Nûreddin Zengî'nin en büyük emirlerinden oldular. Devletin yönetiminde büyük roller üstlendiler.¹¹²⁵

Haçlı Seferleri sırasında Selçuklu Sultanı Mahmud, İmâdüddin Zengî'yi Musul Atebeg'i olarak atadı. Zengî, Haçlılara karşı büyük başarılar kazandı.¹¹²⁶

İmâdüddin Zengî'nin 541/1146 yılında ölümüyle devlet oğulları arasında paylaşıldı. İmâdüddin Zengî'nin oğlu Mahmud Zengî, Halep'te Şîrkûh'un yardımıyla idareyi ele aldı.¹¹²⁷ Şîrkûh, onun ordu komutanı oldu. Şîrkûh'un ağabeyi Necmeddin Eyyûb da Dımaşk'ın zaptından sonra buranın valisi oldu.¹¹²⁸

¹¹²² İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Salim İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, Neşr: Cemalüddin eş-Şeyyâl, (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye – el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1377/1957), 1/3-6.

¹¹²³ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 2/254-255

¹¹²⁴ Necmeddin Eyyûb, Eyyûbî meliklerinin babasıdır. Atabeg Zengî adına Ba'albek'te nâiblik yaptı ve burada bir hankâh inşa etti. Daha sonra Şam emirlerinin önde gelenlerinden biri oldu. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, neşir: Şuayb el-Arnaût – Hüseyin el-Esed (Beyrut Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 20/590.

¹¹²⁵ İbnü'l-Esîr *İslâm Tarihi el-Kamil fî't-Tarih Tercümesi*, Çeviri: Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 11 /277.

¹¹²⁶ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 1/116. Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler 1169-1260*, 17-20.

¹¹²⁷ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 1/168-169.

¹¹²⁸ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/31-33.

Eyyûbîler 559-564/1164-1169 yılları arasındaki Mısır seferleriyle tarih sahnesinde önemli rol oynadılar. Haçlılar, Mısır'da güç kazanmaya başlayarak Kahire'yi kuşatmış ve bölgeyi kontrol etmeye çalışmıştır. Mısır'da büyük bir zulüm yaparak halkı zor durumda bırakan Haçlılara karşı Fâtımî halifesi Âdîd, Nûreddin Mahmud'dan yardım istemiştir. Nûreddin, komutanlarından Esedüddin Şîrkûh'u Mısır'a göndermiştir. Şîrkûh, yeğeni Selâhaddîn Eyyûbî ve 6 bin kişilik ordusuyla Mısır'a gelerek Haçlılara karşı zafer kazanmıştır. Bu zaferle birlikte Şîrkûh, Mısır'ın yönetimini ele almış ve vezir olmuştur. Vezir Şâver ise Haçlılarla işbirliği yapmaya çalışmış ancak sonunda ihaneti ortaya çıkmış ve Şîrkûh'un emriyle idam edilmiştir. Esedüddin Şîrkûh, Mısır'da kontrolü sağladıktan kısa bir süre sonra, 564/1169 yılında hayatını kaybetmiştir.¹¹²⁹

Esedüddin'in vefatından sonra, Nûreddin'in emirleri arasında vezirlik için bir çekişme yaşanmış, ancak Fâtımî halîfesi Âdîd, Esedüddin Şîrkûh'un yeğeni Selâhaddîn'in küçük yaşı ve zayıf görünümü nedeniyle ona destek vermiştir. Selâhaddîn, Nûreddin adına Mısır'da vezir olarak göreve başlamış, zamanla yönetimde tek söz sahibi olmuştur. Şîî kadıları görevden alıp Şâfi ve Mâlikî medreselerini kurmuş, Şâfi bir kadı atamıştır. Böylece Şîî yönetim yapısını zayıflatarak, Sünnî etkisini güçlendirmiştir.¹¹³⁰

Selâhaddîn, Fâtımî ordusunu ve taraftarlarını idareden uzaklaştırdı. 565/1169 yılı sonlarında Dimyat'ı kuşatan Haçlı kuvvetlerini başarısızlığa uğrattı. Mısır'ın Sünnî halkı ve Nûreddin Mahmud Zengî'nin desteğiyle iki yıl içinde Fâtımî rejimini etkisiz hale getirerek Mısır'da Abbâsîler adına hutbe okuttu (10 Muharrem 567/13 Eylül 1171).¹¹³¹

Nûreddin Zengî'nin ölümünden sonra yerine 11 yaşındaki oğlu Melikü's-Salih Nûreddin İsmâîl geçti. Bunun üzerine Musullular bağımsızlık ilan ederek el-Cezire'yi işgal ettiler.¹¹³² Dımaşk ve Halep emirleri İsmâîl'in atabeyliğini ele geçirmek için çatışmaya başladılar. Halep'teki komutan Saadeddin Gümüştekin atabeyliği ele geçirince Dımaşk'taki emirler Selâhaddîn'i Suriye'ye davet ettiler. Selâhaddîn Dımaşk'tan gelen davetle 569/1174 yılında Suriye'ye girip Dımaşk, Baalbek, Humus ve

¹¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/272-277.

¹¹³⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber* 4/103.

¹¹³¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/278-281 ve 296-300. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/196-220. Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", 12/31-33.

¹¹³² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 5/297-298. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 2/5-7.

Hama'yı ele geçirdi. Haleplilerle yapılan savaşları kazanarak Halep'i kuşattı.¹¹³³ 570/1175 yılında Abbâsî halifesi, Selâhaddîn'in Mısır, Suriye ve el-Cezire üzerindeki saltanatını tanıdı. Selâhaddîn bağımsızlığını ilan etti. Haleplilerle, Musullularla yapılan savaşlar anlaşmayla sona erdi.¹¹³⁴

Hicrî IV. asır Şîî asrı olarak tanımlansa da tarih sahnesine çıkan Gazneliler, Selçuklular Şîîlikle mücadele ederek Sünnî hilâfeti güçlendirmişlerdir. Zengiler Selçukluların atabeyiydi. Eyyûbîler ise Zengilerin içinden çıkmıştır. Eyyûbîler, başlarında Selâhaddîn Eyyûbî'nin komutasında Fâtımî Devleti'ni yıkarak Eyyûbî Devleti'ni kurmuş, Müslümanları Abbâsî hilâfeti altında toplamıştır. Bu süreçte siyâsî ve askerî mücadele ile karşılaşmıştır. Selçuklular ve Eyyûbîler, Fâtımîler ve Batınî-Nizârîlerle mücadele etmiş ancak Nizârîler tamamen yok olmamıştır. Selçuklular döneminde Nizamiye medreseleri Eş'arî ve Şâfilere tahsis edilmiş, bu medreseler sayesinde Eş'arîlerin Ehl-i Sünnet'i temsil etmeleri sağlanmıştır. Eyyûbîler de Eş'arîliği desteklemiş, Sünnî mezhepleri bir çatı altında toplamaya gayret etmiştir. Eyyûbîler, Şîîlere karşı üç ayaklı bir siyaset yürütmüştür Bu siyasette:

1. Eyyûbîler, Sünnî mezhepleri destekleyerek ve medreseler kurarak dört Sünnî mezhebi kucaklamaya çalışmışlardır.

2. Eyyûbîler, itikadda Eş'arîliği ortak fayda yaparak Hanbelilerle mücadele etmişler ve felsefe karşıtlığını pekiştirmişlerdir. Çünkü Fâtımîlik ve Batınilik Neoplatonist felsefeden ilhamını almaktaydı. Nizamiye medreseleriyle başlayan felsefe karşıtlığını Eyyûbîler de devam ettirmiş ve pekiştirmiştir.

3. Eyyûbîler tasavvufu yayarak “Şeyhü's-Şuyûh (Şeyhlerin Şeyhi)” makamı ihdas etmişlerdir. Sadece ilim ehline yönelik faaliyet gösteren medreselerin ihmal ettiği avam halk, tasavvufla kazanılmaya çalışılmıştır.¹¹³⁵

Fâtımî Devleti'nin yıkılması ve hutbenin Abbâsî halifesi adına okunmaya başlanması (İslâm dünyasındaki ikiliğin kalkması), Suriye ve Mısır'ın birleşmesini

¹¹³³İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/332-338. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 2/17-21.

¹¹³⁴Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, 12/31-33.

¹¹³⁵İlhan Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyûbîlerde Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâmî Bilimler Ana Bilim Dalı İslâm Mezhepleri Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017), 252-255.

beraberinde getirerek Haçlılar karşısında İslâm dünyasının toparlanmasını hızlandırdı.¹¹³⁶

Selâhaddîn Eyyûbî 567/1171 yılında Fâtımî saltanatına son verdi ve 569/1174 yılında Nüreddin Zengî'nin ölümüne kadar ona bağlı kaldı. Selâhaddîn 569-589/1174-1193 yılları arasında ise Abbâsî halifesi ile doğrudan ilişki kurarak Haçlılarla mücadele etti. İslâm topraklarında birlik sağladı. Abbâsî halifelerine sadakat göstererek onların desteğini aldı. Mısır'da Fâtımî halifeliğine son verip Yemen, Hicaz ve Kuzey Afrika'da Abbâsîler adına hutbe okuttu. Abbâsî halifesine bağlılığını göstermek adına yaptığı bütün işleri ona danışmayı ve neticesinden haberdar etmeyi kendisine vazife edinmişti.¹¹³⁷

Selâhaddîn, Bâtınîlere sefer düzenleyip itaat altına aldıktan sonra, büyük kardeşi Turan Şah'ı ardından Tuğtekin'i Yemen'e göndererek idareyi ele aldı.¹¹³⁸ Hama, Humus, Baalbek de aynı şekilde Eyyûbî idaresine geçti.¹¹³⁹ Böylece Eyyûbîlerin Hama, Humus, Baalbek kolları kurulmuş oldu.¹¹⁴⁰ 572-574/1177-1179 yılları arasında Haçlılarla savaştı.¹¹⁴¹ Selâhaddîn 577/1182 yılında birinci doğu seferinde¹¹⁴² el-Cezire, Sincan, Diyarbakır ve Halep'i,¹¹⁴³ 580-581/1185-1186 yıllarındaki ikinci doğu seferinde¹¹⁴⁴ Meyyafarikin ve Şehrizor'u alarak Musul'u da kendine bağladı.¹¹⁴⁵

Selâhaddîn'in Taberiyye'yi fethi 583 yılı Rabiulahir ayının 23'ünde/1187 yılı Temmuz ayının 2'sinde başlamış ve Haçlıların bozguna uğratıldığı Hittin Savaşı ile sonuçlanmıştır. (24-25 Rabiulahir 583/3-4 Temmuz 1187). Olay, Haçlıların Safûriye'ye hareket etmeleriyle başlamıştır. Selâhaddîn ise Taberiyye'yi kuşatarak şehri ele geçirmiştir. Haçlıların lideri Kont Raimond, Salahaddin'in güçlü ordusuna karşı direnişin zayıf olacağını düşünerek temkinli yaklaşmış, ancak Haçlılar savaş kararı

¹¹³⁶ Ayşe Çekiç, "Selçuklulardan Eyyûbîlere, Sünnî İslâm Devlet Siyasetinde Mısır'ın Yeri ve Önemi", *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (Aralık 2018), 135.

¹¹³⁷ Yasemin Sarı, *Selâhaddîn Eyyûbî'nin Abbâsî Halifeleri İle Olan Münasebetleri*, Uluslararası Selâhaddîn Eyyûbî Sempozyumu bildirileri, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 602.

¹¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/318-319.

¹¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/333-336. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 2, s. 21-23 ve 27-29. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 5/299-300.

¹¹⁴⁰ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", 12/31-33.

¹¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/354-356, 360-362, 364-365.

¹¹⁴² Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", 12/31-33.

¹¹⁴³ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 5/347-349. İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/383-394.

¹¹⁴⁴ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", 12/31-33.

¹¹⁴⁵ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 5/353-355. İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/407-409.

almıştır. Hittin’de gerçekleşen savaşta Haçlılar susuzluktan perişan halde iken Müslümanlar, Selâhaddîn’in liderliğinde onları ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Bu zafer, Kudüs’ün Haçlılardan geri alınmasının yolunu açan önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹¹⁴⁶ Böylece Taberiyye fethedilmiş ve Hittin Savaşında Haçlılar bozguna uğramıştır.

Akka, Yafa, Sayda, Beyrut, Askalân, Eyyûbîler tarafından Haçlıların elinden alındı¹¹⁴⁷ 27 Recep 583/2 Ekim 1187 yılında Eyyûbîler, Haçlıları yenerek Kudüs’ü fethetti.¹¹⁴⁸ Avrupa’da yankı uyandıran bu zafer yeni bir Haçlı seferini tetikledi. Üzerine gelen Haçlı ordusuna Selâhaddîn, kendi imkânlarıyla direndi. 588/1192 yılında yapılan anlaşmayla Filistin sahil şeridi Haçlılara bırakıldı. Buna karşılık Kudüs ve diğer fethedilen topraklar Selâhaddîn’de kaldı. Selâhaddîn 589/1193’de Şam’da vefat ettiğinde Eyyûbî Devleti’nin sınırları Trablusgarp’dan Hemedan ve Ahlat’a, Yemen’den Malatya’ya uzanıyordu. Selâhaddîn’in ölümü sonrasında Eyyûbî ailesi arasında iktidar mücadelesi başladı.¹¹⁴⁹

Selâhaddîn’in ölümün sonrası geniş topraklar, oğlu Meliku’l-Efdal diğer oğlu Meliku’l-Aziz ve aile üyeleri arasında paylaşıldı. Melikü’l-Efdal Dimaşk ve Filistin’e, Meliku’l-Aziz Mısır’a, diğer oğulları Ürdün, el-Cezire ve Halep’e hükmederken, geri kalan aile üyeleri de çeşitli bölgelere hükmetti. Bu hükümdarlar geniş yetkilere sahipti ve merkezi otoriteye başkaldırabilecek durumdaydılar. Atabeg ve Beylikler ise fırsat bulduklarında Eyyûbî federasyonundan ayrılmaya hazırды.¹¹⁵⁰ Kardeşleri arasındaki mücadelede Melikü’l-Âdil 597/1200 yılında “Büyük Sultan” olarak kabul edildi. Melikü’l-Âdil devletin önemli bölgelerini oğulları aracılığıyla kontrol etti. Haçlılara karşı ılımlı politika izledi. Ticarî ilişkiler kuruldu. Ancak Haçlı ruhu tekrar canlandı. Melikü’l-Âdil 601/1204 yılında 4. Haçlı Seferi’nin İstanbul’a yönelmesini sağlayarak ülkesini büyük bir tehlikeden kurtardı. Ancak bazı Akdeniz şehirleri Haçlılara bırakılmak zorunda kaldı. Bu dönemde Ahlatşahlara son verilerek Ahlat, Erciş, Van, Eyyûbîlerin kontrolüne geçti. Melikü’l-Âdil’in ölümüyle 615/1218 yılında Melikü’l-Kâmil Eyyûbîlerin lideri oldu. Kâmil, Dimyat’ı ele geçiren Haçlıları kardeşleriyle iş

¹¹⁴⁶ *İslâm Tarihi el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/420-425. İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kurûb*, 188-190. İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, 5/357-358.

¹¹⁴⁷ *İslâm Tarihi el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/425-431. İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, 5/455-460.

¹¹⁴⁸ *İslâm Tarihi el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/425-431.

¹¹⁴⁹ Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, 12/31-33.

¹¹⁵⁰ Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler 1169-1260*, s. 77.

birliği yaparak yeniye uğrattı ve Dimyat'ı 618/1221 yılında geri aldı. Sonrasında kardeşleriyle arasındaki birliktelik bozuldu. 627/1229 yılında Alman İmparatoru II. Fredrik ile etrafındaki arazi Eyyûbîlere kalması şartıyla Kudüs'ü Haçlılara bırakan bir anlaşma yaptı. Kâmil, 630/1232 yılında Artukluların Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf) koluna son verdi. 632/1234 yılında Anadolu Selçukluları karşısında yenildi. Harput ile Ahlat'ı kaybetti.¹¹⁵¹

Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb, 637/1240 yılında Mısır tahtına çıktı ama dağınık Eyyûbî meliklerini birleştiremedi. Güney Anadolu, Halep, Humus ve Şam Eyyûbî emirlikleri Anadolu Selçukluları'na bağımlı kaldı. Buna rağmen Necmeddin Eyyûb, 641/1244 yılında Kudüs, Taberiye ve Askalân'ı Haçlılardan geri aldı, 646/1249 yılında öldü ve yerine oğlu Gıyaseddin Turanşah geçti. Gıyaseddin, Haçlıları yenilgiye uğratsa da Memlûk emirleri tarafından öldürüldü. Böylelikle Mısır'da Eyyûbî iktidarı sona erdi. Eyyûbîlerin Suriye'deki kolları Moğollar tarafından yıkıldı. Hama ve Hasankeyf kolları daha uzun süre varlığını sürdürdü. Son Eyyûbî Sultanı Melikü's-Salih Necmeddin'i Eyyûbîlerin tamamı “Büyük Sultan” olarak tanımamıştır.¹¹⁵²

Nûreddin Mahmud Zengî döneminde Mısır'ın Fâtımîlerin elinden alınması ve Fâtımîlere son verilmesi neticesinde devletin ağırlık merkezi Mısır'a kaymıştı. Bu arada Mısır'a komşu İslâm ülkelerine de seferler düzenleyen Selâhaddîn, kardeşi Turan Şah'ı 568/1173 yılında Kuzey Sudan'a gönderdi. Ardından Kahire'ye dönen Turan Şah, kara ve deniz kuvvetleriyle Yemen'e hareket etti. 569/1174 yılında Hicaz ve Yemen kontrol altına alındı.¹¹⁵³

2.1.1. Turan Şah'ın Devlet İçindeki Konumu

Nûreddin Zengî Haçlıların Mısır'a sefer düzenlemek üzere toplandığını duydu. İçinde el-Melikü'l-Muazzam Şemsü'd-Devle Turan Şah b. Eyyûb'un da bulunduğu orduyu Mısır'a yardım maksadıyla gönderdi. Turan Şah, Selâhaddîn'in ağabeyiydi. Nûreddin, Turan Şah'ı kardeşine göndermeden önce şöyle dedi: “Eğer Mısır'a gidip kardeşin Yusuf'u (Selâhaddîn'i) eskiden senin hizmetinde çalışırken gördüğün gibi görüp onunla bu şekilde ilgileneceksen, gitme. Böylesi bir durumda ülkede karışıklık çıkartırsan, seni çağırır, hak ettiğın şekilde cezalandırırım. Ama eğer onu Mısır'ın

¹¹⁵¹ Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, 12/31-33.

¹¹⁵² Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, 12/31-33.

¹¹⁵³ Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler 1169-1260*, s. 31-32.

idarecisi ve orada benim yerime geçen biri olarak görüp bana hizmet ettiğin gibi ona hizmet edeceksen git ve ona destek ol.” Turan Şah bu nasihate uydu ve Selâhaddîn’e hizmet edip saygı gösterdi.¹¹⁵⁴

Selâhaddîn’in Mısır’da vezirlik görevine başladığı sırada Turan Şah da Mısır’a gelmişti. Hatta Selâhaddîn’e karşı tertiplenen komploya ve bu komployu bahane ederek, Selâhaddîn’e karşı isyan bayrağı çeken Sudanlılara Turan Şah karşı koydu. Bu isyanın bastırılmasında büyük bir rol oynadı.¹¹⁵⁵

Eyyûbî ailesi erkeği ve kadınıyla 565 yılı Cemazeyilevvel-ahir/1170 yılı Şubat ayında Mısır’a ulaştı. Eyyûbî ailesi ve çevresi varıyla yokuyla geldi. Hatta Selâhaddîn ile irtibatı olan birçok tüccar ve meslek sahibi dostları da Eyyûbîler ile beraber Mısır’a geldiler.¹¹⁵⁶

Selâhaddîn İskenderiye, Dimyat ve Buhayre’yi¹¹⁵⁷ babasına, Kûs, Usvân ve Ayzâb’ı kardeşi Turan Şah’a iktâ etti.¹¹⁵⁸ Orta Çağ’da Mısır’ın stratejik limanlarından biri olan Ayzâb, Yemen, Hindistan ve Uzak Doğu’yla yapılan ticarî faaliyetler için önemli bir güzergâhtı. 1183 yılında Ayzâb üzerinden Mekke’ye seyahat eden Endülüslü Seyyah İbn Cübeyr, Ayzâb’ı dünyanın en işlek limanlarından biri olarak tasvir etmektedir.¹¹⁵⁹

Turan Şah, kardeşi Sultan Selâhaddîn’den Kahire’nin dörtte birini istemiş, ayrıca Bûş, Cîze ve Semennûd¹¹⁶⁰ üzerindeki iktâsının arttırılmasını talep etmiştir.¹¹⁶¹

Bu arada Mısır’a komşu ülkelere de seferler düzenleyen Selâhaddîn, Turan Şah’ı 568/1173 yılında Kuzey Sudan’a, Nûbe’ye (Nübye’ye) gönderdi.¹¹⁶² Nûbe bölgesine

¹¹⁵⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kurûb*, 1/174.

¹¹⁵⁵ Makrîzî, Takiyeddin Ali b. Ahmed, *el-Mevâiz ve’l-İtibar Fi Zikr’il-Hıtatı ve’l-Âsâr*, thk. Eymen Fuad Seyyid, (Londra: Müesseset’ul-Furkan li-Turâs’il-İslâmiye, 1995), 3/3-6. İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kurûb*, 1/175-178. Ali Beyyumi, *Kuruluş Döneminde Eyyûbîler Selâhaddîn’in Devleti*, Çeviren: AbdülHâdî Timurtaş,

(İstanbul: Nubihar Yayınları, 2015), 156-158. Ebû Şâme, *Kitab-ı Ravzateyn*, 2/130-133. İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/281.

¹¹⁵⁶ Beyyumi, *Kuruluş Döneminde Eyyûbîler Selâhaddîn’in Devleti*, 162.

¹¹⁵⁷ Buhayre: (Buhayra ya da Buheyre) Mısır’ın kuzeyinde bulunan eski bir liman şehridir. Batısında İskenderiye, doğusunda Kahire’nin bulunduğu bu alan geçmişten günümüze bereketli Nil Nehrinin suları ile beslenen alüvyal saha üzerine kurulan önemli bir tarım alanıdır. İslâm Düşünce Atlası, “Buhayre” (Erişim 26 Eylül 2024)

¹¹⁵⁸ Ebû Şâme, *Kitâbü’r-Ravzateyn*, 2/153.

¹¹⁵⁹ Betrettin Basuğuy, *Yemen Eyyûbîleri, Turanşah ve Tuğtekin Dönemleri*, 70.

¹¹⁶⁰ Buş: Nil’in batısında Aşağı Said bölgesi şehirlerinden. Cize: meşhur Piramitler bölgesi. Semennud ise Nil kıyısındaki Dimyat bölgesinde yer alan bir şehir. Ebû Şâme, *Kitâbü’r-Ravzateyn*, 2/185, Dipnot 1-2.

¹¹⁶¹ Ebû Şâme, *Kitâbü’r-Ravzateyn*, 2/185.

¹¹⁶² Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, 30.

doğru gitse de amaçlarına pek uygun bir bölge olmadığı için Mısır'a geri döndü.¹¹⁶³ Turanşah'ın Nûbe için: "Rızkı dar bir ülke gördüm. Ekim olarak Mısır ve yiyecek olarak küçük hurma ağaçlarından başka bir şey bulunmamaktadır." dediği aktarılır.¹¹⁶⁴

Selâhaddîn, Turan Şah önderliğinde Nûbe'ye sefer düzenlemesinin gerekçesini daha önce isyana kalkan Sudanlıların bu bölgeye kaçmasını bahane göstermiştir. Selâhaddîn bu sefer ile Sudanlıları tamamen etkisiz hale getirmek istediği belirtilmiştir. Aslında gerçek amacını gizlemiştir.¹¹⁶⁵

Eyyûbîler, Nûreddin'in kendilerine karşı niyetini anladılar. Bu yüzden Nûreddin Zengî'nin kendilerine yönelik bir harekât düzenlemesi ve yenilgiye uğramaları durumunda sığınmak için Nübye bölgesini ele geçirmeyi kararlaştırdılar.¹¹⁶⁶ Nûreddin'in Mısır meselesiyle ilgili endişesi büyüdü. Nûreddin'in bu endişesine sebep Selâhaddîn'in yerleşik yönetici olarak orayı ele geçirmesiydi. Selâhaddîn ile yazışmalarını çoğalttı. Nûreddin vezirini Mısır'a yollayarak ülkenin hesabını, durumunu incelemek, Selâhaddîn'den her yıl alınacak vergiyi belirlemek istedi.¹¹⁶⁷ Selâhaddîn'in Mısır'ı yönetimi altına almasından sonra Nûreddin Zengî ile arasındaki soğukluk meydana geldiğine dair bazı bilgileri, tarihçiler yazmıştır. Hatta bu soğukluk hem Nûbe (Nübye) seferinin hem de Yemen seferinin sebepleri olarak gösterilmektedir.¹¹⁶⁸

2.1.2. Turan Şah'ın Yemen Seferi: Eyyûbî İktidarının Başlangıcı

Turan Şah'ın Yemen'e sefer düzenlemesine ve bu seferin sebepleri üzerine pek çok tarihçinin eğildiğini müşahade etmekteyiz. Ancak seferin sebebi üzerine farklı görüşlere de rastlamaktayız.

2.1.3. Turan Şah'ın Yemen Seferi Öncesinde Yemen'in Siyasî Durumu

Yemen'in siyasî yapısı parçalanmış durumdaydı. Aden, Ebyen, Dümlüve, Taiz, Nakîl-i Sayd'a kadar olan yerler, Aden ahalisinden Zürey'î oğullarına aitti. Zimâr ve

¹¹⁶³ Beyyumi, *Kuruluş Döneminde Eyyûbîler Selâhaddîn'in Devleti*, 176.

¹¹⁶⁴ Makrîzî' *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dar'ul-Kutub-ül-İlmiye, 1418/1997), 1/158.

¹¹⁶⁵ Beyyumi, *Kuruluş Döneminde Eyyûbîler Selâhaddîn'in Devleti*, 176.

¹¹⁶⁶ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/310-311.

¹¹⁶⁷ Makrîzî' *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/158.

¹¹⁶⁸ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/310-311. Makrîzî' *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/52. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/238.

Mihlâfları, Cenb Sultanlarına¹¹⁶⁹ aitti. San'a ve çevresi Zâhir'e ve Hududu'l-Ehnûm'e kadar olan yerler San'a sultanı Ali b. Hâtım el-Yami'ye, Cevf ve ona dâhil olan yerler Âl-i Duâma, Sa'de ve ona dâhil olan yerler Zeydî Eşrafı Benî Hâdî oğullarına, Şihâre ve toprakları Zeydî imam Kâsım b. Ali el-İyânî'nin oğullarına, el-Cerîb ve çevresi Ömer b. Şurahbil b. el-Hacûrî oğluna, Tihâmetü'l –Şâmiye ve Haraz'a¹¹⁷⁰ kadar olan yerler eş-Şerif Ganim b. Yahyâ İbn Hamza b. Vehhâs el-Süleymanî'ye, Zebîd ve toprakları Yemen cihetinden Haraz sınırına kadar yerler Abdunnebî'ye (Mehdîlere) aitti. Yukarıda sayılı devletler Eyyûbîler tarafından yıkılana kadar böyle kaldı.¹¹⁷¹

2.1.4. Yemen Seferinin Sebepleri

Turan Şah'ın Yemen seferinin sebepleri ile ilgili meşhur tarihçiler ve Yemen'in yerel tarihçileri görüşler serdetmişlerdir. Genel olarak birbirine benzer, içiçe geçmiş görüşlerin arasında farklı ayrıntılara da değinilmiştir.

İbn Şeddâd bu konuda şu bilgileri ifade etmektedir:

*“Selâhaddîn 569/1174 yılında ordusunun gücünü, kardeşlerinin çokluğunu ve onların cesaretlerini gördü. Ayrıca bir kişinin Yemen'de idareyi ele aldığını, kendi adına hutbe okuttuğunu ve bu kişinin Abdunnebî b. Mehdî isminde biri olduğunu öğrendi. Bu kişi, saltanatının tüm dünyaya yayılacağını ve dünyadaki işlerin (saltanatın) ona bağlanacağını iddia ediyordu. Bunun üzerine Selâhaddîn, kardeşi Turan Şah'ı Yemen'e göndermeyi düşündü.”*¹¹⁷²

Ebû Şâme ise Yemen seferinin sebebi ile ilgili olarak, Turan Şah'ı Yemen'e gitmeye teşvik eden kişi, sarayın şairi Umâre el-Yemenî'ydi, demektedir.¹¹⁷³ İbn Vâsıl ise bu bilgiye ilaveten;

“Umâre el-Yemenî, Melikü'l-Muazzam Turan Şah'a Yemen'e gitmeyi cazip gösterdi. Yemen'in topraklarını ona tanıtarak, onun gözünde yüceltti. Bu durum Melik'in Yemen'e olan arzusunu artırdı. Ayrıca Umâre el-Yemenî'nin Turan Şah hakkında şiir olarak

¹¹⁶⁹ Cenb Sultanları: Zimâr bölgesinde yer alan Cenb kabilesinin reisleridir. Bu reislerin bilinenleri ve Tuğtekin'in Zimâr'ı ele geçirdiği esnada olaylarda ismi geçen kabile liderlerinden ikisi: Şeyh İmrân b. Zeyd el-Cenbî ve Şeyh Abdullah b. Yahyâ el-Cenbî'dir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 331.

¹¹⁷⁰ Yemen'de Arapça "حرَض" ve "حراز" olarak yazılan iki farklı bölge vardır. Bu kelimelerin Türkçe telaffuzları birbirine benzemektedir. "حرَض" Haraz olarak imla edilmekte, "حراز" ise Hâraz olarak imla edilmektedir.

¹¹⁷¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/316.

¹¹⁷² İbn Şeddâd, Ebû'l-Mehâsin Bahâeddin, *en-Nevâdir'ül-Sultaniye ve'l-Mehâsin'ül-Yusufiye*, thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl, (Kahire: Mektebet'ül-Hancı, 1415/1994), 87-88. Benzer bilgiler için bkz.: Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 2/271. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 146. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 318-319.

¹¹⁷³ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 2/271.

yazılmış övgüleri de vardı. Onu Yemen ülkesini ele geçirmeye teşvik ediyordu.”¹¹⁷⁴

demektedir.

İbnü'l-Esîr, Ebû Şâme ve İbn Vâsıl'ın verdiği bilgileri tekrarlayarak şunları demiştir:

“Mısır'da ismi Umâre olan Yemenli bir şair vardı. Şemsü'd-Devle Turan Şah'ı Yemen'e sefer için teşvik ediyordu. Yemen'in güzelliklerini ona anlatıyor ve ülkeyi onun gözünde büyütüyordu. Onu teşvik için sözlerini abartarak konuşuyordu. Nihayet Yemen için hazırlık yapmaya başladılar.”¹¹⁷⁵

İbn Vâsıl ise farklı bir ayrıntıya dikkat çekerek; Fâtımî yandaşları Selâhaddîn'i ortadan kaldırıp Fâtımî Devleti'ni yeniden kurmak amacıyla bir komploya giriştiler. Frenklerle Haşhaşilerle irtibata geçtiler, şeklinde bilgi aktarmıştır.¹¹⁷⁶

Çağdaş tarihçi Cemaleddin eş-Şeyyâl ise Umâre el-Yemenî'nin karıştığı bahsi geçen komployla alakalı daha ayrıntılı şu bilgiyi vermiştir: Komplonun amacı, Mısır ordusunun önemli bir kısmını Turan Şah liderliğinde Yemen'e göndererek, Selâhaddîn'in gücünü zayıflatmak ve böylelikle onu ortadan kaldırmaktı. Bu iş için Umâre el-Yemenî görevlendirilmişti. Umâre el-Yemenî, Turan Şah'ı Yemen Seferi'ne bu sebeple teşvik etmekteydi.¹¹⁷⁷

İbn Hallikân'da bu komploya şu şekilde değinmiştir: Umâre el-Yemenî, Mısırlılara destek vermek ve devletlerini yeniden kurmak amacıyla, şehrin ileri gelenlerinin içerisinde olduğu bir cemaatle ittifak kurarak bazı teşebbüslere girişti. Bu durumu Sultan Selâhaddîn sezdi. Aralarında Umara el-Yemenî'nin bulunduğu kişileri 569 yılı Ramazan/1174 yılı Nisan-Mayıs ayında Kahire'de astı.¹¹⁷⁸

İbnü'l-Esîr, Turan Şah'ın Yemen seferinin sebebini şu bilgilerle açıklıyor: Selâhaddîn, ağabeyi Turan Şah'ı Yemen'e göndermesindeki sebep, Nûreddin Zengî'nin Mısır'ı istila etmesi durumunda Eyyûbî ailesinin bu durumda sığınabileceği başka bir ülkeyi ele geçirmek düşüncesidir. Bunun için ilk olarak Nübye bölgesi düşünülürken,

¹¹⁷⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/238.

¹¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/318.

¹¹⁷⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/243-244.

¹¹⁷⁷ Cemaleddin eş-Şeyyâl, *Tarihi Mısır'ül-İslâmî*, (Kahire: Dar'ul-Mearif, 1966), 2/31.

¹¹⁷⁸ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemseddin, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân mimmâ Sebete bi'n-Nakl Evi's-Semâ'ev Eşbetehü'l-Ayân*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dar'us-Sadr, 1968), 3/435. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/243-248

burası beğenilmemiş ardından Yemen'e yönelinmiştir. Çünkü Selâhaddîn, Nûreddin Zengî'nin Mısır'ı Eyyûbîlerin elinden almasından korkuyordu.¹¹⁷⁹

Makrîzî de İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgileri tekrarlayarak Turan Şah'ın Yemen seferinin sebebi olarak şu bilgiyi veriyor: Selâhaddîn Eyyûbî, Nûreddin Zengî'nin Mısır'a girmesinden korktu ve Zengî'nin Mısır'a girmesi halinde, Eyyûbîlerin burada elde ettiği iktidar gücünü ellerinden alabileceğini düşünüyordu. Bu endişe neticesinde Eyyûbîler, başka bir memleket arayışı içine girdi.¹¹⁸⁰

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Nûreddin'in korkusuyla sığınılacak bir yer bulmak için Nübye ve Yemen seferini düzenlediğini belirten bu görüşü İbn Vasil'in da ele aldığı bildirilirken bu rivayeti ilk aktaranın İbnü'l-Esîr olduğu da belirtilmiştir.¹¹⁸¹ Ancak İbnü'l-Esîr konunun devamında Selâhaddîn'in Yemen seferi için Nûreddin'den izin istediğini, Nûreddin'in de ona izin verdiğini belirtilerek çelişkiye düştüğü ifade edilmiştir.¹¹⁸²

Ebû Şâme ise konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: Şemsü'd-Devle Turan Şah'ın Yemen'e gitmesinin sebebi onun çok cömert ve eli açık olmasıydı. Mısır'daki iktâ toprakları onun cömertliğini karşılamıyor ve onun mertliğine yetmiyordu.¹¹⁸³ Onun yanında yer alan kişilerden biri Yemenli şair Umâre idi. Umâre, Mısır'a gelmişti. O, Mısır'ın önceki yöneticilerini (Fâtımîleri) övmüş, onlardan menfaat elde etmişti. Ne zamanki onların devleti sona erdi, Şemsü'd-Devle Turan Şah'ın yanına sığındı. Onu da övdü. Şemsü'd-Devle ile baş başa kaldığında ona Yemen'in zenginliğini, oradaki bolluğu ve oradakilerin zayıflığını, yani yönetimin zayıflığını ve talep edene Yemen'in yakın olduğunu, kolay ele geçirilebileceğini ona anlatıyordu.¹¹⁸⁴

Ebû Şâme ayrıca Yemen seferinin yapılması düşüncesine sebep olan olaylardan birini şu olduğunu kaydeder:

¹¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi 't-Tarih Tercümesi*, 11/310-311.

¹¹⁸⁰ Makrîzî' *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/52.

¹¹⁸¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/237-238, dipnot 2.

¹¹⁸² Cemaleddin eş-Şeyyâl, *Tarihi Mısır'ül-İslâmi*, 2/31. Burada bir çelişki çıkarmak zor gibi. Aralarında husumet olan iki tarafın birbirinden uzaklaşması veya birinin diğerini uzaklaştırması –bunun için izin istenmiş olsa da– olası bir durumdur. Bu “çelişkili bir davranış çeşiti” değil sadece “davranış çeşitidir.” Yani “Benden ırak, Allah'a yakın ol.” gibi bir durum olmuş gözükmektedir. Nûreddin Zengî en azından bu hareketi ve izni ile Eyyûbîleri, Mısır'dan çıkartmış olacak ve bu sayede isteği yerine gelecektir.

¹¹⁸³ Burada kaynağın verdiği bilgiyi aktardık. Ancak bir kişinin cömertliği gibi kişisel özelliğinin yani pek de alaka kurulamayacak ahlakî bir erdemin bir askeri harekâtın veya bir ülkeyi zapt etmenin nedeni olarak sunulması, olayın taraflı bir bakış açısıyla aktarıldığının izlenimini veriyor. Bu tür anlatımlar, tarihi gerçekleri yansıtmak yerine, yapılan eylemleri meşrulaştırma amacı taşıdığını okuyucuya düşündürüyor.

¹¹⁸⁴ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 2/274.

“Eş-Şerif Hâşim b. Gânim isimli bir Yemenlinin kendisine (Turan Şah’a) mektup yazmasıyla bu sefer düşüncesi ortaya çıkmıştır. Eş-Şerif Hâşim, Turan Şah’a Yemen seferinde kendisine yardım edeceği konusunda ona ümit vermiştir. Çünkü Yemen Hükümdarı Abdunnebi, bu Şerif’e zulmetmişti. Şemsü’l-Devle Turan Şah, Yemen’e gitme niyetini adamlarına anlattı. Onlar bunu olumlu karşıladı. Hazırlık yaptıktan sonra kardeşi Selâhaddîn’in yanına giderek Yemen seferi için izin istedi. Sultan da ona izin verdi.”¹¹⁸⁵

Ebû Şâme, İbn Mehdî’nin Yemen’i sultanı altına alırken pek çok kan döktüğünü, Müslümanları esir ettiğini, şarap içtiğini, imamet ve sultanlık iddiasında bulunduğunu, kendi adına hutbe okutmak istediğini ve hatta Mekke’ye sefer düzenlemekten bahsettiğini belirtir.¹¹⁸⁶ Bu davranışlar hem Abbâsîleri hem de Eyyûbîleri, Yemen’e sefer düzenlemeleri için harekete geçirecek dikkat çekici nedenlerdir.

Yemenli kaynaklar ise benzer de olsa farklı bir isme değinen bir olay aktarıyorlar. Bu olay şudur: Yemen ahâlisinden fakir, fazıl bir zat olan İbnü’n-Nessâh, Bağdat’taki halifeye İbn Mehdî’yi şikâyet ederek, onun kötü akidesini, yaptığı işlerin kötülüğünü mektup yazarak halifeye bildirdi. Bu mektup halifeye ulaştığında halife durumu Sultan Selâhaddîn’e bildirdi. Selâhaddîn de bu Hâricî adamlar ile yani İbn Mehdî ile savaşmak için ordusunu hazırlayarak Kardeşi Turan Şah’ı Yemen’e sevk etti.¹¹⁸⁷

Yine Yemen seferine sebep olarak aktarılan bir bilgi de şudur: Eş-Şerif Vahhâs b. Gânim katledildiğinde kardeşi Kâsım b. Gânim, Benî Mehdî’ye karşı savaşamayarak Mısır’a gitti. Benî Mehdî’ye karşı Selâhaddîn Eyyûbî’den yardım istedi. O da kardeşi Turanşah’ı Yemen’e gönderdi.¹¹⁸⁸

Konu ile ilgili Yemenli tarihçi Muhammed el-Kebî’nin verdiği bilgi ise şudur: Eş-Şerif Kâsım es-Süleymânî, Kardeşi eş-Şerif Vahhâs’ın öldürülmesi ve İbn Mehdî’nin topraklarında yaptığı katliam, esir alma ve yağmalamalara karşı önce Abbâsî halifesi Nâsır Ahmed b. Abbâsî’ye ulaştı. Halife ona, Selâhaddîn’e yazılmış bir mektup verdi. Bu mektubun ardından Selâhaddîn, İbn Mehdî’ye karşı hazırlık yapılmasını emretti ve

¹¹⁸⁵ Ebû Şâme, *Kitâbü’l-Ravzateyn*, 2/274.

¹¹⁸⁶ Ebû Şâme, *Kitâbü’l-Ravzateyn*, 2/272.

¹¹⁸⁷ Hazrecî, *el-‘Ascedü’l-Mesbûk*, 146-147. İbnü’d-Deyba’, *Kurretü’l-‘Uyûn*, 319-320. Ancak *Kurretü’l-‘Uyûn* eserinin tahkikini yapan Yemenli devlet adamı, siyasetçi, tarihçi Muhammed b. Ali el-Ekva, bu mektubun el-Cündî tarafından aktarıldığını, muhtemelen yanlış olduğunu belirterek, aslında bu mektup, ileri tarihte gerçekleşecek olan Eyyûbî hükümdarı Melik el-Mesud’un Yemen’e gelmesiyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. İbnü’d-Deyba’, *Kurretü’l-‘Uyûn*, 319. Dipnot 1. Tarihçi Muhammed b. Ali el-Ekva’nın biyografisi için bakınız: Mahmut Kelpetin, “EKVA’, Muhammed b. Ali”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020) ek-1 cilt s. 398-399

¹¹⁸⁸ İbnü’d-Deyba’, *Kurretü’l-‘Uyûn*, 320.

kardeşi Turan Şah'ı Yemen'e gönderdi. Turan Şah, Yemen'de Süleymânîlerin bölgesine ulaştığında orada şerifler ve onlara bağlı kişilerle buluştu.¹¹⁸⁹

Vusâbi benzer bilgi de olsa sefer için şu bilgileri aktarıyor: Abdunnebî b. Mehdî'nin Yemen'deki faaliyetleri sonucunda Hâşim b. Gânim ona karşı çıktı. Şam ve Mısır'ın meliki olan Turan Şah'tan yardım istedi. Turan Şah büyük bir orduyla Abdulnebi'ye saldırdı. Onu yakaladı. Ayrıca bütün topraklarını ele geçirdi. Turan Şah'ın Yemen'e girişi 570/1174 yılında oldu. O yıl Turan Şah Abdulnebi 'yi mağlup etti.¹¹⁹⁰

İbn Haldun ise Yemen seferi için şu bilgileri veriyor: Turan Şah, Selâhaddîn'in büyük kardeşiydi; Selâhaddîn onu Yemen'e gönderdi. 554/1154 yılında Yemen, Ali b. Mehdî tarafından ele geçirilmişti ve yönetim daha sonra Abdunnebî'ye geçmişti. Abdunnebî'nin tahtı Zebîd'de bulunuyordu. Aden'de ise Yasin b. Bilal vardı. Benî Zürey'îlerin emirlerinin bâkiyesiydi. Umâre el-Yemenî Fâtımîlerin şairi ve Benî Zerik'in -Fâtımî vezir ailesinin- dostuydu. Aslen Yemenliydi. O, Şemsü'd-Devle Turan Şah'ın hizmetine girdi. Onu Yemen için teşvik ediyordu. Turan Şah hazırlıklarını ve mali desteğini sağladıktan sonra 569/1174 yılının ortalarında Mısır'dan ayrıldı. Mekke'ye uğradı, ardından Zebîd'e vardı.¹¹⁹¹

Yemen Eyyûbîleri hakkında kitap yazan İbn Hâtım, sefer ile ilgili daha geniş bilgiler vermektedir. Şöyle ki: “Selâhaddîn kardeşlerine çeşitli bölgeleri dağıttı. Her birine bir ülke, belde verildi, Turan Şah hariç. Onu Yemen'e göndermeye karar verdi. Büyük bir ordu techiz etti ve bol miktarda parayla destekledi. Yemen, o vakit kaos içindeydi. Yemen'in dağlarında, ovalarında, yüksek, alçak yerlerinde bir melik vardı. Siyasî yapısı bütün halinde değildi. Yemen Araplar arasında bölünmüştü. Her yerde bağımsız, kendi başına bir yönetici vardı. Şairin dediği gibi, ‘Gruplara ayrıldılar. Her kabilede bir emir ve her kabilede bir minber vardı.’ Bu durum Selâhaddîn'e ulaşınca, kardeşi Turan Şah'ı hızla hazırlayıp Yemen'e gönderdi. Turan Şah 569/1174 yılında Yemen'e ulaştı. İlk karşılaştığı kimse Yemen'de Haraz'a gelen Emir Kâsım b. Gânim oldu. Kâsım, Abdunnebî'den şikâyetçi oldu. O dönemde Abdunnebî Aden'e, Dümlüve ve San'a hariç Yemen'i kontrol ediyordu. Tihâme ve Cebel'den Taiz'e kadar bölgenin

¹¹⁸⁹ Muhammed el-Kebsi, *el-Letaifü's-Seniyye fî Ahbar-ı Memalikü'l-Yemeniyye*, thk. Halid Eba Zeyd el-Ezrai, (San'a: el-Mektebetü'l-Ceylû'l-Cedid, 1426/2005), 96. Benzer bilgi için: Hüseyin b. Ahmed el-Arşî, *Bulûğu'l-Merâm fî Şerhi Miskû'l-Hitâm fî Men Tevalla Meliku'l-Yemen*, thk. el-Eb Anistas Mari el-Keremli (Kahire: Matbaat'ül-Bertiri, 1939), 41.

¹¹⁹⁰ Vusâbi, *Tarih'u Vusâb*, 139-140.

¹¹⁹¹ Muhammed Hasan el-Ferah, *el-Yemen fî Târîhi İbn Haldûn: Kitâbü'l-'İber ve Dîvânü'l-Mubteda' ve'l-Haber*, (San'a: Cumhûriyyetü'l-Yemen, Vezâretü's-Sekâfe ve's-Siyâha, 2001), 607.

sâhibi Abdunnebî idi. Abdunnebî, Haraz'a saldırmış, Şerif'in bölgelerini yani Mihlâf-ı Süleymânî'yi yağmalamıştı. Ayrıca Kâsım'ın kardeşi Vahhâs b. Gânim'i öldürmüştü. Emir Kâsım, el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah'ın Yemen'e ilk girişini, kendisi için, Ali b. Mehdî'ye karşı kurtuluş olmasını istedi. Turan Şah, buna icabet ederek askerleriyle Haraz'dan harekete geçti. Zebîd'e ulaştılar ve şehri ele geçirip İbn Mehdî'nin tüm mallarını, atlarını ve ganimetleri yağmaladılar. Kadınlarını esir aldılar. Emir Kâsım topraklarına geri döndü. Turan Şah Zebîd'de kaldı.”¹¹⁹² biçiminde bilgiler aktarmaktadır.

Yemenli Zeydî tarihçi Yahyâ b. Hüseyin Mehdîlerin durumunu anlatarak Yemen seferi hakkında şunları ifade etmektedir:

*“Yemen’de Abdunnebî ibn Mehdî adıyla bilinen kişi kan dökmekte ve yağmalamada aşırıya gitmiştir. Bu kişi Saltanatının dünyayı kaplayacağını ve güneşin hareketi gibi yayılacağını iddia etmiştir. Selâhaddîn buna öfkelenerek Kardeşi Turan Şah’ı göndermiştir. Bu esnada Tihâme halkı Abdunnebî ibn Mehdî’nin yaptıklarını, maruz kaldıkları şeyleri Selâhaddîn’e bildirmişler ve ibn Mehdî’yi şikâyet etmişlerdir. Ayrıca eş-Şerif Kâsım b. Gânim es-Süleymânî ise Abbâsî halifesine kardeşi eş-Şerif Vehhas’ın Abdunnebî tarafından öldürüldüğünü şikâyet ederek ondan yardım istemiştir.”*¹¹⁹³

Ayrıca Eyyûbîlerin Yemen’e sefer düzenlemesinin başkaca sebeplerini de ortaya koyabiliriz. Çağdaş tarihçi Abdullah Hâtim el-Mihlâfî ve Hüseyin Hemdânî konuyla ilgili farklı değerlendirmeler yaparak şu bilgileri veriyorlar: Selâhaddîn Eyyûbî Yemen’de Şâfi (Sünnî) mezhebinin yaymak istedi. Bu istek, Yemen’de İsmâîlî nüfûzdan geri kalanları ortadan kaldırmakla gerçekleşecekti Özellikle Aden ve San’a’da.¹¹⁹⁴ Çünkü Fâtımî hilâfeti ortadan kaldırıldıktan sonra Yemen, Şîî-İsmâîlî da’vet’in merkezi olmuştu.¹¹⁹⁵

Yemen’deki Fâtımî da’veti, Fâtımî halifesi Âmir’in 524/1130 yılında öldürülmesinden sonra kendi içinde bölündü.¹¹⁹⁶ Melike Ervâ, da’veti Fâtımî halifesi Âmir’in oğlu Tayyib (Mestûr) adına sürdürdü.¹¹⁹⁷ Tayyib’in tarihî şahsiyetinin hayali olduğu iddiaları bir yana Tayyibî da’vetciler ve Suleyhîler, Tayyib b. Âmir’den

¹¹⁹² İbn Hâtim, El-Emir Bedreddin Muhammed Muhammed b. Hâtim el-Hemdânî, *Kitâbü’s-Simtu’l-Ğâli’s-Semen fî Ahbâri’l-Mülûk mine’l-Ğuz bi’l-Yemen*, thk. Riks Simes, (Britanya/Cambridge, Câmîatü Cambridge, 1973) , 15-17.

¹¹⁹³ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü’l-Emânî*, 1/322.

¹¹⁹⁴ Mihlâfî, “*el-Eyyûbüyyûn fil-Yemen*”, 54.

¹¹⁹⁵ Hemdânî, *es-Suleyhîyyûn*, 262.

¹¹⁹⁶ Seyyid, *Târîhu’l-Mezâhibi’d-Dîniyye fî Bilâdi’l-Yemen* 171.

¹¹⁹⁷ Seyyid, *Târîhu’l-Mezâhibi’d-Dîniyye fî Bilâdi’l-Yemen* 185.

bahsetmişlerdir. Melike Ervâ'nın da onun velisi olduğu ve onu sakladığı iddia edilmiştir.¹¹⁹⁸

Halife Müstansır'ın ölümünde olduğu gibi halife Âmir'in ölümüyle İsmâîlî da'vette ikinci bir bölünme meydana geldi. Âmir'in ölümünden sonra amcaoğlu Ebü'l-Meymun Abdülmecîd işleri devraldı. Bunun sonucunda İsmâîliyye yeniden iki yeni gruba ayrıldı. Âmir'in ölümünden önce Ebü'l-Kâsım et-Tayyib'i yerine tayin ettiğini düşünen Müsta'îlî İsmâîlîlik, Tayyibî İsmâîlîlik adına aldı.¹¹⁹⁹ Fâtımî halifesi Âmir'in 1130'da öldürülmesi, Yemen ve Mısır-Fâtımî tarihinde önemli etkiler yarattı. Bazı kaynaklar Âmir'in mirasçısız öldüğünü belirtirken, diğerleri onun bir oğlu olduğunu ve veliaht ilan edildiğini kaydetmektedir.¹²⁰⁰ Melike Ervâ, Yemen'in yüksek bölgelerinde "et-Tayyib" adına da'vetini sürdürdü. Taraftarlarına Tayyibî denildi.¹²⁰¹ Diğer yandan Âmir'in yerine geçen Fâtımî halifesi Hâfız-Lidînillâh lakaplı Abdülmecîd, Zürey'îleri kendi yanına çekmeyi başardı ve onlar onun adına da'veti kabul etti.¹²⁰² Bu da'vet Yemen'in aşağı bölgelerinde Zürey'îler tarafından yayıldı. Bu da'vetin takipçilerine Mecîdî denildi. Melike Ervâ, 532/1138 yılındaki ölümünden sonra Tayyibî Da'vet zayıfladı. Zürey'î idaresi güçlendi. Onlar Fâtımî halifeliğine sadık kaldı.¹²⁰³

Fâtımî da'vetinin destekçilerinin dikkatleri, Mısır'daki Fâtımî Halifeliğin düşmesinden sonra Yemen'e yöneldi. Bu durum Yemen'de kalan Fâtımî nüfûzunu ortadan kaldırmak için Turan Şah'ın Yemen'e seferini hızlandırdı. Bu sefer Fâtımî nüfûzunun güçlenip Yemen'de bir çıkış bulmasını engellemek içindi.¹²⁰⁴ O dönemde Yemen, Mısır'ı tamamlayan bir bölge niteliğinde sayıldığından Selâhaddîn Mısır'a hükmedince ona bağlı olan bölgeleri ele geçirerek sınırlarını teminat altına almak istedi. Şübek, Kerek, Eyle, Barka ve Nûbe seferleri bunu teyit etmektedir.¹²⁰⁵ Fâtımîler'in son vezirlerinden biri olan Selâhaddîn, bu devlete son verdikten sonra onun varisi olarak Mısır'a sultan olmuştur. Selâhaddîn'in Fâtımîlerin bir nevi miras toprağı sayılan Yemen'e sahip çıkması ve sefer düzenlemesi son derece doğal bir hareket olarak görülebilir.

¹¹⁹⁸ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 186.

¹¹⁹⁹ Seyyid, *Târîhu 'l-Mezâhibi 'd-Dîniyye fî Bilâdi 'l-Yemen* 171.

¹²⁰⁰ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 362.

¹²⁰¹ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 185.

¹²⁰² Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 172. Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 225.

¹²⁰³ Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn*, 189-190.

¹²⁰⁴ Mihlâfî, "*el-Eyyûbüyyûn fil-Yemen*", 54.

¹²⁰⁵ Beyyumi, *Kuruluş Döneminde Eyyûbîler Selâhaddîn'in Devleti*, 179.

İbnü'l-Esîr, Selâhaddîn ve Nûreddin Zengî arasındaki ilişkiye değinerek daha önce verdiği bilgilere küçük ayrıntılar ekleyerek sefer hakkında şunları demektedir: Selâhaddîn Eyyûbî, efendisi Nûreddin Zengî'nin kendisini Mısır valiliğinden azl edeceğinden korktu. Bu korkunun nedeni Selâhaddîn'in Nûreddin'in emirlerini yerine getirmede ağır davranması sonucu çıkan anlaşmazlıktır. Bu emirlerden biri de Selâhaddîn'in Kerek'e gitmesini ve Haçlılarla muharebe etmesini içermekteydi. Nûreddin pek çok kere Mısır'a gitmeye çalıştı. Ancak Haçlılarla olan mücadelesi onu bundan men etti. Selâhaddîn, Nûreddin'in Mısır'a gelmesini bekliyordu. Bu durumda onunla baş edemeyeceğini düşündü. Bu nedenle kendisini görevden almasını düşünmesi durumunda sığınılacak bir yer olarak kardeşi Turan Şah'ı Yemen'e gönderdi.¹²⁰⁶

Yemen seferinin sebeplerini sadece tarihçiler tarafından sefer öncesine dair rivayet edilen nedenlere bağlamak yetersizdir. Turan Şah'ın Yemen'deki faaliyetleri ve Selâhaddîn'in Abbâsî Hilâfetine sadakati de göz önüne alınarak seferin sebep ve sonuçları birlikte değerlendirildiğinde sefer için başka nedenlere ulaşılabilir.

Ayrıca Kızıldeniz, mukaddes topraklara deniz yoluyla açılan bir güzergâhtır. Selâhaddîn'in henüz Fâtımî halifesi Âdîd döneminde Kızıldeniz'in kuzey girişinde yer alan Eyle Kalesi'ni alması, sonradan da Kızıldeniz'in güney girişi sayılan Aden'i alması ve buraları kontrol altına alması, Haçlıların deniz yoluyla mukaddes topraklara sızmasını engelleyecek faaliyetlerdendir.¹²⁰⁷

Yemen seferinin nedenleri ile ilgili olarak verilen bilgileri ele aldığımızda buna neden olarak şu başlıkları sıralayabiliriz:

- 1-Abdunnebî b. Mehdî'nin faaliyetleri ve İbn Mehdî tehlikesine karşı kutsal toprakları (Mekke-Medine) koruma isteği,
- 2- Eyyûbîlere yönelik bir komploya zemin hazırlamak için Umâre el-Yemenî'nin Turan Şah'ı bu sefere teşvik etmesi,
- 3- Nûreddin Zengî'den çekinen Eyyûbî ailesinin yeni bir yurt bulma arzusu,
- 4- Turan Şah'ın Mısır'daki iktâlarının yetersizliği,
- 5- Eyyûbîlerin, Fâtımîlerin bâkiyesi Yemen'deki bazı emirlikleri ortadan kaldırarak İsmâîlî-Fâtımî nüfûzu her yerden silme isteği.

¹²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/315, 317. Benzer bilgi için, Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 147.

¹²⁰⁷ Şeyyal, *Tarihi Mısır'ül-İslâmi*, 2/31.

2.2. TURAN ŞAH'IN YEMEN SEFERİ, YEMEN EYYÛBÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE BENÎ MEHDÎ DEVLETİ'NİN YIKILIŞI (569/1174)

Selâhaddîn, tâbi olduğu Nûreddin Zengî'den kardeşi Turan Şah'ın Yemen seferine liderlik etmesi için izin aldı.¹²⁰⁸ Turan Şah'ın da Selâhaddîn'den izin aldığını kaynaklar yazmaktadır¹²⁰⁹

Turan Şah'ın Mısır'dan Yemen'e doğru seferi 569 yılı Recep /1174 yılı Temmuz ayında başladı.¹²¹⁰ Bu sefer için çeşitli malzemeler, silahlar ve araç-gereçler toplandı. Askerler içtima edilerek ordu teşkil edildi.¹²¹¹ Seferin maliyeti için Kûs şehrinin bir senelik vâridâtı Turan Şah'a verildi. Ayrıca daha fazla artı destek sağlandı. Emirlerden bir grup ve yaklaşık bin atlı Turan Şah'ın emrine verildi. Sefer denizden ve karadan beraberce yürütüldü. Karadan askerler, deniz yolundan ise sefer için gerekli lojistik taşındı. Mekke'ye ulaşıldı. Mekke'de Ümre ziyaretini yapıldı.¹²¹²

Oradan Yemen'e vardığında Haraz bölgesinde onu ilk karşı çıkan Mihlâf-ı Süleymânî'nin emiri Şerîf Kâsım b. Gânîm oldu. Şerîf Kâsım, Turan Şah'a katılarak İbn Mehdî'ye karşı ondan yardım istedi.¹²¹³

Turan Şah 569 yılı Ramazan ayının sonunda (1174 yılı Nisan ayında) Haraz'dan ayrılarak Şevval (Mayıs) ayında Zebîd'e ulaştı.¹²¹⁴ Abdunnebi (İbn Mehdî), halkın Turan Şah'ın ordusunu gördüğünde ahaliye seslendi. "Siz de onlar kadar varsınız. Onları güneş çarptı da helak oldular. Ayrıca küçümseyici bir biçimde onlar sadece bir başyemeği yiyenlerdir."¹²¹⁵ diyerek askerleriyle Turan Şah'ın ordusunun karşısına çıktı. Şemsü'd-Devle Turan Şah ve askerleri savaşa girince Zebîd halkı, Turan Şah'ın ordusunun karşısında tutunamayacağını anladı. Mısırlılar, Zebîd şehrinin surlarına kadar geldiler. Müdafaa edecek kuvvete rastlamayınca şehri zorla ele geçirip ağır şekilde

¹²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/318. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/238.

¹²⁰⁹ Ebû Şâme, *Kitab-ı Ravzateyn*, 2/274. Selâhaddîn'in Nûreddin Zengî'ye tâbiyeti düşünüldüğünde, bu sefer için Selâhaddîn'in, Nûreddin Zengî'den izin istemesi, Turan Şah'ın da Selâhaddîn'den izin alması, silsile yoluyla tâbi olanın tâbi olduğu kimseden izin alması gibi, bu izinlerin bu şekilde alınıp verilmesi doğal bir hareket olarak görülebilir

¹²¹⁰ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/318.

¹²¹¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/238.

¹²¹² Ebû Şâme, *Kitab-ı Ravzateyn*, 2/274.

¹²¹³ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 16-17.

¹²¹⁴ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 16. Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 2/274. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 320. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 147.

¹²¹⁵ 'Bir başyemeği yiyenlerdir.', deyimini, sayıları az olan bir topluluk için denir. Ebû'l-Fazıl Ahmed en-Nişaburi el-Meydani, *Mecmai'l-Emsar*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: Dar'ul-Marife, Tarihsiz), 1, s. 849.

yağmaladılar. Bu arada Abdunnebî ve karısı el-Hürre ¹²¹⁶ esir alındı ¹²¹⁷ veya Abdunnebî bu savaşta öldürüldü. Tüm kardeşleri esir edildi. Daha sonra bunlar da öldürüldüler.¹²¹⁸ Böylelikle Benî Mehdî Devleti zâil olup gitti.¹²¹⁹ Benî Mehdî ailesinin şahsi malından çokça ganimet elde edildi. Abbâsîler adına da hutbe okundu. ¹²²⁰

Eyyûbîlerin, Mehdîlere karşı zafer kazanmasının sebeplerinden biri, 569/1174 yılının başından beri Mehdîlerin kuvvetlerinin zayıflamış olmasıydı. Yemen'in yerel kuvvetleri özellikle Benî Zürey'î, Cenb kabilesi ve Benî Hâtim (Hemdâniler) İbn Mehdî'ye karşı birleşmişti. Bu güçler, Suhûl mıntıkasında Abdunnebî'nin kuvvetlerini bozguna uğratmıştı. ¹²²¹ Ayrıca Mehdîler, Eyyûbî ordusunun savaş kabiliyetini bilmiyordu. Diğer yandan Eyyûbî ordusunun sayıca fazla ve eğitilmiş olması Eyyûbîlerin başarı nedenlerindendir. Eyyûbî ordusu Zebîd'in surlarını merdiven kullanarak aşmışlardır. Bu hareket Yemenliler arasında olmayan bir taktiktir. Eyyûbî ordusu açık alanlarda savaşma kabiliyeti olan bir ordudur.¹²²²

Turan Şah Zilkade ayının başında Mehdîlere bağlı ¹²²³ Cened şehrine yöneldi. Güzel ve en müstahkem kalelerden biri olan¹²²⁴ Taiz Kalesi'ni ele geçirdi. Zâhir¹²²⁵ ve Sabır şehirlerinin ahalisiyle savaştı. Ancak bu şehirleri ele geçiremedi. Buna rağmen Turan Şah Aden şehrine yöneldi.¹²²⁶

2.2.1. Aden Şehrinin Ele Geçirilişi ve Zürey'î Hânedanlığının Sona Ermesi

Eyyûbîler Zebîd'i ele geçirip orada nizamı sağladılar. Halk onlara boyun eğdi. İşler yoluna koyulduktan sonra deniz kıyısındaki Aden'e gittiler. Burada büyük bir

¹²¹⁶ El-Hürre ismi, lakaptır. Yemen'de yönetici olan ailelerin eşlerine verilen bir addır. Bu lakab Suleyhî ailesinde daha görünür olmuştur. Yani misal olarak Seyyide Hürre Melike Ervâ. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/241, Dipnot 2.

¹²¹⁷ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/318-319. Benzer bilgiler için: İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/240-241. Ayrıca Turan Şah'ın Zebîd'e girişi ile ilgili kısa bilgiler için İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 319-320. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/321. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 147.

¹²¹⁸ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 148, Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/321. Abdunnebî'nin öldürülmesi olayının zamanı için farklı tarihi bilgiler verilmektedir. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 341.

¹²¹⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/321.

¹²²⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/242.

¹²²¹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 313-316.

¹²²² Faize El-Kılas, "el-Hamlet'ül'Eyyûbiyyet'ül-Üla ale'l-Yemen bi-Kıyadeti Şemsü'd-Devle Fahreddin Turanşah", *Mecelle Dirâset'üt-Târihiyye, Camiyât'u Dımaşk*, sayı, 117.-118., ss. 523-557 (Dımaşk: Ocak-Haziran 2012), s. 117-118.

¹²²³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 17.

¹²²⁴ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/319.

¹²²⁵ Zâhir: San'a'nın kuzeyinde yer alan Hemdân'ın bölgesinden. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 247, dipnot 3.

¹²²⁶ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 148. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/323.

liman vardı ve bu liman Hintliler'in, Zenci Habeşlilerin vs. kavimlerin uğradığı bir limandı. Kara tarafından çok müstahkem ve sağlamdı¹²²⁷ Aden'in valiliğini Zürey'iler adına Yâsir b. Bilal el-Cerîr yapmaktaydı. ¹²²⁸

Yâsir b. Bilal önderliğindeki Zürey'iler Turan Şah'ın önüne çıkarak savaşa girişti. Ancak Zürey'iler yenildi. 569 yılı Zilkade/1174 yılı Haziran ayında ¹²²⁹ Şemsü'd-Devle Turan Şah'ın askerleri Aden'i zapt ettiler. Şehrin valisi Yâsir ¹²³⁰ esir alındı. Şehir yağmalanmak istense de Turan Şah "Biz ülkeyi tahrip etmeye gelmedik; sahip olmak, tamir etmek ve gelirinden istifade etmek için geldik." dedi. Bu sebeple yağmacılık olayı gerçekleşmedi. Turan Şah Aden'i zapt edip oraya yerleşti. ¹²³¹

Aden'in Turan Şah tarafından ele geçirilmesinden sonra Zürey'ilerin bir kısmı Dümlüve'ye sığındılar. Buranın idaresi Zürey'ilerin nâiblerinden Cevher el-Muazzamî adlı şahsın elindeydi. Cevher el-Muazzamî, Dümlüve'yi Tuğtekin'e satana kadar Dümlüve Zürey'ilerin elinde kalsa da ¹²³² Aden'in Turan Şah tarafından ele geçirilmesinden sonra Zürey'î Devleti sona erdi. ¹²³³ Turan Şah, Aden'e Osman ez-Zencebilî'yi, Zebîd'e ise Mübarek b. Münkiz'ı nâib olarak bıraktı. Turan Şah, Aden'deki işlerini tamamlayınca Zebîd'e döndü. Dağlardaki kaleleri muhasara etti. ¹²³⁴

Turan Şah 569 yılı Zilhicce ayının yarısından sonra (1174 yılı Temmuz ayında) ¹²³⁵ Mihlâf-ı Ca'fer'e yöneldi. Zi-Cible'yi zapt etti. Et-Ta'ker Kalesi'ni ¹²³⁶ teslim aldı. ¹²³⁷ Zi-Cible'nin kolayca, savaşız teslim alınmasının sebebi halkının İbn

¹²²⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/319.

¹²²⁸ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 271.

¹²²⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 320.

¹²³⁰ İbnü'l-Esîr'in verdiği bilginin aksine Yâsir b. Bilal'in de Dümlüve'ye kaçtığı bildirilmektedir. Ancak kölesiyle beraber daha sonra ele geçirilip 571/1175-1176 yılında öldürüldüğü aktarılmaktadır. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 272.

¹²³¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/319.

¹²³² İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 271.

¹²³³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/232. Hem İbnü'd-Deyba hem de Yahyâ b. Hüseyin, Aden'inyöneticileri olan Zürey'î emirleri ve dahi, Sebe b. Ebü's-Suud'un oğlu İmrân'ın oğullarının Turan Şah tarafından yakalandığını belirtmiştir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/320. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 320. Ancak Kurretü'l-Uyûn'da Zürey'iler bahsinde şöyle bir bilgi verilmektedir: İmrân b. Muhammed b. Sebe b. Ebü's-Suud, 560/1165 yılında vefat ettiğinde oğullarının bakımını, erişkinliklerine ulaşınca kadar Cevher el-Muazzamî'nin üstlendiği anlatılırken, Aden'in valiliği de Yâsir b. Bilal el-Cerîr'e verilmişti. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 271-272.

¹²³⁴ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/319.

¹²³⁵ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 17.

¹²³⁶ Et-Ta'ker Kalesi İbn Mehdî'ye bağlı idi. Hayreddin Ziriklî, *Kitab 'ül-A'lâm 'ül-Ziriklî*, (Beyrut: Daru'l-İlim lil-Melayin, 2002), 6/135.

¹²³⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/323. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 322.

Mehdî'nin mezhebine muhalif olmasıdır.¹²³⁸ Artık Mehdîlere ait Yemen'de herhangi bir yer kalmadı.¹²³⁹

2.2.2. Zimâr'ın Ele Geçirilişi

Turan Şah'ın Yemen mıntıkalarını fethi devam etmektedir. Ülkenin Dümlüve ve Yukarı Yemen bölgeleri ele geçirilememişti.¹²⁴⁰ 28 Zilhicce/30 Temmuz tarihinde Nakîl-i Sayd¹²⁴¹ ardından 570 yılı Muharrem'in başında (1174 yılı Ağustos ayında) Zervân Kalesi'ne ulaştı.¹²⁴² Muhâfızları Turan Şah'ın askeriyle karşı karşıya gelse de Turan Şah'la sulh etti.¹²⁴³

Muhammed b. Zeyd b. Amr el-Cembî'nin elinden Mesna alındı. Sonra Zimâr'a varmak niyetiyle yapılan sefere Cenbîler, Rahme bölgesinde itiraz ettiler. Turan Şah'ın askerleriyle Cenbîler ve yandaşları savaşa tutuştu. 570 yılı Muharrem/1174 yılı Ağustos ayında Zimâr'a girildi ve orayı ele geçirdi.¹²⁴⁴ Meydana gelen bu çatışmada Oğuzlardan 60 veya 65 kişinin de öldüğü aktarılıyor.¹²⁴⁵ Zimâr'da birkaç gün kaldıktan sonra Turan Şah, San'a üzerine gitmek için buradan ayrıldı.¹²⁴⁶

2.2.3. San'a'nın Ele Geçirilişi

Turan Şah San'a'ya sefere çıktığında Cenb ahalisi tekrar ona karşı koydu. Turan Şah bu mukâvemet karşısında askerlerine, “Kendiniz için savaşın. Araplar sizi alıp götürecek. (Yani ellerinde kalacaksınız). Bir bakın, Mısır toprakları ne kadar uzak. “ diye seslendi. Cenb ahalisi ile Eyyûbîler arasında şiddetli bir çatışma meydana geldi.

¹²³⁸ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 272.

¹²³⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 314.

¹²⁴⁰ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 17.

¹²⁴¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 37. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 322. Nakil-i Sayd yukarı ve aşağı Yemen bölgeleri için önemli dağlık bir geçittir. Mihlâfî, “*el-Eyyûbüyyûn fil-Yemen*”, 79. Sayd, Yemen'de yüksek bir dağdır. Nakîl-i Sayd ise bu dağa mensup geçid bölgesidir. Murtezâ Zebîdî, *Kitab-u Tacü'l Arus Min Cevahirü'l-Kamus*, thk. Farklı Uzmanlar (Kuveyt: Vezaretü'l-İrşad ve'l-Enba fi'l-Küveyt, 1366-1385/1975-2001), 8/303. Ayrıca Nakîl-i Sayd, Mihlâf-ı Ca'fer ve Zimâr arasında yer alır. Bu arada yer alan ilk şehir Simâre'dir. İbn Şemâilü'l-Katî, Safiyüddin Abdülmü'min b. Abdullah, el-Bağdadi el-Hanbelî, *Merasid'ul-İttıla'ala Esmâ'l-Emkine ve'l-Buka*, thk. Ali Muhammed el-Becâvi (Beyrut: Darü'l-Ceyl, 1412/1991), 3/1388.

¹²⁴² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 151 Zimâr'ın doğusunda yer alan, ayrıca San'a'ya yakın olan Zervan Kalesi, Abdullah b. Yahyâ el-Cenbî'ye tâbiydi, Mihlâfî, “*el-Eyyûbüyyûn fil-Yemen*”, 79.

¹²⁴³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/312-313. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 322.

¹²⁴⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 18. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 232.

¹²⁴⁵ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 151. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 18.

¹²⁴⁶ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 322. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 150. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 18.

Cenb kabileleri hezimete uğradı. Cenblilerden 700 kişi öldürüldü. Eyyûbîler pek çok ganimet ele geçirdi. Cenbliler Hirân'a kaçmak zorunda kaldılar.¹²⁴⁷ Cenb kabileleri Eyyûbî ordusuyla savaşmak yerine ileri- geri hamleler içeren çoklu saldırılar ile Eyyûbîlerin karşısına çıktılar. Böylece Eyyûbî ordusuna zarar vererek Eyyûbîlerin bölgelerinde kalmasını engellemeye çalışıyorlardı.¹²⁴⁸

Cenb kabileleriyle Eyyûbîlerin arasında vuku bulan bu çatışmaların haberini alan San'a'nın emiri Ali b. Hâtim, Turan Şah ile savaşılabilecek gücünün olmadığını anlayarak korku içinde kardeşi Bîşr ile San'a'ya hâkim bir yer olan Berâş Kalesi'ne¹²⁴⁹ sığındı. Yanında San'a'dan boşalttığı hazineleri de vardı. Buraya sığınmadan önce San'a'nın surlarını da tahrip etmişti.¹²⁵⁰

Turan Şah 570 yılı Muharrem ayının 7'sinde Cuma günü/1174 yılı Ağustos ayının 8 'inde San'a'ya ulaştı. Hubub bölgesinde çadırını kurdu.¹²⁵¹ İbn Hâtim, rivayetlerdeki görüş ayrılığını değerlendirerek San'a'ya girildiği ancak orada kalınmadığını aktarırken bu bölgede uzun süre Turan Şah'ın kalmadığı hususunda icmâ olduğunu söyler.¹²⁵² Ancak Yahyâ b. Hüseyin, Turan Şah'ın muazzam bir şekilde San'a'ya girdiğini burada San'a ahâlisinden bazı kimselerin güzel kıyafetlerle ve sözlerle Turan Şah'ın karşısına çıktığını, Turan Şah'ın bu kişilerin hal ve hareketlerinden memnun kaldığını, birkaç gün burada kalarak Nakîl-i Sayd üzerinden Tihâme bölgesine geçtiğini aktarıyor.¹²⁵³ İbnü'd-Deyba', Turan Şah'ın Hubub bölgesinde bu heyetle karşılaştığını belirtirken San'a'ya girdiğini ve orayı zapt ettiğini ifade ediyor.¹²⁵⁴ Hazrecî'de Hubub'ta Turan Şah'ın huzuruna çıkan San'a heyetinden bahsediyor. Ardından Turan Şah'ın San'a'ya girdiğini ve orayı zapt ettiğini aktarıyor.¹²⁵⁵ *Er-Ravzateyn* müellifi Ebû Şâme, San'a hadisesini anlatırken: “San'a yakıldı. Turan Şah San'a'ya girdi. Ancak orada sadece yaşlı bir kadın ve erkek buldu. Sekiz gün kaldı. Yiyecek kıtlığı nedeniyle orada kalamadı. Zebîd'e, Tihâme bölgesine döndü.”

¹²⁴⁷ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 322. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 151. *Gâyetü'l-Emânî* müellifi sayıyı 900 olarak vermektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324

¹²⁴⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 316.

¹²⁴⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 316.

¹²⁵⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 18.

¹²⁵¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 18.

¹²⁵² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 18.

¹²⁵³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324.

¹²⁵⁴ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 322.

¹²⁵⁵ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 151.

demektedir.¹²⁵⁶ İbnü'l-Esîr ise Turanşah'ın Yemen seferi bahsinde San'a'nın ele geçirilmesinden bahsetmemektedir.¹²⁵⁷

Turan Şah, Zebîd'e dönerken bazı kabilelerin (Şihâb ve Sinhân kabilelerinin)¹²⁵⁸ saldırısına uğradı.¹²⁵⁹ Mısır'dan getirilen altın, gümüş ve silah gibi kıymetli eşyalar ayrıca Zebîd ve Aden'den elde edilen ganimetler bu kabilelerce yağmalansa da Turan Şah bunlara iltifat etmeyip yoluna devam ederek Zebîd'e vardı.¹²⁶⁰

Turan Şah'ın Yemen'e yaptığı bu seferde dikkat çeken olay şudur: Turan Şah Zebîd'e, Taiz'e, Cened'e, Aden'e, Zi-Cible'ye hâkim olarak buralarda konuşlu Mehdîler Devleti'ni, Zürey'î Devleti'ni sona erdirdi. Ancak kalelerde konuşlu kabilevî güçlere yani Mehdîlerin ve Zürey'îlerin kalıntılarına dokunmadı.¹²⁶¹

2.2.4. Turan Şah'ın Aşağı Yemen'deki Faaliyetleri

Turan Şah, Benî Mehdî ve Zürey'î hânedanlarına tâbi Aşağı Yemen kalelerinde temerküz etmiş yerlere yönelik seferlere başladı. Çünkü ilk Yemen seferinde buraları kontrol altına alma fırsatını ele geçirememişti.¹²⁶² Bu esnada Ali b. Hâtim sığındığı Berâş¹²⁶³ Kalesi'nden inip tekrar San'a'ya döndü. İlk yaptığı iş San'a'nın yolunu tahrip etmek oldu.¹²⁶⁴

Turan Şah, Zebîd'de 570 yılı Cemaziye'levvel ayına kadar (Kasım-Aralık 1174) kaldı.¹²⁶⁵ Sonra Cened'e doğru ilerledi.¹²⁶⁶ Turan Şah Cened'e varır varmaz Mehdîlerin bâkiyesi sayılan kalelerden biri olan Sabır¹²⁶⁷ Kalesi'nin valisi Cened'e geldi.¹²⁶⁸ Turan Şah'a boyun eğerek dostluğunu bildirdi. Kalesini Turan Şah'a teslim etti.¹²⁶⁹

¹²⁵⁶ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 2/275.

¹²⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, 11/318-319.

¹²⁵⁸ Âl-i Şihâb: San'a'nın doğusunda Benî Matar bölgesinde sakin kabile. Sinhân ise San'a'nın güney doğusunda mükim bir kabile. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/998, 1070.

¹²⁵⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324.

¹²⁶⁰ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 151.

¹²⁶¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 317.

¹²⁶² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 317.

¹²⁶³ Berâş Kalesi: Makḥafî, aynı isimde Yemen'de farklı mıntikalarda sekiz tane Berâş Kalesi'nden bahsetmiştir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/160. Bahsi geçen olaya göre bu kale San'a'ya yakın olmalı ve burada ki Berâş Kalesi, yüksek ihtimal San'a'nın doğusundaki Berâş Kalesi olmalıdır.

¹²⁶⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 19. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 323.

¹²⁶⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 19.

¹²⁶⁶ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 324. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/324.

¹²⁶⁷ Sabır: Taiz şehrinin kuzey yamacında yer alan 2600 metre yükseklikte piramit şeklinde bir dağdır. Derin vadilerle çevrilidir. Tepesinde Ârus Kalesi vardır. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/1087.

¹²⁶⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/244. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 151.

¹²⁶⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 19.

Turan Şah Taiz şehrinin batısındaki kalelere yöneldi.¹²⁷⁰ Bunlar Bâdiye ve Şiryâk kaleleri idi. Buralar ele geçirildi.¹²⁷¹ Sonra Zehir'e¹²⁷² yöneldi. İbn Mehdî'ye akraba olan bir kişi buranın yöneticiydi. Yanında 10.000 Dinar değerinde İbn Mehdî'ye ait emanet hazine vardı. Bunlar ve kale Eyyûbîlere teslim edildi.¹²⁷³ Bu mal karşılığı bu kişinin barış talep etmesiyle serbest bırakılması gerçekleşti.¹²⁷⁴

Turan Şah, Mehdîlere ait Sabır, İzzân,¹²⁷⁵ Zehir'deki (Habşî Dağı) kaleleri savaştan ele geçirmiştir. Çünkü bu kaleler uzun süre kuşatmaya dayanacak gücü olmayan kalelerdi. Eyyûbî güçleri üstünlüklerini kanıtlayarak şehirleri zapt etmişti. Bundan dolayı bu kalelerin sahipleri hızla teslimiyetlerini ilan ettiler.¹²⁷⁶

Turan Şah bunlardan sonra Meâfir¹²⁷⁷ bölgesine yöneldi. Buralar Zürey'î oğullarına tâbi idi. Emir Mansur b. Muhammed b. Sebe' el-Zürey'î'nin idaresi altındaki Yümeyn¹²⁷⁸ Kalesi zorla alındı. Kalenin yöneticilerinin kaçması sonucunda bu hezimet kaçınılmaz olmuştu.¹²⁷⁹

Eyyûbîler, Münîf Kalesi'ni ve Zürey'îler tarafından atanmış vali tarafından yönetilen Samedân Kalesi'ni de ele geçirdiler.¹²⁸⁰ Meâfir'deki Zürey'îlerin zayıf direnişi, kalelerinin ellerinden çıkmasına sebep oldu. Çünkü devletleri Aden'de sona ermişti. Birbirlerine yardım edecek güçleri kalmamıştı.¹²⁸¹

2.2.5. Dümlüve Kuşatması

Turan Şah Dümlüve yolunu tuttu. Orada Zürey'îlerden dâî İmrân b. Muhammed b. Sebe'nin evlatları vardı. Onlara Cevher el-Muazzamî vesayet ediyordu. Turan Şah bir

¹²⁷⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 318.

¹²⁷¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 19.

¹²⁷² Zehir: Taiz'in 35 km batısında yer alan bu dağda tarihi surlar ve kaleler vardır. Batı tarafından Sabır dağının karşısında yer alır. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/650.

¹²⁷³ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/324.

¹²⁷⁴ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 19.

¹²⁷⁵ İzzân, Yemende bu isimde mahal ve sur olmasına rağmen buradaki İzzân Kalesi Taiz'in güneyine düşen Habşî Dağı'nda yer alan İzzân Kalesi'dir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/1253.

¹²⁷⁶ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 318.

¹²⁷⁷ Meâfir: Yemen'de Taiz yakınlarında dokumacılıkla meşhur olan Meâfir kabilesinin yaşadığı bölgedir. İsmi bu kabileden alır. Kâhtanî ve Himyerî olan bu kabile farklı bir lehceye de sahiptir. Mehmet Ali Kapar "Meâfir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 18/200

¹²⁷⁸ Yümeyn Kalesi, Taiz mıntıkasında yer alan kale. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 3/2293.

¹²⁷⁹ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 152. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 20. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 318.

¹²⁸⁰ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 20. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/325. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 152.

¹²⁸¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 318.

şey elde edemeyerek burayı hâli üzere bıraktı.¹²⁸² Dümlüve kuşatıldığında hisarlarının yüksekliği ve korunmuşluğu sebebiyle Eyyûbîlerin kullandığı mancınıklar işe yaramadı. Bir miktar öşür karşılığında Cevher el-Muazzamî ile sulh yapıldı. Eyyûbî ordusu Zi-Cible'ye yöneldi. Ancak Turan Şah Tihâme bölgesinde anlaşmazlık olduğunun haberini aldı. İbn Mehdî'nin taraftarları yüzünden çıktığı anlaşılan bu anlaşmazlıktan dolayı İbn Mehdî'nin kardeşleri Ahmed ve Yahyâ 570 yılı Receb/1175 yılı Şubat ayında idam edildiler.¹²⁸³

Turan Şah, Yemen'in aşağı bölgelerini ve Tihâme üzerinde kontrolü ele geçirdikten sonra ve Benî Mehdî ve Benî Zürey'î¹²⁸⁴ devletlerine son verdikten sonra el-Melikü'l-Muazzam unvanını aldı.¹²⁸⁵

Zebîd'de bir sene kaldığı belirtilen Turan Şah, ülkesi Mısır'a iştiaak duydu. Dönmek için Selâhaddîn Eyyûbî'den izin aldı.¹²⁸⁶

2.2.6. Yemen Eyyûbîlerinin Başkenti Taiz

Turan Şah Yemen seferi esnasında kendine bir karagâh ve başkent aradı. Bunun için Taiz şehrini seçti. Bunun planını yaptı. Taiz'in gelişimine önem verdi. İkamet etmek üzere oraya yöneldi. 571 yılı Recep /1176 Şubat ayına kadar orada ikamet etti. Taiz halkı barışa yatkındı. Eyyûbîlerle savaşmamışlardı. Eyyûbîlerin bağlı olduğu Ehl-i Sünnet mezhebine bağlıydılar. Ayrıca Turan Şah'ın doktorları da ona burayı tavsiye etmişlerdi.¹²⁸⁷

İbn Haldun, Turan Şah'ın Yemen seferini anlatırken:

*“Zebîd'e geçti. Burayı tahtına merkez yaptı. Daha sonra burayı beğenmedi ve sağlıklı buldu. Doktorlarıyla birlikte sağlığa uygun hava ve su bulunan bir yer aradı. Taiz şehrine geçtiler. Orayı ikamet etmek için geliştirdiler. Taiz saltanatının merkezi olarak kaldı. Taiz Turan Şah'ın çocukları ve onlara yandaş olan Resûlîler yönetiminde oldu. Mehdî Devleti sona erince Yemen'de Arapların hükümdarlığı sona erdi ve ülke Türklerin¹²⁸⁸ ve yandaşların eline geçti.” ifadelerini kullanmıştır.*¹²⁸⁹

¹²⁸² Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/325. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 323.

¹²⁸³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 20.

¹²⁸⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 319.

¹²⁸⁵ Makrîzî' *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/53. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 319.

¹²⁸⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü'l-Emânî*, 1/325.

¹²⁸⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 320.

¹²⁸⁸ Türklerin ve yandaşlarının eline geçtiği ifadesi orijinalinde Guz (غز) kelimesiyle anlatılmıştır. Gerdîzî ve Beyhakî gibi Gazneli tarihçiler Oğuzları, Müslüman Türk anlamında Türkmen adıyla anmıştır. Buna karşılık yakın doğu müellifleri onlardan Guz diye söz etmişlerdir. Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/325- 330.

2.2.7. Turan Şah'ın Askerî Başarısına Etki Eden Unsurlar

Turan Şah'ın askerî başarılarının birkaç nedeni vardır. Bunlardan birisi Eyyûbî Ordusu'nun savaş yeteneklerinin disiplin ve düzen açısından üstün olması, mancınıklara, merdiven gibi savaş ekipmanlarına sahip olmasıdır. Yemen'deki küçük devletler ise düzensiz ordulara ve kabilevî askerî birliklere sahiptiler. Yemen çeşitli mezheplere bölünmüş, siyasî olarak çatışan küçük devletlerarasında paylaşılmıştı. Benî Mehdî, Hâricî'ydi. Muhlâfû's-Süleymânî bölgesinin sahipleri Sünnî, Aden ve San'a'nın yöneticileri ise İsmâilî'ydi. Benî Mehdî sürekli olarak diğer küçük devletçikler ile çatışma halindeydi. Süleymanî şeriflerinin İsmâilî-Zurey'ilere karşı olması örneğinde olduğu gibi Yemen'in Sünnîleri, Eyyûbîlere bu askerî harekâta yardım etmişlerdi.¹²⁹⁰ Sa'de bölgesinde ise Zeydî imamlar ayrı birer hükümet teşkil ediyordu.

2.2.8. Turan Şah'ın Şam'a Dönüşü

Turan Şah Yemen'de kâmil bir sene kaldı. Şam'a iştiağı arttı. Şam'da büyümüş olmasından dolayı Yemen ona zor geldi. Yemen onun hoşuna gitmemişti. Nûreddin Mahmut Zengî'nin ölümü üzerine kardeşi Selâhaddîn, Şam'ı ele geçirmişti.¹²⁹¹ Ayrıca Yemen'in havası Turan Şah'a ağır gelmiş, bu yeri sağlıklı bulmuştu. Turan Şah Yemen'de havası temiz, suyu sağlıklı olan iskâna ve ikâmete uygun yer arıyordu.¹²⁹² Turan Şah'ın Şam'a gidiş isteği arttığında Selâhaddîn'e durumunu arz etti. Şam'a gelmesi için ondan izin istedi. Ancak Selâhaddîn onun Yemen'de kalmasını isyererek¹²⁹³ şöyle cevap verdi: "Yemen mübarek bir belde. Geniş ve vâridatı çoktur." Bu cevabını elçisi vasıtasıyla ilettili. Ancak Turan Şah, Selâhaddîn'in elçisinin önünde Yemen'in çok fazla nimet ve gelire sahip olmadığını kanıtlamaya çalışarak

Eyyûbîler ile Cenb'liler ile olan çatışmada ve pek çok yerde Eyyûbîlere çağdaş olan Yemenli tarihçilerin Eyyûbî askerlerinden el-Guz diye bahsetmesi göstermektedir ki; Eyyûbîler, tarihçiler gözünde Oğuzlar'ın bir kolu olarak görülmektedir. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 18. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 322. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 151.

El-Guz (غز) kelimesi Arapça sözlüklerde:

Mu'cem'ul-Meâni 'l-Câmi'de: Türkten bir kabile. *Mu'cemu'l-Lugat'ul-Arabiyyet'ul-Muasıra*: Türkten bir cemeat. *El-Mu'cemu'l-Vasıt*'ta: Türkten bir kabile.

El-Meâni (غز): <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar//غز> . (Erişim Tarihi: 28/09/2024)

Turanşah'ın ismi: Turanşah b. Eyyüp b. Şâzî el-Kürdi el-Guzî olarak da tarihî metinlerde geçmektedir. Hem Oğuz hem Kürd nisbetiyle vasfedilmiştir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/321.

¹²⁸⁹ Ferah, *el-Yemen fî Târîhi İbn Haldûn*, 604.

¹²⁹⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 320-321.

¹²⁹¹ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 152.

¹²⁹² Ferah, *el-Yemen fî Târîhi İbn Haldûn*, 608.

¹²⁹³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/325. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 323. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 152.

hazinesinin sorumlusuna bin dinar getirmesini emretti. Bin dinar getirildiğinde Turan Şah, bin dinarı kese ile Üstâdü'd-Dâr'ına vererek "bu kese ile bir tabak kayısı al." dedi. O da "Bunları nereden bulabiliriz." dedi. Bir de Yemen'de bulunmayan şeyleri saymaya başladı. Turan Şah bu davranışıyla Yemen'de rahatının olmadığını izah etmek istedi. Ayrıca Turan Şah "Eğer istediğim şeylerde bu parayı kullanamaz isem bu paralarla ne yapacağım." dedi. Elçi, Selâhaddîn'in yanına döndüğünde bu durumu ona anlattı. Bunun üzerine Selâhaddîn, abisi Turan Şah'ın Şam'a gelmesine izin verdi.¹²⁹⁴

İbnü'l-Esîr, Turan Şah'ın Şam'a dönüşünü şöyle açıklamaktadır: "Turan Şah bu sene 571 yılı Ramazan/1176 yılı Mart-Nisan ayında Dimaşk'a geldi. Selâhaddîn'in hükümdar olduğunu duymuş ve vatan hasretiyle Yemen'den ayrılıp Suriye'ye gelmişti."¹²⁹⁵ Turan Şah Şam'a doğru hareket etmeye karar verdi. 571 yılı Receb /1176 yılı Ocak-Şubat ayında Cened şehrinden ayrılarak aynı yılın Ramazan ayında Selâhaddîn'in yanına vardı. Selâhaddîn o sırada Halep'i muhasara ediyordu. O da bu muhasaraya katıldı. Sonrasında Halep ele geçirildi. Selâhaddîn 572/1177 yılında Mısır'a döndüğünde Turan Şah'ı Şam'a vali olarak bıraktı. Turan Şah burada iki sene kaldı. Ardından İskenderiye'ye intikal etti. 576/1180 yılının başında da vefat etti.¹²⁹⁶

Turan Şah'ın Yemen seferinin en önemli sonucu, Tihâme'de Hâricî Benî Mehdî'yi, Aden'de İsmâilî Zürey'i oğullarının saltanatlarını sona erdirmesi oldu. Fâtımî halifesi Hâfız-Lidînillâh'ın başlısı olan Hâfızıyye/ Mecîdiyye diye anılan kola tâbi İsmâilî Zürey'iler, Turan Şah'ın seferi sonucu tarih sahnesinden çekildiler. Selâhaddîn Eyyûbî de Mısır'da Fâtımî halifeliğini sona erdirmişti. Abbâsîler adına hutbe okundu. Aynı şekilde Yemen'de de Abbâsîler adına hutbe okundu. Yemen manevî olarak Abbâsî hilâfetine bağlandı. Bu sefer neticesinde mukaddes beldeler Mekke ve Medine, İsmâilî ve Hâricî tahakkümünden korunmuş, Yemen ve Mısır arasındaki ticârî deniz yolu da emniyete alınmış oldu.¹²⁹⁷

Eyyûbîler, Turan Şah'ın Yemen seferiyle birlikte Yemen'de siyasî birliği kurmaya başlamış, özellikle Kızıldeniz'in güvenliğini sağlayarak Mekke ve Medine gibi kutsal bölgelerin emniyetini de temin etmiştir. Turan Şah'ın Yemen'deki başarısı,

¹²⁹⁴ Hazrecî, *el- 'Ascedü'l-Mesbûk*, 153-154. Benzer bilgiler için: İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l- 'Uyûn*, 324-325.

¹²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fi 't-Tarih Tercümesi*, 11/348.

¹²⁹⁶ Hazrecî, *el- 'Ascedü'l-Mesbûk*, 156. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 323. Ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler için: Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 323. Dipnot 61.

¹²⁹⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 323.

sadece askerî yeterliliği değil, aynı zamanda bölgedeki güç ve mezhep dengesine dayalı bir tutuma sahip olduğunu da göstermiştir. Yemen’de bir yılı aşkın süre geçiren Turan Şah, sağlık nedenleriyle Dımaşk’a dönerek kardeşi Selâhaddîn ile güvene dayalı ilişkisini korumuş, Şam ve İskenderiye valiliklerinde bulunmuş ve 576/1180 yılında vefat etmiştir. Ezcümle Turan Şah’ın Yemen seferi, onun bir yandan Eyyûbî tarihine diğer yandan Yemen’in siyasî tarihine kalıcı bir iz bırakmasını sağlamıştır.

2.3. NÂİBLER DÖNEMİ

Turan Şah’ın Yemen’den ayrılışı ve sonrasında vefatı, bölgede Eyyûbî idaresinin merkezden kontrol edilen yapısının bozulduğu bir dönemi başlattı. Yemen’in çeşitli şehirlerine atanan nâibler başlangıçta Turan Şah’a bağlı kalmış, haraç göndermeye devam etmişlerdir. Ancak onun ölümünden sonra, her biri kendi bölgesinde bağımsız hareket etmeye başlamış, yer yer birbirleriyle ittifaklar kurmuş ya da çatışmışlardır. Bu süreçte Eyyûbî otoritesi zayıflamış, Yemen’de siyasî bölünmüşlük yeniden su yüzüne çıkmıştır.

Turan Şah, Yemen’den ayrıldığında hükümrân olduğu bölgelere nâibler atadı. Zebîd’e, Tihâme’ye ve ona bağlı yerlere el-Mübârek b. Münkız’ı, Aden bölgesine Osman ez-Zencebîli’yi, Yâkut et-Taizî’yi Taiz ve buraya bağlı yerlere, Muzaffereddîn Kaymaz’ı Zi-Cible ve ona bağlı yerlere nâib olarak atadı.¹²⁹⁸ Turan Şah’ın Yemen’in değişik bölgelerine atadığı nâibler Turan Şah’ın vefatına kadar (576/1180 tarihine kadar) ona haraç göndermeyi sürdürdüler. Turan Şah’ın vefatından sonra her biri kendine ait bölgesinde istiklâliyetini ilan etti. Her biri kendi adına para bastırdı. Farklı paralarla ticarî muameleyi insanlara yasakladılar. Bu yasaktan yalnız Zi-Cible nâibi Muzaffereddîn Kaymaz muaftı.¹²⁹⁹

2.3.1. İbn Münkız

Zebîd nâibi olan İbn Münkız’ın faaliyetleri ile ilgili olarak menkıbevî bir olay nakledilir. Şöyle ki: Mübârek b. Halef adlı sufi, etkili vaazları ile halkının ilgisine mazhar olmuştu. Bu şahsın İbn Mehdî’nin yolundan gidip kendi devletini kurmasından korkan İbn Münkız, bu şahsı idam ettirdi.¹³⁰⁰ Akabinde uyuyamayıp hastalandı hatta

¹²⁹⁸ Hazrecî, *el-‘Ascedü’l-Mesbûk*, 156. İbnü’l-Deyba’, *Kurretü’l-‘Uyûn*, 326. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/326. İbn Hâtım, *Kitâbü’s-Simî*, 20 -21.

¹²⁹⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/327. İbnü’l-Deyba’, *Kurretü’l-‘Uyûn*, 327.

¹³⁰⁰ Hazrecî, *el-‘Ascedü’l-Mesbûk*, 157. İbnü’l-Deyba’, *Kurretü’l-‘Uyûn*, 327-328.

helak olacak seviyeye geldi. Bazı fukaha ona, Kadîm Habeşe Camii'nde hutbeyi tekrar okutursa iyileşeceğini söylediler. Hutbe okunmuş, sonrasında da uyku rahatsızlığı düzeldiği rivayet edilmiştir. Meşhed olarak isimlendirilen Mehdîlerin camisini de yıktırmıştır.¹³⁰¹

İbn Münkız, Turan Şah'ın Yemen'den ayrılması ve Mısır'a gitmesinden sonra çok geçmeden hastalandı. Yemen'de kalmak istemiyordu.¹³⁰² Buna rağmen Turan Şah'ın Yemen'den ayrılmasını fırsat bilerek Yemen'i tahakkumu altına aldı. Gelirlerine el koydu. Turan Şah'a mektup yazıp vatanı olan Suriye'ye dönmek için izin istedi. İbn Münkız kardeşi Hıttan b. Münkız'ı yerine nâib bırakıp Turan Şah'ın yanına döndü. Yanından ayrılmadı. Turan Şah ölünce Selâhaddîn'in yanına geçti. Ne var ki İbn Münkız'ı Yemen'in mallarını gasp edip biriktirdi diyerek jurnal ettiler. İlk etapta Selâhaddîn ona müdahale etmedi. İbn Münkız üst düzey emirler için ziyafet tertip etti; bunun için erzak ve malzeme topladı. Hasımları Selâhaddîn'e, "İbn Münkız kaçmak istiyor. Adamları da bu maksatla erzak topluyor. Yemen'e gidince sana isyan edecek." dediler. Selâhaddîn, İbn Münkız'ı tutukladı. Tutuklanmasından dolayı düşmanlarının amacı gerçekleşmiş oldu. Bu olayın ardından Selâhaddîn'in ona duyduğu öfke de yatıştı. 80 bin Mısır dinarı vermesi karşılığında İbn Münkız'ı serbest bıraktı.¹³⁰³ Bu olayın sonucu olarak İbn Münkız'ın Mısır'da bir komploya maruz kaldığı ifade edilerek malının müsâdere edildiği ve 587 Ramazan/1191 Eylül tarihinde vefat ettiği rivayet edilmiştir.¹³⁰⁴

2.3.2. Hıttan b. Münkız

İbn Münkız, Zebîd'deki yerine nâib olarak kardeşi Hattab veya Hıttan b. Münkız'ı bıraktı.¹³⁰⁵ Osman es-Sencarî ez-Zencebîlî, Yâkut et-Taizî ve Muzaffereddîn Kaymaz birleşerek Hıttan (Hattab) b. Münkız'e karşı savaş açmak üzere anlaştılar. Zebîd'i kuşattılar. Ancak Hıttan bu kuşatmayı yarararak onlara saldırdı ve karşı taraftan çokça adam öldürdü. Onlardan pek çok ganimet elde etti.¹³⁰⁶ Bu olaylar olurken Selâhaddîn, Kutluboğa adında bir emirini Yemen'e gönderdi. Kutluboğa deniz yoluyla

¹³⁰¹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 328. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 157.

¹³⁰² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 22.

¹³⁰³ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kamil fî't-Tarih Tercümesi*, 11/376. Benzer bilgiler için: Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 3/96-97. Ferah, *el-Yemen fî Târîhi İbn Haldûn*, 611.

¹³⁰⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 324.

¹³⁰⁵ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 157. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 22.

¹³⁰⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 22.

Aden'e geldi. Zebîd'e gitmek üzereyken Yâkut et-Taizî ve Muzaffereddîn Kaymaz'la ittifak yaparak Hıttan'ın üzerine yürüdü. Hıttan bunun haberini alınca Kavarir Kalesi'ne sığındı. Kutluboğa 574/1178 yılında Zebîd'e girdi. Burayı ele geçirdi. Ancak Kutluboğa Yemen'i sevmeydi. Hıttan'a mesaj yollayarak: "Burayı yönetmeye sen daha layıksın." dedi. Mısır'a gitmeyi arzu etti. Ancak çok geçmeden Zebîd'de vefat etti. Hıttan durumu öğrenince gizliden Zebîd'e girdi ve burayı ele geçirdi. Aden nâibi Osman ez-Zencebîlî, Hıttan'ın Zebîd'e yeniden ele geçirdiğini öğrenince Yâkut et-Taizî ve Muzaffereddîn Kaymaz'la birlikte tekrar Zebîd'e saldırdı. Ancak başarılı olamadı.¹³⁰⁷

2.3.3. Osman ez-Zencebîlî

Aden nâibi Osman ez-Zencebîlî¹³⁰⁸ giderek güçlendi. Muzaffereddîn Kaymaz'ın bölgesini yönetmekten aciz kalmasından dolayı ez-Zencebîlî Cened'i ele geçirdi. Burası Yâkut et-Taizî'nin payıydı. Ez-Zencebîlî, Ahver yolu üzerinden Hadramut'a gitti ve orayı da tamamen ele geçirdi.¹³⁰⁹ Burayı yağmalayarak çok sayıda insan öldürdü. Sonra Aden'e döndü. Tuğtekin Yemen'e gelince, ez-Zencebîlî Yemen'den ayrılarak¹³¹⁰ Şam'a kaçtı.

2.3.3.1. Osman ez-Zencebîlî'nin Faaliyetleri

Bu dönemde Hadramut'ta¹³¹¹ birden fazla yönetici aile vardı. Terim bölgesinde Şâfiî mezhebine mensup Âl-i Râşid, Şibâm'da Âl-i Digâr, eş-Şehr bölgesinde Âl-i İkbâl ve Âl-i Fâris ailesi vardı. 575/1180 yılında, Osman ez-Zencebîlî'ye bağlı Yemen Eyyûbî ordusu denizden eş-Şehr'e gelerek burayı ele geçirdi. Ardından Terim'e yöneldiler. 575 Zilhicce/1180 Nisan tarihinde Terim istila edidi. Âl-i Râşid ailesinden esirler alındı.¹³¹²

Bu yenilgilere rağmen 576 Muharrem/1180 Mayıs ayında Hadramut halkı yine isyan etti. Osman ez-Zencebîlî'ye bağlı kuvvetler tekrar Terim'e girdi. Terim'e

¹³⁰⁷ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 22-23.

¹³⁰⁸ ez-Zencebîlî ismini çağdaş müellifler Abdü'l-âl Ahmed ve Surûrî, "ez-Zencîlî" olarak imla etsede Yahyâ b. Hüseyin ve İbnü'd-Deyba', "ez-Zencebîlî" olarak imla etmiştir. Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 110. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 325-326. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/327. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 327.

¹³⁰⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 23.

¹³¹⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/327. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 327.

¹³¹¹ Hadramut, Arabistan Yarımadası'nın Güney sahili kısmında yer almaktadır. Doğusunda Umman, kuzeyinde Dahne çölü ve Rubb-i hali çölü vardır. Şibam, Terim önemli şehirlerindendir. Rumbeyoğlu Fahrettin -Mehmet Nabi, "Hadramut Meselesi", Aktaran: Ünal Taşkın, *Tarih Okulu Dergisi*, yıl; 6, sayı;25 (Aralık -2013), 757-760.

¹³¹² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 324-325

girdiklerinde pek çok din âlimini¹³¹³ öldürdüler. Hadramut, Eyyûbîlerin kontrolüne geçse de Hadramut'un halkı yine Eyyûbîlere boyun eğmedi. Bu sefer isyan uzlaşıyla sona erdi. Âl-i Faris ailesi, Âl-i Digâr ailesi, Âl-i Râşid ailesi kendi bölgelerinde idareyi yine ellerine aldı.¹³¹⁴ Aden şehrinin nâibi olan Osman ez-Zencebîlî bu görevi 579/1183 yılına kadar sürdürdü.¹³¹⁵

2.4. YEMEN'DE TUĞTEKİN DÖNEMİ (579-593/1184-1197) VE TUĞTEKİN'İN YEMEN SEFERİNİN SEBEBİ

Turan Şah öldüğünde Sultan Selâhaddîn, Yemen'deki valilerinden endişelendi. Anlaşmazlıklarını hatırladı. Aden valisi Osman ez-Zencebîlî ve Zebîd valisi Hıttan ibn Münkız'ın arasındaki çatışmanın haberi kendisine ulaştı. Sultan, Zebîd'e ıslah-ı umur için birkaç emir gönderdi. Bunlar arasında Mısır valisi Sarımüddin Kutluboğa da vardı. Kardeşi Seyfü'l-İslâm Tuğtekin de Yemen'e gitmek istiyordu.¹³¹⁶

Turan Şah'ın Yemen'den ayrılışından sonra nâibleri arasında Yemen'in kimin tarafından yönetileceği konusunda anlaşmazlık ve çatışma çıktı. Bu durum, kendi aralarında biri üzerinde anlaşmaya varamadıklarını gösterir. Selâhaddîn Eyyûbî, bu anlaşmazlığı çözmek için kardeşlerinden birini Yemen'e göndermeyi düşündü. Tuğtekin'i Yemen'e gönderdi.¹³¹⁷

Eyyûbî yönetimi, Seyfü'l-İslâm Zahiraddin Tuğtekin b. Eyyûb'un Yemen'e gitmesine karar verdi. Ona Yemen'i yönetme, bölgedeki karışıklıkları sona erdirmeye, gerekli atamaları yapma ve bazı yetkilileri de görevden alma salâhiyeti verildi. Ayrıca Yemen'i adalet ve iyilikle yönetmesi kararlaştırıldı.¹³¹⁸ Yemenli tarihçiler İbnü'd-Deyba' ve Hazrecî de Tuğtekin'in Yemen'e gelmesini Hıttan ibn Münkız'ın faaliyetleri bazında değerlendirerek şu kısa bilgiyi verirler: Sultan Selâhaddîn, Hıttan ibn Münkız'ın Yemen'deki durumunu öğrendiğinde Tuğtekin'i Yemen'e gönderdi.¹³¹⁹

Netice-i kelam olarak Turan Şah'ın Yemen'den ayrılmasını müteakip Eyyûbî nâibleri arasında yönetim hususunda aralarında ihtilaflar ve çekişmeler çıktı. Aden

¹³¹³ Osman ez-Zencebîlî'nin Hadramut'a sefer düzenlediğinde çok sayıda din adamını katlettiği ve fesad çıkaranlardan biri olduğu belirtilmiştir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 327.

¹³¹⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 325-326. Benzer bilgiler için: Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 110.

¹³¹⁵ İbn Semure, *Tabakâtü fuḫahâ 'i'l-Yemen*, 204, dipnot 2.

¹³¹⁶ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 3/94.

¹³¹⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 329.

¹³¹⁸ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 3/95-96.

¹³¹⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 329. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 158.

valisi Osman ez-Zencebîlî ile Zebîd valisi Hıttan b. Münkız arasındaki rekabet, Selâhaddîn Eyyûbî'yi kaygılandırdı. Bu durum Yemendeki Eyyûbî idaresini zayıflatabilir hatta sona erdirebilirdi. Bu karışıklıkları gidermek ve Yemen'de düzeni sağlamak amacıyla Tuğtekin b. Eyyûb, geniş yetkilerle Yemen'e gönderildi. Tuğtekin'in görevi Yemen'de düzeni yeniden tesis etmekte.

2.4.1. Tuğtekin'in Yemen Seferi (579/1183)

Selâhaddîn Eyyûbî 579/1183 yılında kardeşi Tuğtekin önderliğinde 1000 atlı ve 500 piyade birliğini techiz etti. Tuğtekin'in Yemen seferi başlamış oldu.¹³²⁰ Tuğtekin'in Mısır'dan geleceği haberi önceden duyulmuştu. Kızıldeniz üzerinden Yenbu'ya varmıştı. Malları da önceden es-Safra'ya varmıştı. Tuğtekin'in Yemen'e gitme niyetinde olduğu ve orada valiler arasında çıkan karışıklıkları ve fitneyi çözmek istediği konuşuluyordu. Oradan Medine'ye geçti. Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etti. Mekke'ye geçti. Ancak Mekkeliler ondan korkmuş ve endişe duymuştu. Arz-ı teslimiyet niyeti ile Mekke'nin emiri onu karşılamak ve selamlamak için yola çıktı.¹³²¹ Tuğtekin 579 Ramazan/1183 Eylül ayında Mekke'de ordusuyla umresini yaptı.¹³²² Kendisini karşılayan Mekke emirine güzel bir hil'at giydirdi.¹³²³

2.4.2. Nâiblerin Tasfiyesi

Hıttan İbn Munkiz, Tuğtekin'in Yemen'e gelişini öğrendiğinde onu karşılamak için Zebîd'den çıktı, Kedrâ'ya vardı.¹³²⁴ Hıttan, Tuğtekin'i Kedrâ'da karşılayarak huzuruna çıktı. Tuğtekin, onu görünce sevindi. “Sen kardeşimden sonra benim kardeşimsin.” dedi.¹³²⁵ Zebîd'e¹³²⁶ vardılar. Hıttan'ın rütbesini elinden aldı. Sonra da ona güvence vererek Şam'a gitmesi için izin verdi. Hıttan tüm malını topladı. Hesapsız

¹³²⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 158.

¹³²¹ İbn Cübeyr, *Rihlet-i İbn Cübeyr*; thk. Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Endelüsî (Beyrut: Dar ve Mektebetü'l Hilal), 110.

¹³²² İbn Cübeyr, a.g.e., s. 110.

¹³²³ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 158.

¹³²⁴ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 158. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 329. Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk fî Tabakâti'l-'Ulemâ' ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed b. Ali el-Hivâli (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1993) 1/527.

¹³²⁵ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 158. Cenedî, *Kitâbü's-Sülûk*, 1/527. benzer bilgiler için, İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 329.

¹³²⁶ İbnü'd-Deyba' *Kurretü'l-'Uyûn* 'da Tuğtekin'in Zebîd'e varış tarihinin 578 yılının sonu olduğunu belirtirken, Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî* 'de bu tarihi 579 yılı olarak vermektedir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 329. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/328. Zebîd'e girişin 579 yılı Şevval'in 13'ü/1184 yılı Ocak ayının 29'unda gerçekleştiğini net olarak zikreden kaynaklar söz konusudur. Mihlâfi, “*el-Eyyûbîyyûn fîl-Yemen*”, 93.

mücevherat ve malı vardı. Bütün mal varlığını toplayan Hıttan, güvende olduğunu sandı. Tuğtekin'i selamlayarak huzuruna çıktı. Velakin oracıkta tutuklandı, hapsedildi ve öldürüldü. Toplam bir milyon dinar olan mal varlığı müsâdere edildi.¹³²⁷

Taiz'in nâibi Yâkut et-Taizî hızlıca Tuğtekin'in yanına vardı. Kalesinin anahtarlarını ona teslim etti. Bu hareketinden hoşlanan Tuğtekin, Yâkut'a valiliğini geri verdi. Tuğtekin buradan yani Zebîd'den Taiz'e gitti. Oradan Cened'e geçti. Et-Ta'ker'i kontrolü altında tuttu. Aden valisi Osman ez-Zencebîlî, Hıttan'ın tutuklandığını duyduğunda kendisini ve mallarını deniz yoluyla kaçırtdı. Tuğtekin'in adamları denizde bu mallara ulaştı. Osman ez-Zencebîlî bazı mallarını kaybetse de kendisi kaçmayı başardı.¹³²⁸ Basra Körfezi üzerinden Irak'a, oradan Şam'a geçti.¹³²⁹ Tuğtekin, Osman el-Zencebilî'nin yerine Aden valisi olarak İbn Ayn'uz-Zaman'ı atadı.¹³³⁰ Böylelikle Tuğtekin, kardeşi Turan Şah'ın zamanından kalma istikrarsızlık sebebi olan nâiblerden kurtulmuş oldu. Yemen'in birliği sağlandı. Eyyûbîlerin nüfûzu Yemen'de tam manası ile istikrar buldu.¹³³¹ Tuğtekin'e karşı koyacak nâib kalmadığı gibi daha önceden kardeşi Turan Şah'ın ele geçirdiği yerleri, Tuğtekin tekrar taht-ı idaresine aldı.¹³³²

Tuğtekin, Yemen'de Eyyûbî otoritesi güçlendirmiş, çatışma ortamı oluşturan nâibleri tasfiye etmiştir. Yine onun sayesinde Hıttan b. Münkız öldürülmüş, Osman ez-Zencebîlî Yemen'den uzaklaştırılmış ve bölgede tam kontrol sağlanmıştır.

2.4.3. Tuğtekin'in Aşağı Yemen'deki Faaliyetleri

Tuğtekin, kardeşinin ele geçirdiği bölgeleri tekrar idaresi altına aldıktan sonra Benî Zürey'î ve Benî Mehdî gruplarına ait kardeşi Turan Şah döneminde ele geçirilemeyen kalelerde temerküz etmiş güçleri ortadan kaldırmayı amaçladı.¹³³³ İlk olarak Tuğtekin, el-Meâfir'e yöneldi. Burada bulunan es-Sevâ¹³³⁴ Kalesi'ni kuşattı. Kalede salgın hastalık ortaya çıktı. Sâkinleri neredeyse yok olacaktı. Sonrasında kale

¹³²⁷ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 3/95-96. Benzer bilgiler için, İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 329.

¹³²⁸ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 329.

¹³²⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/328. Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 3/97.

¹³³⁰ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 329.

¹³³¹ Mihlâfî, "*el-Eyyûbiyyûn fil-Yemen*", 35.

¹³³² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 24.

¹³³³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 337.

¹³³⁴ es-Sevâ: Taiz vilayetinde ki (taiz şehrinin güneyinde yera alan) Haceriyye kazasına bağlı nahiye. Bu nahiyede Hicrî V. yy'da Benî El-Kerendi emirlerinin ana kalelerinden biri bulunuyordu. Suleyhî sultanı Hicrî 450 yılında San'a'dan el-Meâfire indiğinde el-Kerendi'nin oğlunu es-Sevâ Kalesi'nde dokuz ay boyunca kuşatma altında tuttu. Sonunda Suleyhîlerin hükmüne razı oldu. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/1005.

Tuğtekin'e teslim edildi.¹³³⁵ Ardından Hadid Kalesi'ni¹³³⁶ kuşattı. Orayı ele geçirdi.¹³³⁷ Tuğtekin buranın hâkimi olan Ali b. Abdullah b. Mukbil el-Havlânî'yi öldürdü.¹³³⁸ Peşinden Reymetü'l-Hadbâ'yı¹³³⁹ Evlad-ı Benî Nûr b. Ebü'l-Feth'in elinde olan¹³⁴⁰ Beyt-i İz ve Nu'um'u¹³⁴¹ ele geçirdi.¹³⁴² Buralar savaştan bir şekilde ele geçirildi.¹³⁴³

Daha önce Tuğtekin'e Mekke'de biat eden şeyhlerinden dolayı Şevâhit Kalesi de¹³⁴⁴ çatışmadan ele geçirildi.¹³⁴⁵ Vusâb kalesi¹³⁴⁶ ve ona bağlı yerler de alındı.¹³⁴⁷ Tuğtekin'in ele geçirdiği kaleler arasında Turan Şah döneminde ele geçirilemeyen bazı kaleler de vardı. Turan Şah'ın Yemen'i terk etmesinin ardından mahalli kuvvetler tekrar ortaya çıkmış, nüfuzlarını tekrar elde etmişlerdi.¹³⁴⁸ Havlânîlere ait Behrâne Kalesi,¹³⁴⁹ Simâeh (Simâh) ve Anne¹³⁵⁰ kaleleri de Tuğtekin'in bu dönemde ele geçirdiği kalelerdir.¹³⁵¹

¹³³⁵ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 24. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 160.

¹³³⁶ Hadid Kalesi: Burası, İb şehrine bağlı Muhlâf-ı Ca'fer içerisinde yer alan Benî Hübeyre'ye bağlı n ahiyelerdendir. Yazılışı خدد dir. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 791. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/974.

¹³³⁸ İbn Semure, *Ṭabaḳâtü fukahâu'l-Yemen*, 229.

¹³³⁹ Reymetü'l-Hadbâ muhtemelen Reymetü Cublân olarak da bilinen Reymetü'l-Eşâbit'dir. İbnü'd-Deyba' a.g.e., s. 330, dipnot 1. Reymetü'l-Eşâbit: Tihâme'yi batı cihetinden gözetleyen ortalama yüksekliği 2700 metreye ulaşan geniş bir dağlık bölgede yer alan ve ayrıca vadileri verimli bir mntıka. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/898.

¹³⁴⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 337.

¹³⁴¹ Beyt-i İz ve Nu'um: İb Şehrini kazalarından Şe'ir bölgesinde yer alan yerlerdir. İb şehri ve Şe'ir arası 45 km'dir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 330. Dipnot 2. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 337. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/1056.

¹³⁴² İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 330.

¹³⁴³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 337. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 25.

¹³⁴⁴ Şevâhit Kalesi: Suhûl bölgesinde cennet vadisinin yüksek noktasında bulunan kale. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/952.

¹³⁴⁵ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 158,160. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 24-25. Şevâhit kalesinin alınış tarihi 582/1186 yılında olduğu da belirtilmektedir. İbn Semure, *Ṭabaḳâtü fukahâ'i'l-Yemen*, 229.

¹³⁴⁶ Vusâb: Zemâr vilayetine bağlı iki ilçeden oluşan bölge. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 3/2241.

¹³⁴⁷ İbn Semure, *Ṭabaḳâtü fukahâ'i'l-Yemen*, 229. İbn Semure, Vusâb Kalesi'nin 580/1184 yılında ve Hadid Kalesi'nin 581 Şevval/1185 Aralık ayında alınışından sonra Tuğtekin'in hacca gittiğini ifade ediyor. İbn Semure, *Ṭabaḳâtü fukahâ'i'l-Yemen*, 229. Aynı şekilde *Gâyetü'l-Emânî*, müellifi de Tuğtekin'in 581/1186 yılında hacca gittiğini aktarıyor. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/328.

¹³⁴⁸ Muhlâfî, "*el-Eyyûbiyyûn fil-Yemen*", 96.

¹³⁴⁹ Behrâne Kalesi için iki yer kasd edilebilir. Birisi es-Süfâl'in kuzeybatısında yer alan es-Seyf bölgesindedir. Diğerisi ise Şevâhit bölgesinde yer alır. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 330, Dipnot 3. Zü-Süfâl: Cible ve Taiz arasındaki Kaide şehrine 10 km uzaklıkta yer alan İb şehrini kazalarından biridir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/974.

¹³⁵⁰ Anne: el-Udeyn kazasında yer alır. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 337. Udeyn: İb vilayetinin kuzey batısında yer alan, bu şehre bağlı kazalardan biridir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/1220.

¹³⁵¹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 330. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 25.

2.4.4. Hab Kuşatması

Tuğtekin 581/1185 yılında ¹³⁵² İb vilayetindeki Zürey'ilerin kontrolünde olan Ba'dan Dağı'ndaki ¹³⁵³ Hab Kalesi'ni kuşattı. ¹³⁵⁴ Tuğtekin'in hacca gitmeden önce ele geçirmeye çalıştığı bu kale, Tuğtekin'in hacdan dönüşünde de ele geçirilememişti. Hemdâni emiri Ali b. Hâtim, Cenb kabilesi ve diğer yerel güçler ve Suleyhî bâkiyeleri, Eyyûbîlere karşı ittifak yapmıştı. Kalenin mustahkem olması, kalenin ele geçirilmesini engellemişti. Ancak Tuğtekin kuşatmanın şiddetini artırdı ve ¹³⁵⁵ 582 yılı Cemaziyelahir/1186 Ağustos ayında kaleyi ele geçirdi. Yaklaşık kale bir yıl kuşatma altında kalmıştı. Kaleyi ele geçirince kale içerisinde kim olduğu bilinmeyen kişiler hariç, kaledekilerin hepsi öldürüldü. Bu olay Yemen'de büyük bir sarsıntıya yol açtı. ¹³⁵⁶

2.4.5. Tuğtekin ve Cenb kabilesi

Tuğtekin, Hab Kalesi'ndeki Eyyûbî karşıtı direnişi bastırdıktan sonra Cenb kabilesi ona bağlılığını bildirdi. ¹³⁵⁷ Cenb kabilesi, Tuğtekin'in gücüne boyun eğmesine rağmen Tuğtekin yine de Cenb kabilesinin toprakları üzerine yürüdü. Zimâr'ı ele geçirdi. Muzaffereddîn Kaymaz'ı buraya vali olarak atadı. Zimâr'ın doğusunda yer alan Hirân Kalesi'ni ¹³⁵⁸ de aldı. Çadırını buraya kurdu. ¹³⁵⁹ İmrân b. Zeyd el-Cenbî ve kardeşleri Tuğtekin'e karşı direnişe devam ettiler. Bu İsyan üzerine Tuğtekin, İmrân el-Cenbî'nin taraftarlarını bozguna uğrattı. Bişâr ¹³⁶⁰ bölgesinde bu kişilerle ittifak kuranlardan 600 kişiyi öldürdü. ¹³⁶¹

¹³⁵² Gayetü'l-Emani müellefi bu kuşatmanın tarihini Hicrî 583 yılı olarak vermektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/329.

¹³⁵³ Ba'dan: İb şehrine doğu yönünden uzanan dağ meşhur dağ. Ayrıca Ba'dan, İb vilayetinin kazalarından biridir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/193.

¹³⁵⁴ 337-338.

¹³⁵⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 26. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 160-161., Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 338. Abdullah Hâtim Hâlid Mîhlâfî, a.g.e., s. 97-99.

¹³⁵⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 26. Benzer bilgiler için: İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 231. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 160-161.

¹³⁵⁷ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 32. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 16.

¹³⁵⁸ Hirân Kalesi: Zemâr vilayetinde yer alan kalelerden biridir. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/329 dipnot 6.

¹³⁵⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 340. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/329. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 331.

¹³⁶⁰ Bişâr: Zimâr şehrinin kuzeybatısında yaklaşık 4 saatlik uzaklıkta bir yer. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 332, dipnot 1.

¹³⁶¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 28. Benzer bilgiler için: Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 162. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 332. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/329. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 340- 341.

2.4.6. Tuğtekin ve Suleyhî Bâkiyeleri

Kayzân Kalesi'nin ¹³⁶² yöneticisi Suleyhîlerden Esad b. Ali e-Suleyhî'dir. Bununla birlikte Zürey'ilere de sadâkati vardı. ¹³⁶³ Eyyûbîlerin Hab Kalesi'ni ele geçirmesinden dolayı korkuya kapılıp oğlu Mansûr'u Tuğtekin'e gönderdi ve ona bağlılığını bildirdi. ¹³⁶⁴ Ancak Suleyhîler ve Eyyûbîler arasında mezhep farklılığı söz konusuydu. Keza Esad es-Suleyhî'nin farklı ittifak girişimleri yüzünden bağlılığı güvenilir bulunmadı. ¹³⁶⁵ Tuğtekin, Kayzân Kalesi'nin kuşatılmasını emretti. Mancınıklarla saldırdı. Kuşatma dokuz ay sürdü. Suleyhîler direnemeyince San'a'ya, Ali b. Hâtîm'e gitmeleri şartıyla kale Eyyûbîlere teslim edildi. ¹³⁶⁶

2.4.7. Tuğtekin ve Zürey'î Bâkiyeleri

584/1189 yılında Tuğtekin Dümlüve Kalesi'ni kuşattı. Kaleyi savunan Cevher el-Muazzamî Eyyûbîlere karşı direnemedi. ¹³⁶⁷ Dümlüve Kalesi Zürey'ilere bağlıydı. Yönetimi, Zürey'ilere vesâyet eden Cevher el-Muazzamî'deydi. ¹³⁶⁸ Cevher, kaleyi on bin dinar altın karşılığında satmayı teklif etti. Zürey'ilerden İmrân b. Muhammed b. Sebe'nin ailesi istedikleri yere gidene kadar (Habeşistan'a veya adalara ulaşana kadar) kale teslim alınmayacak şartını koştı. Zürey'ilerin ve kendisinin taşınabilir malı mülkü deniz yoluyla Habeşistan'a ulaştı. Cevher, Dümlüve'de yerine bir nâib atamıştı. ¹³⁶⁹ Tuğtekin olanlara şaşırdı. Cevher'in kalede olduğunu düşünüyordu. Bir de Cevher'in nâibi Tuğtekin'e kaleyi teslim etmeyi reddetti. Kaleyi teslim etmek için 10 bin dinar istedi. Tuğtekin buna öfkelenildi. Kalenin kuşatma işini yoğunlaştırdı. Bu esnada Benî Hâtîm'den (Hemdânilerden) Bîşr b. Hâtîm, Tuğtekin ile aralarında barış tesis etmek için Tuğtekin'in yanındaydı. Nâib, Tuğtekin'in kuşatmayı kaldırmayacağını anlayarak Bîşr b. Hâtîm'in Tuğtekin ile arasında hakem olmasını istedi. Aile efradıyla güvenli bir şekilde San'a'ya götürülmesi teklifini yaptı. Nâib güvenli bir şekilde San'a'ya

¹³⁶² Kayzân Kalesi: Minar (Ba'dan) dağının nihâi noktasında Ş'ir bölgesinde yer alan, İb şehrinin kuzey-doğusundan yarım günlük mesafede yer alan mıntıkada yer alan kaledir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 332, dipnot 2.

¹³⁶³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 341.

¹³⁶⁴ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 26.

¹³⁶⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 340-341. Muhammed Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, (İskenderiye: el-Hey'etü'l-Mısrîyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1980), 100.

¹³⁶⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 28. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 162. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/329.

¹³⁶⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/331. İbn Hâtîm, a.g.e., s. 29. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 162.

¹³⁶⁸ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 29. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 162. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 333.

¹³⁶⁹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 29. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/331.

ulaştırıldı. Sonrasında kale Tuğtekin'e teslim edildi.¹³⁷⁰ Dümlüve'nin alınmasıyla Yemen'in aşağı Yemen bölgeleri ve Tihâme bölgesi, Eyyûbîlerin kontrolüne geçti.

2.4.8. Benî Hâtîm (Hemdânîler) İle Sulh Dönemi

583/1187 yılında Seyfu'l-İslâm Tuğtekin'nin Yemen'de ilerleyişi sırasında Benî Hâtîm ile bir yıllık barış anlaşması yaptı. Benî Hâtîm 80 bin dinar ve 100 at vermeyi kabul etti.¹³⁷¹ Bu ödeme karşılığında Tuğtekin San'a'ya ilerlemeyi durdurdu.¹³⁷² Tuğtekin, ödenecek miktarı 60.000 dinar ve 80 at olarak düşürdü.¹³⁷³ Bu şartlarda geçici barış sağlansa da taraflar arasındaki anlaşmazlık ve Yemen'in yukarı bölgelerinin Benî Hâtîm'in kontrolünde kalması konusundaki memnuniyetsizlik devam etti. Bu da sonrasında savaşa yol açtı.¹³⁷⁴ Bu anlaşma döneminde Dümlüve kuşatmasında Bîşr b. Hâtîm, Dümlüve'nin Tuğtekin'e teslimi konusunda hakem olmuştu.¹³⁷⁵

2.4.9. Benî Hâtîm (Hemdânîler) İle Savaş Dönemi

Benî Hâtîm, Tuğtekin'le anlaşmayı yeniledikten sonra savunma amacıyla Zî-Mermer, Kevkebân, Züfr, Arûs ve Fedde ve Fus kalelerini güçlendirmiş, faydalanamayacağı kaleleri de tahrip etmişti.¹³⁷⁶ Tuğtekin ile Benî Hâtîm arasındaki barış süresi dolduğunda Tuğtekin San'a'ya yürüdü. Bu sırada Hâtîmî kadısı Hâtîm b. Esad, Tuğtekin'e gelerek ona 30.000 dinar ve 30 at vermeyi teklif etti. Karşılığında Tuğtekin'in San'a'ya yapacağı seferden vazgeçmesini istedi. Buna ek olarak Tuğtekin'in yanına anlaşılan miktarın getirilmesini ipotek edecek rehineler bıraktı. Eğer belirtilen miktar getirilmezse bu rehineler öldürülecekti. Kadı'nın bu girişimine rağmen Benî Hâtîm, taahhüt ettiği miktarı ödemeyi reddetti. Bu gelişme üzerine Kadı Hâtîm b. Esad, rehinelerin öldürülmesinden endişelenerek durumu Tuğtekin'e bildirdi. Tuğtekin ise Kadı'dan kendisine sâdık kalması için yemin almıştır. Bunun üzerine rehineler de bırakılmıştır.¹³⁷⁷ Ardından Tuğtekin Suleyhîlere ait¹³⁷⁸ Eşyeh Kalesi'ne yürümüştür.¹³⁷⁹

¹³⁷⁰ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 30. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 333. benzer bilgi için Yahyâ b.

Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/332. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 163. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 343.

¹³⁷¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 27. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 334.

¹³⁷² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 27.

¹³⁷³ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 163.

¹³⁷⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 344.

¹³⁷⁵ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 30. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 333.

¹³⁷⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 32. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/332.

¹³⁷⁷ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 31-32. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/332. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 164.

¹³⁷⁸ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 164, İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 33.

Eşyeh Kalesi'ne yürüme teklifi Kadı Hâtîm'den gelmişti.¹³⁸⁰ Kale hemen teslim alınmadı. Zıfar vadisi mevkiinde mevzi alındı. Girilen çatışmada kalenin sahibi Yahyâ b. Süleyman ve cemaati öldürüldü. Kale sakinleri kaleyi teslim ettiler. Bu sayede canlarını kurtardılar ve Zi-Cible'ye sevk edildiler.¹³⁸¹

2.4.10. Tuğtekin'in San'a Şehrine Hâkim Olması

Bundan sonra Eyyûbîler Ans'ı ve Şeref Dağı'nı ele geçirdiler. Cehrân'a döndüler. Ardından Tuğtekin San'a'ya yürüdü. 585 yılı Şevval/1189 yılı Kasım ayında San'a'ya girdi.¹³⁸²

2.4.11. Tuğtekin'in San'a'nın Batısını Ele Geçirmesi

Tuğtekin San'a'yı ele geçirdikten sonra hızla Batı ve Kuzeybatı bölgelerine yöneldi.¹³⁸³ Dahr Vadisi'ndeki¹³⁸⁴ Fedde Kalesi'ni savaşımadan teslim aldı.¹³⁸⁵ Tuğtekin, Kevkebân yakınlarındaki Arûs Kalesi'nin kuşatmasını, bir kadının "Çocuğumun ismini Tuğtekin koydum, kuşatmayı kaldır." demesi ile kaldırdı.¹³⁸⁶ Arûs Kalesi¹³⁸⁷ Benî Hâtîm'in kalelerinden biriydi.¹³⁸⁸ Tuğtekin, Ali b. Hâtîm'in olduğu Züfr¹³⁸⁹ Kalesi'ne yöneldi. Orayı da zorla aldı.¹³⁹⁰

Buradan hareketle Tuğtekin, Amr b. Ali b. Hâtîm'in yönetimindeki Kevkebân-Şibâm Kalesi'ni şiddetli bir şekilde kuşattı. Gece gündüz mancınıkla dövdü. Uzun süren bu kuşatmanın ardından 585 yılı Zilhicce/1190 yılı Ocak ayında Amr'ın teslim şartlarını kabul etmesi üzerine Tuğtekin kaleyi ele geçirdi.¹³⁹¹ Tuğtekin, Benî Hâtîm'e ait

¹³⁷⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/332.

¹³⁸⁰ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 33.

¹³⁸¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 33. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 465. benzer bilgiler için: Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/332.

¹³⁸² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 33.

¹³⁸³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 346.

¹³⁸⁴ Dahr Vadisi: San'a'nın yaklaşık 10 km Kuzey-Batısında yer alan mesirelik bir mıntıka. İki dağ arasında yer alır. Bu dağların birinde Fedde Kalesi bulunmaktadır. Ayrıca Batı tarafından Beyt-i Ne'am ile bitişiktir. İbrahim Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/1141.

¹³⁸⁵ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 37. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 346.

¹³⁸⁶ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 165. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 346.

¹³⁸⁷ Arûs: San'a'nın batısında ki Benî Matar'da yer alan bir dağ. Güney cihetinden Kevkebân'a paralel bir konumdadır. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/1246.

¹³⁸⁸ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 107.

¹³⁸⁹ Züfr Kalesi: San'a'nın dâhilinde San'a'ya en uzak kalelerden biridir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/341. Züfr Kalesi: Kevkeban Kalesi'ne paralel bi şekilde yer alan Buḳr Kalesi'ne yakın mevkide yer alır. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/200.

¹³⁹⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/333. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 346.

¹³⁹¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 36. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 335. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 346,

Kevkebân Kalesi'ne girdiğinde kalenin emiri Amr b. Ali b. Hâtîm büyük bir ziyafet hazırladı. Tuğtekin, bu cömertliğe şaşırdı ve şöyle dedi: “Bu vasıfta bir kavim görmedim; ülkelerini aldığımız hâlde onlar bizi ziyafetle karşılıyorlar.”¹³⁹²

Sevâd-Azzân Kalesi'ne yönelen Tuğtekin, kaleyi savunanlardan 40 kişiyi öldürdü. Kalenin sahiplerini esir aldı.¹³⁹³ Bu zaferlerin sonucunda Eyyûbîler, San'a'nın batısındaki birçok stratejik kaleyi kontrol altına aldı.¹³⁹⁴

2.4.12. Tuğtekin'in San'a'nın Kuzeyini Ele Geçirmesi

Tuğtekin San'a'nın batısındaki pek çok Hâtîmî kalesini ele geçirdikten sonra 586/ 1190 yılında ¹³⁹⁵ Zî-Mermer Kalesi'ne yöneldi. Sultan Ali b. Hâtîm ve kardeşi bu kalede bulunuyordu. Tuğtekin, bu kaleyi Oğuz ve Arap'tan 500 süvari ve 10 bin piyade ile kuşattı. Kuşatmayı el-Hemâm Ebû Ziba komutanlık ediyordu. Kale dört senedir her yönden kuşatma altındaydı.¹³⁹⁶ Aynı dönemde Zî-Mermer Kalesi kuşatılırken Tuğtekin, kuzeydeki diğer bölgeleri geçirdi.¹³⁹⁷ Bunun yanı sıra Fus Kalesi'ne¹³⁹⁸ yakın kaleleri de aldı. Buradaki emirler esir alındı. San'a'ya esirler götürüldü. Bu mücadelede Eyyûbî-Türk askerlerinden bir cemaat de öldürüldü.¹³⁹⁹

Zî-Mermer Kalesi'nin kuşatmasının dört yıl sürmesi kalenin muhafızlarını zayıflattı. Ali b. Hatîm, Tuğtekin ile barış anlaşması yapmak zorunda kaldı. Aylık 500 dinar ve 500 keylecet¹⁴⁰⁰ erzak verilmesi karşılığında Ali b. Hâtîm direnişe son verdi; buna karşılık Ali b. Hâtîm'e kendi bölgesinde egemenlik kurmasına da izin verilmeyecekti.¹⁴⁰¹

¹³⁹² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 36. Yenilgi üzerine verilecek bir ziyafetin, dostane bir ziyafet olup-olmadığı tartışılabilir.

¹³⁹³ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 34. Hazrecî, *el- 'Ascedü'l-Mesbûk*, 165. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 166.

¹³⁹⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 165.

¹³⁹⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 347.

¹³⁹⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 37.

¹³⁹⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 348.

¹³⁹⁸ Fus Kalesi: küçük ve büyük iki kaleden müteşekkildir. San'a vilayetine bağlı Benî Haşîş bölgesinde Zi-Mermer dağı yakınlarında bulunduğu düşünülmektedir. Hicrî VI. yy'da, Sultan Bîşr b. Hatîm'in oğulları Alvân ve Ömer, Eyyûbî kuvvetlerine karşı burada savunma yapmışlardır. Kevkebân yakınlarında olduğu da söylenmektedir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/1417-1418.

¹³⁹⁹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 34-35.

¹⁴⁰⁰ Keylecet (Kilecet): Tahıl (hububat) ölçmekte kullanılan bir tür ölçü birimidir. İçine 600 dirhem ağırlık alan bir ölçektir. Bazı eserlerde “kîle” denilen küçük ölçekle açıklanmıştır. Bakınız: Osmanice “Kamus كيلجة maddesi” “(Erişim:01/09/2024) <https://kamus.osmanice.com/arapca-turkce-sozluk-15126.html>

¹⁴⁰¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 37. Hazrecî, *el- 'Ascedü'l-Mesbûk*, 167. Benzer bilgi için İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 326. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 334-335.

Böylelikle Benî Hâtim (Hemdânîler) Devleti sona ermiş oldu. Yemen'in tamamını ele geçiren Eyyûbîler nüfûzları altında Yemen'in birliğini sağladılar.¹⁴⁰² Ali b. Hâtim'in San'a'daki iktidarına son verilmesinin ardından Tuğtekin, San'a'da Darü's-Sultan adıyla bilinen bir saray yaptı. Tuğtekin, San'a'dan ayrılmadan önce yönetimle ilgili düzenlemeler yaptı. San'a'ya el-Hemâm Ebû Ziba'yı nâib olarak atadı. Bununla birlikte Reda'¹⁴⁰³, 'Ans,¹⁴⁰⁴ Mer'ân¹⁴⁰⁵ ve Cehrân'a,¹⁴⁰⁶ Cehrân arazisinin batısına düşen Elhân¹⁴⁰⁷ ve el-Hakl'a¹⁴⁰⁸ bir emir tayin etti.¹⁴⁰⁹

2.4.13. Tuğtekin'in Zeydîler Üzerine Kısa Süreli Harekâtı

Zî-Mermer muhasarasının sürdüğü esnada Tuğtekin pek çok mıntıkayı tasarrufu altına almaya çalıştı.¹⁴¹⁰ 586 yılı Zilkade/1190 yılı Kasım ayında Şuvâbe,¹⁴¹¹ Cevf,¹⁴¹² Sa'de bölgesine hareket etti. Sonra San'a'ya döndü¹⁴¹³

2.4.14. Tuğtekin'in Hadramut Seferi

Tuğtekin 587/1191 yılında Hadramut üzerine yürüdü ve oraya girdi. Şibâm ve Terim gibi kaleleri ele geçirdi.¹⁴¹⁴ Tarihçi Yahyâ b. Hüseyin 586 /1190-1191 yılı olayları içerisinde: Tuğtekin'in Sa'de'ye girdiğini, birkaç gün kaldığını, buraya 300

¹⁴⁰² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 349.

¹⁴⁰³ Reda': Zimâr'ın doğusunda 53 km mesafede yer alan şehir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/855.

¹⁴⁰⁴ 'Ans: Bugün Zimâr vilayetine bağlı bir kazâ merkezi. Riyasetü'l-Cumhuriye el-Merkezü'l-Vatanî li'l-Ma'lûmât, "Muhafazât" (Erişim 30/09/2024) <https://yemen-nic.info/gover/thamar/classoff/>

¹⁴⁰⁵ Mer'ân: Bugün el-Hudeyde vilayetine bağlı el-Kuta'i idarî birimine bağlı bir köy. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 3/1848.

¹⁴⁰⁶ Cehrân: San'a'ya yakın mihlâflardan biridir. Yâkût el-Hamevî, Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî Şihâbuddîn el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, thk, İhsan Abbâs, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 5/69. Bugün Zimâr'a bağlı idarî merkezlerden biri. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/373.

¹⁴⁰⁷ Elhân: Cehrân, arazisinin batısına düşen Yemen'in mihlâflarından biri olan belde. Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 5/69. Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, Yayına hazırlayan: Hamd el-Câsir, (Dimaşk: Dar'ul-Yemâme, 1397/1977), 1/21.

¹⁴⁰⁸ el-Hakl':Cehran arazisinden bir mihalafın ismi ayrıca Sa'de beldelerinde yer alan mevki. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 2, s. 278.Yemen'de pek çok el-Hakl mevkiisi vardır. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/496.

¹⁴⁰⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 38. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/336.

¹⁴¹⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 38.

¹⁴¹¹ Şuvâbe: Cevf vadilerinde yer alan bir belde. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 2/1073.

¹⁴¹² Cevf: San'a'nın Kuzey-Batısından 145 km Mesafede yer alır. Yemen eyaletlerinden biridir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/381.

¹⁴¹³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 348.

¹⁴¹⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 39. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/338.

atlıyı yerleştirdiğini aktarmaktadır.¹⁴¹⁵ Verilen Bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Sa‘de’de bulunan Zeydîler bir direniş göstermediler. Aynı yıl Emir İmadeddin Yahyâ b. Ahmed b. Süleyman, Sa‘de’de bulunan Tuğtekin’in adamlarına karşı ayaklandı. Şehirden Eyyûbîleri kovdu ve şehri ele geçirdi. Bu esnada Sa‘de’nin valiliği Oğuz’dan (Eyyûbîlerden) birine ait olduğu nakledilmiştir.¹⁴¹⁶

Tuğtekin’in oğlu İsmâil, Kevkebân ve Zâhir bölgesinin valiliğini yaparken kötü yönetimi yüzünden Hâşid ve Bekîl kabileleri isyan etti. İsmâil’in adamlarından 700 kişi öldürüldü. Yanlarındaki atları ve eşyaları yağma edildi. Tuğtekin bölgeye askerî birlik yolladı. Bu birlik Reyde mıntıkasına vardığında kabile liderlerine para teklif edildi. Bu askerî birlik ‘Acîb’e giderek burada Âl-i Hamza ailesinden şeriflerle, Bekîl ve Hâşid kabileleriyle ve Zeydî İmamı Abdullah b. Hamza ile karşılaştı. Yaşanan çatışma neticesinde kabileler yenildi. Zeydîler kararlı bir şekilde direnseler de adamlarından 90 kişi öldü.¹⁴¹⁷

2.4.14.1. Tuğtekin’in Hadramut Seferinden Yemen’e Acele Dönüşüne Yol

Açan Asılsız Haber

Tuğtekin, Hadramut seferindeyken amcaoğlu ile kardeşinin oğlunun Mekke’de bulunduğunu ve ardından Yemen’i ele geçirmek niyetinde olduklarına dair bilgi aldı. Tuğtekin bu haberin doğruluğu hakkında şüphe duymadı. Ordusunun tüm araç gereçlerini topladı. Alamadıklarını yaktı ve kullanılamaz hale getirdi. Hızlı bir şekilde Yemen’e döndü. Sonrasında bu haberin yalan olduğu ortaya çıkınca bu duruma düşmekten üzüntü duymuştur.¹⁴¹⁸

2.4.14.2. Tuğtekin’in Askerî Faaliyetlerine Toplu Bakış

Tuğtekin, Yemen’de Eyyûbî otoritesini sağlamlaştırmak amacıyla yoğun askerî faaliyetler yürüttü. Öncelikle Aşağı Yemen’de Turan Şah döneminde ele geçirilemeyen ya da kaybedilen kaleleri tekrar idaresine kattı. Es-Sevâ, Hadid, Reymetü’l-Hadbâ, Beyt-i İz, Nu’um ve Şevâhit gibi önemli kaleler savaş yoluyla veya teslim alınarak ele geçirildi. Hab Kalesi’nin bir yıllık kuşatmanın ardından zapt edilmesi bölgedeki Eyyûbî karşıtı ittifakı dağıttı. Ardından Cenb kabilesi, Suleyhî ve Zürey‘î bakiyeleri ile

¹⁴¹⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü’l-Emânî*, 1/335.

¹⁴¹⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü’l-Emânî*, 1/332.

¹⁴¹⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü’l-Emânî*, 1/338.

¹⁴¹⁸ İbn Hâtım, *Kitâbü’s-Simţ*, 39-40.

mücadele eden Tuğtekin, Kayzân ve Dümlüve kalelerini ele geçirerek Aşağı Yemen ve Tihâme bölgelerinde tam kontrol sağladı. Benî Hâtim ile önce geçici bir barış yaptıysa da sonrasında San'a'ya yönelerek bölgedeki mühim kaleleri tek tek fethetti ve 585/1189'da San'a'yı aldı. San'a'nın batı ve kuzeyindeki kaleleri de egemenliği altına alan Tuğtekin, 586/1190'da Zi-Mermer Kalesi'nin düşmesiyle Benî Hâtim Devleti'ne son verdi. Zeydîlerle Sa'de ve çevresinde çatışmalar yaşanırken 587/1191'de Hadramut seferine çıkan Tuğtekin, Şibâm ve Terim'i fethetti; iç isyanları bastırarak Yemen'in bütününde Eyyûbî otoritesini tesis etti.

2.4.15. Tuğtekin'in Şahsiyeti ve Ölümü

İbnü'l-Esîr, Tuğtekin'in Mekke'yi ele geçirme planı olduğunu, bu planın Selâhaddîn'in müdahalesiyle engellendiğini zikretmiştir. Yemen'in yöneticisi olarak sert bir yönetim sergilediğini ve halkı üzerinde baskı kurduğunu belirtmiştir. Ek olarak çok servet biriktirdiğini de yazmıştır.¹⁴¹⁹

İbn Hallikân, Tuğtekin'in 593 Şevval/1197 Eylül ayında vefat ettiğini aktarmıştır. Cesur ve cömert bir yönetici olduğunu belirtmiş, geniş bir kesim tarafından iyi davranışları ve cömertliğiyle övgü toplandığını da aktarmıştır.¹⁴²⁰ İbn Haldun ise Tuğtekin'in Yemen'i yönettiğini, Zebîd'de ikamet ettiğini, vefat tarihi olan 593 yılı Şevval/1197 yılı Eylül ayına kadar kaldığını belirtirken İbnü'l-Esîr'in Tuğtekin'e yönelik olumsuz ifadelerini tekrarlamıştır.¹⁴²¹

Yahyâ b. Hüseyin ise Tuğtekin'in ölümü ve şahsiyeti hakkında şu bilgileri veriyor: "593 Şevval/1197 Eylül ayında Tuğtekin Mansûra kentinde vefat etmiştir. Cenazesi önce Taiz Kalesi'ne sonra da oğlu el-Muiz İsmâil tarafından yaptırılan Seyfiyye adıyla bilinen Taiz'deki bir medreseye taşınmıştır."¹⁴²² Tuğtekin Yemen'i ele geçirdikten sonra Yemen halkı ona itaat etti. Bunun yanında Tuğtekin, Yemen topraklarını resmî olarak devlet hazinesine (Divan'a) bağlamak ve bu topraklarda, Mısır'da ve diğer bölgelerde uygulanan kiralama sistemini hayata geçirmek istemiştir. Şöyle ki, dileyen bu toprakları kendisinden isteyerek kiralsın ve kullansın. Yani Yemen arazisini haraç statüsüne sokmak istedi. Halk bundan muztarib oldu. Ayrıca Yahyâ b.

¹⁴¹⁹ İbnül Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî, (Beyrut: Darü'l-Kitabü'l-Arabî, 1997), 10/148.

¹⁴²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 2, s. 524.

¹⁴²¹ Ferah, *el-Yemen fî Târîhi İbn Haldûn*, 613.

¹⁴²² Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/339. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 340. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simf*, 40.

Hüseyin bu konuyla ilgili halk arasında anlatılan bir hikâyeye yer verir. Anlatıya göre, yaşanan bu duruma karşı halktan bazı salih kimseler, Allah’a yönelerek riyazet ve dua ile bu belânın kaldırılmasını dilemişlerdir. Öyle ki bu dua kabul olunmuş, haraç sistemine geçilmeden Tuğtekin Şevval ayının 26’sında vefat etmiştir.¹⁴²³

Kitâbü’s-Simt müellifi İbn Hâtim ise Tuğtekin’in için şunları demektedir: “İyi bir şekilde hüküm sürdü. Adil bir hükümdar olarak öldü.” Bunun yanında adaleti ilgili olarak bir hikâyeye anlatır. Bu hikâyede, Tuğtekin’in komutanlarından birisi, bir alışverişte halktan birine karşı yaptığı yanlışta Tuğtekin’in bu komutanı cezalandırdığı, hatta onun elini kestirdiği aktarılırken halkın şikâyetlerine kulak verdiği, yanlış yapan kim olursa olsun adaletle hüküm verdiği ve halkına karşı merhametli olduğu vurgulanmıştır.¹⁴²⁴

İbnü’l-Deyba ise Tuğtekin’in zehirlenerek öldüğünü aktarır. Mihlâf-ı Câfer’de Ali b. Ahmed el-Muallim adlı şahıs Tuğtekin’i zehirlemiştir.¹⁴²⁵

Hazrecî ise cesaretli, cömert, ahsenü’s-sîret, iyi yönetici, geniş çevreler için aranan biri olarak Tuğtekin’i vafsetmiştir.¹⁴²⁶

İbn Vâsıl ise Tuğtekin’in, 593 yılının Şevval ayında vefat ettiğini aktarırken, cömert bir melikti, diye övmüştür.¹⁴²⁷

2.4.16. Tuğtekin’in En Önemli Faaliyetleri

Tuğtekin, Yemen’de pek çok kale ve hisar yaptı. Bunlar arasında Taiz Kalesi’ni, et-Ta’ker Kalesi’ni, Hab Kalesi’ni, Zebîd ve San’a surlarını imar etmiştir. Taiz ve Cened şehirlerini kurmuş, Mansûra şehrini Cened şehrinin güneyine inşa etmiştir. Burada bir saray, hamamlar, askerler için evler inşa etmiştir. Sabr’dan Vâdiü’n-Nahle’ye kadar kanallar açmış, Mısır’dan getirilen çeşitli bitkiler ektirmiştir.¹⁴²⁸ Tuğtekin eski vergi sistemini yeniden düzenledi. Yapılan bu düzenlemeler sayesinde daha sonra reaya (halk) ile divan mensupları (bürokratlar) arasında bir anlaşmazlık çıktığında çözüm için bu yeni sisteme başvuruldu.¹⁴²⁹

¹⁴²³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü’l-Emânî*, 1/339.

¹⁴²⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü’s-Simt*, 40.

¹⁴²⁵ İbnü’l-Deyba, *Kurretü’l-Uyûn*, 339.

¹⁴²⁶ Hazrecî, *el-’Ascedü’l-Mesbûk*, 167.

¹⁴²⁷ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kurûb*, 3/72.

¹⁴²⁸ Hazrecî, *el-’Ascedü’l-Mesbûk*, 168.

¹⁴²⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü’s-Simt*, 39.

2.4.16.1. Tuğtekin Döneminin Kısa Değerlendirmesi

Tuğtekin'in dönemi, yapılan faaliyetler neticesinde Yemen'de Eyyûbî otoritesinin tamamen sağlandığı ve bölgede siyasî bütünlüğünün tesis edildiği bir dönem olmuştur. Turan Şah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan nâibler arası çekişmeler ve karışıklıkları sona erdiren Tuğtekin, Yemen'in bütün bölgelerinde kontrolü sağlamış, karşıt güçleri sindirerek iç düzeni yeniden kurmuştur. Aşağı Yemen'den Tihâme'ye, San'a'dan Hadramut'a kadar pek çok stratejik kale ve bölgeyi ele geçirerek Eyyûbî sultanını tahkim etmiştir. Benî Hâtim, Cenb kabilesi, Suleyhî ve Zürey'î bakiyeleriyle yürüttüğü mücadeleler sonunda Yemen'in siyasî istikrarını sağlamış; yeni imar faaliyetleri, idarî düzenlemeler ve vergi sisteminde yaptığı değişikliklerle merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. Tuğtekin, aynı zamanda adil ve disiplinli bir yönetici olarak Yemen'de Eyyûbî varlığının kalıcı hâle gelmesinde önemli katkılar sağlamıştır ve bölgeyi Eyyûbîler için mühim bir merkez haline getirmiştir.

2.4.17. İkinci Bölüm Üzerine Değerlendirmeler

Yemen'e yapılan Eyyûbî seferi iki safha veya iki dönem olarak ele alınabilir. İlk safha Selâhaddîn'in Kardeşi Turan Şah'ın seferidir. Turan Şah'ın Yemen seferi, hem siyasî hem de mezhebî saiklerle ortaya çıkmıştır. Bir yandan Benî Mehdî tehlikesi ve kutsal toprakların güvenliği, diğer yandan Umâre el-Yemenî'nin teşviki, Eyyûbî ailesinin yeni yurt arayışı ve Turan Şah'ın iktâ yetersizliği gibi iç sebepler belirleyici olmuştur. Ayrıca Fâtımî bakiyesini ortadan kaldırma ve Yemen'deki İsmâilî nüfuzunu tamamen silme amacı da seferin öne çıkan sebeplerinden biri olmuştur. Turan Şah Yemen'e gelince Zebîd ve Aden alınmış, Benî Mehdî iktidarı ortadan kaldırılmıştır ve Zürey'î bakiyeleri iyice köşeye sıkıştırılmıştır. Taiz merkez seçilmiş, kaleler Eyyûbîlerin düzenli ordusu ve kullandıkları mancınıklar sayesinde kısa sürede düşmüştür. Ancak Turan Şah Yemen'i uzun süreli ikamet için uygun görmemiş ve geri dönmüştür. Onun ayrılmasından sonra Yemen, atadığı nâibler aracılığıyla idare edilmiş fakat bu nâibler arasında çıkan çekişmeler, Yemen'de Eyyûbî idaresinin otoritesini zayıflatmıştır. Bu da Turan Şah'ın seferi ile sağlanan başarının kalıcı bir otoriteye dönüşmediğini göstermektedir.

Yemen'e yapılan Eyyûbî seferinin ikinci safhası veya dönemi, Selâhaddîn'in diğer kardeşi Tuğtekin'in Mısır'dan Yemen'e gelişiyle başlamıştır. Onun Yemen'e gönderilmesinin başlıca sebeplerinden biri, nâibler arasındaki rekabeti sona erdirmektir.

ve Tuğtekin bu rekabeti ortadan kaldırmıştır. Ardından Tuğtekin Yemen'in pek çok kalesini uzun kuşatmalarla ele geçirmiştir. Hab ve Zî-Mermer kalelerinin zorlu kuşatmalardan sonra alınması, Eyyûbîlerin sabırlı ve planlı hareket ettiğini göstermektedir. Tuğtekin döneminde Benî Hâtim ile geçici barış yapılmış, sonra üstünlük kurulmuştur. Zeydî bölgelerine seferler yapılmış, ayrıca Zürey'î bakiyeleri tarafından temsil edilen İsmâîlî etkinliği azaltılmıştır. Böylece Yemen'de Eyyûbî hâkimiyeti daha istikrarlı bir yapıya kavuşturulmuştur.

Tuğtekin de Taiz'i merkez yapmış, burada imar faaliyetlerine girişmiş, vergi düzenlemeleri yapmış, kanallar açtırmış ve idarî düzeni kurmaya çalışmıştır. Bu noktada Eyyûbî hâkimiyetinin yalnızca toprak kazanımı ile sınırlı kalmadığı, idarî ve malî yönden de bir düzen getirme gayreti içinde olduğu anlaşılmaktadır

Mezhebî yönden bakıldığında, Eyyûbîlerin Yemen seferinin sonucunda Abbâsî hilâfeti adına hutbe okunmuş, Yemen'de Sünnîlik güçlendirilmiştir. Benî Mehdî iktidarı sona erdirilmesiyle beraber Yemen'de Fâtımî-İsmâîlî etki azaltılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında Yemen'in Eyyûbîler için yalnızca askerî bir hedef değil, aynı zamanda dinî ve siyasî bir bütünlük zemini oluşturmak olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Yemen'de Eyyûbî hâkimiyetinin sonucunu doğuran seferlerin iki safhası şunu göstermektedir; Turan Şah'ın seferi, kısa sürede gerçekleşen fetihlerle öne çıkarken kalıcılık sağlayamamış; Tuğtekin'in seferi ile başlayan dönemde ise uzun kuşatmalar ve idarî düzenlemeler sayesinde Eyyûbî iktidarında kurumsallaşma tesis edilmiştir. Yemen'deki kabile yapısı, dağlık coğrafya ve mezhebî çeşitlilik Eyyûbî otoritesini sınamışsa da, Aden'in elde tutulması, Taiz merkezli güçlü yönetim ve askeri üstünlük Eyyûbî egemenliğinin Yemen'deki iktidarının devamına katkı sağlamıştır

3. BÖLÜM: YEMEN EYYÛBİLERİNDE İÇ KARIŞIKLIK VE İNHİTÂT

Yemen Eyyûbî Devleti, Tuğtekin'in vefatından sonra vârislerinin elinde zayıflayan bir idarî karakter kazanmıştır. Tuğtekin'den sonra tahta oturan el-Muiz İsmâîl'in tebaasına karşı sert tutumu ve İsmâiliyye mezhebine geçmesi ile başlayan süreçte bazı Eyyûbî emirleri taraf olarak kendilerini Zeydî İmam Abdullah'ın yanında konumlandırmışlardır. Bu durum dâhili çatışmalara yol açmış, Yemen'deki Eyyûbî otoritesini ciddi biçimde sarsmıştır.

3.1. EL-MUIZ İSMÂİL DÖNEMİ: EYYÛBÎ İÇ ÇATIŞMALARININ BAŞLANGICI (593- 598/1197-1202)

El-Muiz ¹⁴³⁰ İsmâîl, babası Tuğtekin ile Yemen'i yönetme konusunda anlaşmazlık içindeydi. Bu anlaşmazlık 587/1191 yılında başladı. Bu dönemde Tuğtekin onu Kevkebân ve Zâhir bölgelerine vali olarak atadı. İsmâîl bu bölgelerdeki halka karşı Zeydî İmam'ın tarafını tuttukları için onlara karşı sert davrandı. Halk, kabilelerden ve İmam Abdullah b. Hamza'dan yardım istedi. Kabileler ve Zeydîler, Eyyûbîlere karşı savaşmak için toplandılar. Eyyûbîlerden 700 kişiyi öldürdüler, Yanlarındaki atları ve eşyaları ele geçirdiler. Durum böyle iken sonunda Eyyûbî birliği, Zeydîleri ve kabileleri yenebildi. Bu kabilelerden ve Zeydîlerden 200 kişi öldürüldü.¹⁴³¹ Bu olayın ardından Tuğtekin, oğlu İsmâîl'i valilikten azletti. Ona başka bir valilik görevi vermedi. İsmâîl de babasına kızarak Bağdat'a gitti.¹⁴³² Abbâsî halifesi ile görüştü. Halife ona ikramda bulundu. Onu Yemen'e geri gönderdi. İsmâîl için af talep eden bir mektup da halifeden Tuğtekin'e gönderildi. Tuğtekin, İsmâîl'i affetmesine rağmen, İsmâîl babasının yanında kısa süre kaldı. Sonrasında 593/1196 yılında, babasının hastalığı sırasında Yemen'den ayrıldı. Mısır veya Şam'a giderken Haraz'a yani Mihlâf-ı Süleymânî'ye vardığında devletin ileri gelenleri ona babasının öldüğünü bildirdiler ve geri dönmesini istediler.¹⁴³³

Yahyâ b. Hüseyin, İsmâîl'in babasıyla arasının bozulmasının sebebi olarak el-Muiz'in Fâtımî-Bâtınî mezhebine eğilimli olmasını göstermiştir.¹⁴³⁴ İbn Hâtim ise

¹⁴³⁰ " el-Muiz-Lidînillâh " unvanının verilmesiyle ilgili bakınız: İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 3/3-6.

¹⁴³¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/338.

¹⁴³² Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 139.

¹⁴³³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/340-341. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 40. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 350.

¹⁴³⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/340. Bâ Mahreme, *Târîhu Sağri 'Aden*, 1/19.

babası ve oğlu arasında bir anlaşmazlık çıktığını beyan ederek İsmâîl'in öfke ile Şam'a, Eyyûbi ailesinin yanına gitmek istediğini aktarmaktadır.¹⁴³⁵

El-Muiz İsmâîl, babasının ölüm haberini Yemen sınırlarında aldı. Bazı kaynaklar 589-590/1193 yılında Yemen'den ayrıldığını belirtse de Yemenli kaynaklar bu ayrılığın 593/1197'de gerçekleştiğini ve ölüm haberinin ona Yemen sınırlarını terk etmeden ulaştığını belirtirler. Bu durumda el-Muiz İsmâîl Yemen'den iki kere ayrılmış olması muhtemeldir. 589-590/1193 yılında Bağdat'ta halifeye gitmiş, ikinci ayrılışında ise 593/1197'de babasının ölüm haberini alıp Yemen'e dönmüştür.¹⁴³⁶

3.1.1. El-Muiz İsmâîl'in İktidara Gelişi ve Sultayı Ele Alışı (593/1197)

İsmâîl babasının ölümü üzerine Yemen'e gelmiştir. Eyyûbi valileri miras yoluyla geçen yönetim anlayışını (babadan oğula veya aile içinde) kabul ettiği için el-Muiz İsmâîl'e bağılıklarını sunmuşlardır. Eyyûbilerin Yemen'i tamamen kontrol altına almış olması, el-Muiz İsmâîl'in iktidarı ele almasını kolaylaştırmıştır.¹⁴³⁷ İsmâîl, Haraz'da iken bu daveti aldı. Yönetim merkezi olan Taiz'e doğru yola çıktı.¹⁴³⁸ Haraz ve Zebîd arasındaki eş-Şamiye bölgesi ona bağılılığını bildirdi. 593 Zilkade/1197 Eylül tarihinde Zebîd'e girdi. Orada bir gece kaldı. Zilkade ayında Taiz'e doğru yola çıktı. Burada yaklaşık bir ay kaldı. Zilhicce'nin 24'ünde Zi-Cible'ye vardı.¹⁴³⁹

El-Muiz İsmâîl'in Taiz şehrinde İsmâîliyye mezhebine mensubiyetini açıkladığı belirtiliyor. Bir de Zi-Cible'de kendisinden, hutbede Şeyhayn'ın (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) adlarının kaldırılması talep edilmişse de bunu kabul etmediği aktarılır.¹⁴⁴⁰

Tuğtekin'in zamanında San'a'ya vali olan Ebû Ziba, Taiz'e geldi. El-Muiz İsmâîl'e dedi ki: "Ben sadece kölelerden ve hizmetkârlardan biriyim, sen, babanın mülkü ve toprakları üzerinde hak sahibisin." El-Muiz İsmâîl ona teşekkür etti. Herkes ona itaat etti, muhalif olmadılar. Kale ve hisarlar ona teslim edildi. Ardından el-Muiz, San'a'ya girdi.¹⁴⁴¹ Böylece el-Muiz İsmâîl, herhangi bir mukâvemete maruz kalmadan Yemen'de siyasî iktidarını sağlamış oldu.¹⁴⁴²

¹⁴³⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 42.

¹⁴³⁶ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 152.

¹⁴³⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 351.

¹⁴³⁸ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 151.

¹⁴³⁹ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 162. Bâ Mahreme, *Târîhu Sağri 'Aden*, 1/19.

¹⁴⁴⁰ Bâ Mahreme, *Târîhu Sağri 'Aden*, 1/19.

¹⁴⁴¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/241. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 172.

¹⁴⁴² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 351.

3.1.2. El-Muiz İsmâil'in Eyyûbîlere Muamelesi

El-Muiz İsmâil, Taiz'de kendisine bağlılık gösteren Ebû Ziba'yı San'a'ya giderken yanında götürdü. San'a'ya varıp kontrolü ele geçirince Ebû Ziba'yı tutuklayıp öldürttü.¹⁴⁴³ El-Muiz, Ebû Ziba'nın yerine Şihâb el-Cezerî'yi San'a'ya vali atadı.¹⁴⁴⁴ Bu olaydan önce el-Muiz İsmâil, Haraz'da iktidarı devraldığı anda kendisine gerekli ihtiramı göstermeyen Haraz'ın emiri Kadı Esad'ı öldürmüş, malını mülkünü cariyelerini ve kölelerini kendine mübah saymıştır.¹⁴⁴⁵ İsmâil, üstüne üstlük babasının gılmanlarını da (hizmetkârlarının büyük bir bölümünü) öldürmüştür.¹⁴⁴⁶

El-Muiz İsmâil askerlerine ve emirlerine karşı zalim bir politika izledi. İktidarına kan dökerek başladı. Onlara cömert davranmaktan kaçındı. Ancak eğlence düşkünlerine cömert davrandı. Adaletsiz yönetimi ile zulüm ve despotluğu arttı.¹⁴⁴⁷

3.1.3. El-Muiz İsmâil'in Zeydîlerle Çatışması

Zeydî İmam Abdullah b. Hamza 593 Zilkade/1197 Eylül ayında imametini ilan etti. Bu süreç, İmam'ın 583/1187 yılında Cevf bölgesinden başlayarak 593/1197 yılında Sa'de'ye yakın Ma'in köyüne gelmesi arasındaki zaman dilimindeki faaliyetleri ile şekillendi.¹⁴⁴⁸ Ma'in köyünde Zeydî din adamları onu imam kabul ederek ona biat ettiler.¹⁴⁴⁹

San'a ve çevresini yöneten ancak Eyyûbîler tarafından devletleri imha edilen Benî Hâtim (Hemdâniler), İmam Abdullah b. Hamza'nın imamet davasında ona ilk yardım eden hânedan oldu. Zî-Mermer kuşatmasında Tuğtekin, Ali b. Hâtim ile yaptığı anlaşmada, Ali b. Hâtim'e aylık kazanç ve gıda yardımı vermek suretiyle Ali b. Hâtim'i serbest bırakmış, ancak Benî Hâtim Devleti de sona ermişti. El-Muiz İsmâil ise aylık ödenmesi gereken meblağı Ali b. Hâtim'e ödemeyi kesti. Ali b. Hâtim'den kendisine itaat etmesini istedi. Bunun bedeli olarak San'a'yı onun egemenliğine bırakacağına dair yemin etti. Ali b. Hâtim, kardeşi Bîşr'i ve oğlu Ömer'i onun yanına gönderdi. Onlar İsmâil'in yanına geldiğinde İsmâil onları tutukladı ve böylelikle aradaki yemin ve

¹⁴⁴³ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 172. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 45. Bu olay 594 /1197 yılında gerçekleşti. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 45.

¹⁴⁴⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 45.

¹⁴⁴⁵ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 172. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 43-44. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/ 341.

¹⁴⁴⁶ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 154.

¹⁴⁴⁷ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 152-153.

¹⁴⁴⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 352.

¹⁴⁴⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/341.

anlaşma bozulmuş oldu. Ali b. Hâtim de İmam Abdullah b. Hamza'ya olan bağlılığını sürdürmek zorunda kaldı.¹⁴⁵⁰ Ali b. Hâtim, Züfr ve Kevkebân kalelerini Eyyûbî muhafızlarından satın aldı.¹⁴⁵¹ Ali b. Hâtim'in satın aldığı kaleler, Ali b. Hâtim tarafından Eyyûbîlere karşı kullanılsın diye İmam Abdullah b. Hamza'nın hizmetine sokuldu. Yemen'deki Eyyûbî düşmanları İmam Abdullah b. Hamza'nın arkasında birleştiler. Abdullah b. Hamza'yı imamlık görevine teşvik etmede Benî Hâtim önemli bir rol oynadı. San'a'nın batısında Zeydîler önemli mevziler elde ettiler.¹⁴⁵² İmam Abdullah b. Hamza San'a'nın doğusunda Kevkebân yakınındaki¹⁴⁵³ Selâ'ya çıktı. Araplar her taraftan İmam'ın yanına doluştular.¹⁴⁵⁴ İmam'a bağlı olduklarını ilan ettiler.

1455

İmam Abdullah b. Hamza, Kuzey Yemen'deki kabileler etrafında toplandığında Eyyûbîler için Yemen'de bir tehdit oluşturmaya başladı. Tuğtekin onu mağlup etti ve kuvvetlerini dağıttı. Tuğtekin'in yönetimi boyunca İmam sessiz kaldı. Ancak el-Muiz İsmâil'in saltanata geçmesi ve kötü yönetimi, Abdullah b. Hamza'nın yeniden geri dönmesine sebep oldu. Hatta el-Muiz'in kendi taraftarlarına olan baskısı sonucunda gerçekleşen Eyyûbî saflarındaki bölünmeden yararlandı.¹⁴⁵⁶

El-Muiz İsmâil, askerler, emirler ve halka karşı acımasızlık ve sert olmakla biliniyordu. San'a Valisi Ebû Ziba ve yine Haraz emiri Esad'a yaptıklarından, bu sertlik ölçütünü ortaya koyabiliriz. El-Muiz İsmâil insanlarla nasıl başa çıkılacağı konusunda da yeterli deneyime sahip değildi. Bu da Hâtimilere olan muamelesinden anlaşılabilir. Babasının hizmetkârlarını öldürmesi de sertliğine başka bir örnek olarak gösterilebilir. Sünnîlik'ten çıkıp İsmâiliyye mezhebine olan eğilimini aşikâr etmesi, kendi ailesi ve taraftarları arasında kendisine karşı mezhepsel bir ayrılık oluşturdu.

İmam'ın taraftarları Hazûr bölgesine yöneldi. Bu durumu öğrenen Oğuzlar (Eyyûbîler)¹⁴⁵⁷ San'a'dan çıktılar. Bu bölgeyi kuşatma altına aldılar. Burada

¹⁴⁵⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/341.

¹⁴⁵¹ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 172.

¹⁴⁵² Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 160.

¹⁴⁵³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 357.

¹⁴⁵⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/341.

¹⁴⁵⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 352.

¹⁴⁵⁶ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 158-159.

¹⁴⁵⁷ *Ğâyetü'l-Emânî* müellifi Yahyâ b. Hüseyin "Oğuzlar (Guz)" diyerek Eyyûbî ordusundaki Türk birliklerini kastetmiş olabileceği gibi Eyyûbîleri tamamen "Oğuz" olarak gördüğü için "Oğuzlar" ifadesini kullanmış olabilir. "2.2.6. Yemen Eyyûbîlerinin Başkenti Taiz" başlığı altında verilen metnin dipnotunda konu ile ilgili gereken açıklama yapılmıştır.

Zeydîlerden önemli bir emir öldürüldü.¹⁴⁵⁸ Fakat her iki taraf da kesin bir zafer elde edemedi.¹⁴⁵⁹

Zeydîlerin gücü artınca Zeydî kuvvetler Zimâr'ın bölgelerinden biri olan Havlân'a yöneldi. San'a'nın nâibi Şihâb el-Cezerî ve Hakû b. Muhammed el-Kürdî komutasındaki Oğuzlar, Zeydî kuvvetlerini geri püskürttü ve dağıttı.¹⁴⁶⁰

El-Muiz İsmâil'in sert ve pervasız politikalarının sonucunda ordudaki memnuniyetsizlik arttı. Zeydî İmam Abdullah b. Hamza, bu durumu fırsata çevirerek el-Muiz'in komutanlarına ve askerlerine himaye sözü vererek, onları yanına çekmeyi başardı.¹⁴⁶¹ El-Muiz İsmâil'in komutanlarından Seyfeddin Hakû b. Muhammed el-Kürdî, İmam'ın safına katılanlardan biri oldu.¹⁴⁶²

Şihâb el-Cezerî ve Hakû b. Muhammed arasındaki husumet de Hakû'nun İmam Abdullah b. Hamza'ya yanaşmasının sebeplerindendir.¹⁴⁶³

Eyyûbîler arasında gerçekleşen bu anlaşmazlık ve kopuş, İmam Abdullah b. Hamza'nın San'a'ya ve Zimâr'a girmesini sağladı. 595/1198 yılında San'a'nın İmam'ın eline geçmesini sağlayan amillerden biri Seyfeddin Hakû'nun San'a muhasarasındaki faaliyetleridir. Yine el-Muiz'in en yakın adamlarından¹⁴⁶⁴ Şemsü'l-Havas'ın da el-Muiz'e muhalefet ederek İmam'ın safına geçmesi bu sonuçta etkili olmuştur. Böylelikle İmam, San'a'ya mukâvemetsiz bir şekilde girmiştir.¹⁴⁶⁵

El-Muiz, 595/1198 yılında hızlı bir şekilde Zimâr'a doğru yöneldi ve burayı çatışmasız ele geçirdi. Bu olay, Hakû'nun Nakîl-i Sayd bölgesine yakın el-Hakl mıntıkasında el-Muiz'in kuvvetleri tarafından öldürülmesinden sonra oldu. Ardından el-Muiz, San'a'ya da girdi. Herhangi bir direniş görmedi. Çünkü İmam ve askerleri, el-Muiz gelmeden Şibâm bölgesine doğru çekilmişlerdi.¹⁴⁶⁶

O dönemde Zeydî imamlardan Emir Yahyâ b. Ahmed, İmam Abdullah b. Hamza'ya muhalefet etti. Bu zat Tuğtekin zamanında Eyyûbîlere boyun eğmiş, Sa'de'de vali olarak kalmıştı. Abdullah b. Hamza ise onu Sa'de'den çıkarmıştı. Bu

¹⁴⁵⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/341

¹⁴⁵⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 353.

¹⁴⁶⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/343.

¹⁴⁶¹ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 160-161.

¹⁴⁶² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 46.

¹⁴⁶³ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/344. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 46.

¹⁴⁶⁴ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 49. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/346. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 363.

¹⁴⁶⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/345-346.

¹⁴⁶⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/348. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 354.

nedenle İmam'a isyan etti.¹⁴⁶⁷ Sonradan İmam Abdullah, Emir Yahyâ'yı yanına çekmeye çalışsa da Emir Yahyâ San'a'ya giderek Şihâb el-Cezerî'ye bağlılığını bildirdi. Emir Yahyâ, burada İmam Abdullah aleyhinde propaganda yaparak, İmam Abdullah'ı "Müseylimetü'l-Kezzâb" olarak isimlendirdi. Emir Yahyâ, Sa'de'ye yakın bir yere vardığında İmam Abdullah'ın adamları tarafından yakalandı, tutuklandı ve hapiste öldü.¹⁴⁶⁸

596/1198 yılında el-Muiz, İmam Abdullah'ı yok etmek için onun peşine düştü. İkamet ettiği Esâfit'e ulaştı. Burayı tahrip etti. İmam Abdullah b. Hamza, o gelmeden buradan ayrılmıştı. Hacce'ye ardından da Hûs'a geçti. El-Muiz'e göre İmam Abdullah, Kevkebân Kalesi'ndeydi. El-Muiz burayı mancınıklarla dört ay kadar kuşattı. Burada Amr b. Ali b. Hâtim vardı. Kuşatma sırasında halk zor durumda kaldığı için barış talep edildi. Yapılan anlaşma uyarınca Kevkebân ve Bukr mıntıkası, el-Muiz'in olacak; buna karşılık Bişr b. Hâtim hapisten serbest bırakılacaktı. Bu şartlar kabul edildi.¹⁴⁶⁹

İmam Abdullah, Eyyûbîlerden korunmak, aynı zamanda siyasî lider olduğu bölgelerde gücünü korumak için San'a'nın kuzeyinde ve batısında Cevf, Sa'de, Hacce, Şibâm, Kevkebân, Selâ, Hûs, Esâfit ve Zâhir gibi bölgelerde bir yerden bir yere sürekli hareket ediyordu. Bu bölgeler İmam'ın kontrolünde kalsa da İmam, San'a ve Zimâr'ı ancak birkaç ay kontrol edebildi. Çünkü Eyyûbî güçleri buna fırsat vermedi.¹⁴⁷⁰

3.1.4. El-Muiz ve Benî Hâtim İlişkisi

Benî Hâtim (Hemdânîler) ve el-Muiz arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı seyretti. Öyle ki el-Muiz onlara verilen ödeneği kestiğinde ona itaatsizlik ettiler ve başkaldırdılar. İmam Abdullah'ı desteklediler. San'a ele geçirilince buranın yönetimini paylaşma konusunda İmam ile anlaştılar. Ancak İmam Abdullah anlaşmayı yerine getirmeyince Ali b. Hâtim, Zi-Mermer¹⁴⁷¹ Kalesi'ne çekildi. Vefat edinceye kadar yani 597/1200 yılına kadar orada kaldı.¹⁴⁷²

¹⁴⁶⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 354-355.

¹⁴⁶⁸ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 172-173.

¹⁴⁶⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 355. Benzer bilgiler için: Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/352-353.

¹⁴⁷⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 356.

¹⁴⁷¹ Zi-Mermer: San'a'nın kuzeyinde yer alan bir kale. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 791.

¹⁴⁷² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 174.

595/1198 yılında Bişr b. Hâtim, Şihâb el-Cezerî ile anlaştı. İmam ile savaşmak için Hûs'a yürüdü.¹⁴⁷³ Benî Hâtim'in bu şekilde Eyyûbîlerle birlikte olması, İmam'ın San'a şehri için verdiği sözü tutmamasından kaynaklanmıştı.¹⁴⁷⁴

Benî Hâtim'in Eyyûbîlerle arası yine bozuldu. Şihâb el-Cezerî ile Bişr b. Hâtim arasında anlaşmazlık çıktı. El-Muiz, Bişr'i istediğinde Şihâb el-Cezerî, el-Muiz'den onu hapsedmesini istedi. El-Muiz onun isteğine olumlu cevap vererek ¹⁴⁷⁵ Bişr'i et-Ta'ker Kalesi'ne hapsedti. ¹⁴⁷⁶ Ardından Kevkebân Kalesi'ne yöneldi. Burada Bişr'in yeğeni Ali b. Hâtim vardı. Bu kale dört ay Eyyûbîlerce kuşatıldı. Erzak tükendiği için eman ve barış talep edildi. Şart olarak Kevkebân ve Züfr kaleleri Eyyûbîlerin olacak, Bişr b. Hâtim ise hapisten çıkartılacaktı. Bu söz üzerine anlaşma yapıldı ve kabul edildi.¹⁴⁷⁷ Böylelikle Benî Hâtim ile el-Muiz İsmâil arasında çatışma, kalelerin teslimi sonrasında sona erdi. ¹⁴⁷⁸

3.1.5. Eyyûbî Emirlerinin El-Muiz'e Muhalefeti

El-Muiz İsmâil, iktidara babası Tuğtekin ile yaşadığı anlaşmazlıkların ardından geçti ve sert, despot bir yönetim benimsedi. Askerlerine, emirlerine ve halka karşı acımasız davranarak önemli destek kayıpları yaşadı. Mezhebî eğilimleri ve keyfi uygulamaları Yemen'de Eyyûbî otoritesini zayıflattı; bu durum Zeydî İmam Abdullah b. Hamza'nın güçlenmesine zemin hazırladı. Hatta önemli Eyyûbî emirleri İmam Abdullah'ın tarafına geçtiler. El-Muiz'e ilk muhalefet Hakû, Şemsü'l-Havâs, Hişâm el-Kürdi gibi komutanlardan geldi. İkinci dalgada Helenderi, Verdesâr ve Sungur gibi komutanlar da ona isyan etti.

3.1.5.1. Hakû b. Muhammed

El-Muiz'in Yemen'deki politikaları Eyyûbî emirleri ve askerleri arasında buyruk tanımamaya ve isyanlara yol açtı. Eyyûbîlerden birçok kişi el-Muiz'e karşı ayaklanıp düşman saflarına geçtiler.¹⁴⁷⁹ Hakû¹⁴⁸⁰ b. Muhammed, bu askerlerden biri oldu. Hakû, el-Muiz'in Şihâb el-Cezerî ile birlikte San'a'da konuşlandığı Kürt emirlerden biridir.

¹⁴⁷³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/350.

¹⁴⁷⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 356.

¹⁴⁷⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 69.

¹⁴⁷⁶ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 356.

¹⁴⁷⁷ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 70. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/352-353.

¹⁴⁷⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 357.

¹⁴⁷⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 357.

¹⁴⁸⁰ İbnü'd-Deyba', Hakû ismini "Cakû" diye imla etmiştir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 342.

Şihâb el-Cezerî'nin itimat ettiği adamlarındandı. Birçok işte başarı göstererek ünü arttı. Ancak Şihâb el-Cezerî ile aralarında anlaşmazlık meydana geldi.¹⁴⁸¹ Hakû, Şihâb el-Cezerî'nin kendisine komplo kurması sonucunda ölümle karşı karşıya gelmekten korktu.¹⁴⁸²

594/1197 yılında İmam Abdullah b. Hamza, imamet dâvasında bulunduğu esnada Tuğtekin'in askerlerinden bir cemaat ona katıldı.¹⁴⁸³ Hakû, İmamın tarafına katılan Eyyûbî emirlerinden biri olup, bu yolu diğerleri için de açtı.¹⁴⁸⁴ El-Muiz, Hakû'nun İmam'ın tarafına geçtiğini öğrendiğinde onu yakalamak için bir grup askeri peşine yolladı. Askerler, Zimâr'da Hakû'ya ulaştılar Hakû, onları kandırarak el-Muiz'in vekiline gitmekte olduğunu söyledi. Onlar da ona nazik davrandı. Hep birlikte el-Hakl bölgesine gittiler. Orada gecelediler. O gece, yanındakilerle birlikte onların yanından sıvışarak ayrıldı.¹⁴⁸⁵ Sonra Kinen Dağı'na ulaştı. İmam Abdullah b. Hamza ile önceden yapılan anlaşma ile buluşma gerçekleşti. Kinen halkı bu duruma sevindi. Diğer askerler de ona katıldılar. Yolda Eyyûbîlere yardım götüren bir grup askerle karşılaştılar. Hakû, onlarla savaştı. Onlardan pek çok askeri öldürdü. Ganimet ve esir aldı.¹⁴⁸⁶ Sonra el-Muiz'e bağlı Sincân bölgesindeki Lâhic'e, ardından Nehd bölgesine giderek, buraları istilâ etti. Pek çok ganimet elde etti. Bu çatışmalarda pek çok hasmını da öldürdü.¹⁴⁸⁷

Hakû, Şihâb el-Cezerî için gönderilen yüz atlı tarafından korunan hazineye, Hıdâr Vadisi'nde ki el-Mâvire bölgesinde ulaştı. Hazineye eşlik eden askerlerle çatışarak onları yendi. Hazineye el koydu.¹⁴⁸⁸ İmam Abdullah b. Hamza da Hakû'ya mali yardımda bulundu. Buna sevinen Hakû, 594/1198 yılında Şibâm'da İmam'ın huzuruna çıktı.¹⁴⁸⁹ İmam, Hakû'yu askerlerin başına emir yaptı.¹⁴⁹⁰ Böylelikle Hakû'nun Eyyûbîlerle bağı kesilmiş oldu.¹⁴⁹¹

Hakû, bazen kendi kuvvetleri ile bazen de İmam'ın kuvvetleri ile birlikte Eyyûbî bölgelerine saldırılar düzenledi. El-Muiz Aşağı Yemen'den San'a'ya ulaştı. Burada İmam'ın karargâhı olan Şibâm'a gidip İmam'la savaşmayı düşündü. Bu arada Şemsu'l-

¹⁴⁸¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 45-46.

¹⁴⁸² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 357.

¹⁴⁸³ İbn Abdülmecîd, *Behçetü'z Zaman*, 80.

¹⁴⁸⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 357.

¹⁴⁸⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/344.

¹⁴⁸⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 47.

¹⁴⁸⁷ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 47. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/344-345.

¹⁴⁸⁸ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 47. Benzer bilgi için Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/345.

¹⁴⁸⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/345.

¹⁴⁹⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/345. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 48.

¹⁴⁹¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 358.

Havas, el-Muiz'e muhalefet bayrağını açtı. El-Muiz, onun İmam'la işbirliği yapmak istediğini duydu. Şemsu'l-Havas, el-Muiz'in kapısının ve evinin hâcibiydi. Askerlerin işlerini yönetiyordu ve el-Muiz'den daha fazla seviliyordu.¹⁴⁹² Şemsu'l-Havas'ın bu şekilde tavır almasına sebep olan şey, el-Muiz'in kendisini zehirleterek öldürmek istediğini haber almasıdır.¹⁴⁹³ Şemsu'l-Havas'ın yanına 600 piyade ve atlı da katılmıştı. Bu sayısal durum, bu yerdeki el-Muiz'in askerlerinin çoğuna denk geliyordu. Böylelikle el-Muiz Şibâm'a gitmekten vazgeçti ve aşağı Yemen'e geçti.¹⁴⁹⁴ Şemsu'l-Havas'da San'a'ya yakın Usr bölgesinde İmam'la buluştu.¹⁴⁹⁵ Askerlerin arasında çıkan bu ayrılıktan sonra İmam Abdullah b. Hamza'ya San'a'nın yolu açılmış oldu.¹⁴⁹⁶

595/1198 yılında İmam Abdullah b. Hamza, San'a'ya girdi.¹⁴⁹⁷ El-Muiz Aşağı Yemen'e çekildi. Hakû buradan el-Muiz'i çıkartmak için 120 atıyla harekete geçti. El-Muiz de onunla karşılaşmak için Şihâb el-Cezerî komutasında 600 atlıyı yola çıkardı, bunlar Zimâr'a ulaştı. Hakû'nun yanına İmam'ın kuvvetleri de katıldı. Bununla birlikte Zebîd, 'Ans, Mezhic kabileleri de Hakû'nun safında yer aldılar.¹⁴⁹⁸ Bu esnada Şihâb el-Cezerî, San'a'da İmam'ın askerlerinin kalmamasından faydalanarak¹⁴⁹⁹ 100 kişilik atlı ile San'a'ya yöneldi ve burayı kuşattı. Şihâb'ın geride bıraktığı adamlar ve diğer Eyyûbî askerleri Hakû ile Zimâr'da karşı karşıya geldi. Çatışmadan sonra Eyyûbî askerleri Zimâr şehrine çekildiler. İmam'ın ve Hakû'nun adamları, peşlerinden Zimâr şehrinin içine girdiler. İki taraf arasında şehir içinde büyük bir çatışma oldu.¹⁵⁰⁰ Eyyûbîler hezimete uğradılar. Bazıları Aşağı Yemen'e kaçtı. Bazıları esir oldu. İmam Abdullah b. Hamza böylelikle Zimâr'ı 595/1198 yılında ele geçirmiş oldu. Her iki taraftan da 700 kişi ölmüştü. Zimâr'ın hazinesi de İmam'ın eline geçti.¹⁵⁰¹

İmam Abdullah b. Hamza'nın bu başarısı, hem Mezhic, 'Ans, Zubeyd kabilelerinin desteği hem de Hakû'nun kuvvetlerinin yardımıyla gerçekleşti. Bunun dışında Şihâb el-Cezerî'nin askerlerinin San'a'ya yönelmesi, kendi ordusunu ikiye

¹⁴⁹² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 48-49.

¹⁴⁹³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/346.

¹⁴⁹⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 48.

¹⁴⁹⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 49. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/346.

¹⁴⁹⁶ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 359.

¹⁴⁹⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/346.

¹⁴⁹⁸ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 58- 59.

¹⁴⁹⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 359.

¹⁵⁰⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 59- 60.

¹⁵⁰¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/347.

bölmüştü. Geride kalan kuvvetleri de zayıf kaldı.¹⁵⁰² San'a'ya yönelen Şihâb el-Cezerî San'a'yı kuşattı. Bu haber İmam'a ulaştığında İmam, 595 yılı Rabiulevvel ayının 20 gecesi /1199 yılı Ocak ayının 20'sinde San'a'ya doğru ilerledi. Şehrin kapıları kapalıydı. İmam kendisini tanıttığında kapılar açılarak şehre girdi. Şihâb el-Cezerî, İmam'ın şehre girdiğini duyunca, Hakû'nun İmam'ın arkasında olduğunu bilerek korkuya kapıldı ve kuşatma noktasını terk etti. Berâş Kalesi'ne giderek orada savunmaya geçti. Bu arada Bişr b. Hâtim, Şihâb'a asker ve lojistik destek yollayarak yardıma koştu. Bunları Berâş Kalesi'ne tevcih etti.¹⁵⁰³ Ancak bu yardım onlara kâfi gelmedi.¹⁵⁰⁴

Hakû, İmam'ın askerleri ve müzâhir kabileler toplanarak Berâş Kalesi'ni kuşattılar. Şihâb el-Cezerî ve adamları kuşatmadan dolayı iyice bunaldılar. İmam'dan af dilediler. Buradan Yemen'e (Aşağı Yemen'e) gitmek için izin istediler. İmam bunu hoş karşılamasa da Hakû ile yapılan meşveret neticesinde istek kabul gördü. Ona bazı şartlar sunuldu. Bozguncu hareketlerinde bulunmayacaktı. Şartlar kabul gördü. İmam ve ashabı onlara eman ve güvence verdi. Şihâb el-Cezerî anlaşmaya uymayarak Hakû'nun askerlerinden ve Sinhân kabilesinden bazılarını ayarttı. El-Muiz ile geri dönüp savaşacağına dair sözleşti. İmam ve Hakû, bu durumu öğrendiklerinde öfkeleniler. Şihâb el-Cezerî'nin peşine askerî birlik gönderildi. Bu birlik, Hibre bölgesinde Şihâb el-Cezerî'ye yetişti ve onu yakaladı. Şihâb el-Cezerî San'a'ya götürülüp Fedde Kalesi'ne hapsedildi.¹⁵⁰⁵

El-Muiz, ordusunun yenildiğini, Şihâb el-Cezerî'nin ve adamlarının yakalandığını öğrendiğinde bizzat kendisi harekete geçmek zorunda kaldı. Her taraftan adam toplayarak büyük bir ordu ile aniden yola çıktı. İmam Abdullah ve Hakû, el-Muiz'in beldelerine saldıracağını beklemiyordu.¹⁵⁰⁶

Hakû'nun yanında yer almakla birlikte gizlenme (kitmân) ve takıyye ile hareket eden, el-Muiz'in adamlarından İbn Muallim, Hakû'yu Asağı Yemen'e inip buraları ele geçirmesi konusunda teşvik etti. Ancak olan biteni de el-Muiz'e aktarıyordu. 595 yılı Rabiulahir ayının 16'nda sabahleyin/1199 yılının 15 Şubat'ında el-Muiz yola çıktı.

¹⁵⁰² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 360.

¹⁵⁰³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 60-61.

¹⁵⁰⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 360.

¹⁵⁰⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 61-62. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 361. Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fi'l-Yemen*, 168- 169. Benzer bilgiler için: Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/347-348.

¹⁵⁰⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 62.

Nakîl-i Sayd bölgesinde el-Muiz ile Hakû'nun ordusu karşı karşıya geldi Hakû'nun ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Hakû ve adamları bu savaşta öldürüldü. Hakû'nun bütün ganimetleri el-Muiz'in eline geçti.¹⁵⁰⁷ İmam, San'a'dan Hakû'ya yardım için harekete geçmişti. Cehrân bölgesine vardığında Hakû'nun öldüğünü ve ordusunun yenildiğini haberini alınca San'a'ya dönmektense Şibâm'a dönmenin evlâ olduğunu düşündü.¹⁵⁰⁸ El-Muiz'in ordusu ilerlemeye devam etti. Zimâr'a doğru ilerlediler ve şehri zorla ele geçirdiler. İmam, Şibâm'a ulaştı. Burada Amr b. Ali b. Hâtim bulunuyordu. Amr'ın el-Muiz ile irtibatından dolayı burada kendini güvende hissetmeyen İmam, Selâ'ya gitti ve orada savunmaya geçti.¹⁵⁰⁹

3.1.5.2. El-Muiz'in San'a'ya Girişi

El-Muiz, Zimâr'ı istila eder etmez San'a'ya doğru ilerlemek için harekete geçti. Oraya yaklaştığında İmam Abdullah b. Hamza'nın adamları korkar halde San'a'yı terk ederek Selâ bölgesine kaçtılar. Böylelikle San'a askerden hâli ve boş kaldı. El-Muiz de San'a'ya herhangi bir çatışma olmadan kolaylıkla girdi. Yaşanan kargaşadan yararlanan Şihâb el-Cezerî Fedde'deki hapisneden kaçmayı başarmıştı. San'a'ya el-Muiz'in yanına ulaştı.¹⁵¹⁰ O gün el-Muiz'le San'a'ya girenler arasında Verdasâr da vardı.¹⁵¹¹

El-Muiz, San'a valiliğine Şihâb el-Cezerî'yi atadı.¹⁵¹² El-Muiz San'a'da birkaç gün kaldıktan sonra Şivâbe'ye oradan Reyde'ye vardı. Reyde'nin yöneticisi Ali b. Zî'fân barış teklif etti ve el-Muiz'e bağlılığını bildirdi.¹⁵¹³ Sonra el-Muiz Taiz'e döndü.¹⁵¹⁴ Böylelikle el-Muiz ona karşı gelen emirlerini cezalandırdı. Tekrar Zimâr ve San'a'ya yönetici olarak muktedir oldu.¹⁵¹⁵

3.1.5.3. Hişâm el-Kürdi

Hakû'nun el-Muiz'e başkaldırmasından kısa bir süre sonra el-Muiz'in hizmetinde ön sıralarda yer alan Hişâm el-Kürdi ve onun yanındakiler, el-Muiz'e muhalefet ettiler. İmam Abdullah b. Hamza'nın safına geçtiler.¹⁵¹⁶

¹⁵⁰⁷ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 63-64.

¹⁵⁰⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/348.

¹⁵⁰⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 64-65.

¹⁵¹⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 65-66. Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyübiyyûn fi'l-Yemen*, 172.

¹⁵¹¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 66.

¹⁵¹² Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/348.

¹⁵¹³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 66.

¹⁵¹⁴ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyübiyyûn fi'l-Yemen*, 172.

¹⁵¹⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 363.

¹⁵¹⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 48

Hişâm el-Kürdi imamın safında yer almasına rağmen Eyyûbîler ile savaştı. Atabeg Sungur döneminde Eyyûbî saflarına geri döndü.¹⁵¹⁷

3.1.5.4. Şemsü'l-Havâs

Şemsü'l-Havâs ile el-Muiz'in arasının açılmasına, el-Muiz'in hizmetkârı Şihâb er-Reşid'in, Şemsü'l-Havâs'a duyduğu düşmanlık ve nefret sebep oldu. Bu nefreti el-Muiz'e de aşıladı. El-Muiz'de Şemsü'l-Havâs'ı öldürmeyi uygun gördü. Zehirlemeyi tasarladı. Ancak bu durum Şemsü'l-Havâs'a malum oldu. Bunu öğrenir öğrenmez 600 adamıyla el-Muiz'e başkaldırdı. Direnişini ilan ederek Usr mıntıkasına hareket etti.¹⁵¹⁸

595/1198 yılında imam Abdullah b. Hamza San'a'ya girdiğinde Şemsü'l-Havâs'ın önderlik ettiği birliğin büyük faydaları olmuştu. İmam'ın San'a'ya girişinde halk ikiye ayrılmış, kimisi San'a'ya İmam'ın girişine itiraz ederken, kimisi buna razı olmuştu. Şemsü'l-Havâs'ın şehrin üst kapısından içeri girmesiyle halk ondan korkarak dağıldılar. Kapının anahtarlarını aldı. İmam'ın kapıdan girmesine yardımcı oldu. Ancak halkın İmam'a olan ilgisini, itaatini ve İmam'ın emriyle hapishanenin açılmasını görünce İmam'dan korktu ve ona karşı kıskançlık hissetti. İmam'ı camide yakalamayı planladı. Şehirde gizlenmiş adamlarından birini çıkırtkan tuttu. Bu sese karşılık verenler topluca ortaya çıktılar. Şemsü'l-Havâs, askerleri ile beraber İmam'ın mescidini kuşattı. İmam Abdullah b. Hamza'nın etrafındaki insanlar dağıldı. Yanında 15 kişi kaldı. Çıkmak istese de bunu yapamadı. Ancak kılık değiştirerek camiden çıktı. Kendi adamlarından birinin evine sığındı. Orada gizlendi. Gece vakti çıkmak için şehrin kapılarının birine vardılar. Şemsu'l-Havas'ın adamları kapıyı bekliyordu. İmam ve adamlarını fark ettiler. Bir kargaşa çıktı.¹⁵¹⁹ İmam, dışardaki adamlarını surlar üzerinden şehre girişini sağlamak veya içerideki adamlarını şehirden çıkarmak istedi. Bir de Hakû'nun da şehre girmesini talep etmişti. Ancak Hakû bunun bir tuzak olduğunu düşünerek ve korkarak San'a'ya girmekten kaçındı.¹⁵²⁰

Ancak Şemsü'l-Havâs, Hakû ile yazıştı. Hakû ona şöyle dedi: "İmam, şehir halkıyla beraber ve halk onu koruyor. Bizde onların arkasındayız." Bu durum, Şemsü'l-Havâs'ı etkiledi. Adamları ile birlikte şehirden çıktı. Hakû'da bu sayede şehre girerek İmam'ın yanına vardı. Bütün bunlara rağmen Şemsü'l-Havâs ve adamları, halk ile

¹⁵¹⁷ Surûî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 363.

¹⁵¹⁸ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 49. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/346.

¹⁵¹⁹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 52-54.

¹⁵²⁰ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 53-54.

beraber olan Hakû ve İmam'ın tekrar yanına vardılar. Şemsü'l-Havâs'ın biat etmekten başka çaresi kalmadı. Tihâme yoluyla Usr'a gitmek için İmam'dan izin istedi.¹⁵²¹

Şemsü'l-Havâs'ın Tihâme yolculuğunda askerlerinin ona karşı tutumu değişti. Şemsü'l-Havâs'ı yakalamak için Tihâme'ye (Zebîd'e) gelen el-Muiz'e kendi elleriyle¹⁵²² Şemsü'l-Havâs'ı teslim ettiler. El-Muiz bu kez sertlik göstermeyerek onu Dehlek adasına sürdü. Şemsü'l-Havâs da ölünceye kadar orada kaldı.¹⁵²³

3.1.5.5. Helenderi

İmam Abdullah b. Hamza, Eyyûbîlerden ayrılanlardan faydalandı. Bu kişiler İmam'ın Yemen'deki bölgelerde kontrolünün genişlemesini sağladılar. Ancak el-Muiz onları yenerek San'a ve Zimâr'ı geri aldığında¹⁵²⁴ İmam, el-Muiz'den korktu. Şibâm'dan Selâ'ya, oradan da Zâhir bölgesindeki Esâfit'e taşındı.¹⁵²⁵ Bu olay 595 Recep-Şaban/1199 Mayıs ayında gerçekleşti.¹⁵²⁶ Bu vakit İmam Abdullah b. Hamza, Helenderi b. Ahmed el-Mervânî el- Kürdi'nin el-Muiz'den ayrılmasını kullanmaya çalıştı.¹⁵²⁷ Bu sebeple İmam Abdullah, bir elçisini Tihâme'ye yolladı. Hakû'nun yerine geçmesi için Helenderi b. Ahmed el-Mervânî'yi çağırdı. Bu Kürt, önemli bir şahsiyetti. Zamanında Tuğtekin ondan çekindiği için onu Şam'a sürmüştü. El-Muiz zamanında Yemen'e geri döndü ve aralarında anlaşmazlık çıktı. Müeyyed b. Kâsım'ın yanına sığındı. İmam'ın mektubu ona geldiğinde buna hemen icabet etti. 595 yılı Şaban/1199 yılı Mayıs ayında Esâfit'e İmam'ın yanına vardı. İmam, Hakû'ya yaptığı gibi onu da emir yaptı.¹⁵²⁸ Ancak bu durum uzun sürmedi.¹⁵²⁹

El-Muiz, Benî Hâtim'in elinde bulunan Kevkebân'ı kuşattığında İmam, Helenderi'den yardım isteyerek Zi-Mermer'e gitmesini talep etti. Böylelikle Benî Hâtim'e yardım edecekti.¹⁵³⁰ Çünkü Zeydîler ve Benî Hâtim, bu esnada müttefiktiler ve birbirlerine yardım ediyorlardı.¹⁵³¹ Kuşatma sonrasında yapılan anlaşma gereği, Benî Hâtim, Bukr ve Züfr kalelerini teslim etmeyi kabul etmişti. Buna karşılık el-Muiz de

¹⁵²¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 57.

¹⁵²² Şemsü'l-Havâs'ın el-Muiz ile çatışması sonucunda teslim alındığı aktarılıyor. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/346.

¹⁵²³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 58.

¹⁵²⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 366.

¹⁵²⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 67.

¹⁵²⁶ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 173.

¹⁵²⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 366. Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 175.

¹⁵²⁸ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 67. Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 175.

¹⁵²⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 366.

¹⁵³⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 70-71.

¹⁵³¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 366.

para ödemeyi, hem de Bişr b. Hâtim'i serbest bırakmayı kabul etmişti. Barış sağlandı. Helenderi de Zi-Mermer'den geri döndü. ¹⁵³² Çünkü Benî Hâtim, el-Muiz ile çarpışmamayı tercih etmişti. ¹⁵³³

Helenderi'nin Hacce'deki ez-Zenâyib bölgesinde bulunduğu sırada Eyyûbîlerin komutanlarından Verdesâr, ¹⁵³⁴ Helenderi'nin İmam Abdullah'a temayül göstermesini kınamış, tekrar el-Muiz'in emrine geçmesini istemişti. Bu olay daha sonra İmam'ın emrine girecek olan Verdesâr'ın el-Muiz'in emrinde olduğu döneme denk gelmekteydi. ¹⁵³⁵

Helenderi, Hûs'da bulunduğu vakit komutan Utayf, Helenderi'nin İmam'a karşı koymasını istedi. Buna ilaveten Tihâme'yi ele geçirmesini teşvik yönünde Helenderi ile yazıştı. Bu teşviklere kapılan Helenderi, İmam'a verdiği desteği çekmeyi planladı ve Tihâme'yi ele geçirme bahanesiyle İmam'ı aldattı. Ez-Zenâyib üzerinden Mehceb, Mehâlib ve el-Heliyye'yi ele geçirmeye çalıştı. Abbâsî emiri Taştekin, İmam'a karşı çıkması durumunda Yemen'in idaresini Helenderi'ye vereceğini vaat etti. Helenderi'nin aklında Abdullah b. Hamza'ya destek vermeme düşüncesi iyice netleşti. İmam, ne zaman onu çağırırsa ağır davrandı ve mazeret gösterdi. ¹⁵³⁶ Dikkat çekici olan ise Helenderi, İmam'ın safına katılmasına rağmen Eyyûbîler ile hiçbir savaşta karşı karşıya gelmedi. Bu durum onun Eyyûbîlerin safına geri dönme fırsatını kolaylaştırdı. ¹⁵³⁷

3.1.5.6. Verdesâr

El-Muiz'den ayrılanlardan biri de Alemüddin Verdesâr'dır. ¹⁵³⁸ Verdesâr, el-Muiz'in askerî seferlerine iştirak eden bir kimseydi. El-Muiz'le beraber San'a'ya girmişti. ¹⁵³⁹ El-Muiz'le anlaşmazlığa düşmesi Aden şehrinde oldu. Başına geleceklerden korkarak Zimâr'ın batısına kaçtı. ¹⁵⁴⁰ İmam'a katılmak için Reymetü'l-Eşâbit'e gitti. Ancak ona ulaşamadı. ¹⁵⁴¹

¹⁵³² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 71. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 355. Benzer bilgiler için: Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/352-353. Ayrıca aynı konu bu tezde, el-Muiz'in Zeydîlerle ve Benî Hâtim ile ilişkileri başlığı altında anlatılmıştır.

¹⁵³³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, s. 366.

¹⁵³⁴ Yahyâ b. Hüseyin, 'Verdesâr' ismini 'Verdesân' olarak imla etmektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/385, 389, 396-397 ve ilgili sayfalarda.

¹⁵³⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 70.

¹⁵³⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 75-76.

¹⁵³⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 367.

¹⁵³⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 367.

¹⁵³⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 66.

¹⁵⁴⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 76.

¹⁵⁴¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 76. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 368.

Verdesâr bu şartlarda Helenderi'ye sığındı. İmam, Helenderi'nin askerlerini kendine katılmaları için ikna etti. Helenderi'nin askeri Verdesâr'ın yanına geçti. Helenderi'nin yanında 15 kişi kaldı.¹⁵⁴² Verdesâr 598 yılı Cemaziyelevvel ayının 11'inde/1202 yılı Şubat ayının 6'sında İmam'la buluştu.¹⁵⁴³ İmam Abdullah b. Hamza'nın safına katılmasından kısa bir süre sonra el-Muiz'in ölüm haberi kendisine ulaşınca Eyyûbîlerin saflarına katıldı. Zaten Eyyûbîlere karşı herhangi bir savaşa iştirak etmemişti.¹⁵⁴⁴

3.1.5.7. Atabeg Sungur el-Muizî

Atabeg Sungur, el-Muiz İsmâil'in mâbeyninde yer alan komutanlarından ve en önemli askerlerindendi.¹⁵⁴⁵ El-Muiz, Hacce'ye yönelerek buranın kalelerini ele geçirdi. Ülkenin vergilerini topladı. Ardından Kudem bölgesine birlik yolladı. Hukeyl Kalesi'nin valisini bu askerler tutukladı. Bu adam el-Muiz'e yollandı. Kudem halkı, valinin tutuklanmasına kızarak topraklarına giren bu askerlere karşı ayaklandılar. Birlikte el-Muiz'in askerlerinin hepsini öldürdüler. Bu, büyük bir yenilgiydi.¹⁵⁴⁶

Atabeg Sungur, Mebyen'den Ez-Zenâib'deki el-Muiz'in yanına kaçmıştı. Oraya vardığında el-Muiz'in rehineleri öldürdüğünü gördü. İnsanlara yapılan çeşitli işkenceleri de gördü. Atabeg Sungur, el-Muiz'in bu eylemlerini eleştirerek onun kınadı. El-Muiz bu hareketinden dolayı Sungur'u öldürmeyi planladı.¹⁵⁴⁷

597/1201 yılı içerisinde el-Muiz hilâfet iddiası güttü. Hareketlerinde büyük bir dengesizlik sergiledi. Mısır'da ailesi onu kınadı. Bunlara aldırış etmedi. Cahilce ve zararlı davranışlarında ısrar etti. Yönetimi kötüleşti. Niyetler bozuldu. İnsan eti yemeye aşırı derecede düşkün hale geldi. Atebeg Sungur ve Emir Yusuf onu kınadılar. Bunun üzerine ikisini öldürmeye niyetlendi. El-Muiz'den korkan Atabeg Sungur ve Emir Yusuf, İmam Abdullah'a mektup yazarak ona katılmak istediklerini bildirdiler.¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 77-78.

¹⁵⁴³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 76.

¹⁵⁴⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 368.

¹⁵⁴⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 79.

¹⁵⁴⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 79.

¹⁵⁴⁷ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 79.

¹⁵⁴⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/352. Zeydî müellif Yahyâ b. Hüseyin'in el-Muiz'i kötülemeye mübalağa ettiği söylenebilir. "İnsan eti yemeye aşırı derecede düşkün hale geldi" ibaresi açıkça mübalağa gibi duruyor. "Çok adam öldürüyor" manasında mecaz bir anlatım yapıyor olabilir.

Ancak, el-Muiz'in, düşmanlarına karşı işkence uyguladığı hatta bu işkencede hasımlarına insan eti yedirdiği aktarılmıştır. Şöyle ki, bir hasmının çocuğunu boğazlattığı, çocuğun etini de pişirtip babasına yedirdiğini İbn Hâtim aktarıyor. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 79.

Atabeg Sungur, el-Muiz'e başkaldırısından sonra Mehcem'e gitti. Oradaki tüm serveti ele geçirdi. El-Muiz'in peşine yolladığı birliği bozguna uğrattı¹⁵⁴⁹ Mehcem, Kedrâ, Medâre'de¹⁵⁵⁰ el-Muiz ve Sungur birbirlerini takip ettiler. Sungur, buralarda el-Muiz'in askerlerini yenilgiye uğrattı. El-Muiz bundan sonra Zebîd'e gitti.¹⁵⁵¹ Atabeg Sungur, İmam Abdullah ile yazışarak ona katılma arzusunu yineledi. Bu esnada Zebîd'de el-Muiz'in ölüm haberi geldi. Sungur da bunun üzerine İmam'ın safına katılmadan Eyyûbî saflarına geri döndü.¹⁵⁵²

3.1.5.8. El-Muiz'in Öldürülmesi (598/1202)

El-Muiz'in öldürülmesi konusunda farklı görüşler vardır. Bir rivayete göre; Zebîd'den çıkmış, bir katır üzerinde Şam krallarına benzer bir tarzda yol alırken Zebîd'in bir iki mil uzağında bir mescide yaklaşırken Kürtler ona saldırmış. O da kendini savunamadan öldürülmüştür. Başka bir rivayete göre Atabeg Sungur, el-Muiz'e başkaldırdığında askerler arasında el-Muiz'e karşı propaganda yapmıştır. Sungur'un bu faaliyeti sonucunda pek çok asker Atabeg Sungur tarafına geçmiştir. El-Muiz, Sungur'u yakalamak için askerleriyle Medâra bölgesine ilerlerken Zebîd'in kuzeyinde Kûz bölgesinde durmuştur. Yemenli tarihçiler olayın devamı ile ilgili şöyle bilgi vermektedir: "El-Muiz'in yanındaki askerler ona karşı nefret doluydu. Onu öldürmek için anlaştılar. Bu esnada el-Muiz askerlerini düşmana doğru sefere zorladı. Ancak askerleri onu orada öldürdü. Saltanat süresi beş yıl sürdü. Onu öldüren Kürd askerler Zebîd'e döndü. Orayı yağmaladılar. Yemen'de Oğuzların arasında düzen bozuldu."¹⁵⁵³

El-Muiz'in Zebîd'in doğusuna gömüldüğü, üzerinde Halife Kubbesi adını taşıyan yapının yer aldığı aktarılıyor. Daru'l-Sultaniye'de gömülü olduğu rivayeti de vardır.¹⁵⁵⁴ El-Muiz'in ölüm tarihi 18 Receb 598/13 Nisan 1202'dir.¹⁵⁵⁵

El-Muiz'in kötü yönetimi ve takipçilerine yönelik sert tutumu, birçok üst düzey komutanı ona isyan ettirdi. İsyân dalgasının ilkini Seyfeddin Hakû, Hişâm el-Kürdi, Şemsü'l-Havâs gibi komutanlar oluşturdular. Bu komutanlar Zeydî İmam Abdullah b.

¹⁵⁴⁹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 80.

¹⁵⁵⁰ Medâre: San'a'nın batısında yer alan bir bölge. Makhafî, *Mu'cemü'ül-Buldan ve'l-Kabâilü'l-Yemeniyye*, 3/1810.

¹⁵⁵¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 80. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 369.

¹⁵⁵² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 81. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 370. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 178-179.

¹⁵⁵³ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/359. Benzer bilgiler için İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 343-344. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 177.

¹⁵⁵⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/357.

¹⁵⁵⁵ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 174.

Hamza'nın tarafına geçerek el-Muiz'i zor duruma düşürdüler. İmam'ın pozisyonunu güçlendirdiler. Ancak el-Muiz bu isyan dalgasını bastırarak Zimâr, San'a gibi yerleri geri aldı. İsyanın ikinci dalgası Helenderi, Verdesâr ve Hildari adlı komutanların el-Muiz'e başkaldırısıyla başladı. Verdesâr ve Hildari de İmam Abdullah'a sığındılar. Bu dönemde Atabeg Sungur ile büyük bir savaş yaşandı. Benî Hâtim ile el-Muiz'in arasında yaşanan anlaşmazlıkta, el-Muiz'in, Benî Hâtim ile yapılan anlaşmalara saygı göstermemesi nedeniyle Benî Hâtim, el-Muiz'e karşı muhalefet cephesinde yer aldı.¹⁵⁵⁶

El-Muiz'in halifelik iddiası ve Benî Ümeyye'ye mensup olduğunu ileri sürmesi,¹⁵⁵⁷ bunların yanı sıra daha öncesinde İsmâiliyye mezhebine geçtiği iddiası,¹⁵⁵⁸ taraftarlarına yönelik sert tutumu, halka karşı acımasızlığından dolayı askerlerin ona karşı güveni sarsılmış ve askerler el-Muiz'den kurtulmak için birleşmişlerdir. Sonunda askerleri el-Muiz'e karşı birleşip onu öldürdüler.¹⁵⁵⁹

3.1.5.10. Şihâb el-Cezerî'nin İmam'a Katılması

El-Muiz'in öldürülmesinden sonra San'a'daki Eyyûbî güçleri arasında karışıklık yaşandı. Bazı askerler Emir Verdesâr'ı kendilerine katılması için davet ettiler. Verdesâr da İmam'dan izin alarak San'a'ya gitti.¹⁵⁶⁰ Bu esnada San'a valisi Şihâb el-Cezerî mevcut Eyyûbî güçlerine karşı korkuya kapıldı. Çünkü Şihâb'a isyan etmişlerdi. El-Muiz'in paralarını ondan istediler. Onu öldürmekle tehdit ettiler. Bundan dolayı Şihâb, San'a'ya gelen Verdesâr'dan İmam'a katılmak için aracılık talep etti. Ek olarak geçmişteki kötü davranışlarından dolayı cezalandırılmamasını talep etti. Şihâb el-

¹⁵⁵⁶ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 181-182.

¹⁵⁵⁷ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 342. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/352. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 173.

¹⁵⁵⁸ Bâ Mahreme, *Târîhu Sağri 'Aden*, 1/19, Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/340. Bu kadar kaynağın aksine el-Muiz'in halifelik iddiasında bulunmadığını, Benî Ümeyye soyundan geldiğini de iddia etmediğini söyleyen çağdaş tarihçi de vardır. Bu tarihçi Muhammed Abduh Muhammed Surûrî'dir. Ona göre: el-Muiz, Zeydilere karşı Benî Ümeyye'nin onlara yaptıklarını örnek göstererek kendini savunduğunu iddia etmiştir. Ayrıca el-Muiz'in İsmâiliyye mezhebine de geçmediğini çünkü İsmâîlîlerin Zi-Cible'de hutbe konusunda ondan istediklerini yapmadığını açıklamıştır. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 370-371. Bu iddia hem Yemenli kaynaklara hem de diğer Eyyûbî dönemi kaynaklarına ve o dönemde yazılan verilere muhalif, çağdaş bir iddiadır. İbnü'l-Esir bizzat el-Muiz İsmâîl'in halifelik iddiasında bulunduğunu, soyunu Emevîlere bağladığını, Eyyûbî ailesinin bundan haberdar olduğunda, bundan dolayı onu kinadığını, bu iddialarını kabul etmediklerini net olarak aktarmaktadır. Ayrıca Eyyûbîler'in soyu üzerinde yapılan tartışılarda el-Muiz İsmâîl'in bu iddiası (doğruluğu bir yana) maruf ve aktarılan bir bilgidir. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, 10/148. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, 1/3-6.

¹⁵⁵⁹ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 182.

¹⁵⁶⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 87. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 372.

Cezerî'nin bu taleplerine karşılık İmam Abdullah b. Hamza'dan güvenlik garantisi geldi ve onu saflarına katılmaya davet etti.¹⁵⁶¹

598-Şevval/1202-Temmuz ayında Beyt-i Mesâk Kalesi'nde İmam'la buluşan Şihâb el-Cezerî İmam'a biat etti. Şihâb el-Cezerî ve yanındaki askerler San'a'ya döndü. Abbâsî halifesi adına okunan hutbe Zeydî İmam için okunmaya başladı.¹⁵⁶² Bir de Şia'nın alameti olacak şekilde ezan da okundu. San'a savaşmadan İmam'ın idaresine geçmiş oldu.¹⁵⁶³ Şihâb el-Cezerî, İmam Abdullah b. Hamza'nın kardeşi Emir İmâdüddin ile Dümlüve yolunda Yemen emirlerinden İmam Abdullah adına biat almak için faaliyetlerde bulunduğu Atabeg Sungur'a haber yolladı. Ona ulaşmak için haber gönderdi. Sungur onu kabul etti. Şihâb el-Cezerî bu seferde Atabeg Sungur'un maiyyetine geçti. Ancak daha sonra bazı hadiseler gelişti. Sungur, Şihâb'ı tutukladı ve hapsedirdi. Sonra onu öldürttü.¹⁵⁶⁴

3.1.5.11. İmam Abdullah b. Hamza'nın Eyyûbî Komutanlarıyla Yazışması

İmam Abdullah b. Hamza, el-Muiz'in öldürülmesi ve Eyyûbî askerlerinin dağılmasıyla oluşan durumu kendi lehine çevirmeye çalıştı. El-Muiz öldükten sonra İmam Abdullah, Eyyûbî liderlerinin kendisine itaat edeceklerini düşünerek onlara mektuplar gönderdi.¹⁵⁶⁵ Mehcem'de Emir Ali b. Bekir el-Karâbalî, İmam'ın elçisine olumlu yanıt verdi. İmam'ın safına katıldı. Kedrâ'da Emir Dakîk, İmam'a teslimiyeti red etti.¹⁵⁶⁶ Kendisinin de Resulullah'ın soyundan olduğunu iddia ederek "Bu isimde Yemen'de kimse kaldı mı? Biz İsmâil'i bu iddiası yüzünden öldürdük." diyerek İmam'ın elçisine sert çıktı.¹⁵⁶⁷ İmamın elçisi, Atabeg Sungur'u Aden'de buldu ve ona İmam'ın mektubunu verdi. Bu esnada Verdesâr'dan Atabeg Sungur'a mesaj gelmişti. Verdesâr'ın İmam'ın otoritesini reddettiği anlaşıldı. Atabeg Sungur, elçiye herhangi bir cevap vermedi. İsteğini yanıtsız bıraktı.¹⁵⁶⁸ Dümlüve'de Emir Necâh, Şihâb el-Cezerî ve İmam'ın kardeşi İmâdüddin'in İmam'a biat konusundaki ikna çalışmalarına cevap vermedi.¹⁵⁶⁹ Zeydî İmam ve Sünnî Eyyûbîler arasındaki mezhep farklılığı Eyyûbîlerin

¹⁵⁶¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 86.

¹⁵⁶² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 87.

¹⁵⁶³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 372.

¹⁵⁶⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 88-93.

¹⁵⁶⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 373.

¹⁵⁶⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 93.

¹⁵⁶⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 374.

¹⁵⁶⁸ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 93-94.

¹⁵⁶⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 90. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 373.

İmam Abdullah b. Hamza'nın otoritesini kabul etmemesinin ana nedeniydi. Daha önceki bağılıkları sadece el-Muiz'e karşı duydukları nefretten kaynaklanıyordu. El-Muiz'in ortadan kalkmasıyla İmam'ın otoritesine itaat etme gereği kalmamıştı.¹⁵⁷⁰

3.1.5.12. El-Muiz İsmâil Dönemine Toplu Bir Bakış

El-Muiz İsmâil dönemi, Yemen'de Eyyûbî otoritesinin zayıfladığı ve iç istikrarsızlıkların arttığı bir dönem olmuştur. Babasının mirasını sert politikalarla devralan el-Muiz, katı ve mezhepçi uygulamalarıyla hem Eyyûbî emirlerinin hem de halkın tepkisini çekmiştir. Bu durum, Zeydî İmam Abdullah b. Hamza ve Benî Hâtim gibi yerel güçlerin yeniden güç kazanmasına ve Eyyûbî karşıtı ittifakların oluşmasına yol açmıştır. El-Muiz zaman zaman askerî başarılar elde ederek San'a ve Zimâr gibi merkezlerde otoritesini yeniden sağlasa da Eyyûbî emirleri arasındaki kopuş ve ardı ardına yaşanan isyanlar merkezi otoriteyi sarsmıştır. Sonunda kendi askerleri tarafından öldürülmesi, Yemen'de Eyyûbî egemenliği için dönüm noktası olmuş, Zeydî İmam'ın etkisini artırmıştır.

3.2. NÂSİR EYYÛB B. TUĞTEKİN (598-611/1202-1214)

Eyyûbîler yönetimde geleneksel miras sistemini benimsedikleri için,¹⁵⁷¹ el-Muiz İsmâil'in ölümünden sonra Tuğtekin'in oğlu¹⁵⁷² ve el-Muiz ile ana bir kardeş olan Nâsır,¹⁵⁷³ henüz 10 yaşına bile gelmemiş¹⁵⁷⁴ olmasına rağmen Yemen'deki Eyyûbî tahtına meşru varis olarak çıkarılmıştır.¹⁵⁷⁵

3.2.1. Atabeg Sungur'un Nâsır'ın Atabeg'i Olması

El-Muiz öldürüldüğünde Atabeg Sungur, efendisi Nâsır b. Tuğtekin'e ulaştı. Nâsır, henüz küçük bir çocuktü. Sungur, onu büyüten kişiydi. Bu nedenle ona "Atabeg" deniliyordu. Çünkü bu kelime sultanların çocuklarını yetiştirenler için kullanılmaktaydı.

¹⁵⁷⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 374.

¹⁵⁷¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 377.

¹⁵⁷² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 377.

¹⁵⁷³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 84. "Ana bir kardeş olan" ifadesi *Kitâbü's-Simţ*'taki "صنو" kelimesinin tercümesinden kaynaklanmaktadır. Bu Arapça kelime "ikiz çocuklar" içinde kullanılmaktadır. Ancak el-Muiz İsmâil ile Nâsır'ın ikiz kardeş olamayacağı açıktır. "صنو" kelimesinin diğer bir manası "aynı kökten gelme"dir. "Ana bir kardeş olan" ifadesi, bu mananın bir sonucudur.

¹⁵⁷⁴ Muhammed el-Kıbsî, *el-Laţâ'ifu's-Seniyye fî Ahbâri Memâliki'l-Yemeniyye*, thk. Hâlid Ebâ Zeyd el-Ezrâî, el- (San'a: Mektebetü'l-Cil el-Cedîd, 2005), 111. Ancak tarihi veriler ışığında 15 yaşında veya 20 yaşında olabileceği de değerlendirilebilir. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 395.

¹⁵⁷⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 377.

Nâsır, Taiz Kalesi'nde bulunuyordu. El-Muiz'in öldürülmesinden sonra hutbe Abbâsîler adına yeniden okutuldu.¹⁵⁷⁶

Atabeg Sungur, el-Muiz öldüğünde Hacce'den kalkarak Tihâme'ye ulaştı. Askerler ve Kürtler onu karşıladı. Sungur'u Melik Nâsır'a atabeg yaptılar.¹⁵⁷⁷

Atabeg Sungur, Kürtler tarafından yönetici olarak seçilmesi için davet edildiğinde İmam Abdullah b. Hamza ile olan yazışmalarını bırakıp sultanlığa olan arzusunu ortaya koydu. Bu kararı almasının nedeni Sultan Nâsır'ın küçük yaşta olmasıdır. Nâsır, Sungur'un himayesindeydi. Çünkü Sungur, Nâsır'ın annesi ile evliydi.¹⁵⁷⁸

Kürtler, çeşitli nedenlerle Sungur'u emir olarak tanımayı kabul ettiler. Bu kararları sayesinde el-Muiz'in öldürülmesinden dolayı bir cezaya çarptırılmak istemiyorlardı. Dahası Zebîd'deki mevcut makamlarını ve nüfuzlarını korumak istiyorlardı. Bunun yanı sıra Yemen'deki Eyyûbî yönetiminde ilk saflarda yer alma hedefleri vardı. Bu nedenlerle onlar Sungur'un liderliğini kabul ettiler.¹⁵⁷⁹

3.2.2. Sungur'un Nâsır ile Yazışması

Sultan Nâsır, el-Muiz öldürüldüğünde Sungur'a Taiz'e gelmesi için emir verdi. Sungur Taiz'e vardığında kendisine hediyeler sunularak saygıyla karşılandı. Rivayete göre Sungur Taiz'e çıktığında orduya, hem Melik Nâsır için hem de kendisi için sadâkat yemini ettirdi.¹⁵⁸⁰ Böylelikle Atabeg Sungur fiili olarak saltanatın nâibi oldu. Melik Nâsır'ın yaşı küçük olduğundan sadece ismi vardı.¹⁵⁸¹

Atabeg Sungur Aden'e geçerek buranın valisi olan, el-Muiz tarafından atanmış Şücaeddin Mihkâr'ı azletti. Yerine Emir Ber'aş'ı atadı.¹⁵⁸² Zebîd ve Kedrâ hariç Tihâme'ye Emir Hüsâmeddin Bektimur et-Temimî'yi,¹⁵⁸³ Zimâr ve Redâ'ya el-Buğuş el-Muazzamî'yi vali olarak atadı.¹⁵⁸⁴

¹⁵⁷⁶ Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 175. İbnü'd-Deyba', *Kurretü 'l-'Uyûn*, 344.

¹⁵⁷⁷ İbn Abdülmecîd, *Behçetü 'z Zaman*, 81. Atabeg Sungur, el-Muiz öldükten sonra mı Nâsır'a Atabeg oldu yoksa Nâsır tahta çıktıktan sonra mı atabeg oldu? Bu sorunun cevabını net olarak veremiyoruz. Her iki olasılık içinde bilgiler nakledilmiştir.

¹⁵⁷⁸ İbn Hâtim, *Kitâbü 's-Simţ*, 84.

¹⁵⁷⁹ Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 377.

¹⁵⁸⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü 's-Simţ*, 84-85.

¹⁵⁸¹ Surûrî, *el-Hayâtü 's-Siyâsiyye*, 378.

¹⁵⁸² İbn Hâtim, *Kitâbü 's-Simţ*, 85.

¹⁵⁸³ Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 17.

¹⁵⁸⁴ Hazrecî, *el- 'Ascedü 'l-Mesbûk*, 96.

Sungur, Vusâb'a Fahreddin Ebû Bekir Ali b. Resûl'u vali yaptı. Bunun kardeşi Bedreddin Hasan b. Resûl'u Reyme'ye¹⁵⁸⁵ atadı. Hab'a ise Emir-i Kebir Şemseddin Ali b. Resûl'u atadı. Kendisine vezir olarak Emir Ali b. Abdülvehhab'ı atadı.¹⁵⁸⁶ Atabeg Sungur değişik zamanlarda yapmış olduğu bu atamalarla Eyyûbî nüfûzunu tekrar ülkeye egemen kılmaya çalışmış, bölgelerinde bağımsız hareket etmeye çalışan valileri de azletmiştir.¹⁵⁸⁷

3.2.3. Alemüddin Verdesâr'ın Eyyûbî Safına Dönüşü

Emir Verdesâr, İmam Abdullah b. Hamza safında çok kalmadı. El-Muiz'in ölümünden sonra hem endişesi kalmadı hem de Eyyûbîlere karşı olan duruşu ile ilgili sebepler ortadan kalktı.¹⁵⁸⁸ Emir Verdesâr, maiyyetindeki insanların çokluğundan anlaşıldığı üzere -yaklaşık 260 köleye sahip idi.- Eyyûbî emirlerinin büyüklerindendi.¹⁵⁸⁹

El-Muiz'in ölümünden sonra San'a'daki Oğuzlar, Verdesâr'a yanlarına gelmesini talep iletti. İmam'dan izin alan Verdesâr ve adamları beraberce San'a'ya gitmek üzere Hûs kentinden ayrıldı.¹⁵⁹⁰

Verdesâr, San'a'daki Eyyûbîlerden gel talebini aldığında oradakiler İmam'a bağlı olmadıklarını ifade etmişlerdi. Aynı şekilde Tihâme'deki Eyyûbî büyükleri de benzer şekilde onunla yazıştılar. Verdesâr ise İmam'a, halkın ona itaat etme kararında olduğunu bildirdi. Böylece Yemen'e (Aşağı Yemen'e) yöneldi. Verdesâr, İmam'a itaat ediyormuş gibi davranarak bir oyun oynadı. El-Hakl'dan Atabeg Sungur'a mesajlar iletiyor, Sungur'dan yardım istiyor, şaşkın bir şekilde kaldığını belirtiyordu. Nakîl'e indiğinde ise İmam'ın bayrağını taşıyordu. Bu yüzden Nakîl ahalisi ona karşı koymaktan geri durdu.¹⁵⁹¹

Sungur ile Cened bölgesinde buluşmak üzere yola çıktı ve nihayetinde onunla buluştu. Verdesâr Cened'de üç gün kaldı, içki içmeye başladı. İmam'la yapmış olduğu anlaşmayı ve biatını bozdu.¹⁵⁹² Atabeg Sungur, Verdesâr'ı izzet-i ikram ile karşıladı. El-

¹⁵⁸⁵ Reyme: San'a'nın güneybatısında yer alan geniş bir bölge. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 794.

¹⁵⁸⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 105.

¹⁵⁸⁷ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 187.

¹⁵⁸⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 379.

¹⁵⁸⁹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 149.

¹⁵⁹⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/358. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 86. Kibî, *el-Lağâ'ifu's-Seniyye fî Ahbâri Memâliki'l-Yemeniyye*, 112.

¹⁵⁹¹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 94.

¹⁵⁹² İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 94- 95.

Bevn'den¹⁵⁹³ Nakîl'e kadar San'a şehrini ona iktâ etti. Bunun yanı sıra yirmi köle, yirmi at ve masrafları için 20 bin dinar verdi. Böylece Verdesâr'ın maiyyeti seksen atlıya ulaştı.¹⁵⁹⁴ İmam'la Verdesâr arasında ilişkilerin düşmanlığa dönüştüğü yeni bir dönem başladı.¹⁵⁹⁵

Her ne kadar Verdesâr, İmam Abdullah b. Hamza ile olan ahdini ve misakını bozsa da İmam onu tekrar kendisine tâbi olmaya davet etmiş, misakı bozmanın cezaya müstahak olduğunu bildirmiştir. Verdesâr, İmam'a zahirde muhabbet ediyormuşcasına onu oyalamayı sürdürdü.¹⁵⁹⁶

Nakîl-i Sayd'da Cenb aşiretinin büyüğünü yanına çeken Verdesâr, Zimâr'a ilerledi. Zimâr'da İmam'a bağlı olanlar Verdesâr'ın şerrinden korunmak için ona para teklif ettiler. Verdesâr buna yanaşmadı. İmam'ın taraftarları ile çatışarak Zimâr'a girdi. Sonrasında buranın ordusu da ona bağlılığını bildirdi.¹⁵⁹⁷

598 yılı Zilhicce'nin 13'ünde/1202 yılı Eylöl'ün 3'inde Verdesâr, San'a'ya girdi. Buradan İmam'la yazışarak hala onun iradesi altında olduğunu bildirdi.¹⁵⁹⁸ Böylelikle Zimâr ve San'a, İmam'ın orayı ele geçirmesinden sonra tekrar Eyyûbîlerin eline geçti.¹⁵⁹⁹

3.2.3.1. Verdesâr ile Benî Hâtîm Arasındaki Barış

Verdesâr San'a'yı ele geçirdikten sonra er-Rehbe'nin yarısı, mezralarının ve mallarının serbestiyeti konusunda Benî Hâtîm ile anlaşmaya vardı.¹⁶⁰⁰ Verdesâr'ın Benî Hâtîm'e yönelik bu hamlesinin amacı, onların İmam'a olan yardımlarını kesmektir.¹⁶⁰¹ Benî Hâtîm, el-Muiz İsmâîl'in ölümünden sonra İmam'a yanaşarak ona Oğuz (Eyyûbîler) ile anlaşmazlıklarını zikrediyordu. (Yani Oğuz'a düşmanmış izlenimini veriyordu.) Eyyûbîlerin üzerine yürüme fırsatı yakalamayı İmam'dan talep ediyordu.¹⁶⁰²

¹⁵⁹³ El-Bevn: Amrân şehrinin güneyinden Şuvâbe'ye' kadar uzanan ve yaklaşık 60 km uzunluğunda ve altı km genişliğinde dip ova. İki bölüme ayrılmıştır: Güney kısmında yer alan bölgesine el-Bevnü'l-Âla (yüksek Bevn) denir. Bu kısımda, Amrân, Kâah, Kârin, Za'fân gibi beldeler vardır. Bölgenin kuzeydoğusundaki kısmına ise Bevnü'l-Esfel (Alçak Bevn) denir. Sulayacak nehirlerden yoksun olsa da el-Bevn, Yemen'in en verimli vadilerinden biri olarak kabul edillir. Makḥafî, *Mu'cemü'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*, 1/217.

¹⁵⁹⁴ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 96.

¹⁵⁹⁵ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 189.

¹⁵⁹⁶ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 189 İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 96-98.

¹⁵⁹⁷ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 97.

¹⁵⁹⁸ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 97-98.

¹⁵⁹⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 381.

¹⁶⁰⁰ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 98.

¹⁶⁰¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 381.

¹⁶⁰² Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/381.

3.2.3.2. San'a Halkının Verdesâr'a Karşı Ayaklanması

Verdesâr kendisine tahsis edilen gelirleri toplamak amacıyla Kevkebân'a doğru yola çıktı. 599 yılı Cemaziyelahir ayının 2'sinde/1203 yılı Şubat ayının 16'sında Çarşamba günü San'a'da Zeydîler, Verdesâr'ın nâibi ve kardeşi Şemseddin'i yakaladılar. Tekrar Zeydî geleneğe göre ezan okudular. İsyanlarına destek için İmam'dan yardım talep ettiler. Bu durumu öğrenen Verdesâr San'a'ya yönelerek kuşattı. Onları yaptıklarından dolayı affedeceğini vaad etse de San'a halkı muhalefetini sürdürdü. Ancak İmam'ın yardıma gelen askerleri San'a'ya yaklaşmadı. Çünkü Verdesâr'ın askeri şehrin etrafını kuşatmıştı. Benî Şihâb ve diğer kabileler de Verdesâr'ın yanında saf tuttular. Atabeg Sungur'a olaylar iletildi. Atabeg Sungur, Verdesâr'a yardım için San'a'ya geldi. Halk pişman olup ondan eman dilediler. Atabeg Sungur San'a halkına mali ceza uygulayıp çekilse de Verdesâr intikam düşüncesiyle halka ağır işkenceler yaptı. Mallarını zorla sattırarak ellerinden aldı. San'a halkı Yemen'in çeşitli yerlerine dağılarak gitmek zorunda kaldılar.¹⁶⁰³

San'a ahalisinin Verdesâr'a karşı ayaklanması, Benî Hâtim için Zeydîler ile beraber Eyyûbîlere karşı kazanım elde etmek için fırsat doğursa da hatta San'a'ya yardım bahanesiyle Benî Hâtim, Zeydîleri Eyyûbîlere karşı kışkırtsa da¹⁶⁰⁴ Benî Hâtim istediği fırsatı elde edemedi. Ayrıca Benî Şihap ve Sinhân kabileleri daha önce "San'a ahalisi isyan ederse onlara ilk yardım eden biz oluruz." demelerine rağmen kuşatmada Verdesâr'ın yanında yer aldılar.¹⁶⁰⁵

3.2.3.3. Verdesâr'ın İmam Abdullah b. Hamza ile ilişkileri

598/1202 yılında Verdesâr'ın San'a'yı istilasından sonra İmam ve Verdesâr arasında pek çok çatışma oldu. Bazen Verdesâr İmam'a karşı zafer kazanıyor, bazen de İmam Verdesâr'a karşı zafer kazanıyor ve birbirlerini ülkedeki haklardan men ediyordu.¹⁶⁰⁶

Bu çatışmalar sürerken Atabeg Sungur ve Zeydîler arasında ateşkes yapıldı. 599/1203 yılındaki bu barış anlaşmasında sınır ve bölge taksimi yapıldı. Şöyle ki Bevnü'l-Âlâ ve Bevnu'l-Esfel Verdesâr'ın, Zâhir, Cenb ve Sa'de İmam'ın olacaktır.

¹⁶⁰³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 100-101. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/374-375. Kibî, *el-Laṭâ'ifu's-Seniyye fî Ahbâri Memâlikî'l-Yemeniyye*, 115.

¹⁶⁰⁴ Kibî, *el-Laṭâ'ifu's-Seniyye fî Ahbâri Memâlikî'l-Yemeniyye*, 115. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/374.

¹⁶⁰⁵ Kibî, *el-Laṭâ'ifu's-Seniyye fî Ahbâri Memâlikî'l-Yemeniyye*, 115.

¹⁶⁰⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 101.

Bunun dışında İmam, Verdesâr'a her yıl 100 yük dövülmüş demir ve 20 at verecektir.¹⁶⁰⁷ Ancak bu barış birkaç ay sonra bozuldu.¹⁶⁰⁸ Çünkü Verdesâr, İmam'la yapılan barış antlaşmasında konu olarak yer alan Benî Hâtim beldelerine yürüdü.¹⁶⁰⁹ Bir de İmam, el-Karabalî el-Eyyûbî'den kendi tarafına katılmasını talep etti. Verdesâr bunu barışı bozucu bir hareket olarak değerlendirdi.¹⁶¹⁰ Her iki tarafta birbirlerini barışı bozucu taraf olarak itham etti. Ancak bu barış Atabeg Sungur'un araya girmesiyle tekrar yürürlüğe girdi.¹⁶¹¹

600/1204 yılında Verdesâr San'a'nın kuzeyindeki pek çok bölgeye saldırdı. İmam'ın taraftarlarıyla büyük çatışmalara girdi. Bu çatışmaların en önemlisi 8 Şaban 600 /11 Nisan 1204 tarihinde Matar'da gerçekleşti. Verdesâr komutasındaki Eyyûbî ordusu İmam'ın kardeşi İbrahim'in komutasındaki orduyu yendi. İbrahim de dâhil olmak üzere pek çok kişi bu savaşta öldü.¹⁶¹² Bu savaşa "Nısf Günü" denilmektedir. Çatışmanın bir alanını da el-Bevnü'l-Âla oldu. Bu çatışmaya da "Ukâr Günü" denilmiştir.¹⁶¹³ Çatışmalar devam ederken 601/1204 yılında tekrar ateşkes yapıldı. İmam, Verdesâr'a Kevkebân'ı teslim edecek, karşılığında Verdesâr da İmam'a beş bin Sebe dinarı ile İmam'ın elinden alınan köyleri ve beldeleri geri verecekti. Yani Mütre beldesi, Haşeb köylerinin bir tarafı ve Hâşid bölgesi, Benî Züheyr bölgesi, Selâ Kalesi bölgesi, Bukr Kalesi bölgesi ve Kevkebân'ın batısının yarısı gibi yerleri.¹⁶¹⁴ Bu ateşkes iki yıllığına yapıldı.¹⁶¹⁵ Bu anlaşma Atabeg Sungur tarafından kabul edilmedi. Bukr Kalesi'ni talep etti. Sa'de'ye çıkmak istedi. Verdesâr ise bu ateşkesin devamını istedi. Ancak bu barış birkaç gün sürdü.¹⁶¹⁶ Atabeg Sungur bu anlaşmadan memnun olmadığı için İmam'ın birçok bölgesini ele geçirdi. Verdesâr da İmam'a karşı savaşılmaya devam etti.¹⁶¹⁷

602/1205 tarihinde İmam'la Verdesâr on yıl sürecek bir barış antlaşmasını kabul ettiler. Verdesâr elinde bulunan rehineleri İmam'a teslim edecekti. İmam da Verdesâr'a

¹⁶⁰⁷ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 102-103.

¹⁶⁰⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 384.

¹⁶⁰⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/383.

¹⁶¹⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 385. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 106.

¹⁶¹¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 365.

¹⁶¹² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 106. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/384-385.

¹⁶¹³ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 177.

¹⁶¹⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 113.

¹⁶¹⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 117.

¹⁶¹⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 118.

¹⁶¹⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 386.

15 at ve 15 katır verecekti.¹⁶¹⁸ Bu barış anlaşması da uzun sürmedi. 603/1206 yılında iki taraf arasında çatışma başladı. Daha önce bilinen hal üzere anlaşarak bu çatışmalar tekrar sona erdi.¹⁶¹⁹ Verdesâr tarafından alınan San'a'nın batı kısmındaki yerlerde Eyyûbîler tam egemenlik kuramadı. Bu yerlerin çoğu tekrar İmam'ın idaresine geçti, çatışmalar devam etti. Anlaşılan şu ki San'a'nın batısı ve kuzeyi Eyyûbîler ve İmam arasında çatışma alanı olmuştur. Verdesâr tarafından verilen barış teminatına da uyulmadı.¹⁶²⁰

3.2.4. Atabeg Sungur

Atabeg Sungur, cesareti ve başarılı siyaseti ile tanınmıştır.¹⁶²¹ Sungur, Eyyûbî komutanlarıyla olan ilişkilerinde genellikle uzlaşmacı tavır sergilemiştir. Ancak Zebîd'de bulunan Kürtler el-Muiz'i öldürdüklerinden dolayı ve sürekli isyan ettikleri için Atabeg Sungur'un yönetimine tehdit oluşturmuşlardır.¹⁶²²

3.2.4.1. Atabeg Sungur ve Zebîd'deki Kürtler ve Kürt İsyanı

599 yılı Cemaziyelâhir ayının 2'sinde /1203 yılı Şubat ayının 16'sında San'a'da Verdesâr'a isyan eden Zeydîlere karşı hareket eden Atabeg Sungur, isyanın bastırılmasından sonra Berâş, Fedde üzerinden harekete geçti. Aynı ayın 23'ünde Mihlâf'a (Taiz'e) vardı. Bu tarihte Sungur ile Kürtler arasındaki uzlaşma bozuldu. Zebîd'de Kürtler başına buyruk hareket ederek zorbalık ediyorlardı. Sungur Verdesâr'a, İmam Abdullah b. Hamza ile anlaşmaya varmasını, ardından da Kürtler'in üzerine yürümek kastıyla Zebîd'e gelmesini emretti.¹⁶²³ Sungur ve Verdesâr, Zebîd'e ilerlediler. Kürtler bu durumu görünce onlara karşı mevzilendiler. İki taraf şehrin kapısında savaşa tutuştular.¹⁶²⁴ İlk saldırıda Atabeg Sungur'un askerleri yenilgiye uğrasa da Verdesâr'ın güçleri yerlerinde sabit şekilde durdular. Sonradan Sungur'un kuvvetleri yerlerine döndü. Eyyûbîler tekrar saldırıya geçtiler. Kürtler ağır bir yenilgi aldı. Büyük bir kısmı öldürüldü. 599 yılı Zilkâde/1203 yılı Temmuz ayında Zebîd ele geçirildi. Sungur, el-Muiz'in medresesini kapattı; Şâfiî fakihlerini oradan ihraç etti.

¹⁶¹⁸ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 130.

¹⁶¹⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 386.

¹⁶²⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 386.

¹⁶²¹ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 175.

¹⁶²² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 387.

¹⁶²³ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 167.

¹⁶²⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 103.

Buranın vakfının geliri Mekke'deki Hanefî makamına sarf edildi.¹⁶²⁵ Kürtlerden bir cemaati tutukladı. Bunlar el-Muiz'i öldüren kimselerdi. Boyunları vuruldu. Bunların arasında Dakîk, Hinduva gibi meşhur kişiler de vardı.¹⁶²⁶

3.2.4.2. Atabeg Sungur ve Aden Valisi Ber'aş'ın İsyanı

Atabeg Sungur, Ber'aş'ı Aden'e vali olarak atamıştı. Ne var ki o, Sungur'a isyan bayrağını açtı.¹⁶²⁷ Atabeg Sungur ve Aden valisi Ber'aş'ın arasında anlaşmazlık gün yüzüne çıktı. Olay şöyle cereyan etti: Zebîd'de Kürtler isyan ederken Sungur ordusunu finanse etmek için Bekdemir Seyfi'yi¹⁶²⁸ Aden valisi Ber'aş'tan para almak için gönderdi. Bekdemir Seyfi'ye torbalar teslim edildi. Ancak torbalardan demir ve bakır paralar çıktı. Bu durum Atabeg Sungur'u öfkелendirdi.¹⁶²⁹ Sungur bu esnada Kürtlerin isyanı ile meşgul olduğu için bizzat müdahale edemedi. Şihâb'ı Aden'e gönderdi. Şihâb, Ber'aş meselesiyle ilgilenmeye başladı. Dümlüve'nin yöneticisi Necâh, bu isyanda Ber'aş'a yardım ediyordu. Atabeg Sungur Zebîd'deki Kürt isyanını bastırdıktan sonra Aden'e yöneldi. Oraya varınca kamp kurup şehri kuşatma altına aldı. Malzeme tedariki kesildi. Aden'de halk büyük bir sıkıntıya düştü. Ber'aş bu durum karşısında çaresiz kaldı. Atabeg'e mektup gönderip kendisi ve Aden halkı için eman istedi. Atabeg ona bu emanı verdi. Buna ilaveten Lehic bölgesinde bir kaleyi de ona verdi. Birkaç ay sonra Ber'aş bu kalede vefat etti.¹⁶³⁰

3.2.4.3. Atabeg Sungur ve Necâh

Atabeg Sungur, Taiz'e yakın olmasına rağmen Dümlüve'de kendisine karşı isyan eden Necâh ile hemen ilgilenmedi. Zaten Necâh da Atabeg Sungur'a karşı çıkmanın faydasız olduğunu anladı. Sungur'la arasında anlaşma oldu.¹⁶³¹ Akabinde Sungur ona Lehic ve Ebyen'i iktâ olarak verdi. Böylelikle Eyyûbîler içerisinde Sungur'a karşı olanların muhalefeti de sona ermiş oldu.¹⁶³²

¹⁶²⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/380.

¹⁶²⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 104.

¹⁶²⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 388-389.

¹⁶²⁸ Yahyâ b. Hüseyin, Bekdemir ismini 'Yekdemir' olarak imla etmektedir. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/396.

¹⁶²⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 104.

¹⁶³⁰ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 195.

¹⁶³¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 390.

¹⁶³² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 119.

3.2.4.4. Atabeg Sungur ve Vusâb Ehli

Atabeg Sungur, Zebîd'de iken Vusâb halkının isyanıyla karşılaştı. Bu isyan Vusâb halkının ağır mali yükümlülüklerinden kaynaklanıyordu.¹⁶³³ Vusâb halkı çevre kabilelerden yardım aldı. Sungur San'a valisi Verdesâr'dan yardım istedi. 604 Rabiulevvel/1207 Eylül ayında Sungur ve Verdesâr'ın kuvvetleri ed-Diğârî bölgesinde buluştu. Bunun üzerine Eyyûbî güçlerle Vusâb ahalisi karşı karşıya geldi. Eyyûbî güçleri yenildiler. Vusâb halkı Eyyûbîlerin tekrar geri gelmesinden korktular. Eyyûbîler çekilse de Vusâb halkı sonradan Atabeg Sungur'dan barış ve af istedi. Atabeg de bu isteği olumlu yanıtlayarak onları affetti, topraklarını onlara iade etti.¹⁶³⁴

3.2.4.5. Atabeg Sungur'un Sa'de'yi Zaptı

Atabeg Sungur 601 yılı Receb ayının 16'sında /1205 yılı Mart ayının 8'inde Taiz'de Sultan Nâsır için büyük bir ziyafet verdi. Ardından Sa'de'ye yöneldi. Ancak Zimâr'dan geri döndü. Bu dönüş, bölge yöneticilerini usandırdı. Çünkü onlar onun Sa'de'ye gitmesini istiyor, bunu sürekli teşvik ediyorlardı. Bu sırada Bişr b. Hâtim de Oğuzlarla (Eyyûbîlerle) iyi ilişkiler geliştirmişti. O da bölgenin ele geçirilmesi ve oradakileri kovma konusunda kararlıydı. San'a'daki Verdesâr'a Cevf ve Zâhir halkından mektuplar geliyor, onlar da aynı şeyi talep ediyordu. Dahası şeriflerden Benî Kâsım ailesi Verdesâr ile yazışlıyordu. Saldırı için bütün gerekçeler artık bir araya geldi. Sultan Bişr b. Hatim de bu sefere katıldı. Sa'de'ye yönelindi. Zimâr'a girildi. Ardından 601 yılı Recep ayının 16'sında /1205 yılı Mart ayının 8'inde San'a'ya girildi. Her taraftan halk Atabeg Sungur'a yöneldi. Bu durum her tarafa yayıldı. İmam Abdullah için zor bir durumdu. Halk Oğuz'dan (Eyyûbîlerden) korktu. Bunun için İmam'ı terk ettiler. Eyyûbîler Zîfâr'a yöneldi. Buradan Cevf'e geldiler. Halk Eyyûbîlere boyun eğdi. Sa'de'ye varıldı. Şaban'ın 13'ünde/Nisan ayının 8'inde Eyyûbîler Sa'de'ye girdi. Burada bulunan İmam'ın evini tahrip ettiler.¹⁶³⁵ Sa'de'yi ele geçiren Atabeg Sungur hutbeyi Abbâsîler adına okuttu.¹⁶³⁶ Esedüddin Sungur'u da Sa'de'ye vali olarak atadı.¹⁶³⁷

¹⁶³³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 390.

¹⁶³⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 133-135.

¹⁶³⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 119-120.

¹⁶³⁶ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/386.

¹⁶³⁷ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 123.

Atabeg Sungur'un Zeydî İmam Abdullah b. Hamza'nın yönetici olduğu bölgelerde kolaylıkla ilerlemesi ve direnişle karşılaşmaması, İmam'ın ona karşı mukâvemet gösterecek gücü olmamasındandır. Atabeg Sungur Sa'de'den çıktı. Hacce Behnûm'da yer alan el-Hamûs'a yöneldi. Oradan Tihâme bölgesindeki Haraz tarafına gitti. Burada el-Müeyyed b. Kâsım, Atabeg'in yanına geldi. Ona bağlılığını arz etti. Atabeg de onu buraya yönetici atadı. Benî Şâver bölgesine yönelerek birçok köyü kuvvet kullanarak ele geçirdi. Atabeg Sungur Yemen'in üst bölgelerine yaptığı seferlerle Eyyûbî kontrolünü buralarda sağladı. Ancak yeterli askeri birlik bırakılmadığı için bu kontrol kısa sürdü. İmam ve destekçileri bu bölgeleri geri almak için harekete geçti. Seferlerin amacı Eyyûbî egemenliğini sürdürmek ve İmam'ın gücünü zayıflatmaktı.¹⁶³⁸

Zeydîler ile yapılan barışın bozulması akabinde Atabeg Sungur üçüncü kez Taiz'den Zebîd'e oradan da San'a'ya geçti. Şibân Kevkebân'a sonra Zâhir bölgesine geçerek Cevf'e vardı. Kendisine karşı koyacak güçlerle burada harbe tutuştu. Tekrar Zeydîler ile barış tesis edildi. 4. Kez Taiz'den Zebîd'e oradan da 608/1211 yılında San'a'ya girdi. Buradan Aden'e yöneldi. Hadramut'a geçti. Burayı ele geçirdi.¹⁶³⁹ Atabeg Sungur böylelikle her yıl düzenli olarak Yemen'in üst bölgelerine yani İmam'ın idaresi altında olan bölgelere sefer düzenledi. Atabeg Sungur 609 yılı Rabiulahir/1212 Ağustos ayında Taiz'de vefat etti. İnşa ettiği medresede defnedildi.¹⁶⁴⁰ Zebîd'de ve Taiz'de medrese bina etmiş; birini Şâfilere, birini Hanefilere tahsis etmişti.¹⁶⁴¹

3.2.5. Atabeg Sungur Öldükten Sonra Nâsır

Atabeg Sungur'un ölümünden sonra Nâsır müstakil duruma geçti. Yaşı 15'e varmıştı.¹⁶⁴² Gâzi b. Cibril'i kendisine Sahibü'l-Bab'ı (Protokol Sorumlusu) yapmıştı.¹⁶⁴³ İlaveten üstâdü'd-dâr¹⁶⁴⁴ ve atabeg görevlerine de getirdi. Bu nedenle Gâzi, pek çok

¹⁶³⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 392-393.

¹⁶³⁹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 144-147.

¹⁶⁴⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/395. Vefat tarihi Hicrî 608 olarak da verilmektedir. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 347.

¹⁶⁴¹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 347.

¹⁶⁴² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 152. Ancak Nâsır'ın el-Muiz öldüğünde ve tahta geçtiğinde yaşı ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmede, tarihi veriler ışığında Nâsır'ın el-Muiz öldüğünde 15 yaşında veya 20 yaşında olabileceği de belirtilmiştir. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 395.

¹⁶⁴³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 148. Sahibü'l-Bab için bakınız: TDV İslâm Ansiklopedisi Sahibü'l-Bab maddesi.

işte söz sahibi oldu.¹⁶⁴⁵ Pek çok komutanı ve emiri zehirlemeye çalıştı. Hatta çoğunu ortadan kaldırdı. İlk iş olarak Şihâb el-Cezerî, istişare sonucu alınan karar sonrasında Verdesâr tarafından boğularak katledildi. Verdesâr, Melik Nâsır'ın yanına Taiz'e geldi. Nâsır onu iyi bir şekilde karşıladı. Semedân Kalesi'ni ona verdi. Ardından Mehcem'in valisi Bekdemir, Nâsır ve Verdesâr'ın ittifakıyla katledilmek istendi. Bu durumdan Nâsır ve Bekdemir'in adamları memnun olmadılar. Onun haksız yere öldürüleceğini düşündüler. Bekdemir yüzünden bu durumun kendilerine de şamil olmasından korkarak bazıları isyan etti. Bekdemir'in öldürülmesinin tasarlanması konusunda Nâsır'ı ayartan Verdesâr olmuştur. Nâsır'ın adamlarından elli ve daha fazlası Emir Bekdemir'e katılmak için Zenâyib'e gittiler. Bu emirler Bedreddin Sungur ed-Devâhî ve Esedüddin Karasungur idi. Nâsır adamları arasında sıkıntı doğmasından korktu. Nâsır, Bekdemir'den ele geçirdiği mallarla beraber Zebîd'e ardından Taiz'e geçti. Verdesâr da San'a'ya gitti.¹⁶⁴⁶

Bekdemir ve onun yanına geçenlere gelince; onlar Tihâme bölgesinde karışıklığa sebep oldular. Zeydî İmam'la yazışarak ona katılmayı istediler. Melik Nâsır bu durumu öğrendi. Verdesâr da San'a'dan tekrar Melik Nâsır'ın yanına gelerek birlikte Bekdemir'e karşı harekete geçtiler. Bekdemir de bu durumdan haberdar oldu. Bura bölgesine geçti. Oradan kendini savunmaya başladı. Nâsır ve Verdesâr ikilisiyle karşı karşıya gelen Bekdemir, bunlarla pek çok çatışma yaşadı. Sonunda barış sağlandı. Bekdemir'e 40 bin miskal hayvanın değeri ve Yemen'den Şam'a geçmek için de eman ve garanti verilecekti. Bu kabul edildi. Bekdemir beraberinde Karasungur ile Şam'a gitti. Sungur ed-Devâhî ise Nâsır'dan af diledi ve onun hizmetine girdi.¹⁶⁴⁷

Verdesâr öldükten sonra Gâzi b. Cibril devlet işlerinde müstakil hale geldi. Melik Nâsır ile beraber 610 yılı Zilkade /1214 yılı Nisan ayında San'a'ya geldi. Halkla beraber olduktan sonra Nâsır, Verdesâr'ın malına ve memlûkuna el koydu. Nâsır Verdesâr'ın bazı adamlarını tutukladı. Bazıları da kaçtılar. Sonra Nâsır, İmam Abdullah b. Hamza ile savaşmak için San'a'dan çıktı. Cirâf bölgesinde kamp kurdu. Burada - rivayete göre- iktidar gücünü elde etmek isteyen Gâzi b. Cibril, Nâsır'ı zehirledi.

¹⁶⁴⁴ Üstâdüddâr: Bazı müslüman devletlerde sarayın ve sultan emlâkinin idaresinden sorumlu görevli. Üstad kelimesi Arapça'ya üstad olarak geçtiği düşünülmektedir. Fatih Yahya Ayaz, "Üstâdüddâr" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/393-395.

¹⁶⁴⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 395.

¹⁶⁴⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 148-151.

¹⁶⁴⁷ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 151-152. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/396.

San'a'ya tekrar gelmek zorunda kalan Nâsır bir iki gün içinde 10 Muharrem 611 Cuma gününde /22 Mayıs 1214 tarihinde vefat etti.¹⁶⁴⁸

Nâsır iktidar döneminde bağımsız hareket etmeye çalışsa da devlet yönetimindeki tecrübesizliğinden dolayı bunu gerçekleştiremedi.¹⁶⁴⁹ Veziri Gâzi iktidarı ele geçirmeyi arzuladığı için Nâsır'ı zehirledi.¹⁶⁵⁰

3.2.5.1. Nâsır'ın Ölümünden Sonra Siyasî Durum

Gâzi Cibril askerlerle ittifak kurarak sultayı ele geçirdi. San'a'dan ayrıldıktan sonra Suhûl'a vardığında Araplar etrafını sardı. Mallarını yağmaladılar. İb şehrine kendine sâdik adamlarıyla beraber ulaşabildi. Daha öncesinde Hab Kalesi'nde saldırıya uğramıştı. Bu olay şöyle gerçekleşti: Nâsır'ın annesi Hab Kalesi'nde bulunuyordu. Adamlarını kaleye çıkardı ve onları Gâzi'ye karşı kışkırttı. Bu adamlar Gâzi b. Cibril'e saldırdılar. İb şehrinde de aynı şekilde Gâzi'ye saldırıldı ve Gâzi b. Cibril bu saldırıda öldü. Nâsır'dan üç gün sonra öldüğü veya bir yıl içinde vefat ettiği rivayet edilmiştir.¹⁶⁵¹

İb şehrindeki askerler kendi aralarında çıkan karar ile Gâzi'yi öldürdüler. Bunu Nâsır'ın annesine yakınlık için yaptılar.¹⁶⁵² Nâsır'ın ölümü ve ardından gelen dönemde Eyyûbî liderleri arasında büyük bir kargaşa yaşandı. Liderler arasında suikast girişimi yaygınlaştı. Atabeg Sungur'un ölümünden sonra Nâsır gençliği ve siyasî tecrübesizliği nedeniyle birlik tesis edilemedi.¹⁶⁵³ Sultan Nâsır'ın ve ardından Gâzi b. Cibril'in ölümünden sonra Eyyûbî emirleri, Nâsır'ın kardeşlerinin kararına uyarak kendilerine sultan olarak Mücahid isimli şahsı seçtiler.¹⁶⁵⁴

3.3. SÜLEYMAN B. TAKİYÜDDİN

Gâzi b. Cibril'in ölümünden sonra Taiz'deki Oğuzların yönetimini kadınlar devraldı. Bu sırada Eyyûbî ailesinden Süleyman b. Takiyüddin adında biri Yemen'e geldi. Sufi olarak bilinen bu kişi geçen yıl hac zamanı Mekke'ye gitmişti. Hacdan sonra hac emriyle birlikte Yemen'e geldi. Zebîd'e geldiğinde orada olan Oğuzlar ondan

¹⁶⁴⁸ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 152.

¹⁶⁴⁹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 395.

¹⁶⁵⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/398-399. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 152 . İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 348.

¹⁶⁵¹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 348.

¹⁶⁵² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 153.

¹⁶⁵³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 397.

¹⁶⁵⁴ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 154.

yönetimi üstlenmesini¹⁶⁵⁵ istediler. Fakat o bunu kabul etmedi. Israrla onu Taiz'e götürdüler. Mücahid, Eyyûbî kadınlarının onayı olmadan Süleyman'ı yakaladı. Fakat hânedan kadınları buna kızdı ve Süleyman'ı Taiz Kalesi'nden serbest bıraktılar. Süleyman'ı Nâsır'ın annesi Zeynep veya el-Muiz'in kızıyla evlendirdiler. Mücahid kendi güvenliği için korkuya kapıldı. Bir grup adamıyla birlikte Semedân Kalesi'ne çekildi. 611 yılı Safer /1214 yılı Haziran ayında¹⁶⁵⁶ Süleyman böylelikle idareyi ele aldı. San'a ve Zimâr'a kendi adamlarını atadı.¹⁶⁵⁷

Taiz'e yakın Sabır ahalisi Süleyman b. Takiyüddin'e isyan etti. Süleyman'ın gönderdiği orduyu yendiler. Ordusunun başındaki iki komutanı da öldürdüler.¹⁶⁵⁸ Ordu bu olan bitene rağmen Sabır'ı ele geçirebildi. Mücahid, Süleyman'ın bazı bölgelere yöneldiğini duyunca, Taiz'de Süleyman'ın yerine geçmeye karar verdi. Süleyman Taiz'den çıkmadan Mücahid, Taiz'e girdi. Lakin Süleyman onu yakalayıp hapse attı. Mallarına el koydu. Bir süre sonra da Mücahid öldürüldü.¹⁶⁵⁹

611 yılı Rabiulevvel/1214 yılı Ağustos ayında Tihâme'deki Sehle ahalisi Süleyman'a başkaldırdı. Üzerlerine gönderilen ordu sayesinde Süleyman'a boyun eğdiler. Aynı tarihte Mihlâf-ı Süleymanî'nin yöneticisi Emir Müeyyed, Tihâme'deki Mehâlib bölgesine saldırdı. Zeydî İmam Abdullah ile beraber oldu.¹⁶⁶⁰ Emir Bedreddin Hasan b. Resûl, Süleyman tarafından San'a'ya atandı. Ardından da onun tutuklanmasını emretti. San'a yerine Dümlüve'ye giden Emir Bedreddin için araya girildi. Süleyman ona karşı kinini gizlese de yapılan tavassuttan dolayı güvence verdi. Emir Bedreddin San'a'ya vardığında Süleyman tekrar onu için ordu hazırladı. Tekrar tutuklanmasını emretti. Durumu haber alan Bedreddin Tihâme'deki Kedrâ'ya ulaştığında Süleyman'ın ordusuyla karşı karşıya geldi. Bu çarpışmada zafer kazanan Emir Bedreddin oldu. Süleyman onunla uzlaşmak zorunda kaldı.¹⁶⁶¹

Süleyman'a karşı Tihâme bölgesindeki Oğuzlar arasında fikir ayrılığı çıktı. Bu ayrılığa sebep şudur: Süleyman, hasmı olan bir adamı cezalandırmak istedi. Bu adam, Oğuzlardan Etemboğa Sungura sığındı. Etemboğa bu adam için Süleyman'dan eman istedi. Süleyman bunu kabul etmedi. Süleyman bu adamı ansızın tutukladı. Oğuzlar

¹⁶⁵⁵ Ayrıca nesebi de tahkik edilmişti. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 159.

¹⁶⁵⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 159.

¹⁶⁵⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/401-402. Benzer bilgiler için: İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 159.

¹⁶⁵⁸ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 159-160.

¹⁶⁵⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/402.

¹⁶⁶⁰ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simţ*, 160-161.

¹⁶⁶¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/401-402

bunun üzerine ellerinde silahlarıyla Zebîd'den çıktılar. Süleyman ise onların peşine düştü. İki taraf en-Naciye bölgesinde karşı karşıya geldiler. Süleyman'ın askeri bozguna uğradı. Ardından Oğuzlar Mehâlib'e vardılar ve İmam'a katılmak istediklerini bildirdiler.¹⁶⁶²

Bu arada İmam Abdullah b. Hamza Yemen'in başında güçlü bir şahsiyetin olmamasından faydalanarak 611/1214 yılında Yemen'in üst bölgesindeki sınırlarını genişletti.¹⁶⁶³ Böyle bir siyasî ortam içerisinde 611 yılı Zilhicce/1215 yılı Nisan-Mayıs ayında Melik Mesud b. Melikü'l-Kamil'in Yemen'e geleceği haberi Yemen'de yankılandı.¹⁶⁶⁴

3.4. MELİK MESUD B. MELİKÜ'L-KAMİL: MERKEZİ OTORİTEYİ YENİDEN TESİS ETME ÇABALARI (612-626/1215-1229)

Mısır'daki Eyyûbîler Yemen egemenliğinin sürdürülmesi konusunda ihtimam gösterdiler. Bundan dolayı Yemen'e askerî bir birlik gönderdiler.¹⁶⁶⁵

Melik Mesud b. Melikü'l-Kamil 611 Ramazan /1215 Ocak ayında Mısır'dan Yemen'e doğru harekete geçti. Deniz yoluyla Cidde'ye oradan umre ziyareti ve hac farızası için Mekke'ye vardı. 611 yılı Zilkade/1215 yılı Nisan ayında Mekke'ye ulaşmıştı. Mekke'den Yemen'e yöneldi. Er-Râhe mıntıkasına vardığında Müeyyed b. Kâsım (Mihlâf-ı Süleymanî'nin yöneticisi) onu karşıladı. Mesud, ona ihsanda bulunarak onu ödüllendirdi.¹⁶⁶⁶

Hasan b. Muhammed en-Nessac adlı Mutarrifiyye fırkasından bir kişi Abbâsî halifesine mektup gönderdi. Halife de Mısır'ın sultanına Yemen için hazırlık yapmasını emretti. Melik Mesud o sırada buluş çağında genç birisiydi. Mesud'un atabegi Cemaleddin Fuleyt¹⁶⁶⁷ idi. Mektupta en-Nessac Yemen'de pek çok bölgeyi yöneten Zeydî İmam Abdullah'ın durdurulması ve ülkedeki tasallutunun bitirilmesini istiyordu.¹⁶⁶⁸ Mısır'da Eyyûbî Sultanı Melikü'l-Âdil Yemen'de olan biteni haber aldığı anda yani el-Muiz'in katledilmesi, Melik Nâsır'ın zehirlenmesi ve benzeri olayları öğrendiğinde düzeni sağlaması için torunu Melik Mesud'u ordu ile Yemen'e gönderdi.

¹⁶⁶² İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 162-163.

¹⁶⁶³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 400.

¹⁶⁶⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/403.

¹⁶⁶⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 401.

¹⁶⁶⁶ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fi'l-Yemen*, 246 . İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 166.

¹⁶⁶⁷ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/403.

¹⁶⁶⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 401.

Mesud, Melikü'l-Âdil'in oğlu Melikü'l-Kamil'in oğludur. Tam ismi Melikü'l-Mesud Selâhaddin Yusuf 'dur.¹⁶⁶⁹

Zebîd'deki Oğuzlar -içlerinde Süleyman da vardı- Mesud'un gelişini duyduklarında onu karşılamak için Zebîd'den ayrıldılar. Süleyman'ın Taiz'e sığınmaktan başka çaresi kalmadı. Oğuzlar Heliyye bölgesinde kamp kuran Melik Mesud'a ulaştılar Melik Mesud onlara saygılı davrandı. Onları onurlandırarak onlara ikram etti.¹⁶⁷⁰ Beraberce Zebîd'e 612 yılı Muharrem/1215 yılı Mayıs ayında geldiler.¹⁶⁷¹ Mesud Darü'l-Sultanî'de ikamet etti.¹⁶⁷² Melik Mesud, deniz yoluyla getirilen erzaklar gelinceye kadar burada kaldı. Ardından Taiz'e yöneldiler. Melik Mesud Taiz'de tahassun etmiş Süleyman ile sulh etmek istedi; dağları ona bırakıp tehâimleri (alçak bölgeleri, düzlük ovaları) kendi almak istedi.¹⁶⁷³ Eyyûbî komutanlarından Emir Bedreddin Hasan b. Ali b. Resûl onu bu düşünceden vazgeçirdi ve onu Taiz'e çıkmaya teşvik etti.¹⁶⁷⁴ Bir de Süleyman'ın tutuklanmasını tavsiye etti.¹⁶⁷⁵ 612 yılı Safer/1215 yılı Haziran ayında Taiz'e çıkıldı. Süleyman burada yakalanarak Mısır'a sürgün edildi.¹⁶⁷⁶

Eyyûbî komutanları Mesud'u karşıladığında Mesud bu komutanları bazı mıntıkalara vali olarak atayarak bazı bölgelerin iktâlarını onlara verdi.¹⁶⁷⁷

3.4.1. Yemen'in Yukarı Bölgelerine Seferler

Mesud'un Atabegi Cemaleddin Fuleyt komutasındaki ordu, İmam Abdullah'ın ele geçirdiği yerleri (Yukarı Yemen'deki) ele geçirmek için bu cihete yöneldi¹⁶⁷⁸ Fuleyt, orduyla Zimâr'a vardı. Suhûl ve Hukûl kabileleri ona tâbi olduklarını açıkladılar. Fuleyt de onlara ihsanda bulundu. Ardından San'a'ya yöneldi. 612 yılı Rabiulahir/1215 yılı Ağustos ayında San'a'ya girdi.¹⁶⁷⁹ San'a mukâvemetsiz olarak ele geçirildi. Burada İmam Abdullah b. Hamza'nın iktidarı da sona erdi.¹⁶⁸⁰ Ardından Beyt-i Enam'a

¹⁶⁶⁹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 349-350. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 180.

¹⁶⁷⁰ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 166.

¹⁶⁷¹ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 351. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 167.

¹⁶⁷² Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 181.

¹⁶⁷³ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 171.

¹⁶⁷⁴ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 181.

¹⁶⁷⁵ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 167.

¹⁶⁷⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 167.

¹⁶⁷⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 493. İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 167.

¹⁶⁷⁸ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 249. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 403.

¹⁶⁷⁹ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 168.

¹⁶⁸⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 404.

yönelerek burayı ele geçirdi. Şibâm'a yöneldi. Şibâm'dakilerle harbe tutuştu. El-Humeyriyye ve Mesâni' bölgelerine yöneldi.¹⁶⁸¹ Buraların ahalisi Eyyûbîlere boyun eğdi.¹⁶⁸²

Atabeg Fuleyt San'a'ya dönmesinin üzerinden çok geçmeden tekrar İmam Abdullah ile savaşa yöneldi. Muda' bölgesine vardığında İmam'la Fuleyt arasında yazışma cereyan etti.¹⁶⁸³ İmam'ın Fuleyt'e karşı koyma gücü bulunmuyordu.¹⁶⁸⁴ Aralarında anlaşma yapıldı; İmam, elindeki rehineleri serbest bırakacak, her ay 20 at ve deveyi Eyyûbîlere verecek. Aynı şekilde Fuleyt'te elindeki rehineleri serbest bırakacaktı. Anlaşmanın süresi on üç aydı. Bu anlaşma, 7 Muharrem 613/26 Nisan 1216 tarihinde gerçekleşti.¹⁶⁸⁵

Fuleyt San'a'nın yönetimini Cemaleddin Konca'ya bıraktı ve ona 300 Süvari verdi. Kendisi Yemen'e (Taiz'e) döndü. 613/1216 yılının sonuna kadar Taiz'de kaldı. Ülkenin ahvalinin değiştiği bilgisi Fuleyt'e ulaştı Ordu techiz etti. Nakıl bölgesine yöneldi. Buranın halkı ona bağlılıklarını bildirdiler. Ancak Fazl ve Râşid isimli iki şeyh, ona itaat etmedi. İmam'ın yanında olmakta ısrar ettiler. Hatta Oğuzların (Eyyûbîlerin) arka tarafından yollarını kestiler ve Kinen Kalesi'nde tahassun ettiler.¹⁶⁸⁶ San'a ve Yemen'in aşağı bölgelerinin arasındaki bağlantıyı kopardılar.¹⁶⁸⁷ İmam, Kinen Kalesi'ne asker sevk etti. 614 yılı Muharrem/1217 yılı Nisan ayında Kinen Kalesi'ne tahkimat yapmak için girdiler.¹⁶⁸⁸ Fuleyt bu bölge için harekete geçti. Kinen Kalesi'nin altında Havran kuyusunda durdu.¹⁶⁸⁹

Zeydîler Atabeg Fuleyt'e karşısına dikildiler.¹⁶⁹⁰ Bu hareketlilik esnasında San'a'daki Eyyûbîler Benî Hâtim ile irtibata geçtiler.¹⁶⁹¹ Benî Hâtim'den Mesud b. Ali b. Hâtim ve Alvan b. Bişr b. Hâtim yanlarında Hemdânî topluluklarıyla Eyyûbîlere destek olmak için San'a'ya geldiler. Sinhân kabileleri ve San'a'daki İmam taraftarları San'a'yı ele geçirmeye çalışmaktaydı. Çünkü Fuleyt'in Kinen Kalesi'ne gidişini biliyorlardı. Benî Hâtim, Eyyûbîlerin yanında saf tuttu ve burayı muhafaza etti. Buna

¹⁶⁸¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 169.

¹⁶⁸² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 404.

¹⁶⁸³ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 169.

¹⁶⁸⁴ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 404.

¹⁶⁸⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 169-170.

¹⁶⁸⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 170-171.

¹⁶⁸⁷ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 405.

¹⁶⁸⁸ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 180.

¹⁶⁸⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/405.

¹⁶⁹⁰ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 182.

¹⁶⁹¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 170.

rağmen San'a Eyyûbîlerin elinden çıkacaktı.¹⁶⁹² Fuleyt Kinen Kalesi'ni kuşatırken İmam Abdullah b. Hamza'nın vefat ettiği duyuldu. 614 yılı Muharrem/1217 yılı Nisan ayında Zatü'l-Cenb hastalığından vefat etmişti. Vefat ettiğinde 52 yaşındaydı. İmam Abdullah b. Hamza'nın yerine oğlu İzzeddin b. Abdullah geçti. Yine Kinen Kalesi kuşatmasında olan Cemaleddin Fuleyt'de 614 yılı Rabiulevvel/1217 yılı Haziran ayında karargâhında vefat etti.¹⁶⁹³ İmam'ın ölmesi ile Eyyûbîlerin eline İmam'ın topraklarını ele geçirmek için bir fırsat doğdu.

3.4.2. Melik Mesud'un Bizzat İcra Ettiği Faaliyetler

Atabeg Fuleyt'in ölüm haberi Mesud'a ulaştı. Kargaşanın büyümesine engel olmak amacıyla Mesud harekete geçti ve Havlan kuyusu civarında kampını kurdu. Bu esnada Rîşe Kalesi'ni zor kullanarak aldı. Buranın yöneticisi olan Şeyh Râşid'in haremını esir aldı. Onları Eşyeh Kalesine gönderdi. Ardından 614 yılı Cemaziyelevvel/1217 yılı Ağustos ayında Kinen Kalesi'ndeki Zeydîler burayı terk ettiler. Akabinde Oğuzlar bu kaleyi zapt ettiler. Şeyh Râşid de Melik Mesud'a gelerek barış isteğiyle ona boyun eğdiğini bildirdi.¹⁶⁹⁴

Melik Mesud Kevkebân Kalesi'ne yönelerek kampını kurdu Çok geçmeden savaşmadan 614 yılı Cevaziyelahir/1217 yılı Eylül ayında Kevkebân'ı ele geçirdi. Bunun üzerine Zeydîler ve Mesud arasında barış görüşmeleri gerçekleşti. Buraya Cemalettin Konca vali olarak atandı.¹⁶⁹⁵

Melik Mesud, San'a ve Taiz arasında gidip gelerek bölgenin kontrolünü sağladı. Zeydîlerin San'a'yı ele geçirmesine engel oldu. 615 yılı Ramazan/1218 yılı Kasım ayında¹⁶⁹⁶ San'a'nın kuzeyine yönelerek Şuvâbe, Cevf, Hûs, Reyde¹⁶⁹⁷ gibi kuzeydeki birçok bölgeyi ele geçirdi. Zeydîler Mesud'un gücüne karşı koyamayınca¹⁶⁹⁸ 616 yılı Recep/1219 yılı Eylül ayında¹⁶⁹⁹ bir barış anlaşması yapmak zorunda kaldı.¹⁷⁰⁰ Melik Mesud 618/1221 yılında San'a'ya yöneldi ve San'a'ya girdi. Ardından Bukr Kalesi'nin önüne kampını kurdu. Kalenin sekiz ay kuşatılmasının ardından İmam'ın oğlu Emir

¹⁶⁹² Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 252.

¹⁶⁹³ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 172.

¹⁶⁹⁴ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 172 Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 406.

¹⁶⁹⁵ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 173.

¹⁶⁹⁶ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 407.

¹⁶⁹⁷ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 183.

¹⁶⁹⁸ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 407.

¹⁶⁹⁹ Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 183.

¹⁷⁰⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 407.

Yahyâ b. Hamza, kaleyi Mesud'a on bin Mısır dinarı karşılığında sattı. 618 yılı Rabiulevvel/1221 yılı Nisan ayında kale teslim alındı. Melik Mesud burayı Emir Bedreddin Hasan b. Resûl'e iktâ etti. Sonrasında Zebîd'e döndü.¹⁷⁰¹

Bu esnada Mekke'nin emirleri Eyyûbîlere olan bağlılıklarına son verdiler.¹⁷⁰² Melik Mesud onlara karşı savaşmak için harekete geçti. Mekke'nin hürmetinin çiğnenmemesi ve kan dökülmemesi arzusuyla beraber ¹⁷⁰³ 619 yılı Rabiulevvel/1222 yılı Nisan ayında Mekke'ye girdi. Nûreddin Ömer b. Ali b. Resûl'u oraya vali olarak atadı. Buradan San'a'ya geçti. Mesud'un Mekke'den ayrılışını fırsat bilen Mekke Emiri Hasan b. Kâtede, Nûreddin Resûlî ile silahlı çatışmaya girdi. Kâtede bu çatışmadan yenilerek kaçtı.¹⁷⁰⁴

3.4.3. Melik Mesud'un Mısır'a Gitmesi

Yemen'deki siyasî durumun nispeten sakinleşmesi ve Mısır ve Şam'daki Eyyûbîlerin siyasî durumunun karışık olması nedeniyle, Mesud bu bölgelerde bir yönetim (emirlik) elde etmek ve ailesini ziyaret etmek için ¹⁷⁰⁵ Mısır'a doğru yola çıktı.¹⁷⁰⁶ Yerine Nûreddin Ömer b. Ali b. Resûl'u bıraktı.¹⁷⁰⁷

3.4.4. Merğem es-Sûfî Hareketi

Melik Mesud'un Mısır'a gidişinin ardından Merğem es-Sûfî'nin isyanı patlak verdi. Bu kişi dervişlerin ve fakirlerin elbisesini giyen bir kişiydi. Sehemmer bölgesinde ortaya çıktı. Takipçilerinin şöhreti etrafa yayıldı.¹⁷⁰⁸ Bu noktada ayrıca şu hususa değinmek gerekir: Merğem es-Sûfî, Yüreyim'den gelip el-Hakl bölgesinde yaşayan bir kişiydi. Bu kişi, inanışa göre ahir zamanda ortaya çıkacağına inanılan Mehdî el-Muntazar'a yardım edecek kişi olan "Mansûr Himyerî" olduğunu iddia etmektedir. Pek çok insan da ona tâbi olmuştur.¹⁷⁰⁹ Merğem es-Sûfî aslında dokumacıydı.¹⁷¹⁰ Cenb ve

¹⁷⁰¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 175.

¹⁷⁰² Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 407.

¹⁷⁰³ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/410

¹⁷⁰⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/410. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 175.

¹⁷⁰⁵ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 408.

¹⁷⁰⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 186. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/410. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 182. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 353.

¹⁷⁰⁷ İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 413. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/410. Hazrecî, *el-Ascedü'l-Mesbûk*, 184. İbn Hâtim, Mesud'un kendi yerine vekil olarak Hüsam Lülü'yü bıraktığını yazmaktadır. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 176.

¹⁷⁰⁸ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 176.

¹⁷⁰⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/411.

¹⁷¹⁰ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simţ*, 178.

‘Ans gibi Yemen’in batı bölgesi kabileleri ona yöneldi.¹⁷¹¹ Bu adamın durumu Emir Nûreddin Ömer b. Ali b. Resûl’e ulaştığında ordusunu onun üzerine sevk etti.¹⁷¹² Bu sırada Raşid b. Muzaffer de kendi bölgesinden çıkıp onlara saldırdı. Eyyûbî güçleri ve Raşid’in ordusu beraberce Sehemmer halkına karşı savaş başlattığında Sehemmer halkı doğrudan Raşid b. Muzaffer’i hedef aldı. Onu ordunun içinden seçerek öldürdüler. Bu savaş olmadan Merğem es-Sûfî adamlarına şöyle dedi: “Yarın bizimle savaşırsalar onları yeneceğiz, Raşid b. Muzaffer’i de öldüreceğiz.” dedi. Söyledikleri gerçekleşti. Ona daha fazla bağlandılar. Nûreddin bir kez daha Oğuzlardan müteşekkil ordusuyla onun üzerine yürüdü. Ancak Merğem es-Sûfî’ye yenildiler. Emir Nûreddin, Merğem es-Sûfî’nin taraftarları ile yaptığı savaşta Zervân Kalesi’nde mahsur kalmıştı. Nûreddin kardeşi Emir Bedreddin’den yardım istedi. 10 Recep 623/7 Temmuz 1226 tarihinde Emir Bedreddin ordusuyla Sinbân ahalisinin üzerine yürüdü. Sinbânlılar bu orduya karşı direndiler. Yapılan savaşta Sinbân ahalisi yenildi. Zervân’da bulunan Merğem es-Sûfî’nin taraftarları bu haberi aldıklarında korkuya kapıldılar ve geri çekildiler.¹⁷¹³ Bu olaydan sonra Merğem es-Sûfî’nin hareketi kendiliğinden sönmeye yüz tuttu.¹⁷¹⁴

3.4.5. Emir Bedreddin ve Zeydiyye

Emir Bedreddin San’a’dan ayrıldıktan sonra San’a’da Emir Bedreddin’in yokluğunu fırsat bilen Zeydî İmam İzzeddin b. Abdullah b. Hamza, San’a’ya doğru yürüyüşe geçti. Yanında 700 atlı ve 1000 yaya asker ile San’a’ya yaklaştılar. San’a’da Benî Hâtim’den Ali ve Alvân’ın bir birliği de vardı. San’a’daki Oğuz’a (Eyyûbîlere) yardım için gelmişti.¹⁷¹⁵ Zervân’da bulunan Emir Nûreddin ve kardeşi biraraya gelerek beraberce San’a’ya yöneldiler. Zeydî İmam İzzeddin, Usr bölgesinde karargâhını kurmuştu.¹⁷¹⁶ Zeydîler ve San’a’daki Eyyûbî güçleri savaş için birbirlerine karşı cephe almış çatışırken Emir Bedreddin ve Nûreddin askerleri 26 Recep 623/23 Temmuz 1226 tarihinde San’a’ya girdiler.¹⁷¹⁷ Zeydîler ve Eyyûbîler arasındaki çatışmalar iyice kızıştı. Her iki taraftan ölenler oldu. Ancak Eyyûbî safları düzene sokuldu. Zeydîlere karşı hücumla geçtiler. Zeydîler yenildi. Yaklaşık bin kişi öldü. Gecenin karanlığı onları

¹⁷¹¹ Hazrecî, *el-‘Ascedü’l-Mesbûk*, 184.

¹⁷¹² Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü’l-Emânî*, 1/411.

¹⁷¹³ İbn Hâtim, *Kitâbü’s-Simt*, 176-180.

¹⁷¹⁴ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü’l-Emânî*, 1/411.

¹⁷¹⁵ İbn Hâtim, *Kitâbü’s-Simt*, 180.

¹⁷¹⁶ Hazrecî, *el-‘Ascedü’l-Mesbûk*, 185.

¹⁷¹⁷ İbn Hâtim, *Kitâbü’s-Simt*, 181. Yahyâ b. Hüseyin, *Ğāyetü’l-Emânî*, 1/415. Surûrî, *el-Hayâtü’s-Siyâsiyye*, 410.

aldatmıştı. Zeydiler bölgesine çekildiler.¹⁷¹⁸ Zeydî İmam İzzeddin, Selâ'dan sonra Zifâr'a sonra da Hûs'a geçti. Ne var ki burada hastalandı. 7 Zilhicce 623/29 Kasım 1226 tarihinde vefat etti.¹⁷¹⁹ Böylece Emir Bedreddin b. Resûlî, Zeydilerin San'a'ya girmesine engel oldu.¹⁷²⁰

3.4.6. Melik Mesud'un Yemen'e Dönüşü

Mısır'daki Eyyûbîler Yemen'deki güçlerinin uğradığı duruma tepkisiz kalmadılar.¹⁷²¹ Yemen'de olan biten Melik Mesud'un kulağına ulaştığında süratlice Yemen'e yol aldı.¹⁷²² 17 Safer 624/6 Şubat 1227 tarihinde¹⁷²³ Melik Mesud Taiz'e ulaştı.¹⁷²⁴ Mesud Taiz'e girdiğinde bazı emirleri tutukladı.¹⁷²⁵ Mesud, Yemen'e vardığında Hüsâm Lülü, Bedreddin b. Resûlî'ye karşı Mesud'u kışkırtarak Resûlîlerden Emir Bedreddin ile kardeşlerine karşı cephe alması için Mesud'u ikna etti.¹⁷²⁶ Resûlîler Eyyûbî varlığına karşı olan düşman güçlerini bastırma konusunda yeteneklerini göstermişlerdi. Bu yüzden düşmanları Resûlîlere karşı komplo kurma ve iftira atma yolunu tuttu. Mesud, Resûlîlerin niyetleri (iktidarda gözü var) konusunda ikna edildi. Bu durum doğal olarak Mesud'a tehdit olarak ifade edildi.¹⁷²⁷ Bu olanlara rağmen Resûlîler konumlarını korudular. Çünkü Mesud daha sonra Mısır'a tekrar döneceği zaman Emir Nûreddin Ömer Resûlî'yi Yemen'i yönetmesi için kendi yerine nâib olarak atayacaktır.¹⁷²⁸

Melik Mesud, el-Hakl bölgesine geçti. Merğem es-Sufi ile beraber hareket eden Benî Seyf ahalisinin diyarına giderek ahalisi ile harp etti. Burada üç ay kaldı. Sonra Taiz'e döndü.¹⁷²⁹ Mesud, Yemen'e dönüşünde Merğem es-Sûfî yüzünden sufi

¹⁷¹⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/415.

¹⁷¹⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/416.

¹⁷²⁰ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 410.

¹⁷²¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 410.

¹⁷²² İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 357-358. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/416. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 188.

¹⁷²³ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 188.

¹⁷²⁴ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 188. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 358. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/416.

¹⁷²⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/416-417.

¹⁷²⁶ İbn Hâtîm, *Kitâbü's-Simt*, 193.

¹⁷²⁷ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 271.

¹⁷²⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/417. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 189. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 358.

¹⁷²⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/416-417.

taifesinden nefret etmeye başladı. Onlar gibi giyinenleri cezalandırdı. Ancak nakledilen bir menkıbeye göre bir şeyh yüzünden bu düşüncesinden vazgeçti.¹⁷³⁰

3.4.7. Melik Mesud'un Tekrar Mısır'a Hareketi ve Ölümü

626/1229 yılında Melik Mesud tekrar Mısır'a hareket etti. Yemen'den çok şikâyetçiydi. Yemen ona uygun değildi ve burada durmadı. Babası Melikü'l-Kamil ona Şam ve civarını teklif ederek Yemen'den ayrılmasını istedi.¹⁷³¹ Bundan önce Mesud Yemen'de iktidarını tahkim etmek için teftiş gezileri yapmıştı. Böylece otoritesini sağlamlaştırdı.¹⁷³²

Melik Mesud Yemen'e geldi ancak burada uzun süre kalmayacaktı.¹⁷³³ Amcası Şam'ın emiri Melikü'l-Muazzam İsa'nın ölümü ile babası Melikü'l-Kamil'in Şam'ı ele geçirip Şam'ı Mesud'a vaad etmesiyle Mesud, Şam'ı almak amacıyla Mısır'a dönmeye karar verdi. Mesud'un Mısır'a dönüş hazırlıkları büyük bir kervanla gerçekleşti.¹⁷³⁴

Melik Mesud Yemen'de topladığı altın, gümüş, değerli mücevherler, köleler ve cariyelerle birlikte Mısır'a gitmek için hazırlandı. Yemen'in bazı vilayetlerine valiler atadı. Yemen için kendisine nâib olarak Emir Nûreddin Ömer b. Ali b. Resûl'ü atadı. Mekke'ye doğru yola çıktı.¹⁷³⁵

Rabiulevvel ayında¹⁷³⁶ Zebîd'den yola çıkan Mesud Mekke'ye ulaştı. Ancak 626 yılı Cemazeyilevvel/1229 yılı Nisan ayında Mekke'de vefat etti.¹⁷³⁷ Melik Mesud'la beraber yola çıkan Hüsâm Lülü, Melik Mesud'un evlatlarını, mallarını ve hazinelerini Mısır'a ulaştırdı.¹⁷³⁸ Melik Mesud ise Mekke'ye defnedildi.¹⁷³⁹

3.4.8. Yemen Eyyûbî Devleti'nin Son Bulması ve Resûflerin Güçlenişi

Melik Mesud'un ölüm haberi Yemen'e ulaştı. Zebîd'de bulunan Emir Nûreddin Ömer b. Resûl, Mesud'un Yemen'deki nâibiydi. Emir Nûreddin Yemen'in yönetimi

¹⁷³⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/411.

¹⁷³¹ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 194.

¹⁷³² Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 271.

¹⁷³³ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 411.

¹⁷³⁴ Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 271- 272.

¹⁷³⁵ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/417. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 189. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 358.

¹⁷³⁶ İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 194.

¹⁷³⁷ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 189. Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 411. Abdü'l-âl Ahmed, *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*, 273. Hazrecî, Melik Mesud'un ölümünün Recep, Rabiulevvel, Cemaziyilevvel aylarında olduğuna dair rivayetleri aktarıyor. Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 189. Yahyâ b. Hüseyin ise Recep ayında öldüğünü aktarıyor. Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/417.

¹⁷³⁸ Hazrecî, *el-'Ascedü'l-Mesbûk*, 195. İbnü'd-Deyba', *Kurretü'l-'Uyûn*, 357.

¹⁷³⁹ Yahyâ b. Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî*, 1/417. İbn Hâtim, *Kitâbü's-Simt*, 195.

konusunda, içinde gizlediği bağımsız olma düşüncesine rağmen dışarıya karşı Eyyûbî hânedanına bağlı kalmayı özen gösterdi. Ne para bastı, ne de hutbeyi değiştirdi. Emir Nûreddin savaflara ve zorluklara karşı sabırlı akıllı ve tedbirli bir kimseydi. Şehir ve kalelere, kendisine sadık olduğunu düşündüğü kimseleri görevlendirmeye ve kendisine karşı çıkabilecek kimseleri azletmeye başladı.¹⁷⁴⁰ Emir Nûreddin Ömer b. Resûl iki yıl müddetle Eyyûbîlerin nâibi olarak görev yaptı. 628/1231 yılında bağımsızlığını ilan etti. Böylece Eyyûbîlerin Yemendeki idarî sultanı sona erdi.¹⁷⁴¹

Resûlîler'in atası Muhammed b. Hârûn bir isyan sırasında Bağdat'tan ayrılarak Eyyûbîlerin hizmetine girdi. Yemen'in fethinden sonra oğulları ve torunları bölgeye yerleşip çeşitli valiliklere atandılar. Bu soy zincirinden gelen Mekke valisi Nûreddin Ömer 626/1229 yılında Yemen'in yönetimini ele aldı ve Abbâsî halifesi tarafından da tanındı. 645/1247 yılında Zeydîler ile birleşerek isyan eden yeğeni Esedüddin Muhammed'i yendi. 647/1250 yılında memlûkleri (köleleri) tarafından suikastla öldürüldüğünde kurduğu Resûlîler Devleti, Mekke'den Hadramut'a kadar geniş bir alanda hüküm sürmekteydi. Resûlîler Devleti Miladî XIII. yüzyılda Yemen'de kurulmuş, Eyyûbîlerin ardından gelen Sünnî bir hânedandır. Devletin başkentleri Taiz ve Zebîd oldu. Bu devlet ticaret, ilim ve mimaride önemli gelişmeler göstermiştir. Memlûk sistemine dayalı ordu, deniz ticaretiyle beslenen ekonomiye sahip olan devlette, inşa edilen medreseler ve büyük kütüphaneler ilmî açıdan dikkat çekmektedir. Miladî XV. yüzyılda zayıflayan hânedan, 858/1454 yılında Tâhirîler tarafından sona erdirilmiştir.¹⁷⁴²

3.4.9. Üçüncü Bölüm Üzerine Değerlendirmeler

El-Muiz İsmâil dönemiyle birlikte Yemen'deki Eyyûbî yönetimi istikrarsızlığa doğru bir seyir almıştır. İsmâil'in sert mizacı, mezhebî tercihleri ve emirlerine yönelik acımasız tutumu, hem halkı hem de Eyyûbî komutanlarını ondan uzaklaştırmış; bu ortam Zeydî İmam Abdullah b. Hamza'nın yeniden güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Hakû, Şemsü'l-Havâs ve Hişâm el-Kürdi gibi önde gelen emirlerin saf değiştirerek İmam'ın yanında yer alması, merkezî otoritenin çözülmeye

¹⁷⁴⁰ Yahyâ b. Hüseyin, *Ğâyetü'l-Emânî*, 1/418.

¹⁷⁴¹ Surûrî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye*, 412.

¹⁷⁴² Cengiz Tomar, "Resûlîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/1-2.

başladığını göstermektedir. El-Muiz'in kendi askerleri tarafından öldürülmesi, otoritenin içeride meşruiyetini kaybettiğini ortaya koymuştur.

El-Muiz'in ardından çocuk yaşta tahta çıkarılan Nâsır döneminde fiilî idare Atabeg Sungur'un elinde toplanmış, Sungur'un askeri seferleri ve kararlı siyaseti Yemen'de görece bir istikrar sağlamıştır. Atabeg Sungur'un ölümünden sonra merkezi otorite zayıflamış, emirler arasında rekabet ve ihanetler artmıştır. Verdesâr, Gazi b. Cibril ve diğer emirlerin bağımsız hareket etmesi Eyyûbîlerin gücünü iyice aşındırmıştır.

Mısır'dan gönderilen Melik Mesud'un iktidarı döneminde yapılan seferlerle Eyyûbî otoritesi Yemen'de tekrar sağlanmaya çalışılsa da bu sefer ve faaliyetler kalıcı bir istikrara sebep olamamış, Mesud'un Mısır'a dönmesinin ardından Yemen'deki Eyyûbî egemenliği hızlı bir şekilde zayıflamış, yerel güçler tekrar güç kazanmıştır. Nihayetinde Melik Mesud'un nâibi olan Nûreddin Ömer b. Resûl'ün bağımsızlığını ilan etmesiyle Yemen'de Eyyûbî dönemi sona ermiş, Resûlîler yeni siyasî aktör olarak sahneye çıkmıştır.

Bu gelişmeler, Yemen Eyyûbîlerinin inhitâtı açısından değerlendirildiğinde Yemen'de Eyyûbî hâkimiyetinin kalıcı bir merkezî düzen kuramamasının temelinde, mezhebî farklılıklar ile emirlerin kişisel çıkarlarının yarattığı rekabetin yanında Eyyûbî sultanlarının Yemen'den ayrılarak Mısır'a dönmeleriyle birlikte ortaya çıkan otorite boşluğu da yer almaktadır.

SONUÇ

İslâm coğrafyasında X. yüzyılda yaygın dâi teşkilâtıyla örgütlenen sonrada kendini aşikâr eden İsmâîlîler, Ubeydullah el-Mehdî önderliğinde Kuzey Afrika ve Mısır'da Fâtımî Devleti'ni kurmuşlardır. Yemen ise İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Emevîler, Abbâsîler ve sonrasında Fâtımîler gibi büyük devletlerin kontrolüne girmesi ile hem siyasî hem de dinî yapısında sürekli bir değişim göstermiştir. Bu değişim sürecinde başta İsmâîlî-Fâtımî dâîler İbn Havşeb, İbn Fazl gibi önderlerin liderliğinde, Yemen'de, başlangıçta Fâtımîlerin ideallerine uygun istenen dinî ve siyasî bir yayılma ortaya çıksa da İbn Fazl'ın liderlik yaptığı İsmâîlî grup, Fâtımî da'vetinden ayrılarak Fâtımîlere muhalefet eden diğer Karmatî grupları gibi hareket etmiştir. Bu bölünme Fâtımîlerin Yemen'deki ilk hâkimiyet dönemine darbe vurmuş, Fâtımî iktidarı bu dönem için siyaseten nihayet bulmuştur. Ancak Ali es-Suleyhî liderliğindeki İsmâîlîler, Zeydîler ve diğer mahalli hânedanlarla mücadele ederek Yemen'in siyasî birliğini sağlayarak ikinci Fâtımî otoritesini Yemen'de tesis etmişlerdir. Ali b. Muhammed'in ölümünden sonra, oğlu Ahmed el-Mükerrem sonrasında el-Mükerrem'in eşi Melike Ervâ yönetimi devralmıştır. Ayrıca Fâtımîler içerisinde gerçekleşen siyasî ve mezhebî ayrılıklarda taraf olarak Suleyhîler, İsmâîliyye mezhebinde günümüze değin varlığını koruyan İsmâîlî bir ekolün de hâmisî olmuşlardır. Bu ekolün temsilcileri Yemen'de ve Hindistan'da varlık gösteren Davudî Buhralar ve Süleymanî- İsmâîlî gruplardır. Bu grupların mezhebî fikirleri Suleyhîlerce ortaya konulmuş ve korunmuştur. Ancak iç çatışmalar ve dış baskılar nedeniyle Suleyhîler siyasî olarak zamanla çökmüştür.

Eyyûbîler, Şam ve Mısır coğrafyasından kalkarak Yemen'e ulaşmışlar ve Yemen'i kendi idareleri altında birleştirerek farklı mezhep ve kabilelere mensup devletçikleri ortadan kaldırmayı başardılar. Zebîd'de Benî Mehdî'yi Aden'de, Benî Zürey'î'yi, San'a'da Benî Hâtim'i Eyyûbîler ortadan kaldırdı. Yemen, Eyyûbîlerin bir vilayeti haline geldi. Fakat yukarı Yemen'deki Zeydî direnişi tam birlik tesisini engelledi. Yemen'deki Eyyûbîlerin zayıfladığı anlarda, Eyyûbîler Yemen'deki iktidarlarını güçlendirmek için Mısır'dan Yemen'e askeri seferler düzenlediler. Turan Şah'tan sonra Tuğtekin, daha sonra Yemen'i yönetmek için Mısır'dan gelen Melikü'l-Kamil'in oğlu Mesud, Yemen'e seferler düzenlediler. Tuğtekin'in oğlu el-Muiz ve sonrasında Nâsır, Yemen'de mükim kimseler olarak Yemen'i Eyyûbîler adına

yönetmeyi sürdürdüler. Yemen Eyyûbî melikleri, Mısır'daki Eyyûbî Hânedanı'nın mirasının gereği olarak aile içinde Yemen'in idaresini devraldılar. Yemen'de farklı mezheplere mensup halkla Eyyûbîlerin mücadelesi oldu. Yemen İsmâîlîleri, Mısır'da Fâtımî halifeliğinin nihayete ermesi sonucunda Yemen Eyyûbîleri'ne karşı direnemedi ve iyice zayıfladı. Mısır'da Fâtımî hilâfetini bitiren Eyyûbîler, aynı fonksiyonu Yemen'de de ifa ettiler. Yemen'deki Zürey'îler gibi ve Suleyhî bâkiyeleri gibi İsmâîlî yapılanmalara son noktayı koydu. Yemen'in kuzeyinde Zeydî mezhebine mensup halk, Eyyûbîlere karşı direncini sürdürdüler. Yemen'in kuzeyinde Zeydîler, Eyyûbîler ile devamlı çatışma halinde oldular. Her iki tarafta Yemen'in coğrafi yapısından ve kabileler arasındaki çatışma ve düşmanlıklardan faydalandılar. Bu kabilelerin her iki tarafa da sadâkatleri değişken oldu. Bu da çatışmayı şiddetlendirdi. Yemen'in kuzeyinde durum bu iken güneyde yer alan Hadramut ve Tihâme bölgeleri ara ara sıkıntı çıkartsa da Eyyûbîlere mezhepsel yakınlığı nedeniyle genel olarak sadık olmayı sürdürdüler. Ancak Eyyûbîlerin kendi içinden çıkardığı Resûlî emirler yönetimi devralarak bu devlete son verdiler. Bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Sonuç olarak buraya kadar anlatılan bu tarihsel zemin, günümüz Yemen'ini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Mezhep temelli siyasal yapılanmaların hâlâ etkin olduğu Yemen'de, tarih boyunca süregelen bu durum, yani mezhep temelli ayrışma, günümüzdeki çatışmaların alt yapısını oluşturmaktadır. Ayrıca kabile yapılarının hâlen güçlü olması, dış müdahalelere açık bir politik bir ortam yaratmaktadır. Tıpkı Eyyûbîler ve Fâtımîler döneminde olduğu gibi günümüzde de bölge dışı aktörlerin Yemen üzerindeki rekabeti sürmekte; İran, Suudi Arabistan, BAE ve küresel güçler Yemen siyasetinde yön verici aktörler hâline gelmiştir. Bu yönüyle Yemen, gerek tarih boyunca gerekse günümüzde Ortadoğu'daki mezhep temelli siyasetin ve dış müdahale kaynaklı istikrarsızlıkların en açık biçimde görüldüğü örneklerden biri olmayı sürdürmektedir.

Yemen'in tarihî tecrübeleri, dinî meşruiyetin yönetim gücünü tesis etmedeki etkisini, dış müdahalenin yerel düzeni nasıl şekillendirdiğini ve coğrafyanın siyasal birlik üzerindeki başat rolünü göstermektedir. Bugün Yemen'de kalıcı barışın ve toplumsal uyumun sağlanması ve inşası için sadece siyasî değil; tarihsel, mezhebî ve sosyolojik boyutları dikkate alan toplu bir bakış açısı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Abdülcebbar, Abdullah ve Hafâcî, Muhammed Abdülmün'im. *Kıssatu'l-Edeb fî'l-Hicâz*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1400/1980.

Abduvvahhâb, Lütfî. *el- 'Arab fî 'Uşûrihimü'l- 'Kadîme*. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2009.

Ahmed, Hasan Hıdayrî. *Kıyâmü'd-Devleti'z-Zeydiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 1996.

Ahmed, Muhammed Abdü'l-âl. *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*. İskenderiye: el-Hey'etü'l-Mışriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1980.

el-Alevî, Ali b. Muhammed. *Sîretu'l-İmâm el-Hâdî*. thk. Hamûd Abdullah el-Ehnûmî. San'a: Müessetü'l-Sevre li's-Sehâfe ve't-Tebâat ve'n-Neşr, 2021.

el-Alevî, Ali b. Muhammed. *Sîretu'l-Hâdî*. neşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut, 1972.

Ali, Cevâd. *el-Mufaşşal fî Târîhi'l- 'Arab Kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.

el-Arşî, Hüseyin b. Ahmed. *Bulûğu'l-Merâm fî Şerhi Misku'l-Hitâm fî men Tevalla Melika'l-Yemen*. thk. el-Eb Anistas Mârî el-Keremlî. Kahire: Matbaatü'l-Bertîrî, 1939.

el-A'zamî, Muhammed Hasan. *'Abkariyyetü'l-Fâtımiyyîn*. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât, 1960.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Avcı, Casim. "Kudâa." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, C. 26, s. 308–309.

Avcı, Casim. "Bâ Mahreme, Abdullah Tayyib." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, C. EK-1, s. 157–158.

Ayaz, Fatih Yahyâ. "Üstâdüddâr." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, C. 42, s. 393–395.

Bâ Mahreme, Ebû Muhammed 'Abdullah et-Tayyib. *Târîhu Şagri 'Aden*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991.

Bâ Mahreme, Ebû Muhammed 'Abdullah et-Tayyib. *Ğilâdetü'n-Nehr fî Vefayâti A'yânî'd-Dehr*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008.

Bâfikiyyeh, Muhammed Abdulkâdir. *Târîhu 'l-Yemeni 'l-Ḳadîm*. Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye, 1985.

Baran, İlhan. *Büyük Selçuklu ve Eyyûbîlerde Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler*. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâmi Bilimler Anabilim Dalı, İslâm Mezhepleri Bilim Dalı, Diyarbakır, 2017.

Başuğuy, Betrettin. *Yemen Eyyûbîleri: Turanşah ve Tuğtekin Dönemleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.

el-Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz. *Mu'cemu Mâ İsti'cama min Esmâ'i'l-Bilâd ve'l-Mawâḍi'*. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1992.

el-Belazurî. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr – Riyâz ez-Ziriklî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Futûhu 'l-Buldân*. Takdim: Dr. Şevkî Ebû Ḥalîl. Şam: Vezâretü's-Sekâfe, Cümhûriyyetü'l-'Arabiyyeti's-Sûriyye, 1997.

Beyyûmî, Ali. *Kuruluş Döneminde Eyyûbîler: Selâhaddin'in Devleti*. çev. Abdülhadi Timurtaş. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2015.

Bozkurt, Nebi. “Lakab.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, C. 27, s. 67.

Bulut, Halil İbrahim. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

el-Câbir, İbrâhîm Câbir. *Nukûdu'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye fî Medḥafi'l-Ḳatari'l-Vaṭanî*. Doha: Maṭba'atü'l-Ehliyye, İdâretü'l-Metâḥif ve'l-Âşâr, 1992.

el-Cenedî, Ebû Abdillâh Bahâüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb. *Kitâbu's-Sülûk fî Tabakâti'l-'Ulemâ' ve'l-Mulûk*. thk. Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Ekva. San'a: Mektebetü'l-İrşad, 1990.

Çağrııcı, Mustafa. “Da'vet” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, C. 9, s. 16–19.

Çekiç, Ayşe. “Selçuklulardan Eyyûbîlere, Sünnî İslâm Devlet Siyasetinde Mısır'ın Yeri ve Önemi.” *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (Aralık 2018), s. 135.

Çelik, Aydın. *Kuruluş Dönemi Fâtımîler Devleti Siyasî Tarihi (909–969)*. Ankara: Benim Büro Basın Evi, 2007.

Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi (909–1171)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Çetin, Osman. “İdrîs İmâdüddîn.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, C. 21, s. 489.

Daftary, Farhad. *İsmâîlîler: Tarihleri ve Öğretileri*. İstanbul: Doruk Yayınları, 2005.

Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’ân-ı Kerîm: Sebe Sûresi, 20–44.” Erişim 10 Haziran 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Sebe'-suresi>

Ebû Şâme, Şihâbuddîn Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân el-Mağdisî. *Kitâbü’r-Ravzateyn fî Ahbâri’d-Devleteyn*. thk. İbrâhîm Zeybek. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997.

el-Ekva‘, el-Kâdî İsmâ‘îl b. ‘Alî. *Meḥâlîfü’l-Yemen ‘inde’l-Cuḡrâfiyyini’l-Muslimîn*. San‘a: Mektebetü’l-Cîl el-Cedîd, 2009.

Fayda, Mustafa. *İslâmiyetin Güney Arabistan’a Yayılışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.

el-Ferah, Muhammed Hasan. *el-Yemen fî Târîhi İbnü’l-Ḥaldûn: Kitâbu’l-İber ve Dîvânü’l-Mubteda’ ve’l-Ḥaber*. San‘a: Yemen Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2001.

Gâlip, Mustafa. *A’lâmü’l-İsmâ‘iliyye*. Beyrut: Dâru’l-Yaḡazatî’l-‘Arabiyye, 1964.

Gökalp, Yusuf. *Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi.” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Temmuz–Aralık 2007), s. 89–90.

Gökalp, Yusuf. “Yemen’de Zeydî-Sünnî İlişkilerinin Tarihi Arka Planı.” *E-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Güz 2013), s. 87–114.

el-Ḥâcerî, Muhammed b. Ahmed. *Ḥulâşatü min Târîhi’l-Yemen Kadîmen ve Ḥadîşen ve Ḥulâşatü’l-Ensâbi’l-Ḳabâ’ili’l-Ḳaḥṭâniyye*. San‘a: Mektebetü’l-İrşâd, Vezâretü’s-Şekâfe, 2007.

el-Ḥammâdî, Muhammed b. Mâlik b. Ebî’l-Ḳabâ’il el-Ḥammâdî el-Yemenî. *Keşfü’l-Esrâri’l-Bâtıniyye ve Ahbâru’l-Ḳarâmiṭa ve Keyfiyyetü Mezhebehim ve Beyânü İ’tikâdihim*. nşr. ‘İzzet ‘Atṭâr. Kahire: Müessesetü ve Müdîriyyetü’n-Neşri’s-Şekâfî, 1939.

el-Ḥammâdî, Muhammed Osmân el-Ḥaşıṭ. *Keşfü’l-Esrâri’l-Bâtıniyye*. Riyad: Mektebetü’s-Şâ’î, 1985.

el-Hamevî, Yâkût Sihâbuddîn Ebî 'Abdillâh. *Mu'cemu'l-Buldân*. thk. Ferîd 'Abdül'Azîz el-Cündî. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1990.

el-Hamzî, 'Imâdüddîn İdrîs b. 'Alî b. 'Abdullah. *Târîhu'l-Yemen min Kenzi'l-Ahyâr fi Ma'rifeti Siyeri ve'l-Ahbâr*. Kuveyt: Müessesetü's-Şirâ'i'l-'Arabî, 1992.

Hasan, İbrâhîm; Şeref, Tâhâ Ahmed. *Ubeydullah Mehdi İmâmü's-Şi'ati'l-İsmâ'îliyye*. Kahire: Mektebetü'n-Neḥzati'l-Mıṣriyye, 1947.

Hasan, İbrâhîm, Hasan. *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtımiyye fi'l-Mağrib ve Mişr ve Sûriyye ve Bilâdi'l-'Arab*. Kahire: Mektebetü'n-Neḥzatu'l-Mıṣriyye, 1958.

el-Hazrecî, 'Alî b. Hasan. *el-'Ascedü'l-Mesbûk fi Men Tevelle'l-Yemen mine'l-Mülûk*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1981.

el-Hemdânî, Ebû Muhammed el-Hasan. *Kitâbu'l-İklîl min Ahbâri'l-Yemen ve Ensâbi Himyer*. Kahire: Matba'atü's-Selefiyye, 1948.

el-Hemdânî, Hüseyin b. Feyzullah el-Ya'berî el-Harazî. *Süleyhiyyûn ve'l-Hareketü'l-Fâtımiyyûn fi'l-Yemen*. ed. Hasan Süleyman Mahmûd. Beyrut: Şirketu Dâru't-Tenvîr, 1986.

el-Hemedânî, Hasan b. Ahmed b. Yâ'kûb. *Şıfatı Cezîrati'l-'Arab*. nşr. Muhammed b. 'Alî el-Ekvâ. San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1990.

el-Hemdânî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb. *Şıfatı Cezîrati'l-'Arab*. Dımaşk: Dâru'l-Yemâme, 1977.

el-Hıfnî, 'Abdulmun'im. *Kitâbu Fıraḳi's-Şi'a li'l-Ḳummî ve'n-Nevbahaḳî*. thk. 'Abdulmun'im el-Hıfnî. Kahire: Dâru'r-Reşâd, 1992.

Hizmetli, Sabri. "Karmatîler." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, C. 24, s. 510–514.

Hizmetli, Sabri. "İbn Hâtim." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, C. 20, s. 31–32.

el-İştâhrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1937.

Işık, Emin. "Ahkâf Sûresi." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, C. 1, s. 549–550.

İbn ‘Abdūlmecîd. *Târîhu’l-Yemen el-Müsammâ Bi-Behcetü’z-Zamân fî Târîhi’l-Yemen*. thk. Mustafa Hicâzî. San‘a: Dâru’l-Kelime, 1985.

İbn Cevzî, Sıbt. *Mir’âtü’z-Zamân fî Tevârîhi’l-A’yân*. Şam: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2012.

İbn Ebî’l-Hadîd, ‘Abdülhamîd Hibetullâh b. Muhammed b. el-Hüseyn. *Şerhu Nehci’l-Belâğa*. thk. Muhammed Ebü’l-Fayşal İbrâhîm. Kum (İran): Dâru’l-İhyâ’i Kütübi’l-‘Arabiyye, 1975.

İbn Haldûn, ‘Abdurrahmân b. Haldûn. *Kitâbu’l-‘İber ve Dîvânü’l-Mubteda’ ve’l-Haber fî Târîhi’l-‘Arab ve’l-Berber*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2000.

İbn Hallikân. *Vefeyâtü’l-A’yân ve Enbâ’u Ebnâ’i’z-Zamân*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dârü’s-Sadr, 1972.

İbn Hâtîm, el-Emîr Bedreddin Muhammed Muhammed b. Hâtîm el-Hemdânî. *Kitâbu’s-Simti’l-Gâlî’s-Semen fî Ahbâri’l-Mulûk minâ’l-Guz bi’l-Yemen*. thk. Riks Simes. Cambridge (İngiltere), 1973.

İbn Hazm, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endülüsî. *Cemheretu Ensâbi’l-‘Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dârü’l-Maârif, 1982.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretu’n-Nebeviyye*. tahriç: Ömer Abdüsselâm Tadmûrî. Beyrut: Dârü’l-Kitâbu’l-‘Arabî, 3. Baskı, 1990.

İbn Kesîr, İsmâ’il b. Ömer. *el-Bidâye ve’n-Nihâye*. thk. Ali Şirî. Beyrut: Dâru’l-İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1988.

İbnü’l-Mücâvir. *Târîhu’l-Müstabsır*. Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1996.

İbn Tağrıberdî, Yûsuf b. Teğrî Berdî b. Abdullah ez-Zâhirî el-Hanefî, Ebû’l-Muhâsin. *en-Nücûmü’z-Zâhire fî Mulûki Misr ve’l-Kâhire*. Kahire: Vezâretü’s-Sekâfe ve’l-İrşâd el-Kavmî, Dâru’l-Kütüb, 1963.

İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim. *Müferriçu’l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. neşr. Cemâleddîn eş-Şeyyâl. Kahire: Dâru’l-Fikr el-‘Arabî, C. I, 1960.

İbn Şemâilü’l-Katî, Safiyyüddîn Abdülmü’min b. Abdullah. *Marâsidü’l-İttîlâ’ ‘alâ Esmâ’i’l-Emkine ve’l-Bikâ’*. Beyrut: Dârü’l-Ceyl, H 1412

İbnu’l-Verdî, Zeyneddîn. *Târîhu İbni’l-Verdî*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996.

İbnü'd-Deyba', Abdurrahmân ez-Zebîdî. *Faḍlu'l-Mufîd 'alâ Buğyeti'l-Müstefîd fî Ahbâri Medîneti Zebîd*. thk. Yûsuf Şulhûd. Beyrut: Dâru'l-Avde, 1982.

İbnü'd-Deyba', Abdurrahmân ez-Zebîdî. *Ḳurretü'l-'Uyûn fî Ahbâri'l-Yemeni'l-Meymûn*. thk. Muhammed b. Ali el-Ekvâ. San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 2006.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-Târîḥ*. thk. Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, 1997.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi: el-Kâmil fî't-Târîḥ Tercümesi*. çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

İlhan, Avni. "Keşfü Esrâri'l-Bâtîniyye." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, C. 25, s. 319–320.

İmâdüddîn İdrîs el-Kureşî. *'Uyûnu'l-Aḥbâr ve Funûnu'l-Âsâr*, 7/7. neşr. Eymen Fuâd Seyyid. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Ḳavmiyye, 2019.

İmâdüddîn İdrîs el-Kureşî. *'Uyûnu'l-Aḥbâr ve Funûnu'l-Âsâr fî Faḍâ'ili A'immeti'l-Âsâr*, 4/7. thk. Mustafa Gâlib. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 2. baskı, 1986.

İmâdüddîn İdrîs el-Kureşî. *'Uyûnu'l-Aḥbâr ve Funûnu'l-Âsâr fî Faḍâ'ilu'l-A'immeti'l-Âsâr*, 5/7. thk. Mustafa Gâlib. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1976.

el-İryânî, Ali b. Abdullah. *Mevkıfu'l-Yemeni mine'l-Hukmi'l-'Osmânî es-Şânî*. thk. Ümmetü'l-Mülk İsmâil Kâsım es-Sevr. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 2008.

İslâm Düşünce Atlası. "Buhayre". Erişim: 26 Eylül 2024. <https://İslâmdusunceatlası.org/mekanlar/buhayre/268>

İzgi, Cevat. "İbn Semüre el-Ca'dî." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999. C. 20, s. 314–315.

İzgi, Cevat. "Hazrecî, Ali b. Hasan." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998. C. 17, s. 144–145.

Kādî 'Abdülcebbar. *Tesbîtu Delâ'ili'n-Nübüvve: Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017.

Kādî Beydâvî. *Tevâlîü'l-Envâr: Kelam Metafiziği*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014.

Kādî Nu'mân. *Da'â'imu'l-İslâm*. thk. Âsîf b. Alî Asğar Feyzî. İskenderiye: Dâru'l-Ma'ârif, 2003.

Kādî Nu'mân, Ebû Hânîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kādî et-Temîmî el-Kayrevânî. *Kitâbu İftitâhi'd-Da've*. nşr. Ferhât ed-Deşrâvî. Tunus: eş-Şirketü't-Tûnusiyye, 1975.

el-Kalkaşandî, Ebû'l-'Abbâs. *Şubhu'l-A'sâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ'*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Hidîviyye, 1914.

el-Kalkaşandî, Ebû'l-'Abbâs. *Kalâ'idü'l-Cümân fî't-Ta'rîf bi-Kabâ'ili 'Arabî'z-Zamân*. thk. İbrâhîm Ebyârî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Lübnânî, 1982.

el-Kebsî, Muhammed. *el-Laṭâ'ifu's-Seniyye fî Ahbâri Memâliki'l-Yemeniyye*. thk. Hâlid Ebâ Zeyd el-Ezra'î. San'a: el-Mektebetü'l-Ceylü'l-Cedîd, 2005.

el-Kılas, Faize. “el-Ḥamletü'l-Eyyûbiyyetü'l-Ülâ 'alâ'l-Yemen bi-Ḳiyâdeti Şemsü'd-Devle Fahrredîn Ṭurânşâh.” *Mecelle Dirâsâtü't-Târîhiyye*, Câmî'atü Dimaşk, sayı: 117–118 (Ocak–Haziran 2012), s. 523–557.

Kılıç, Mustafa. “Umâre el-Yemenî.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012. C. 42, s. 145.

Kur'an Meâli. “Diyanet İşleri Meali Burûc Sûresi 4–9.” Erişim: 10 Ekim 2024. <https://www.kuranmeali.com>

Kur'an Meâli. “Diyanet İşleri Meali Âl-i İmrân Sûresi 96.” Erişim: 5 Temmuz 2024.

Kur'an Meâli. “Diyanet İşleri Meali Bakara Sûresi 125.” Erişim: 5 Temmuz 2024.

Kutsal Kitap. “1. Krallar 10/1, 4–5, 10, 13.” Erişim: 9 Ağustos 2024. <https://kutsalkitap.info.tr>

Levent, Ramazan. “Demokrasinin Doğulu Kökenlerine Dair Bir İnceleme.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 3, Eylül 2020, s. 815–826.

Macîd, Abdûlmun'im. *Sicillâtu'l-Mustansırıyye*. Kahire: Dârü'l-Fikr el-'Arabî, 1954.

Maḥmûd, Hasan Süleymân. *Târîhu'l-Yemeni's-Siyâsî fî 'Aşri'l-İslâmî*. Bağdat: Dârü'l-Câhîz, 1969.

Maḥmûd, Râmî. *Kelâmî Açıdan İsmâîlî İnanç Sistemi*. İstanbul: Post Yayınları, 2020.

Makḥafî, İbrâhîm Ahmed. *Mu'cemu'l-Buldân ve'l-Kabâ'ili'l-Yemeniyye*. San'a: Mektebetü'l-Ceylü'l-Cedîd, 2011.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs). *es-Sülûk li-Ma'rifeti Duveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1997.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs). *el-Mevâ'iz ve'l-I'tibâr fî Zikri'l-Hıta' ve'l-Âşâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs). *İtti'âzü'l-Hunefâ' bi-Ahbâri'l-A'immeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ'*. thk. Cemâleddîn Şeyyâl. Kahire, 2005.

Mazi, Muhammed Abdullah. *Enbâ'u'z-Zamân fî Ahbâri'l-Yemen*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1998.

Mecelletü'l-Menâr. Farklı Müellifler ve Reşîd Rızâ. C. 15, cüz 3. Mısır, 1912, s. 187.

el-Mersî, Hayât Abdülkâdir. *Târîhu'l-Yemen ve 'Alâkatühû bi'd-Devleteyn el-'Abbâsiyye ve'l-Fâtımiyye*. Doktora tezi. Câmiatü'l-Ümmü'l-Kurâ, Mekke, 1988.

Mihlâfî, Abdullah Hâtım Hâlid. *el-Eyyûbiyyûn fî'l-Yemen*. Dimaşk: Câmi'atü Dimaşk, 2009.

Mihlâfî, Abdüsselâm. "Şafahât min Târîhi'l-Yemen." *Mecelletü'l-İklîl*, 5. Sene, 2. Sayı. San'a, 1987, s. 57.

Mıynat, Ali. "Orta Çağ İslâm Dünyası'nda Unvan-Lakap Kullanışları Hakkında Bir İnceleme; Unvan ve Lakap Kapıları Açılırken." *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2021, s. 641–660.

el-Mutâ, Ahmed b. Ahmed b. Muhammed. *Târîhu Yemeni'l-İslâmî*. thk. el-Habeşî. Beyrut: Dârü't-Tenvîr, 1986.

Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 2002.

Ortakçı, Halil. "Himyerîler (MÖ 115–MS 525)." *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt: II, Sayı: 2, s. 92–124.

Ortakçı, Halil. *Câhiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Oğuzay, Fatih. "Fethedilen Bölgelerdeki Verimli Tarım Alanlarının Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi İslâm Fetihlerine Etkisi." *ÇOMÜ İFD*, Sayı 9, 2016, s. 55.

Ömerî, Hüseyin Abdullah. "Benu Yâfur el-Havâliyyûn." *el-Mevsûatü'l-Yemeniyye*. San'a: Müessesetü'l-Afîfü's-Sekâfiyye, 1992. C. 1, s. 186–187.

Ömerî, Hüseyin Abdullah. “Benu Ziyâd.” *el-Mevsûatü'l-Yemeniyye*. San'a: Müessesetü'l-'Afîfü's-Sekâfiyye, 1992. C. 1, s. 178–179.

Ömerî, Hüseyin Abdullah. “Benu Necâh.” *el-Mevsûatü'l-Yemeniyye*. San'a: Müessesetü'l-'Afîfü's-Sekâfiyye, 1992. C. 1, s. 185.

Öz, Mustafa. “Mehdî el-Muntazar.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, C. 28, s. 376–377.

Öz, Mustafa. “Müeyyed Fi'd-Dîn.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, C. 31, s. 31–32.

Özaydın, Abdülkerim. “Unvan.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, C. 42, s. 166.

Özaydın, Abdülkerim. “Cenedî, Muhammed b. Yûsuf.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, C. 7, s. 362–363.

Özen, Şükrü. “Nu'mân bin Muhammed.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, C. 33, s. 237–238.

er-Rabî'î, Mufferriç b. Ahmed. *Sîretü'l-Emîreyn el-Celîleyn eş-Şerîfeyn el-Fâzîleyn el-Kâsım ve Muhammed ibn Câfer ibn el-İmâm el-Kâsım ibn Ali el-İyânî*. Beyrut: Dâru'l-Müntehab el-'Arabî, 1993.

er-Râzî, Ahmed b. Abdullah. *Târîhu medîneti San'â'*. nşr. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî. San'a, 1401/1981.

er-Riyâsetü'l-Cumhûriyye (Yemen) el-Merkezü'l-Vatanî li'l-Ma'lûmât, ‘*ed-Devletü'l-Suleyhiyye*’ Erişim: 18/06/2025 <http://www.yemen-nic.info/contents/History/sulaih.php>.

Rumbeyoğlu Mehmet Nâbî. “Hadramut Meselesi.” Aktaran: Ünal Taşkın. *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2013, Yıl 6, Sayı 25, s. 757–760.

es-Sâbûnî, Nureddîn. *Mâtürîdî Akâidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

Seyyid, Eymen Fuâd. *Târîhu'l-Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l-Yemen Hattâ Nihâyeti'l-Şarnî's-Sâdisi'l-Hicrî*. Kahire: Dâru'l-Mısrîyyeti'l-Lübnâniyye, 1988.

Seyyid, Eymen Fuad. *Mesâdiru Târîhi'l-Yemen fî'l-'Asri'l-İslâmî*. Kahire: el-Ma'hadü'l-İlmî el-Fransî li'l-Âsârî's-Şarkîyye, 1974.

Seyyid, Eymen Fuad. “Fâtımîler.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, C. 12, s. 229–230.

Seyyid, Eymen Fuad. “İbnü’l-Mücâvir.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 21, s. 13–15.

Seyyid, Eymen Fuad. “İbnü’l-Mücâvir.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, C. 21, s. 148–149.

Surûr, Muhammed Cemâleddîn. *Târîhu’l-Devleti’l-Fâtımiyye*. Mısır: Dâru’l-Fikr el-’Arabî, 2007.

es-Surûrî, Muhammed Abduh Muhammed. *Hayâtü’s-Siyâsiyye ve Mazâhiru’l-Hađâreti’l-Yemen fî ‘Ađdi’l-Düveylâti’l-Müstakille min Sene 429–626/Milâdi 1037–1228*. Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Mışriyye, 1997.

Sümer, Faruk. “Oğuzlar.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 33, s. 325–330.

eş-Şâmî, Fazîlet Abdülemîr. “İmâretü’z-Ziyâdiyyeti fî Zebîd ve ‘Alâkatuhâ bi’d-Devleti’l-‘Abbâsiyye.” *Mustansiriyye Edebiyat Dergisi*, 14. Sayı (1986), s. 619–622.

Şehristânî. *el-Milel ve’n-Nihal*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2015.

eş-Şemâhî, Abdullah b. Abdülvahhâb. *el-Yemenü’l-İnsân ve’l-Hađârah*. Beyrut: Menşurâtü’l-Medîne, 1985.

Şemsân, İmân Ahmed. *el-Yemen fî ‘Aşri’l-‘Abbâsî el-Evvel*. Yemen: Câmi‘atü’l-Aden, Dâru’s-Sekâfeti’l-‘Arabîyye, 2001.

eş-Şerîf, Ahmed İbrâhîm. *Mekke ve Medîne fî Câhiliyye ve ‘Ađdi’r-Resûl (s.a.s.)*. Kahire: Dâru’l-Fikr el-’Arabî, 2004.

Şeşen, Ramazan. *Eyyûbîler 1169–1260*. Ankara: İSAM Yayınları, 2012.

Şeşen, Ramazan. “Eyyûbîler.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, C. 12, s. 31–33.

eş-Şeyyâl, Cemâleddîn. *Târîhi Mısır el-İslâmî*. Kahire: Dâru’l-Maârif, 1966.

eş-Şücâ‘, Abdurrahman Abdülvâhid. *Târîhu’l-Yemen fî’l-İslâm fî’l-Kurûni’l-Erba‘ati’l-Hicriyyeti’l-Ülâ*. San‘a: el-İhsân, 2013.

Taftazânî, Sa‘düddîn. *Şerhu’l-‘Akâidi’n-Nesefî*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. 2. Baskı. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif bi-Mısr, 1960.

Tomar, Cengiz. "İbn Vâsıl." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, C. 20, s. 438–440.

Tomar, Cengiz. "Resûliler." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, C. 35, s. 1–2.

Türkiye Cumhuriyeti San'a Büyükelçiliği. "Büyükelçilik." Erişim: 6 Ekim 2024. <http://sana.be.mfa.gov.tr/Mission/About>

'Umâre el-Yemenî, Necmeddîn 'Umâre. *Târîhu'l-Yemen*. thk. Hasan Süleyman Mahmûd. Kahire: Mektebetü'l-İrşâd, 1957.

Üzüm, İlyas. "Hüccet." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, C. 18, s. 451.

University of Aden (Câmi'atü Aden). Erişim: 18 Kasım 2024. <https://www.aden-univ.net/uploads/Ndwat/Aden/25.pdf>

Varol, Bahattin. *Emevî ve Abbâsî İktidarında Ehl-i Beyt Nesli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

el-Veysî, Hüseyin b. 'Alî. *Yemenü'l-Kübrâ: Kitâb Coğrafya, Jeoloji ve Târîh*. San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1991.

Yahyâ b. el-Hüseyin b. el-Kâsim b. Muhammed b. 'Alî es-San'ânî. *Gâyetü'l-Emânî fî Ahbâri'l-Kaḥri'l-Yemânî*. thk. Sa'id 'Abdulfettâh Âsûr. Kahire, 1968.

Yemen Cumhuriyeti Birleşik Arap Emirliği Büyükelçiliği. "Şuver mine'l-Yemen." Erişim 20 Kasım 2024. <https://yemenembassy-uae.org>

el-Yemânî, 'Abdülvâsî b. Yahyâ el-Vâsî. *Târîhu'l-Yemen el-Müsemma Fercetü'l-Humûm ve'l-Hüzn fî Havâdis ve Târîhu'l-Yemen*. Kahire: Maṭba'atü's-Selefiyye, 1927.

Yiğit, İsmail. "Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, C. 43, s. 254–255.

Yurdagür, Metin. "Cefr." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, C. 7, s. 215–218.

Zebîdî, Murtezâ. *Kitâbu Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Vezâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 1975–2001.

Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. naşir: Şuayb el-Arnaût – Hüseyin el-Esed. Beyrut, 1405/1985.

ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmîrî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1993.

Zirklî, Hayreddîn. *Kitâbu'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

